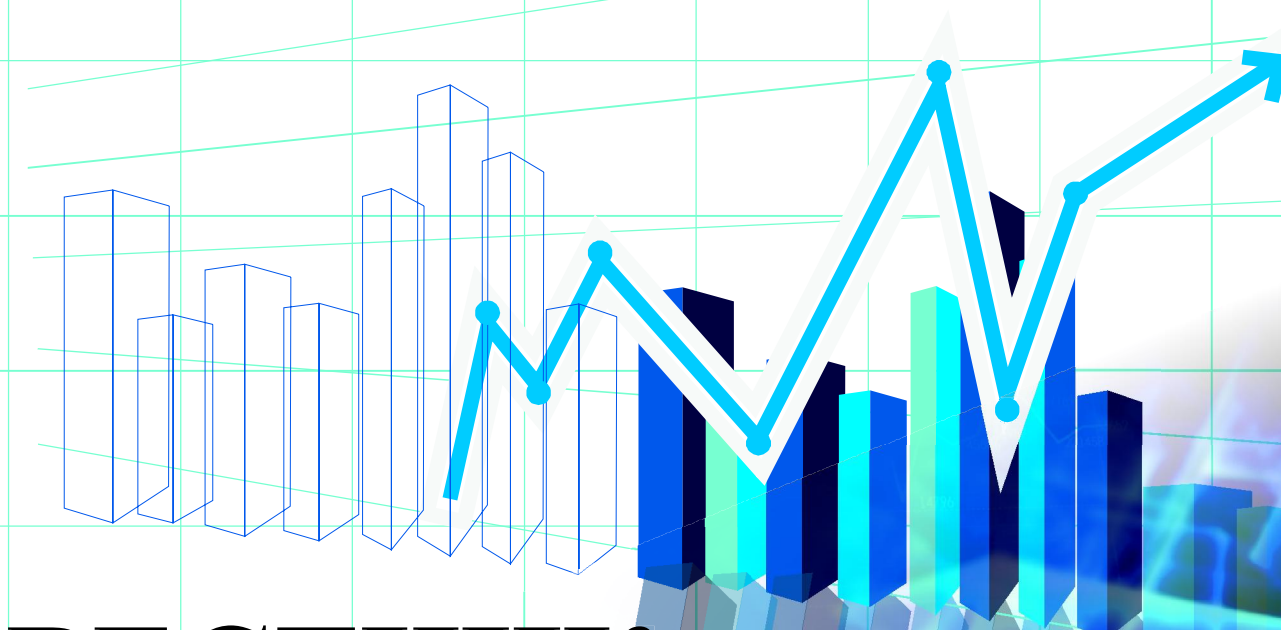

ISSN 2304-7216

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Казхакого университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 2(39)/2020

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА • № 2(39)/2020 • УНИВЕРСИТЕТ ЖАРШЫСЫ

ISSN 2304-7216

9

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің

ЖАРҒЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№2(39)
2020

ВЕСТНИК

Казанского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Главный редактор:

С.А. Абдымананов – ректор КазУЭФМТ,
академик МАН ВШ, д.пед.н., профессор математики

Заместитель главного редактора:

Б.С. Есенгельдин – д.э.н., профессор

Научный редактор:

Б.Т. Аймурзина – д.э.н., профессор

Ответственный редактор:

Г.С. Укубасова – PhD, к.э.н., ассоц. профессор

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD, США
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Бексултанов</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>З.К. Жаныбаева</i>	к.э.н., доцент (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., ассоц. профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания,
Информационного агентства и сетевого издания № KZ67VPY00015604 от 03.10.2019 г.
Выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

<i>Раимбеков Ж.С., Сыздықбаева Б.У.</i> Көлік пен экономикалық өсудің өзара әсері мен байланысын эконометрикалық талдау.....	5
<i>Утибаев Б.С., Аленова Қ.Т., Тұрарбеков М.А.</i> Инновациялық дамуды мемлекеттік-жекеменшік серіктестіктің қамтамасыз етуі	15
<i>Шайкин Д.Н., Омаров Ж.Ж., Әбутәліп Д.О., Фоот Ю.В.</i> Қазақстанда АӨК қолдаудағы мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асырылуы туралы мәселе	23
<i>Ибраимова С.Ж., Титков А.А., Эрнараров Т.Я., Каримбергенова М.К.</i> Өнімнің сапасын арттыру бойынша іс-шараларды әзірлеудің шетелдік тәжірибесі	31
<i>Байбусинова Г.К., Токсанова А.Н., Галиева А.Х., Уқубасова Г.С.</i> Кәсіпорынның инновациялық дамуына әсер ететін факторлар	41
<i>Шакеев С.С., Байбосынов С.Б., Невматулина К.А.</i> Арнайы экономикалық аймақтардың экономикалық мәні және олардың жіктелуі	50
<i>Орынбекова Г.А., Төлегенова Ж.Ө., Рахметова Р.Ө.</i> Қазақстан экономикасының жасыл өсуіне инвестициялар	58
<i>Емелина Н.К., Курманалина А.Қ., Қалқабәева Г.М., Құдайбергенова С.Қ.</i> Қазақстан Республикасының тұрақты дамуын үлгілеу және болжамдау	68
<i>Наренова А.Н., Кенжебаева М.Т., Бялова А.К., Жантаева А.М.</i> Қазақстанның тұрақты экономикалық дамуының факторлары	77
<i>Рахметулина Ж.Б., Бержанова А.М.</i> Қазақстанның ғылыми-технологиялық дамуды сипаттайтын көрсеткіштер бойынша халықаралық рейтингтердегі орны	87
<i>Икматова Э.Б., Дулатбекова Ж.А., Толысбаева М.С.</i> Аграрлық туризм қазіргі жағдайда ауылшаруашылығының экономикалық даму факторы ретінде	96

МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГ

<i>Сүндетұлы Ж., Нукешева А.Ж., Бейсенғалиев Б.Т., Айнаканова Б.А.</i> Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің тиімділігі	105
<i>Тукибаева К.Б., Закирова М.С., Праневич А.А.</i> Инновациялық белсенділік туристік саланың бәсекеге қабілеттілігін дамыту факторы ретінде	114
<i>Төреханова А.О., Смыкова М.Р., Тютюнникова М.В.</i> Қазақстандағы шағын бизнестің даму динамикасын талдау	123
<i>Шалболова У.Ж., Разакова А.А., Маханов С.С., Шошанов С.Б.</i> Аймақтың мұнай-газ компанияларының қызметіндегі тәуекелдерін талдау	133
<i>Тасмағанбетов А.Б., Тасмағанбетова С.Ж., Көшкінбаев А.К.</i> Қазіргі жағдайдағы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын дамыту ерекшеліктері	143
<i>Айтжанова Д.Н., Кунязова С.К., Каримбергенова М.К.</i> Жас кәсіпкерлікті дамыту	150
<i>Каримов Г.Б., Жуманова Б.К., Саймағанбетова Г.А., Жунусова А.А.</i> Ұйым қызметкерлерін басқарудағы кадрлық тәуекелдер	159
<i>Ғалымқызы Г., Аширбекова Л.Ж.</i> Алматы агломерациясының даму мүмкіндіктері	167
<i>Дурру О.</i> Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық дамуының ерекшеліктері	176

ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП

<i>Утибаева Г.Б., Жұнұсова Р.М., Ахметова Д.Т.</i> Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығын салыстырмалы бағалау	183
<i>Алиев М.К., Досмағанбетов Н.С.</i> Қазақстан Республикасында құрылыс материалдары өндірісіндегі кәсіпорындардың инновациялық қызметін талдау	192
<i>Елшібаев Р.Қ.</i> Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың теориялық мәселелері	201
<i>Құраш Н.П., Есенова Г.Ж.</i> Ислам қаржысының даму кезеңдері мен тарихы: отандық және шетелдік тәжірибе	210
<i>Тұралин Ә.З., Байтеңізев Д.Т., Сатқанова Р.Г.</i> Солтүстік Қазақстан облысында төртінші деңгейдегі бюджетті қалыптастыру	219
<i>Исаева А.Т.</i> Бірыңғай жинақтау зейнетақы қорының инвестициялық қызметін талдау және бағалау	227
<i>Алибекова Б.А., Жуматаева Б.А., Абжетова А.Т.</i> Қазақстан Республикасындағы сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметін жетілдіру бағыттары	236
<i>Жақсыбекова Г.Н., Сауранбай С.Б., Серикбаева Ж.Д.</i> Авиациялық компанияның құнын бағалау әдістері	244

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

<i>Раимбеков Ж.С., Сыздыкбаева Б.У.</i> Эконометрический анализ взаимовлияния и связи транспорта и экономического роста	5
<i>Утибаев Б.С., Аленова К.Т., Турарбеков М.А.</i> Государственно-частное партнерство в обеспечении инновационного развития	15
<i>Шайкин Д.Н., Омаров Ж.Ж., Әбутәліп Д.О., Фоот Ю.В.</i> К вопросу о реализации государственных программ поддержки АПК в Казахстане	23
<i>Ибраимова С.Ж., Титков А.А., Эрнараров Т.Я., Каримбергенова М.К.</i> Зарубежный опыт разработки мероприятий по повышению качества продукции	31
<i>Байбусинова Г.К., Токсанова А.Н., Галиева А.Х., Укубасова Г.С.</i> Факторы, влияющие на инновационное развитие предприятия	41
<i>Шакеев С.С., Байбосынов С.Б., Невматулина К.А.</i> Экономическая сущность специальных экономических зон и их классификация	50
<i>Орынбекова Г.А., Тулегенова Ж.У., Рахметова Р.У.</i> Инвестиции в зеленый рост экономики Казахстана ..58	
<i>Емелина Н.К., Курманалина А.К., Калкабаева Г.М., Кудайбергенова С.К.</i> Моделирование и прогнозирование устойчивого развития Республики Казахстан	68
<i>Наренова А.Н., Кенжебаева М.Т., Бялова А.К., Жантаева А.М.</i> Факторы устойчивого экономического развития Казахстана	77
<i>Рахметулина Ж.Б., Бержанова А.М.</i> Казахстан в международных рейтингах по показателям, характеризующим научно-технологическое развитие	87
<i>Икматова Э.Б., Дулатбекова Ж.А., Толысбаева М.С.</i> Аграрный туризм как фактор экономического развития сельского хозяйства в современных условиях	96

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

<i>Сүндетұлы Ж., Нукешева А.Ж., Бейсенғалиев Б.Т., Айнаканова Б.А.</i> Эффективность агропромышленного комплекса Казахстана	105
<i>Тукибаева К.Б., Закирова М.С., Праневич А.А.</i> Инновационная активность как фактор развития конкурентоспособности туристской отрасли	114
<i>Туреханова А.О., Смыкова М.Р., Тютюнникова М.В.</i> Анализ динамики развития малого бизнеса в Казахстане	123
<i>Шалболова У.Ж., Разакова А.А., Маханов С.С., Шошанов С.Б.</i> Анализ рисков в деятельности нефтегазовых компаний региона	133
<i>Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж., Кошкинбаев А.К.</i> Особенности развития инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства в современных условиях	143
<i>Айтжанова Д.Н., Кунязова С.К., Каримбергенова М.К.</i> Развитие молодежного предпринимательство... 150	
<i>Каримов Г.Б., Жуманова Б.К., Саймагамбетова Г.А., Жунусова А.А.</i> Кадровые риски в управлении персоналом организации	159
<i>Галымкызы Г., Аширбекова Л.Ж.</i> Возможности развития Алматинской агломерации	167
<i>Дурру О.</i> Особенности инновационного развития предприятий легкой промышленности	176

ФИНАНСЫ И УЧЕТ

<i>Утибаева Г.Б., Жунусова Р.М., Ахметова Д.Т.</i> Сравнительная оценка финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий	183
<i>Алиев М.К., Досмаганбетов Н.С.</i> Анализ инновационной деятельности предприятий производства строительных материалов в Республике Казахстан	192
<i>Елишбаев Р.Қ.</i> Теоретические вопросы финансового анализа предприятия	201
<i>Құраш Н.П., Есенова Г.Ж.</i> История и этапы развития исламских финансов: отечественный и зарубежный опыт	210
<i>Туралин А.З., Байтенизов Д.Т., Сатканова Р.Г.</i> Формирование бюджета четвертого уровня в Северо-Казахстанской области	219
<i>Исаева А.Т.</i> Анализ и оценка инвестиционной деятельности единого накопительного пенсионного фонда ..227	
<i>Алибекова Б.А., Жуматаева Б.А., Абжетова А.Т.</i> Направления совершенствования экспертно-аналитической деятельности органов внешнего государственного аудита в Республике Казахстан	236
<i>Джаксыбекова Г.Н., Сауранбай С.Б., Серикбаева Ж.Д.</i> Методы оценки стоимости авиационной компании	244

CONTENTS

ECONOMICS

<i>Raimbekov Zh., Syzdykbayeva B.</i> An econometric analysis of the interaction and relationship of transport and economic growth	5
<i>Utibayev B., Alenova K., Turarbekov M.</i> Public private partnership in ensuring innovative development	15
<i>Shaikin D., Omarov Zh., Abutalip D., Foot Yu.</i> To the issue on the implementation of state AIC support programs in Kazakhstan	23
<i>Ibraimova S., Titkov A., Ernazarov T., Karimbergenova M.</i> Foreign experience of development of events to increase product quality	31
<i>Baibussinova G., Toxanova A., Galiyeva A., Ukubassova G.</i> Factors affecting the innovative development of the enterprise	41
<i>Shakeyev S., Baibossynov S., Nevmatulina K.</i> Economic essence of special economic zones and their classification	50
<i>Orynbekova G., Tulegenova Zh., Rakhmetova R.</i> Investments in green growth of Kazakhstan economy	58
<i>Yemelina N., Kurmanalina A., Kalkabayeva G., Kudaibergenova S.</i> Modeling and forecasting of sustainable development of the Republic of Kazakhstan	68
<i>Narenova A., Kenzhebayeva M., Blyalova A., Zhantayeva A.</i> Factors of sustainable economic development of Kazakhstan	77
<i>Rakhmetulina Zh., Berzhanova A.</i> Kazakhstan in international rankings on indicators that characterize scientific and technological development	87
<i>Ikmatova E., Dulatbekova Zh., Tolysbayeva M.</i> Agricultural tourism as a factor of economic development of agriculture in modern conditions	96

MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Sundetuly Zh., Nukesheva A., Beisengaliev B., Ainakanova B.</i> The efficiency of the agro-industrial complex of Kazakhstan	105
<i>Tukibayeva K., Zakirova M., Pranevich A.</i> Innovative activity as a factor of development of competitiveness of the tourism industry	114
<i>Turekhanova A., Smykova M., Tyutyunnikova M.</i> Analysis of the dynamics of small business development in Kazakhstan	123
<i>Shalbolova U., Razakova A., Makhanov S., Shoshanov S.</i> Risk analysis in the activities of oil and gas companies in the region	133
<i>Tasmaganbetov A., Tasmaganbetova S., Koshkinbayev A.</i> Development features of infrastructure of housing and communal services in modern conditions	143
<i>Aitghanova D., Kunyazova S., Karimbergenova M.</i> Development of youth entrepreneurship	150
<i>Karimov G., Zhumanova B., Saymagambetova G., Zhunussova A.</i> HR risks in organization personnel management	159
<i>Galymkyzy G., Ashirbekova L.</i> Opportunities for development of Almaty agglomeration	167
<i>Durru O.</i> Features of innovative development light industry enterprise	176

FINANCE AND ACCOUNTING

<i>Utibaeva G., Zhunussova R., Akhmetova D.</i> Comparative estimation of financial stability of agricultural enterprises	183
<i>Aliyev M., Dosmaganbetov N.</i> Analysis of innovative activity of enterprises producing construction materials in the Republic of Kazakhstan	192
<i>Yelshibayev R.</i> Theoretical issues of financial analysis of the enterprise	201
<i>Kurash N., Yessenova G.</i> The history and stages of Islamic finance development: domestic and foreign experience	210
<i>Turalin A., Baitenizov D., Satkanova R.</i> Formation of the fourth level budget in the North-Kazakhstan region	219
<i>Issayeva A.</i> Analysis and evaluation of investment activities of the unified accumulative pension fund	227
<i>Alibekova B., Zhumatayeva B., Abzhetova A.</i> Directions for improving the expert-analytical activities of the external state audit bodies in the Republic of Kazakhstan	236
<i>Jaxybekova G., Sauranbay S., Serikbaeva J.</i> Methods of valuation of the aviation company	244

УДК 656.073
ГРНТИ 06.61: 06.75

Ж.С. Раимбеков, д.э.н, профессор¹
Б.У. Сыздыкбаева, д.э.н, профессор²
Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли¹
г. Нур-Султан
Евразийский национальный
университет имени Л. Н. Гумилева²
г. Нур-Султан
e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ И СВЯЗИ ТРАНСПОРТА И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

В статье рассматривается связь между логистическими показателями и экономическим ростом Казахстана в период 1995-2019 гг. Используя модели общего объема производства, модели спроса и модель векторной коррекции ошибок, исследованы факторы и причинная связь между показателями различного вида транспорта и экономического роста.

Выявлена двунаправленная причинно-следственная связь между железнодорожной транспортной инфраструктурой и экономическим ростом по тесту Грэйнджера. Обнаружено, что в условиях малой экономики с большой территорией и низкой плотностью транспортной инфраструктуры, как в Казахстане, автомобильный и морской вид транспорта в долгосрочном периоде приведут к более высокому темпу экономического роста и, наоборот, экономический рост стимулирует развитие трубопроводного транспорта.

Оценка причинности по Грэйнджеру показала, что в условиях Казахстана отвергается вывод о том, что железнодорожный транспорт стимулирует развитие автомобильного и водного транспорта. Наш вывод заключается в том, что условия перевозки автомобильным и морским видами транспорта в Казахстане должны быть улучшены с целью стимулирования экономического роста. Используя модели связи логистических параметров и экономического роста, установлено, что экономический рост приводит к повышению потребности в логистических услугах, а это, в свою очередь, приводит к росту спроса на транспортно-логистические услуги и их инфраструктуру в меньшей степени в Казахстане, чем в странах с большой экономикой.

Ключевые слова: логистика, транспорт, транспортная инфраструктура, эконометрическая модель, грузоперевозки, грузооборот, тест Грэйнджера, причинная связь, экономический рост, Казахстан.

Кілт сөздер: логистика, көлік, көлік инфрақұрылымы, эконометрикалық модель, жүк тасымалы, жүк айналымы, Грэйнджер тесті, себептік байланыс, экономикалық өсу, Қазақстан.

Keywords: logistics, transport, transport infrastructure, econometric model, freight transportation, freight turnover, Granger test, causal relationship, economic growth, Kazakhstan.

JEL classification: L80, O47, R10

Введение. Развитие транспорта является одним из важнейших факторов экономического роста страны. В настоящее время транспортная отрасль является одной из базовых отраслей экономики Казахстана, вклад которой в экономический рост ежегодно составляет в пределах 4-5%.

За последние 25 лет – с 1995 по 2019 годы – ВВП Казахстана вырос в 11,2 раза и достиг 187,4 млрд долл., а объем услуг транспорта вырос в 9,3 раза – до 21,6 млрд в 2019 году. Заметно возросли объемы инвестиций в транспортный комплекс – в 2019 году было вложено 3,7 млрд долл. Среднегодовой ежегодный рост транспортной отрасли за последние 20 лет составляет 7,2%. Рост объема транспортно-логистических услуг объясняется ростом объема промышленности, сельского хозяйства и мировой торговли.

По показателю грузоемкости экономика Казахстана примерно в 4 раза менее эффективна. Одна из главных проблем заключается в сложности установления причинно-следственных связей в конкретных экономических условиях функционирования транспорта и выработки отсюда правильной транспортной политики.

Целью данной работы является эмпирическое исследование связи между развитием логистики и экономическим ростом в Казахстане. Используя эконометрические модели, нами рассмотрена причинно-следственная связь между развитием логистики и экономическим ростом, как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе для Казахстана.

Обзор литературы. Взаимовлияние и взаимосвязь между транспортной отраслью и экономикой изучаются достаточно активно. Исследователи из Австралии Блимер Михиль и др. подробно рассматривают все основные факторы, лежащие в основе понимания транспортного планирования в развитых странах [1].

Многочисленные эмпирические исследова-

ния подтвердили положительную взаимосвязь между инфраструктурой и экономическим ростом по результатам исследований В.Лю. и др. [2], Р. Прадхана и др. [3], В.Мака и другие [4].

В. Лю обнаружили одностороннюю положительную причинную связь логистики и экономического роста [2].

По мнению Ю. Щербанина в литературе существуют различные подходы к тому, что первично: экономика, влияющая на транспорт, или транспорт, стимулирующий экономику [5]. Иначе говоря, инвестиции в транспорт вызывают экономический рост или экономический рост способствует росту капитальных вложений в транспортную инфраструктуру?

К. Гунасекер и В.Андерсон изучили краткосрочную причинную связь влияния экономики и протяженности автомобильной дороги [6]. Также индийским ученым Р. Прадханом изучена краткосрочная и долгосрочная причинная связь между экономическим ростом и логистикой [3]. При этом условия исследования отражают экономики развитых стран с крупной экономикой, также не рассмотрено влияние трубопроводного транспорта на экономику.

В нашем исследовании за основу взята динамическая структурная модель, предложенная исследователем из Китая Х.Хой и др. [7]. Изучено на сколько имеются отличия малой экономики Казахстана от крупной экономики, например, таких стран, как Китай или Индия. Отличия нашего исследования заключаются в изучении причинно-следственной связи между экономическим ростом и логистикой, как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе в малой экономике и сравнении с полученными данными большой экономики, что позволит принять лучшие решения в транспортной политике.

Методология. Основные параметры, используемые в модели, были выбраны из разных источников. В качестве показателя эко-

номического роста взята ВВП (Y), трлн тг.

Для переменных логистики используем следующие показатели: индекс потребительских цен (X1); реальные инвестиции в транспортную отрасль, трлн тг (X2); рабочая сила в транспортной отрасли, тыс. человек (X3); протяженность действующих железных дорог (включая национальные электрифицированные железные дороги), тыс. км (X4); протяженность автомобильных дорог (включая скоростные), тыс. км (X5); объем грузооборота на душу населения, трлн тг/человек (X6); протяженность внутренних водных путей, тыс. км (X7); протяженность магистральных трубопроводов, тыс. км (X8); реальный ВВП на душу населения, млн тг. (X9); реальный объем выпуска индустрии транспорта, складской отрасли и связи (X10); количество грузовых причалов в морских портах (X11).

Все полученные данные доступны на официальном сайте Комитета по статистике Казахстана [8]. Период выборки – с 1995 по 2019 годы. Все данные являются годовыми данными и перед анализом преобразованы в естественную логарифмическую форму.

Для определения связи между транспортом и экономическим ростом нами выбрана модель, связывающая ВВП с факторами производства [9]. Выявляем влияние объема производства в транспортной отрасли, рабочей силы и капитала на экономический рост, представленный через ВВП (Y).

Модель общего объема производства с точки зрения спроса:

$$\ln RY_t = \alpha_1 + \beta_1 \ln(X10_t) + \beta_2 \ln(X2_t) + \beta_3 \ln(X3_t) + \quad (1)$$

где RY представляет собой реальный ВВП Казахстана;

X10 – валовый объем выпуска услуг транспорта (производство);

X2 – инвестиции (капитал) в транспортную отрасль;

X3 – количество работников в транспортной отрасли.

Исследование влияния на объем грузооборота на душу населения (X6) таких факторов как реальный ВВП на душу населения (X9), индекс потребительских цен (X1) проведем с помощью модели грузооборота, определяющей спрос на грузовые перевозки:

$$\ln(X6_t) = \alpha_1 + \beta_1 \ln(X9_t) + \beta_2 \ln(X1_t) + \quad (2)$$

Для установления причинно-следственной связи между интересующими нас переменными использована модель векторной коррекции ошибок (VECM, дезагрегирующая модель выпуска), оцененная на основании данного коинтеграционного соотношения:

$$\begin{aligned} \ln(XY_t) = & \alpha_1 + \beta_1 \ln(X2_t) + \\ & + \beta_2 \ln(X3_t) + \beta_3 \ln(X4_t) + \\ & + \beta_4 \ln(X5_t) + \beta_5 \ln(X11_t) + \\ & + \beta_6 \ln(X8_t) + \mu_t \end{aligned} \quad (3)$$

Исследовано влияние на Y таких факторов как капитал (X2), рабочая сила (X3), протяженность железных дорог (X4), протяженность автомобильных дорог (X5), количество грузовых причалов в морских портах (X11), протяженность трубопроводного транспорта (X8). Для определения направления связи между Y и факторами (X2, X3, X4, X5, X8, X11) проверяется тест на причинность по Гренджеру, примененный к результатам оценивания модели VECM.

Все расчеты проведены с помощью программного пакета Eviews.

Основная часть исследования (анализ, результаты, обсуждение).

Корреляционный анализ. Рассмотрим первоначально влияние логистических параметров различных видов транспорта на экономический рост. Анализ корреляционной матрицы показал наличие сильной линейной зависимости между показателями.

Высокое значение парного коэффициента корреляции переменных может быть обусловлено тесной связью между иссле-

дугеми величинами, присутствием третьей переменной, которая оказывает сильное влияние на первые две, или наличием повышающего тренда, что и служит, в конечном счете, причиной высокой коррелированности. Таким образом, результаты корреляционного анализа являются ложными. Со статистической точки зрения этот факт объясняется нестационарностью временных рядов [10]. Обычно стационарность

достигается посредством одного из методов устранения тренда, например, методом первых разностей [11]. Поэтому перейдем к рассмотрению первых логарифмических разностей изучаемых нами показателей.

На рисунке 1 представлена динамика первых логарифмических разностей исследуемых показателей, в частности, для наглядности показаны значения ВВП, в таблице 1 - корреляционная матрица.

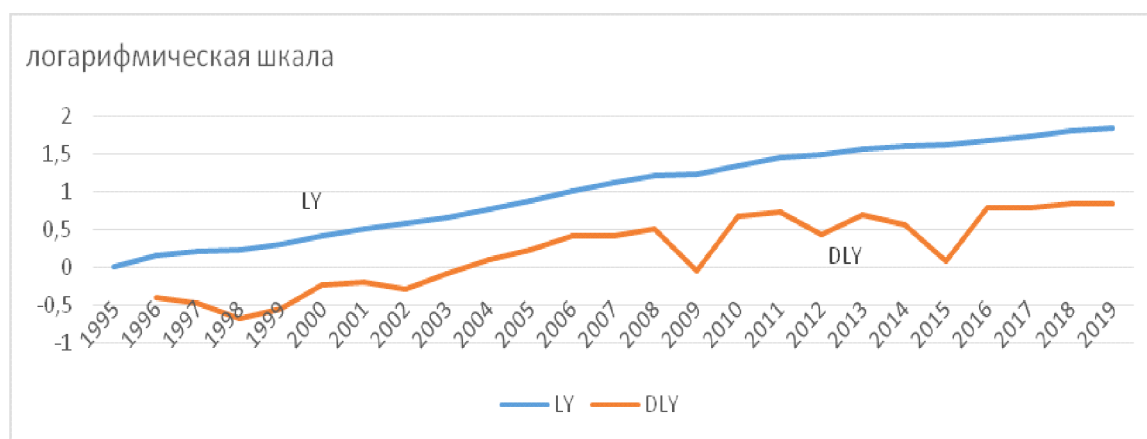

Рисунок 1. Динамика логарифма ВВП (LY) первой логарифмической разности ВВП (DLY)

Аналогичные расчеты были произведены по все остальным логистическим параметрам.

Динамика анализируемых индикаторов характеризуется постоянным колебанием относительно среднего, что позволяет предположить стационарность данных рядов (рис. 1). Статистически значимы только зависимости между приростом экономики всеми логистическим индикаторами, кроме трубопроводного транспорта (табл. 1). Рост инфляции и повышение стоимости рабочей силы снижают экономический рост. Небольшое значение коэффициента корреляции между грузооборотом и ВВП говорит о том, что грузооборот еще не стал действенной отраслью, оказывающей существенное влияние на экономический рост.

Статистическая незначимость между некоторыми показателями транспорта между собой говорит о том, что инфляции, последствия увеличения инвестиций, недостаточность инвестиций в некоторые виды транспорта имеют лаг больший, чем один год.

В рамках традиционного корреляционного анализа нами было выявлено непосредственное влияние всех рассматриваемых параметров различных видов транспорта: грузооборота, валового выпуска транспортно-логистической отрасли, инфляции, рабочей силы в транспортной отрасли и инвестиций в транспортную отрасль – на экономический рост. Сильное влияние на экономический рост оказывают инвестиции, железная дорога, валовый выпуск транспорта и складирование.

Корреляционная матрица первых логарифмических разностей валового внутреннего продукта и логистических параметров транспорта *

	DLY	DX1	DX2	DX3	DX4	DX5	DX6	DX7	DX8	DX9	DX10
DLY	1										
DX1	-0,37	1									
DX2	0,59	-0,22	1								
DX3	-0,24	0,04	-0,04	1							
DX4	-0,43	-0,09	-0,09	0,20	1						
DX5	-0,37	0,05	-0,30	0,30	0,21	1					
DX6	0,60	-0,23	0,53	-0,21	0,20	-0,34	1				
DX7	-0,29	0,46	-0,54	0,18	0,05	0,43	-0,27	1			
DX8	0,05	-0,08	-0,06	-0,21	-0,46	0,03	-0,13	-0,24	1		
DX9	0,91	-0,48	0,57	-0,30	-0,33	-0,17	0,61	-0,36	0,16	1	
DX10	0,87	-0,43	0,70	0,02	-0,24	-0,30	0,61	-0,40	-0,08	0,83	1

* Статистически значимые коэффициенты выделены жирным шрифтом.
Уровень значимости - 5%.

Каузальный анализ

Для исследования причинно-следственной связи между выбранными параметрами и экономическим ростом был использован тест Грейнджера [9]: если изменения переменной А являются причиной изменений В, то изменения А предшествуют изменениям В.

Основная формула теста имеет следующий вид:

$$B_t = a_0 + \sum_{j=1,2,\dots,m} a_j B_{t-j} + \sum b_j A_{t-j} + \varepsilon_t, \quad (4)$$

где А и В – зависимые и независимые переменные, соответственно, a_0, a_j, b_j – коэффициенты регрессии, ε_t – остаточный член регрессии.

Проверяется нулевая гипотеза: А не является причиной изменения В. Критерием принятия гипотезы является Р-значение. Если Р-значение меньше 0,05, то нулевая гипотеза отвергается. Одновременно проверяется также наличие противоположной

причинно-следственной связи. Наличие двусторонней причинно-следственной связи может указывать на существование третьей переменной, которая является реальной причиной изменения рассматриваемых двух переменных.

Рассчитанные коэффициенты корреляции при различных лагах (m=2, 3 и 4) приведены в таблице 2.

Из представленных данных видно, что непосредственная (m = 2) причинно-следственная зависимость экономического роста прослеживается от занятой рабочей силы (X3), инвестиций (X2), протяженности железных (X4) и автомобильных дорог (X5).

Причинно-следственная зависимость от остальных переменных проявляется с запазданием (m = 3, 4) для X10, количества грузовых портов (X11) (m=3) и протяженности судоходных внутренних водных маршрутов (X7) (m = 4). Тест указывает на неплохую причинно-следственную связь между экономическим ростом и X10, X7, X1 (прямая зависимость).

Результаты теста Грейнджера на причинно-следственную зависимость*

№ п/п	Нулевая гипотеза	F-статистика	Prob.	F-статистика	Prob.	F-статистика	Prob.
	модель общего объема производства	лагm=2		лагm=3		лагm=4	
1.	Y не влияет на X3	8.22769	0.0039	8.50941	0.0027	3.63624	0.0499
	X3 не влияет на Y	0.13080	0.8784	0.16383	0.9187	0.49944	0.7374
2.	X3 не влияет на X2	1.68401	0.2189	1.80224	0.2004	1.55455	0.2670
	X2 не влияет на X3	6.71213	0.0083	3.82272	0.0392	1.40758	0.3068
	модель спроса						
3.	X10 не влияет на X6	0.20633	0.8158	1.00309	0.4249	0.77892	0.5661
	X6 не влияет на X10	9.04803	0.0026	9.12716	0.0020	11.0122	0.0016
4.	X1 не влияет на X6	3.55400	0.0545	2.33160	0.1258	2.74050	0.0963
	X6 не влияет на X1	0.22830	0.7986	0.32136	0.8099	0.50869	0.7312
	модель VECM						
5.	X8 не влияет на X3	4.83371	0.0240	3.93872	0.0361	1.61138	0.2533
	X3 не влияет на X8	3.94972	0.0419	4.95684	0.0183	3.06160	0.0753
6.	X7 не влияет на X5	3.26796	0.0664	5.84564	0.0106	12.8688	0.0009
	X5 не влияет на X7	5.44087	0.0167	4.90133	0.0189	4.41102	0.0301

* Здесь представлены фрагменты расчета по 6 параметрам. Всего произведен расчет по 32 параметрам и направлениям.

В таблице 3 приведено визуальное представление направления причинно-следственной связи между рассматриваемыми переменными.

Таблица 3

Представление причинно-следственной зависимости ВВП, а также между изучаемыми переменными при различных лагах (m=2, 3 и 4) *

m=2	m=3	m=4	m=2	m=3	m=4	m=2	m=3	m=4
1	2	3	4	5	6	7	8	9
X10 нет связи → Y	X10 → Y	X10 → Y	X6 ← X2	X6 нет X2	X6 нет X2	X7 ← X8	X7 ← X8	X7 ↔ X8
Y → X3	Y → X3	Y → X3	Y ← X4	Y нет X4	Y нет X4	X7 нет Y	X7 нет Y	X7 → Y
X10 → X2	X10 → X2	X10 нет связи X2	X5 → Y	X5 нет Y	X5 → Y	Y нет X11	Y → X11	Y нет X11
X3 нет связи X10	X3 нет связи X10	X3 → X10	X2 ← X3	X2 ← X3	X2 ← X3	X2 → X11	X2 нет X11	X2 нет X11
X10 ← X3	X10 нет связи X3	X10 нет связи X3	X4 → X3	X4 нет связи X3	X4 нет связи X3	X11 ← X2	X11 ← X2	X11 ← X2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
X3 нет связи X2	X3 нет связи X2	X3 нет связи X2	X3←X4	X3нетX4	X3←X4	X11←X3	X11←X3	X11←X3
X2←X3	X2←X3	X2 нет связи X3	X5←X3	X5←X3	X5 нет X3	X2→X8	X2нетX8	X2нетX8
X10 нет связи X6	X10 нет связи X6	X10 нет связи X6	X7→X3	X7→X3	X7→X3	X6→X8	X6→X8	X6нетX8
X6←X10	X6←X10	X6←X10	X8↔X3	X8↔X3	X8↔X3	X6→X3	X6→X3	X6→X3
X1←X6	X1 нет связи X6	X1 нет связи X6	X8 нет связи X7	X8 нет связи X7	X8←X7	X5←X6	X5←X6	X5←X6
X2←X9	X2 ← X9	X2 нет X9	X8→X4	X8→X4	X8→X4			
X7↔X5	X7 ↔ X5	X7 ↔ X5	X5←X8	X5←X8	X5←X8			

* Выделенные жирным шрифтом изучаемые параметры имеют двухстороннюю связь.

Результаты теста Грэйнджера подтверждают, что есть двухсторонняя связь между экономическим ростом и железнодорожным транспортом.

Обсуждение. На экономический рост Казахстана в долгосрочной перспективе оказывают влияния факторы X4, X5, X11 и инвестиции в транспортную отрасль. В этой связи строительство новой и модернизация существующей транспортной инфраструктуры в морском порту в Каспийском море в долгосрочной перспективе окажет большое влияние на экономику.

На рисунке 1 показаны направления причинно-следственной связи между логистическими переменными для модели общего объема производства и дезагрегирующей модели выпуска.

Развитие производственной деятельности приводит к увеличению спроса или услуг в области транспорта и логистики. Это еще раз объясняет причинность Y к X10.

Экономический рост в Казахстане влияет на развитие автомобильного транспорта в одностороннем направлении, тогда как в долгосрочном и краткосрочном периоде ВВП (Y) не влияет на протяженность автомобильного транспорта (X5). Вклад X5 в Y – слабый из-за неразвитости автомобильной инфраструктуры и низкой ее плот-

ности. То есть для Казахстана с его большой территорией и низкой плотностью транспортной инфраструктуры автомобильный транспорт окажет сильное влияние в долгосрочной перспективе, нежели в краткосрочной. Рост ВВП не сопровождается большими изменениями показателей X5. Это говорит о том, что огромная территория, независимо от успехов экономического роста, одинаково требует транспортного обслуживания. Тогда как в Китае данный показатель имеет двухстороннюю причинную связь.

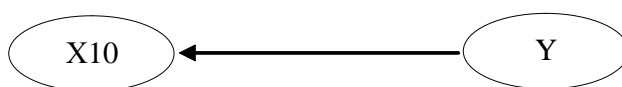
На основе совместного рассмотрения краткосрочного и долгосрочного теста причинно-следственной связи нами обнаружена двухсторонняя связь между X4 и экономическим ростом.

Установлены следующие особенности функционирования казахстанской транспортной системы и ее влияния на экономику. Во-первых, наблюдается односторонняя причинность от морского транспорта (X11) до ВВП (Y). Среди возможных объяснений односторонней причинно-следственной связи между Y и морским транспортом можно назвать следующее обстоятельство. В Казахстане эксплуатируются порты Актау и Курык, общей пропускной способностью порядка 26 млн тонн в год.

Перевалка грузов осуществляется эффективно, как в направлении портов прикаспийских государств, так и в сторону Казахстана. На водном транспорте основной транзитный грузопоток идет через порт Актау. Во-вторых: двухсторонняя долгосрочная связь между Y и X4 объясняется тем, что вклад железной дороги в экономический рост составляет порядка 0,4-0,5%. Доля X4 в общей перевозке грузов и грузообороте

всеми видами транспорта составляет, соответственно, 9,6 и 46,4%. Данный транспорт, в основном, используется для перевозки на дальние расстояния. В-третьих, существует двусторонне направленная причинная связь между индикаторами транспорта: X5 и X11, X11 и X8. Доля трех видов транспорта (железнодорожного, трубопроводного и морского) составляет в перевозке грузов – 90%, грузообороте – 51,6%.

Модель общего объема производства

Модель векторной коррекции ошибок (VECM) (дезагрегирующая модель выпуска)

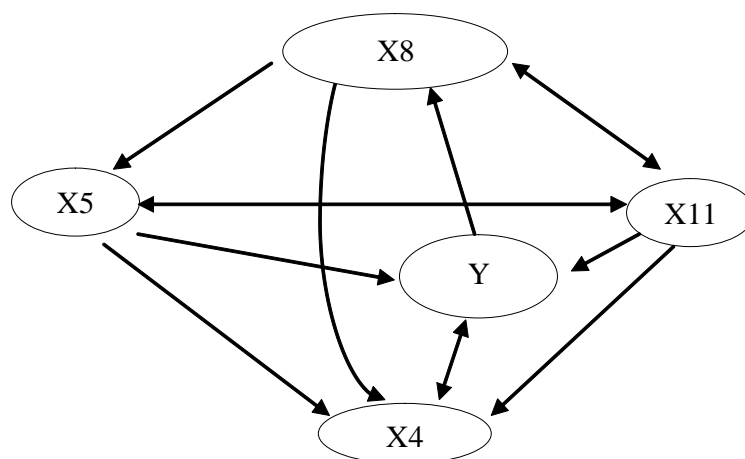

Рисунок 1. Совместные краткосрочные и долгосрочные диаграммы причинности

Примечание: $A \rightarrow B$ показывает, что A имеет одностороннюю причинность по Грейнджеру к B. $A \leftrightarrow B$ показывает наличие двусторонней причинности между A и B. Составлен авторами

На экономический рост Казахстана в долгосрочной перспективе окажут влияние железнодорожный, автомобильный, морской транспорт и инвестиции в транспортную отрасль.

Выводы. Подведем итоги анализа связи между экономическим ростом и логис-

тическим параметрами.

1) Все тесты Грейнджера с высокой степенью достоверности указывают на наличие долгосрочной и краткосрочной причинно-следственной связи между изучаемыми параметрами и экономическим ростом.

2) Согласно полученным оценкам, уве-

личение объема реального валового выпуска в транспортной отрасли оказывает статистически значимое положительное влияние на экономический рост страны в долгосрочном периоде. Результаты анализа показали, что протяженность сетей транспортной инфраструктуры (X4, X5 и X7) и количество портов являются строго экзогенной переменной по отношению к экономическому росту и грузообороту. Напротив, объем грузооборота в краткосрочном периоде зависит от темпов экономического роста и темпов развития транспортной отрасли.

3) Результаты анализа связи логисти-

ческих параметров и экономического роста показали, что темпы развития транспорта и его влияние на экономический рост в Казахстане отстают от стран с крупной экономикой и развитой логистикой.

Проведенное исследование подтверждает, что рассмотренные логистические факторы являются существенными, статистически значимыми факторами экономического роста в Казахстане. Результаты такого анализа могут использоваться для оценки вклада транспортной инфраструктуры в экономический рост и планирования развития транспортной отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bliemer Michiel C.J.; Mulley, Corinne and Moutou, Claudine J.: Handbook on Transport and Urban Planning in the Developed World Book review Erdkunde. – 2016. – 70 (3). – P. 293-294.
2. Liu W., Li W., Huang W. Analysis of the dynamic relation between logistics development and GDP growth in China. In: International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics, SOLI 2006. – P.153–157.
3. Pradhan Rudra P. & Bagchi Tapan P. Effect of transportation infrastructure on economic growth in India: The VECM approach, Research in Transportation Economics, Elsevier, 2013. – Volume 38(1). – P. 139-148.
4. Mak B. Arvin, Rudra P. Pradhan, Neville R. Norman. Transportation intensity, urbanization, economic growth, and CO₂ emissions in the G-20 countries. UtilitiesPolicy. – 2015. – Volume 35. – P.50-66.
5. Щербанин Ю.А. Транспорт и экономический рост: Взаимосвязь и влияние. Евразийская экономическая интеграция. – 2011. – №3 (12). – С.65-78.
6. Gunasekera K., Anderson W., Lakshmanan T.R. Highway-induced development: evidence from Sri Lanka // World Dev. – 2008. – 36 (11). – P. 2371–2389.
7. Hooi Hooi Lean, Wei Huang, Junjie Hong. Logistics and economic development: Experience from China // Transport Policy. – 2014. – Volume 32. – P. 96-104.
8. Официальный сайт Комитета по статистике Казахстана // <http://stat.gov.kz> (Дата обращения: 04.02.2020 г.)
9. Rietveld P. Infrastructure and regional development: a survey of multi-regional economic models // The Annals of Regional Science. –1989. – №23(4). – P. 255–274.
10. Айвазян С.А., Мхитарян В.С. Прикладная статистика и основы эконометрики: Учебник для вузов. – М.: Юнити, 1998. – 1000 с.
11. Hamilton J.D. Time Series Analysis. Princeton University Press, 1994. – 815 p.

REFERENCES

1. Bliemer Michiel C.J.; Mulley, Corinne and Moutou, Claudine J. (eds.): Handbook on

Transport and Urban Planning in the Developed World Book review Erdkunde. – 2016. – 70 (3). – P.293-294.

2. Liu W., Li W., Huang W. 2006. Analysis of the dynamic relation between logistics development and GDP growth in China. In: International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics, SOLI. – 2006. – P.153–157.

3. Pradhan, Rudra P. & Bagchi, Tapan P., Effect of transportation infrastructure on economic growth in India: The VECM approach, Research in Transportation Economics, Elsevier. – 2013. – Volume 38(1). – P. 139-148.

4. Mak B. Arvin, Rudra P. Pradhan, Neville R. Norman. Transportation intensity, urbanization, economic growth, and CO₂ emissions in the G-20 countries. UtilitiesPolicy. – 2015. – Volume 35. – P.50-66.

5. Shherbanin Ju.A. Transport i jekonomicheskij rost: Vzaimosvjaz' i vlijanie. Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija. – 2011, avgust. – №3 (12). – S.65-78 [In Russian].

6. Gunasekera K., Anderson W., Lakshmanan T.R. Highway-induced development: evidence from Sri Lanka // World Dev. – 2008. – №36 (11). – P. 2371–2389.

7. Hooi Hooi Lean, Wei Huang, Junjie Hong. Logistics and economic development: Experience from China // Transport Policy. – 2014. – Volume 32. – P. 96-104.

8. The official website of the Committee on Statistics of Kazakhstan. <http://stat.gov.kz> (Accessed: 04.02.2020).

9. Rietveld P. Infrastructure and regional development: a survey of multi- regional economic models // The Annals of Regional Science. – 1989. – №23(4). – P. 255–274.

10. Ajvazjan S.A., Mhitarjan V.S. Prikladnaja statistika i osnovy jekonometriki. Uchebnik dlja vuzov. – M.: Izdatel'stvo Juniti, 1998. – 1000 s. [In Russian].

11. Hamilton J.D. Time Series Analysis. Princeton University Press, 1994. – 815 p.

Ж.С. Раимбеков, Б.У. Сыздықбаева

**КӨЛІК ПЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУДІҢ ӨЗАРА ӘСЕРІ МЕН БАЙЛАНЫСЫН
ЭКОНОМЕТРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ**

Аңдатпа

Мақалада логистикалық көрсеткіштер мен 1995-2019 жылдардағы Қазақстанның экономикалық өсуі арасындағы байланыс қарастырылған. Жалпы өндіріс модельдерін, сұраныс модельдерін және векторлық қателерді түзету моделін, көлік пен экономикалық өсудің әр түрлі түрлерінің даму көрсеткіштерінің себептері мен байланысы зерттелінді.

Грэйнджер тесті бойынша теміржол көлігі инфрақұрылымы мен экономикалық өсудің арасындағы екі бағытты себептік байланыс анықталды. Қазақстанның үлкен аумағы және көлік инфрақұрылымының төмен тығыздығы бар шағын экономикада автомобиль және теңіз көлік түрлері ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсудің жоғары қарқынына әкелетіні, керісінше, экономикалық өсу құбыр көлігінің дамуын ынталандыратыны анықталды.

Біздің тұжырымымыз – экономикалық өсуді ынталандыру үшін Қазақстанда автомобиль және теңіз көлігімен тасымалдау жағдайларын жақсарту қажет. Логистикалық параметрлер мен экономикалық өсу арасындағы қатынастардың модельдерін қолдана отырып, экономикалық өсу логистикалық қызметтерге қажеттіліктің артуына әкелетіні, ал бұл өз кезегінде Қазақстанда көліктік-логистикалық қызметтерге және олардың инфрақұрылымына сұраныстың үлкен көлемге қарағанда азаюына әкелетіні анықталды.

Zh. Raimbekov, B. Syzdykbayeva

AN ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE INTERACTION AND RELATIONSHIP OF TRANSPORT AND ECONOMIC GROWTH

Annotation

The article discusses the relationship between logistics indicators and the economic growth of Kazakhstan in the period 1995-2019. Using the models of total production, demand models and the model of vector error correction, factors and the causal relationship of development indicators of various types of transport and economic growth are investigated.

A bi-directional causal relationship between railway transport infrastructure and economic growth according to the Granger test has been revealed. It was found that in a small economy with a large territory and a low density of transport infrastructure in Kazakhstan, automobile and marine modes of transport in the long term will lead to a higher rate of economic growth, and vice versa, economic growth stimulates the development of pipeline transport.

Our conclusion is that the conditions of transportation by road and sea by means of transport in Kazakhstan should be improved in order to stimulate economic growth. Using the models of the relationship between logistic parameters and economic growth, it was found that economic growth leads to an increase in the need for logistics services, and this, in turn, leads to an increase in demand for transport and logistics services and their infrastructure to a lesser extent in Kazakhstan than in large countries.

УДК 33012.5
ГРНТИ 06.56.31

Б.С. Утибаев, к.э.н.

К.Т. Аленова, д.э.н.

М.А. Турарбеков, доктор PhD
Казахский агротехнический
университет имени С.Сейфуллина
г. Нур-Султан
e-mail: ubs_51@mail.ru

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В ОБЕСПЕЧЕНИИ
ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

В данной статье мы рассмотрели опыт и развитие государственно-частного партнерства отдельных стран в инновационной системе и в инновационном бизнесе с точки зрения его использования в отечественной практике. Определено, что мировая практика свидетельствует о достаточно высоком значении рынка в стимулировании инновационной деятельности, однако эта же практика показывает не способность рынка обеспечить комплексное решение инновационных проблем, динамичное развитие инновационных систем. Это свидетельствует, что со всей очевидностью можно сказать – существование конкурентной современной экономики служит только необходимым, но не достаточным условием быстрого технологического роста любой страны. Обосновано, что необходимо последовательное осуществление регулирования со стороны государства с целью создания благоприятного инновационного климата.

Установлено, в различных странах государственное вмешательство в инновационные процессы осуществляется не одинаково, но оно всегда имеет значение в обеспечении инновационного развития. Основываясь на опыте зарубежных стран в развитии государственно-частного партнерства, были определены основные направления в обеспечении инновационного развития отечественной экономики в условиях перехода к инновационной модели экономики (в отличие от модели, основанной на эксплуатации природных ресурсов).

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инновации, технологии, технологический рост, инновационный бизнес, государственное регулирование, инновационные процессы, научно-техническая политика, научно-техническая сфера, инновационная система.

Кілт сөздер: мемлекеттік-жекеменшік серіктестік, инновация, технология, технологиялық өсу, инновациялық бизнес, инновациялық процестер, мемлекеттік реттеу, ғылыми-техникалық саясат, ғылыми-техникалық сала, инновациялық жүйе.

Keywords: public-private partnership, technology, technological growth, innovation, innovative business, state regulation of innovative processes, scientific and technical policy, scientific and technical field, innovative system.

Введение. Для Казахстана, активно проводящего экономические реформы, процесс развития инноваций и коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности посредством государственно-частного партнерства (ГЧП) является проблемой сложной, многоплановой и принципиально новой, поскольку это связано с внесением рыночных отношений в сферу науки, технологий и, собственно, инноваций.

Наряду с совершенствованием законодательной базы в области интеллектуальной собственности вообще, и ГЧП, в частности, их вовлечения в гражданский оборот, необходимо осуществление организационных мер по созданию инновационной инфраструктуры, поскольку ее отставание служит серьезным препятствием для перехода к инновационной модели развития. О важности сильной государственной политики в области развития науки и инновации свидетельствует опыт промышленно развитых стран. При этом отметим, система партнерства более развита в тех областях и сферах деятельности, в которых власть и бизнес имеют достаточно высокий взаимный интерес, однако они не могут действовать изолированно друг от друга.

Исходя из этого, в данной статье мы преследовали цель – изучить положитель-

ные стороны зарубежных систем ГЧП с целью их применения в обеспечении разработки и повышения эффективности использования новых знаний и инноваций в социально-экономическом развитии нашей страны. При этом мы рассматриваем вовлечение результатов научно-технической деятельности в хозяйственный оборот посредством ГЧП как одно из ключевых направлений подъема экономики, обеспечивающее реализацию национальных интересов Казахстана в вопросах создания новых производственных мощностей, повышения производительности и качества труда, повышения престижа научно-технической деятельности.

Обзор литературы. Европейская экономическая комиссия ООН в соответствии с мнениями государств-членов этой комиссии учредила Целевую группу высокого уровня по оценке и капитализации интеллектуальных активов. Данная группа призвана решать задачи управления интеллектуальными ресурсами, оценки интеллектуального капитала и собственности, эффективности их использования, коммерциализации изобретений, поощрения инновационной деятельности и прочие вопросы, касающиеся и интересов развитых стран, и интересы стран с переходной экономикой [1].

О необходимости создания условий для состязательности по качественным, техническим и экономическим показателям производимой продукции, через систему государственных закупок свидетельствует опыт Германии и Франции в отношении рынка, когда речь идет о том, что это создаваемые государством условия, обеспечивающие соревнования предприятий. Отражено в исследованиях: Комков Н.И., Ерошкин С.Ю., Кравченко М.В., Балаян Г.Г., Бондарева Н.Н. [2].

Наряду с этим, практика европейских стран показывает, применение ГЧП в отраслях науки, сфере высоких технологий и инновационной сфере будут иметь более реальные результаты как при партнерстве по созданию совместных исследовательских центров в таких областях, которые традиционно находятся в зоне ответственности государства, например, здравоохранение, экология, военно-промышленный комплекс [3,4].

Основная часть. Сразу же отметим, что система ГЧП в инновационном бизнесе Казахстана призвана обеспечить технологическую политику и сформировать взаимосвязь между исследователями, бизнесом и государством. Это механизм, при котором появляется возможность привлечения бизнеса в инновационную систему. При этой системе научные исследования, проекты проходят всестороннюю экспертизу, что способствует снижению финансовых рисков.

Однако с точки зрения соответствия такого механизма вызовам в области инновации и технологии, необходимо учитывать опыт казахстанской науки и ее интеграционные взаимосвязи с мировой наукой, должно быть единая точка зрения в понимании и поддержке научно-технологического развития экономики страны. Именно поэтому политики разных рангов в различных странах мира говорят о необходимости развития экономики за счет инновации. Такое возможно при условии, что созданное учеными и которое ими создается должны как

можно быстро осваиваться в производственном процессе (в развитых странах освоение новшеств составляет в среднем 5 лет).

По аналогии с высказыванием Маркса о кругообороте денег «деньги – товар – производство – товар* – деньги*» современную экономику и ее развитие можно определить следующим кругооборотом: «наука – технология – производство – рынок – прибыль – наука». Как видно, главенствующая роль в этой цепочке отводится науке, и ее финансирование всецело зависит от внедрения и реализации новшеств, полученных инновационных продуктов, технологий. Научные исследования (особенно, фундаментальные исследования) финансируется из государственного бюджета, который формируется из налогов, собранных государством, в основном с производственных предприятий. Поскольку наука связана с развитием человеческого общества, то финансирование науки должно обеспечиваться, прежде всего, за счет налога на прибыль, величина которой, в свою очередь, обусловлена развитием производства.

Элементарная логика подсказывает, что чем больше продукции продается на рынке, тем больше величина налоговых поступлений в бюджет, и тем больше средств будет отпущено на финансирование науки. Если рассуждать дальше, то, по логике, научные организации должны быть заинтересованы в развитии производства. Но на практике такая заинтересованность в большей степени отсутствует, нежели имеет место. Это происходит по известной простой причине, а именно – имеет место достаточно длинная цепочка от внедрения научной разработки, скажем, на конкретном предприятии до заметных экономических последствий на макроуровне. Здесь должна быть более короткая цепочка, где вполне конкретно и осязаемо должны присутствовать экономические интересы участников внедрения научных результатов.

При этом мы должны избегать такого

подхода, когда ученые, пытаясь реализовать свою научную идею и заработать деньги, начинают организовывать собственные малые производственные предприятия. Однако опыт, полученный в 90-е годы прошлого столетия, свидетельствует, что, во-первых, деятельность малого предприятия – это отдельный вид деятельности, который требует не меньшего таланта, чем занятие наукой. Да, к тому же, далеко не все ученые могут быть бизнесменами и наоборот. Во-вторых, каждый должен заниматься своим делом, поскольку одновременное занятие и наукой и бизнесом практически не возможно.

Исходя из вышесказанного, необходимо грамотно выстроить между автором разработки и менеджментом малых предприятий равноправные партнерские отношения. Необходимо, чтобы такие отношения учитывали экономический интерес всех участников внедрения и реализации продукта автора, научной организации и малого предприятия. При этом надо учесть возможное появление дополнительных участников – инвестора, вкладывающего средства в проект и консалтинговой фирмы, играющей роль своеобразного интерфейса между сторонами. Другой формой этого процесса может быть организация нового малого предприятия.

Сложности могут появиться при выстраивании второй цепочки, которая должна соединить разработчика и крупное промышленное предприятие. Полагаем, что такая цепочка складывается в двух случаях: когда разработкой является технология, позволяющая совершенствовать технологический цикл предприятия или когда может быть создан продукт, платежеспособный спрос на который достаточно широк с тем, чтобы окупить затраты предприятия на организацию его выпуска [5].

Цивилизованной формой взаимоотношений в этом случае является покупка лицензии на использование интеллектуальной собственности, в том числе и иностран-

ными компаниями. Попутно заметим, что бывают случаи, когда заключенные нашими научными организациями международные контракты связаны с выполнением части НИОКР, оплату которых производят зарубежные ученые-партнеры. Затем эти партнеры, продавая результаты своим производителям, получают значительные суммы денег в качестве лицензионных платежей. Поэтому вопросы совместного владения интеллектуальной собственностью надо включать в контракты с зарубежными партнерами.

Поскольку построение ГЧП в сфере инновации представляет собой систему объективных взаимосвязанных отношений и, прежде всего, это отношения власти и бизнеса, то такие отношения базируются на общих методологических принципах:

- формирование и сущность ГЧП должны исходить из целей социально-экономического развития страны, в соответствии с которым необходимо определять конкретные формы и структуру взаимоотношений государства и бизнеса;

- при принятии решений надо учитывать интересы всех с соблюдением экономического равноправия и ответственности;

- при осуществлении инновационных проектов надо концентрировать различные финансовые ресурсы на действительно приоритетных областях развития с учетом получения синергетического эффекта;

- при ГЧП надо осуществлять последовательное решение не только краткосрочных, но и долгосрочных задач с той целью, что партнерство – это не просто слагаемое отдельных, не взаимосвязанных действий.

Соблюдение названных требований возможно в условиях создания в сфере инновации институциональных структур развития ГЧП. В настоящее время большое распространение получили такие механизмы как:

- гарантии государства, обеспечивающие получение банковских кредитов;

- заказ государства на разработку,

производство и внедрение в производство той или иной наукоемкой продукции;

– равноправное участие в финансировании научных исследований.

К не финансовым механизмам прямого государственного регулирования относятся, в частности, экспортно-импортные квоты, применяемые для обеспечения требуемого уровня конкуренции на внутри национальных рынках наукоемкой продукции.

В передовых государствах получили распространение также косвенные методы государственного регулирования, в первую очередь механизмы налоговой и амортизационной политики. Такие методы в своей основе опираются на предоставление некоторых преференций и стимулов:

– это учет части затрат на НИОКР в составе текущих расходов предприятия, а в отдельных странах законодательно разрешено относить на издержки производства все расходы на НИОКР;

– отсрочка от уплаты налогов тем субъектам, которые инвестируют разработку и внедрение какой-либо наукоемкой продукции до получения доходов от реализации данной продукции;

– скидка с корпоративного подоходного налога в соответствии с расходами субъекта на НИОКР.

Надо отметить, в Казахстане принят ряд основополагающих документов, касающихся развития научно-технической сферы. Но, тем не менее, надо к этим документам разработать конкретные нормы и механизмы, определяющих взаимодействие всех заинтересованных участников. Прежде всего, это касается регулирования отношений между участниками инновационного процесса вне зависимости от их статуса и отношений, которые могут возникнуть по ходу разработки и коммерческого использования инноваций, а также тех отношений, которые могут возникнуть в ходе инвестиций в инновационные проекты между отечественными и зарубежными субъектами.

В решении задачи инновационного обновления казахстанской экономики важнейшую роль могут сыграть финансово-инвестиционные механизмы ГЧП [6]. Например, как одно из таких направлений в сфере инновации можно рассматривать венчурное финансирование с участием государства. По своей сути венчурный капитал представляет собой финансовое звено инфраструктуры, объединяющее носителей капитала и носителей технологий.

Он решает проблему финансовой недостаточности реализации инновационных проектов. Однако достаточно широкое применение венчурной формы финансирования сдерживается тем, что при формировании венчурных фондов требуется, чтобы все средства должны быть вложены сразу, а не по мере формирования портфеля проектов. Поскольку инвесторы, вкладывающиеся в венчурный фонд, должны все деньги выделить сразу, а не по частям, то такая форма организации венчурного финансирования требует подбора заведомо беспроигрышных проектов.

В этой связи венчурный капитал обладает своими особенностями:

– венчурный капитал инвестируется в проекты с повышенным риском;

– венчурный капитал рассчитан на получение высокой нормы прибыли.

Возможно создание совместных исследовательских центров, механизм которого может быть следующим. Потенциал министерств и ведомств будет направлен на решение таких задач, как мониторинг национальной инновационной системы, ревизия и внедрение государственных регуляторов на макро- и микроуровне, изменение и (или) корректировка теоретической и практической основы организации и управления этой системой для обеспечения последовательности и преемственности, создание кластерных сетей и площадок для ГЧП.

Деятельность специализированных институтов государственных и государст-

венно-частных инновационных посредников будет сосредоточена на диагностировании уровня дисбаланса между спросом и предложением в ряде отраслей, на осуществлении контроля использования бюджетных средств на НИОКР, оказании услуг по патентованию и коммерциализации результатов исследований [7].

В Казахстане инновационными посредниками могли бы выступать известные (брендовые) национальные компании («КазМунайгаз», «Казахстан темир жолы», «Казахмыс», «Казахтелеком» и др.), используя для этого механизм диверсификации и межкластерного сотрудничества (например, с авиапредприятиями) как при решении проблем инновационного развития перспективных кластеров, так и в обеспечении инновационных интересов третьих компаний. Как известно, именно эти компании являются новыми лидерами в ГЧП нашей республики, поскольку имеют реальные возможности оказывать влияние на различные процессы, как в самой компании, так и на секторальном и кластерном уровнях. Это обеспечивает принятие решений об инвестировании в рисковые НИОКР, покупку инноваций, низкие риски по фьючерсным инновационным сделкам и получение высоких прибылей на этапе первого публичного выставления на продажу прав на будущие технологии.

Здесь также возможно использование деятельности зарубежного государственно-частного движения на восполнение научного кадрового дефицита, на сокращение национальных и частных расходов на НИОКР. В целях роста и укрепления национальных научных школ, поддержки развития отраслей и международного маркетинга возможно привлечение крупных международных инновационных проектов.

Выводы. Разумеется, в пределах одной статьи практически невозможно рассмотреть все вопросы ГЧП в инновационной сфере. Тем не менее, в решении задачи по

созданию и развитию ГЧП в инновационной сфере, обосновании национальной системы необходим механизм, призванный объединить министерства и ведомства, научные центры, научно-исследовательские институты, экспертные организации, частный бизнес и стать основой нового национального проекта по интеллектуализации общества как основы экономического роста. В этой связи представляется:

1. В рамках ГЧП государство должно не только брать на себя часть риска и инвестировать средства в новые проекты, его главное предназначение – это создание общеэкономических условий, определяющих развитие инновационной деятельности. Государство должно не только устранять системные недостатки, препятствующие инновационному развитию, но, прежде всего, создавать стимулы для развития инновационной деятельности хозяйствующих субъектов.

2. Объединение баз данных инновационных идей, обеспеченных юридической защитой и гарантированной гибкой системой распределения роялти, создадут основу для создания будущих национальных объединений и союзов. Такие межкластерные союзы и объединения, используя прогрессивный международный опыт, смогут обеспечить ускорение коммерциализации результатов фундаментальных и прикладных исследований.

3. Ставка только на механизмы конкурсного распределения бюджетных финансовых средств между инновационными проектами в условиях непрозрачности финансовых потоков и наличия коррупции среди чиновников, организующих конкурсы, во многом ошибочна. Более предпочтительна двухэтапная схема конкурсного отбора проектов.

4. Обоснование замысла проекта и подготовка технического задания на проект (целевых требований), выполняемые в настоящее время чиновниками министерств

и ведомств (агентств), требуют высокой квалификации, наличия опыта и творческого подхода. Эту работу следует поручать на условиях конкурса самим исследователям либо независимым экспертам. Победитель конкурса получает возможность согласования условий выполнения проекта (технического задания, стоимости, длительности реализации) с заказчиком. Он также распределяет средства между участниками проекта и имеет возможность, в случае оп-

латы стоимости подготовки альтернативных проектов, привлекать потенциал претендентов, проигравших конкурс.

Рассмотренные в статье вопросы создания условий ГЧП для обеспечения инновационного развития определяют объективную необходимость дальнейшего всестороннего изучения данной проблемы и поиск конструктивных механизмов ее решения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комков Н.И., Ерошкин С.Ю., Кравченко М.В. Анализ и оценка перспектив перехода к инновационной экономике // Проблемы прогнозирования. – 2006. – №6. – С.12-19.
2. Комков Н.И., Балаян Г.Г., Бондарева Н.Н. Требования и условия оценки эффективности бизнес-инноваций в условиях рыночной конкуренции: Научные труды ИНИП РАН // Под ред. А.Г. Коровкина. – М.: Макс-Пресс, 2005. – С.124-146.
3. Варнавский В.Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы теории и практики // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №9. – С.41-50.
4. Дорошенко Д. Государственно-частное партнерство как способ стимулирования инвестиционного развития в России // Финансовый бизнес. – 2008. – №1. – С.17-21.
5. Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: Учебн. пособие / В.Г. Варнавский. – М.: Наука, 2005. – 260 с.
6. Виленский П.Л. Оценка эффективности инвестиционных проектов: теория и практика / П.Л. Виленский, В.Н. Лившиц, С.А. Смоляк. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2008. – 103 с.
7. Йескомб Э.Р. Принципы проектного финансирования: пер. с англ. / Под общ. ред. Д.А. Рябых. – М.: Вершина, 2008. – 454 с.

REFERENCES

1. Komkov N.I., Eroshkin S. Yu., Kravchenko M.V. Analis i ocenka perspektiv perehoda k innovacionnoi ekonomike [Analysis and assessment of the prospects for the transition to an innovative economy] // Problems of forecasting. – 2006. – №6. – S.12-19 [in Russian].
2. Komkov N.I., Balayan G.G., Bondareva N.N. Trebovania i uslovia ocenki effektivnosti bisnes-innovaci v usloviah rynochnoi konkurencii [Requirements and conditions for evaluating the effectiveness of business innovations in a competitive market]: Scientific Papers of the Institute of Economics // RAS, ed. A.G. Korovkina. M.: Max-Press. – 2005. – S.124-146 [in Russian].
3. Varnavsky V.G. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: nekotorye voprosy teorii i praktiki [Public-private partnership: some issues of theory and practice] / V.G. Warnavsky // World Economy and International Relations. – 2011. – №9. – S. 41-50 [in Russian].
4. Doroshenko D. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak sposob stimulirovania investicionnogo rasvitiya v Rossii [Public-private partnership as a way to stimulate investment

development in Russia] // Financial business. – 2008. – №1. – S.17-21 [in Russian].

5. Varnavsky V.G. Partnerstvo gosudarstva i chastnogo sektora [Partnership between the state and the private sector] / V.G. Barnavsky. – M.: Nauka, 2005. – 260 p. [in Russian].

6. Vilensky P.L. Ocenka effektivnosti investicionnyh proektov: teoria i praktika [Evaluation of the effectiveness of investment projects: Theory and practice] / P.L. Vilensky, V.N. Livshits, S.A. Smolyak. – 4th ed., rev. and add. – M.: Business, 2008. – 103 p. [in Russian].

7. Yescomb E.R. Principy proektnogo finansirovania [Principles of project financing: Per. From English] / Ed. D.A. Ryabykh. – M.: Peak, 2008. – 454 p. [in Russian].

Б.С. Утибаев, Қ.Т. Аленова, М.А. Тұрарбеков

**ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК СЕРІКТЕСТІКТІҢ
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУІ**

Андатпа

Осы мақалада біз жекелеген елдердің инновациялық жүйедегі және инновациялық бизнестегі мемлекеттік-жекеменшік серіктестіктің тәжірибесі мен дамуын зерттеу арқылы оларды отандық тәжірибеде қолдану жағынан қарастырдық. Әлемдік тәжірибе нарық инновацияны ынталандыруда, қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес келетін инновациялық өнімдерді іріктеуде шешуші роль атқаратындығына қарамастан, инновациялық проблемаларды кешенді шешуді және инновациялық жүйелердің қарқынды дамуын қамтамасыз етуге қабілетті емес екенін көрсетіп, анықтадық. Бәсекеге қабілетті заманауи экономиканың болуы кез-келген елдің жедел технологиялық өсуі үшін қажетті екені болғанымен, бірақта ол жеткілікті шарт емес екенін айтуға болады. Қолайлы инновациялық климатты құру үшін мемлекеттік реттеудің дәйекті шараларын жүзеге асыру қажет екені анықталды. Әр түрлі елдердегі инновациялық процестерді тікелей мемлекеттік реттеу тең дәрежеде жүзеге асыратыны болғанымен, дегенмен, барлық жерде инновациялық дамуды қамтамасыз етуде шешуші роль атқаруының қажеттілігі анықталды. Экономиканың инновациялық моделіне көшу жағдайында (табиғи ресурстарды пайдалануға негізделген модельден гөрі) мемлекеттік-жекеменшік серіктестікті дамытудағы шетелдік мемлекеттердің тәжірибесі олардың инновациялық дамуды қамтамасыз етудегі негізгі бағыттарын анықталып, дәлелденді.

B. Utibayev, K. Alenova, M. Turarbekov

PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN ENSURING INNOVATIVE DEVELOPMENT

Annotation

In this article, we looked at the experience and development of public-private partnerships in innovation systems and innovation business in individual countries and their application in domestic practice. World experience has shown that, despite the fact that the market plays a key role in stimulating innovation and in selecting innovative products that meet the needs of society, we have shown that it is not capable of providing comprehensive solutions to innovative problems and accelerating development of innovative systems. Although the presence of a modern competitive economy is necessary for rapid technological growth of any country, it is not enough. It was determined that consistent state regulation measures should be taken to create a favorable innovation climate. Although direct state regulation of innovation processes in different countries is equally practiced, however, the need to play a key role in ensuring innovative development everywhere is identified. The experience of foreign states in the

development of public-private partnerships in the context of the transition to an innovative model of economy (rather than a model based on the use of natural resources) has been identified and proved their main directions in ensuring innovative development.

ӘОЖ 338.43
ҒТАМР 68.75.13

Д.Н. Шайкин, *э.ғ.к., профессор*
Ж.Ж. Омаров, *PhD докторанты*
Д.О. Әбутәліп, *магистр, аға оқытушы,*
Ю.В. Фоот, *аға оқытушы, магистр*
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан
мемлекеттік университеті
Петропавл қ.
e-mail: shaikndimash@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА АӨК ҚОЛДАУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ

Мақалада Қазақстан Республикасында АӨК дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларын жүзеге асыру мәселелері қаралды. Ауылдық жерлерде тұратын халықтың әлеуметтік-экономикалық проблемаларын зерттеу мен талдауға отандық және шетелдік ғалымдардың әртүрлі көзқарастары талданды. Қазіргі заманғы әдебиеттерді қарастыру негізінде біздің елімізге тән кейбір аспектілер толықтырылды және нақтыланды. Қазақстан Республикасында АӨК қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының атаулары мен негізгі мақсаттары келтірілген. Олар: Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы, «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. Осы мемлекеттік бағдарламаларда көрсетілген көрсеткіштерді бағалаудың түрлі статистикалық және эконометрикалық әдістері сипатталған. 2015 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңде АӨК негізгі макро-индикаторларының динамикасын сипаттайтын статистикалық деректерді қолдана отырып, орта мерзімді болжамдар орындалды. Бұл болжамдар шынайы болып табылады, өйткені бастапқы математикалық тәуелділік тиісті сынықтардан аз ғана ауытқуларға ие, бұл қалдықтарды автокорреляциялау коэффициенті (r) және аппроксимацияның орташа қатесі (MAPE) сияқты тексеру коэффициенттерінің елеусіз мәндерімен расталады. Орындалған болжамдардың нәтижелері Қазақстан Республикасында АӨК дамыту бағдарламаларының орындалуына мониторинг жүргізу кезінде ауыл шаруашылығы саласын реттеуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың практикалық қызметінде пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: АӨК, мемлекеттік бағдарлама, қолдау, енгізу, статистикалық тәуелділік, индикатор, кредиттеу, ауыл шаруашылығы, негізгі капитал, механизм.

Ключевые слова: АПК, государственная программа, поддержка, внедрение, статис-

тическая зависимость, индикатор, кредитование, сельское хозяйство, основной капитал, механизм.

Keywords: AIC, state program, support, implementation, statistical dependence, indicator, lending, agriculture, fixed capital, mechanism.

JEL classification: Q10, Q14, Q18

Кіріспе. Қазіргі жағдайда агроөнеркәсіптік кешеннің тиімді даму мәселелеріне үлкен мағына бөлінеді. Оның шешімі Қазақстан Республикасы экономиканың тұрақты дамуын және азық-түліктің қауіпсіздігін қамтамасыз етуіне бағытталған мемлекеттік саясаты түйінді аспектілерінің бірі болып отыр.

АӨК-ні мемлекеттік қолдау мәселелері еліміздің қазіргі экономикалық шаруашылығының маңызды аспектісі болып табылады. Осыған байланысты мақаланың мақсаты – ауыл шаруашылығын қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тиімділігінің аспектілерін зерттеу.

Осы мәселені талдау мен бағалауда әртүрлі тәсілдер бар. Олардың арасында авторлар статистикалық, эконометриялық, іріктемелі әдістерді бөліп көрсетіп отыр, бұл қарастырылған мәселені сипаттауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты зерттеудің мақсаты еліміздегі АӨК қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларын іске асырудың нысаналы индикаторларын талдау және бағалау болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін жұмыста келесі міндеттер шешіледі:

– ауылдық жерлерде тұратын халықтың бірқатар әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің шешімі ұсынылған ғылыми еңбектер зерттеленді;

– Қазақстан Республикасында АӨК қолдаудың іске асырылатын мемлекеттік бағдарламаларының басымдықтары мен нысаналы индикаторлары қаралды және талданды;

– ресми статистикалық деректерді қолдану негізінде АӨК түйінді макро-инди-

каторларының орта мерзімді болжамдары орындалды;

– статистикалық әдістерді қолдану негізінде АӨК макро-индикаторларының алынған болжамды мәндерін пайдаланудың дұрыстығы дәлелденді;

– алынған нәтижелер Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын тиімді дамыту мен реттеуді қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік органдардың практикалық қызметінде пайдаланылуы мүмкін екендігі атап өтілді.

Әдебиеттік шолу. Мысалы, Д.А. Қалдияров және Ж.А. Асанова, АӨК ауыл шаруашылық кооперативтерінің дамуы жайлы пайымдауы бойынша, макродеңгейде ауыл шаруашылық мекемелері қызмет етуінің тиімділігі ауыл шаруашылық кооперативтері қызметі механизмдерінің мемлекеттік реттеуі арқылы қамтамасыз етіледі, солардың ішінде бағалық және кредиттік саясаты, бюджеттік қолдауы, салық жеңілдіктерін беруі және т.б. белгіледі [1].

Н.А. Үмбеталиев ауылдық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың әртүрлі аспектілерін зерттеумен айналыса отырып, ауыл шаруашылық салалардың инвестициялық тартымдылығын арттыру мақсатында, АӨК жобаларын қаржыландыру үшін несиелерді арзандатуға, кредиторлардың және инвесторлардың тәуекелдерін азайту үшін бағытталған бірнеше қаржылық құралдарды пайдалану қажеттігін айтады [2].

Соған қоса Г.Ф. Шінет, Г.С. Бердибекова, И.П. Кенжебекова, ауыл шаруашылықта несиелік қатынастардың дамуына кедергі келтіретін мәселелерді көрсетіп отыр, солардың ішіне несиені пайдаланғаны үшін жоғары пайыздық мөлшер-

лемелері, несие қабілеттігін талдаудағы қиындықтары, ауыл шаруашылықты мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі жатады [3].

А.М. Уәхитжанова агроөнеркәсіптік кешені субъектілерінің бәсекеге қабілеттілікті қаржылық қамтамасыз ету құралы ретінде несиелеуді қарастыра отырып, АӨК субъектілерін кредиттеу процесіне мемлекет араласудың қажеттілігін, оның кредиттік, банктік және сақтандыру жүйесін жетілдіру негізіндегі тұрақты дамуын негіздеуде [4].

Р.Р. Юнйева және И.В. Клеманова статистикалық материалдарды қорыту және жүйелендіру, жинау және сараптау негізінде, Ресейде АӨК мемлекеттік саясаты дамуының ерекшеліктерін қарастыра отыра, шаруалардың табысын арттыру үшін өндірісті дамытуды және ықтимал тәуекелдерді тегістеу қажет екен санайды [5].

Г.В. Федотова және Е.Д. Дубинина Ресейдің АӨК қаржы жағдайын сараптаумен айналаса отыра, мемлекеттік қолдауды және де осыған ұқсас бастамаларды күшейту арқылы, ауыл шаруашылық өнімдері өндірісінің және оның қайта өңдеуінің өсуі, демек азық-түлік қауіпсіздігінің нығайуы байқалатының белгілейді [6].

И.А. Родионова, К.П. Колотырин, В.Н. Павлов және М.Е. Утегенова құқықтық реттеуді жетілдіру және инновацияны ынталандыру механизмдерін нақтылау, қолдау механизмдерді қолдану, аграрлық ғылымның және өндірістің интеграцияны тереңдету және кеңейту есебінен, қолайлы инновациялық ортаны қалыптастыруды жәрдемдесуде, іс-шаралар құрастыруын жалғастыру қажеттілігі туралы тұжырымға келді [7].

Е.С. Суровцева және Т.С. Кравченко АӨК шағын шаруашылық түрлері үшін, ауыл инновациялық құрамдас бөлігінің дамуына, негізгі құралдардың жаңғыртуына, заманауи технологияларды енгізуіне мүмкіндік беретіндей, мемлекеттік қолдаудың маңыздылығына сенімді [8].

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылықты дамыту бойын-

ша белсенді түрде бағдарламалар әзірленеді және енгізіледі. Солардың ішінен авторлар Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасын, «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасын бөліп отыр.

Осы Мемлекеттік бағдарламалардың ең негізгі бағыттарының біріне жүзеге асыруы, ауылдық тұрғындардың өмір сапасын арттыруы, жұмыссыздық деңгейін төмендету және халықты жұмыспен қамту деңгейінің артуы негізінде АӨК тұрақты дамуын қамтамасыз етуі, сонымен қоса ауылдық елді мекендерде кәсіпкерлікті дамытуы жатады.

Мысалы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты – АӨК-дегі еңбек өнімділігін және өңделген ауыл шаруашылығы өнімін 5 жыл ішінде 2017 жылмен салыстырғанда кемінде 2,5 есе ұлғайту.

Еңбек өнімділігін ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін 1 адамға 2015 жылғы 1,2 млн теңгеден 2021 жылға қарай 3,7 млн теңгеге дейін, сондай-ақ өңделген өнім экспортын 2015 жылғы 945,1 млн АҚШ долл. 2021 жылы 2 400 млн АҚШ долл. дейін ұлғайту жолымен АӨК саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру [9].

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының мақсатты басымдылығы халықты нәтижелі жұмыспен қамтуды жәрдемдесу және азаматтарды кәсіпкерлікке тарту болып отыр [10].

«Бизнестің жол картасы – 2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасының мақсаты өңірлік кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуін

камтамасыз етуін, сондай-ақ бар жұмыс орындарын сақтауын және жаңа тұрақты жұмыс орындарын құруын көрсетеді [11].

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында келесі бағыттар жазылған, бірақ оның орындалуы мақсатты көрсеткіштердің жетуіне байланысты. Атап айтқанда, осы бағыттарға келесі жатады:

- азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- АӨК субъектілері үшін қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру және АӨК субъектілеріне салық салудың оңтайлы режимдерін қамтамасыз ету;
- жер ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру;
- су ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру;
- өткізу нарықтарының қолжетімді-

лігін, экспортты дамытуды қамтамасыз ету;

- аграрлық ғылымды, технологиялар трансфертін және АӨК субъектілері құзыретінің деңгейін дамытуды қамтамасыз ету;
- АӨК-дегі өндірісті техникалық жақтау және қарқындату деңгейін арттыру;
- мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру және АӨК-ге цифрлық технологияларды енгізуді қамтамасыз ету;
- ауылдық жерлерде тұратын халықтың өмір сүру жағдайына қанағаттануы деңгейін арттыру.

Сонымен қоса ерекше өзектілігі осы бағдарламалардың орташа мерзімді көрсеткіштері алынып отыр.

1-кестеде көрсетілгендей Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының макроэкономикалық статистикалық көрсеткіштерінің орташа мерзімді болжамын жасайық.

Кесте 1

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының макроэкономикалық мақсатты көрсеткіштері

%, 2015 жылдың деңгейімен салыстырғанда

№	Нысаналы индикаторлар	2015 (факт)	2016 (факт)	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің индексі	100	109	112	118	196	228	267
2.	Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі	100	105,6	108	113	154,2	170,5	190,2
3.	Ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталға салынатын инвестициялардың нақты көлем индексі	100	149	159	185	304	395,3	516
4.	Тамақ өнімдері өндірісіндегі негізгі капиталға салынатын инвестициялардың нақты көлем индексі	100	85	102	122	185,2	204,5	221,9

Математикалық тәуелділікті анықтау кезінде ең қолайлы функциясы барлық қа-

растырылған төрт көрсеткіштерді сипаттауда квадраттық парабола болды, себебі ((r)

автокорреляция қалдығының коэффициенті және (MAPE) аппроксимацияның орташа қателігі) функция мәнінің сынықтан ауыт-
 қуы саналғаны басқалармен салыстыр-
 ғанда минималды болып отыр (2-кесте).

Кесте 2

1 кестеде көрсетілген макро-индикаторларды сипаттауда квадраттық параболанының статистикалық сипаттамалары

№	Көрсеткіштер	Статистикалық сипаттама	
		r	MAPE
1.	Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің индексі	-0,26	6,68
2.	Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі	-0,24	4,09
3.	Ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталға салынатын инвестициялардың нақты көлем индексі	-0,37	7,31
4.	Тамақ өнімдері өндірісіндегі негізгі капиталға салынатын инвестициялардың нақты көлем индексі	-0,06	6,82

Ескерту:

1. r мәнінің коэффициенті келесі шектерде орналасады: $-1 \leq r \leq +1$. Абсолюттік шамасы бойынша, оның мәнісі неғұрлым кем болса, соғұрлым жақсы теңдеуі осы іріктемені сипаттайды. Яғни, автокорреляция қалдығының коэффициенті неғұрлым кем болса, соғұрлым ең көп дегенде трендтің теңдеуі сараптау, модельдеу және болжау үшін жарамды.

2. 7%-10% аспайтын MAPE мәнінің коэффициенті, оның негізінде болжау жасау үшін функцияның жарамдылығы туралы көрсетеді.

3-кестеде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының макроэкономикалық көрсеткіштерінің орташа мерзімді болжамдық есептері көрсетілген.

Кесте 3

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының макроэкономикалық көрсеткіштерінің орташа мерзімді болжамдық есептері

%, 2015 жылдың деңгейімен салыстырғанда

№	Нысаналы индикаторлар	2020	2021	2022	2023
1.	Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің индексі	228	267	289	313
2.	Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі	170,5	190,2	206,3	219,7
3.	Ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталға салынатын инвестициялардың нақты көлем индексі	395,3	516	602,1	699,4
4.	Тамақ өнімдері өндірісіндегі негізгі капиталға салынатын инвестициялардың нақты көлем индексі	204,5	221,9	247,3	271,2

Қорытынды.

Авторлар өткізілген теориялық және практикалық сараптау негізінде келесі қорытындылар шығарады:

– Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік қолдауы саланың тұрақты дамуына бағытталған нақты іс-шараларды қосатын, тиімді істеп тұрған бағдарламасы негізінде жүзеге асырылады;

– АӨК мемлекеттік қолдау мәселелерімен айналасатын, қазақстандық және шетеллік ғалымдар ғылыми еңбектерінің санын салыстырғанда көптігі белгіленеді;

– макроэкономикалық көрсеткіштерді статистикалық сараптау аясында, ең қолайлы функция квадраттық парабола болып анықталды. Оның негізінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін

дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген түйінді статистикалық нысаналы индекстердің орташа мерзімді болжамы орындалды;

– орташа мерзімді болжамды орындалған нақтылығы, ізделіп отырған функциядан сынықтың минималды ауытқуы көрсетілген, (r и $MARE$) оңтайлы мәндерінің коэффициенттері арқылы дәлелденеді;

– жалпы айтқанда, авторлардың пікірі бойынша, бүгінгі күні мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруда үздіксіз мониторингті өткізуді, аймақтардың тиімді дамуына бағытталған жаңа механизмдер мен құралдарды әзірлеуді және енгізуді өткізу керек. Бұл айтарлықтай дәрежеде ауылдық жерлерде тұратын халықтың өмір сүру деңгейінің және сапасының өсуіне ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Калдияров Д.А., Асанова Ж.А. Кредитование как инструмент финансового обеспечения конкурентоспособности субъектов агропромышленного комплекса // Проблемы агрорынка. – 2017. – №2. – С. 179-185.
2. Умбеталиев Н.А. Государственная поддержка сельского предпринимательства // Проблемы агрорынка. – 2017. – №2. – С. 150-156.
3. Шинет Г.Г., Бердибекова Г.С., Кенжебекова И.П. Банковское кредитование АПК Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2018. – №4. – С. 167-171.
4. Уахитжанова А.М. Финансовое обеспечение агропромышленного комплекса РК // Проблемы агрорынка. – 2017. – №4. – С.58-67.
5. Юняева Р.Р., Клеманова И.В. Особенности регионального развития субъекта РФ на основе оптимизации государственной политики АПК // Региональная экономика: теория и практика. – 2020. – №1. – С.165-178.
6. Федотова Г.В., Дубинина Е.Д. Анализ финансового состояния сельского хозяйства Российской Федерации // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – №19. – С.17-27.
7. Родионова И.А., Колотырин К.П., Павлов В.Н., Утегенова М.Е. Активизация инновационной деятельности как необходимое условие эффективного развития малого агробизнеса // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2020. – Т.16. – Вып. 1. – С.96-110.
8. Суровцева Е.С., Кравченко Т.С. Оценка современного состояния и тенденции развития крестьянских (фермерских) хозяйств Орловской области в условиях формирования инновационного сельского хозяйства // Экономический анализ: теория и практика. – 2017. – Т. 16. – Вып. 4. – С.622-636.

9. Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы (2018). Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года №423. [Электронный ресурс] URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (Дата обращения: 02.05.2020).

10. Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы «Еңбек». (2018). Постановление Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2018 года №746. [Электронный ресурс] URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (Дата обращения: 02.05.2020).

11. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025». (2019). Постановление Правительства Республики Казахстана от 24 декабря 2019 года №968. [Электронный ресурс] URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000968> (Дата обращения: 02.05.2020).

REFERENCES

1. Kaldijarov D.A., Asanova Zh.A. Kreditovanie kak instrument finansovogo obespechenija konkurentosposobnosti sub#ektov agropromyshlennogo kompleksa // Problemy agrorynka. – 2017. – №2. – S. 179-185 [in Russian].

2. Umbetaliev N.A. Gosudarstvennaja podderzhka sel'skogo predprinimatel'stva // Problemy agrorynka. – 2017. – №2. – S. 150-156 [in Russian].

3. Shinet G.G., Berdibekova G.S., Kenzhebekova I.P. Bankovskoe kreditovanie APK Kazahstana // Problemy agrorynka. – 2018. – №4. – S. 167-171 [in Russian].

4. Uahitzhanova A.M. Finansovoe obespechenie Agropromyshlennogo kompleksa RK // Problemy agrorynka. – 2017. – №4. – S.58-67 [in Russian].

5. Junjaeva R.R., Klemanova I.V. Osobennosti regional'nogo razvitija sub#ekta RF na osnove optimizacii gosudarstvennoj politiki APK // Regional'naja jekonomika: teorija i praktika. – 2020. – №1. – S.165-178 [in Russian].

6. Fedotova G.V., Dubinina E.D. Analiz finansovogo sostojanija sel'skogo hozjajstva Rossijskoj Federacii // Finansovaja analitika: problemy i reshenija. – 2016. – №19. – S.17-27 [in Russian].

7. Rodionova I.A., Kolotyryn K.P., Pavlov V.N., Utegenova M.E. Aktivizacija innovacionnoj dejatel'nosti kak neobhodimoe uslovie jeffektivnogo razvitija malogo agrobiznesa // Nacional'nye interesy: priority i bezopasnost'. – 2020. – T.16. – Vyp. 1. – S.96-110 [in Russian].

8. Surovceva E.S., Kravchenko T.S. Ocenka sovremennogo sostojanija i tendencii razvitija krest'janskih (fermerskih) hozjajstv Orlovskoj oblasti v uslovijah formirovanija innovacionnogo sel'skogo hozjajstva // Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. – 2017. – T.16. – Vyp. 4. – S.622-63 [in Russian].

9. Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gody (2018). Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 ijulja 2018 goda №423. [Jelektronnyj resurs] URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (Data obrashhenija: 02.05.2020) [in Russian].

10. Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy razvitija produktivnoj zanjatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017–2021 gody «Еңбек». (2018). Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 13 nojabrja 2018 goda №746. [Jelektronnyj resurs] URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (Data obrashhenija: 02.05.2020) [in Russian].

11. Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy podderzhki i razvitija biznesa «Dorozh-

naja karta biznesa-2025». (2019). Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstana ot 24 dekabrya 2019 goda № 968. [Elektronnyj resurs] URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000968> (Data obrashhenija: 02.05.2020) [in Russian].

Д.Н. Шайкин, Ж.Ж. Омаров, Д.О. Әбутәліп, Ю.В. Фоот

**К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ
ПОДДЕРЖКИ АПК В КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы реализации государственных программ развития и поддержки агропромышленного комплекса (АПК) в Республике Казахстан. Проанализированы различные точки зрения отечественных и зарубежных ученых к изучению и анализу социально-экономических проблем населения, проживающего в сельской местности. На основе рассмотрения современной литературы дополнены и уточнены некоторые данные аспекты, характерные для нашей страны. Приведены названия и основные цели государственных программ поддержки АПК в Республике Казахстан. Среди них Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы, Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек» и Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025». Описаны различные статистические и эконометрические методы оценки показателей, указанные в этих государственных программах. Применяя статистические данные в период с 2015 года по 2020 год, характеризующие динамику ключевых макро-индикаторов АПК, выполнены среднесрочные прогнозы. Данные прогнозы являются достоверными, так как исходные математические зависимости имеют небольшие отклонения от соответствующих ломаных, что подтверждается незначительными значениями таких проверочных коэффициентов, как коэффициент автокорреляции остатков (r) и средняя ошибка аппроксимации (МАРЕ). Результаты выполненных прогнозов могут быть использованы в практической деятельности государственных органов, осуществляющих регулирование сферы сельского хозяйства при мониторинге выполнения программ развития АПК в Республике Казахстан.

D. Shaikin, Zh. Omarov, D. Abutalip, Yu. Foot

**TO THE ISSUE ON THE IMPLEMENTATION OF STATE AIC SUPPORT
PROGRAMS IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article considers questions of state programs implementation for the development and support of the agro-industrial complex (AIC) in the Republic of Kazakhstan. Various points of view of domestic and foreign scientists to the study and analysis of socio-economic problems of the population living in rural areas are analyzed. Based on the review of modern literature, some of these aspects specific to our country have been supplemented and clarified. The names and main goals of state programs to support agriculture in the Republic of Kazakhstan are given. Among them are the State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, the State program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 «Enbek» and the State program for business support and development «Business Roadmap-2025». Various statistical and econometric methods for evaluating indicators specified in these state programs are described. Using statistical data for the period from 2015 to 2020 that characterize the dynamics of

key macro-indicators of the AIC, medium-term forecasts were made. These forecasts are reliable, since the initial mathematical dependencies have small deviations from the corresponding polylines, which is confirmed by insignificant values of such verification coefficients as the residual autocorrelation coefficient (r) and the average approximation error (MAPE). The results of the forecasts can be used in the practical activities of state bodies that regulate the sphere of agriculture under monitoring the implementation of programs for the development of agriculture in the Republic of Kazakhstan.

УДК 338.35
ГРНТИ 06.81.12

С.Ж. Ибраимова, к.э.н., ассоциированный профессор¹

А.А. Титков, к.э.н., ассоциированный профессор²

Т.Я. Эрناзаров, к.т.н., ассоциированный профессор²

М.К. Каримбергенова, доктор PhD²

Казахский университет технологии и бизнеса¹

г. Нур-Султан

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова²

г. Павлодар

e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗРАБОТКИ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ

В статье рассмотрены и проанализированы современные научные школы, производственно-экономические подходы к обеспечению качества на современных предприятиях, фирмах, компаниях ведущих зарубежных стран. Особое внимание акцентировано на опыт США, Японии, стран Европы. Цель научной статьи – установить закономерности общей мировой практики и философии формирования организационно-хозяйственных мероприятий по повышению качества выпускаемой продукции. Объектом исследования выступают производственно-хозяйствующие субъекты зарубежных стран. В ходе проведенного исследования обозначены и конкретизированы мероприятия, ориентированные на качество в компаниях США, цикл планирования по уровням качества в компаниях США. Систематизированы характерные особенности европейского подхода к решению проблем качества, а также элементы японского менеджмента качества. С учетом зарубежного опыта разработки мероприятий по повышению качества продукции, обозначены пути повышения качества продукции на казахстанских предприятиях. Основными методами исследования послужили – сравнение, аналогия, анализ и синтез, системный подход, метод прогнозирования, методы индукции и дедукции, метод проектирования гипотез. Результаты научного исследования могут найти практическое применение в системе функционирования региональных промышленных предприятий малого и среднего бизнеса, ориентированных на применения инноваций и новых технологий в производстве.

Ключевые слова: качество продукции, школа качества, управление качеством, планирование качества, обучение качеству, политика качества, «кружки» качества, потребители, между-

народные стандарты качества, проблемы качества.

Кілт сөздер: өнімнің сапасы, сапа мектебі, сапаны басқару, сапаны жоспарлау, сапаға оқыту, сапа саясаты, сапа «үйірмелері», тұтынушылар, халықаралық сапа стандарттары, сапа мәселелері.

Keywords: product quality, quality school, quality management, quality planning, quality training, quality policy, quality «circles», consumers, international quality standards, quality problems.

JEL classification: M11

Введение. Повышение качества выпускаемой продукции является одной из актуальных задач для казахстанских промышленных предприятий. Решение этой задачи связано с множеством факторов, таких как совершенствование системы управления предприятия в целом, системы менеджмента качества как неотъемлемой его части, оптимизация способов организации производственного процесса, модернизация оборудования, внедрение новейших технологий, использование труда.

В условиях развитых рыночных отношений каждое предприятие, фирма, компания, каждый предприниматель-бизнесмен должны иметь четкую и выработанную стратегию в области качества выпускаемой продукции с учетом ее ориентации на обеспечение конкурентоспособных позиций в заданном рыночном сегменте. Без «стратегического видения» перспектив производственно-хозяйственной деятельности, без поиска долгосрочных «качественных» преимуществ невозможно достичь эффективного функционирования бизнес-процессов в предпринимательской и производственно-хозяйственной деятельности.

Снижение качества продукции, при всех прочих равных условиях, снижает ее конкурентоспособность. Ухудшение конкурентоспособности продукции приводит к появлению обратных тенденций: уменьшению объема продаж, снижению прибыли и рентабельности, снижению возможностей экспорта. С учетом данных факторов и тенденций, существует необходимость постоянной, целенаправленной, комплексной работы товаропроизводителей по повыше-

нию конкурентоспособности продукции, за счет улучшения качества. Также выпуск качественной изделий способствует увеличению объема реализации и рентабельности капитала, росту престижа предприятия в лице постоянных потребителей. Потребление продукции более высокого качества и большей потребительской стоимости уменьшает удельные издержки пользователей и обеспечивает более полное удовлетворение потребностей.

Все вышеизложенное требует постоянного и системного поиска современных научных подходов к обеспечению качества в системе производственно-хозяйственной деятельности современного предприятий. Данные тенденции становятся особо актуальны в условиях глобализации экономических процессов, росту мировой торговли.

Цель научной статьи – установить закономерности общей мировой практики и философии формирования организационно-хозяйственных мероприятий по повышению качества выпускаемой продукции.

Задачами исследования являлись: уточнение понятийного аппарата качества продукции, изучение мирового опыта обеспечения качества продукции, выработка путей повышения и обеспечения качества продукции применительно к казахстанским предприятиям.

Обзор литературы. В современной экономической теории и науке термин качество продукции имеет несколько вариативных определений. При всех прочих равных условиях, для трактовки понятия качества могут применяются различные вариатив-

ные подходы, где в основу качества заложены такие системные элементы, как свойства продукции, характеристика продукции, степень и уровень соответствия продукции требованиям потенциальных потребителей. Так, например, данные подходы рассматриваются в работах американского ученого-экономиста Джека Кампанеллы [1].

Следует отметить, а также можно утверждать, что качество продукции может носить как объективный характер, так и субъективный.

Объективность качества – формируют набор свойств продукции и факторов влияния. Субъективность качества формирует полезность продукции, которая обуславливается возможностью соответствия свойств продукции удовлетворять потребности субъекта (потребителя) [2].

Как прямое и косвенное следствие, объективность придает качеству относительно статический характер и определяется конструкторами, дизайнерами, инженерами, предприятиями-производителями. Субъективность качества означает его динамичность, при этом характер качества будет всегда меняться в зависимости от мнения потребителей. Данные аспекты отмечаются в научных работах большинства авторов ближнего и дальнего зарубежья [3, 4, 5].

Особое внимание качеству, как системному динамическому процессу, было уделено внимание в научных исследованиях американского ученого Эдварда Деминга [5].

В современной литературе отмечается, что уровень качества определяется степенью полезности продукции, которая формируется как синергия «качества произведенной продукции (quality)» и «удовлетворенностью потребности потребителей (need)».

С учетом реальной производственно-хозяйственной практики производителей (предприятий, фирм, компаний) и рыночным поведением потребителей, качество продукции, логически по своей природе,

является, с одной стороны, весьма посредственным и «нейтральным» понятием. С другой стороны, теория и современная практика показывают, что качество может иметь как положительные, так и отрицательные атрибуты:

- положительный атрибут – «отличное», «хорошее», «среднее» качество;
- отрицательный атрибут – «неудовлетворительное» качество [1, 2].

При любом обстоятельстве, если продукция произведена и приобретена потребителем, качество присутствует и имеет место в том или ином атрибутивном состоянии.

Основная часть. В настоящее время в современной теории и практике считается, что имеются три фундаментальные научные школы об управлении качеством на предприятиях:

- американская научная школа качества;
- европейская научная школа качества;
- японская научная школа качества.

Особое внимание качеству производимой продукции стало уделяться в середине XX века в США. Данный факт был связан с динамичными тенденциями становления и развития промышленности, прежде всего машиностроения, производства товаров народного потребления. В данном временном аспекте, в промышленном секторе США, в большом количестве начали производить автомобили, телевизоры, холодильники для удовлетворения системно возрастающего спроса. Рост спроса ориентировал предприятия на увеличение производственных мощностей и производственной программы, при этом высокий уровень качества оставался на «втором» плане. Как следствие, невысокое качество продукции, явилось серьезной проблемой для промышленности США, не только на региональных уровнях, но и на национальном уровне. Стратегия повышение уровня качества производимой продукции – рассматривалась единственной альтернативой в сло-

жившейся ситуации [6, 7].

В США решение проблем качества было сосредоточено на двух приоритетах:

- государственная политика защиты американских компаний (таможенные пошлины, государственные квоты);
- реформирование системы производственного менеджмента.

В рамках второго приоритета на промышленных предприятиях было решено уделять большое внимания решению таких проблемных аспектов, как: прямая и косвенная мотивация рабочих; создание кружков качества; статистические методы контроля; повышение сознательности служащих и управляющих; учет расходов на качество; разработка специально-целевых программ повышения качества; материальное стимулирование за достигнутый уровень качества [6, 7].

В общем виде мероприятия, ориентированные на качество в компаниях США, представлены в соответствии с рисунком 1.

К концу XX века в США управление качеством было сосредоточено на его комплексном планировании. Данная функция отводилась службе качества. Между тем имелись значительные резервы качества в рамках потребителей внутреннего технологического процесса.

В перспективе на предприятиях началась комплексная кампания обучению качеству в рамках корпоративного уровня. Инструментами решения проблем качества выступали: инвестиции в новые технологии; инвестиции в разработку новых видов инновационной и высокотехнологичной продукции; выработка новых организационных решений взаимодействие между рабочими и менеджерами [7, 8].

Взамен на долгосрочную перспективу, американские компании диверсифицировали планирование качества строго на определенный период. Цикл планирования включает шесть взаимосвязанных уровней, представленных в соответствии с таблицей 1.

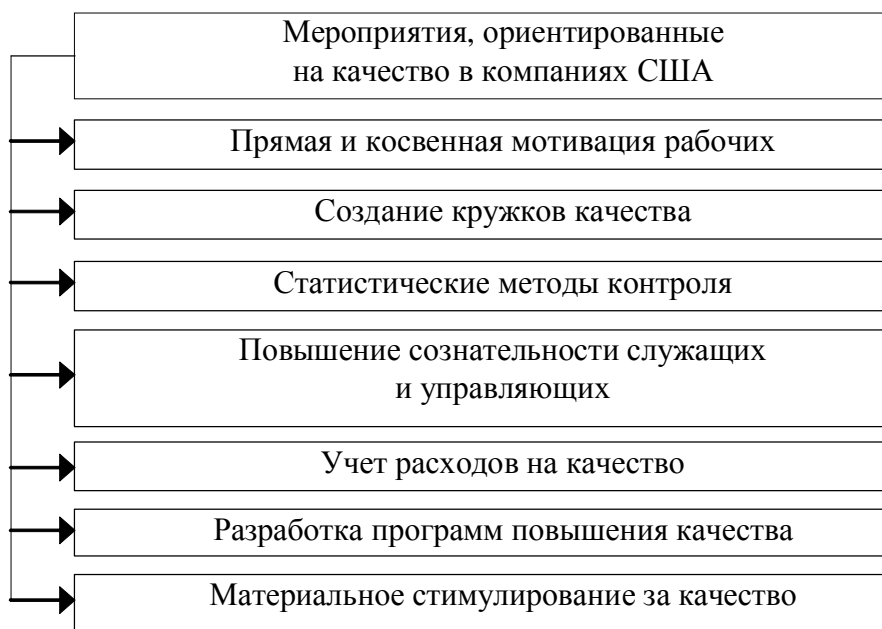

Рисунок 1. Мероприятия, ориентированные на качество в компаниях США *

* Составлен авторами по источникам [6, 7]

Цикл планирования по уровням качества в компаниях США *

Уровень планирования	Содержание планирования
Цель	Обоснование существования фирмы, которое нельзя часто изменять
Принцип действия	Является основой деятельности фирмы (редко корректируется)
Задачи предприятия	Определяют долгосрочное направление деятельности фирмы (10-20 лет)
Заданные параметры эффективности	Выражают количественные результаты, которые фирма хочет достичь
Стратегия	Определяет способы достижения заданных параметров эффективности
Тактика	Средство для реализации намеченной стратегии (обычно кратковременные задачи на 1-2 года)

* Составлена авторами по источникам [7, 8]

В комплексе, проводя исследования, актуально выделить следующие специфические особенности опыта США в области обеспечения качества производимой продукции на промышленных предприятиях:

- системный и четкий контроль качества изготовления продукции с использованием методов математической статистики;
- высокий уровень сосредоточения на процессе планирования производства по КРІ показателям качества;
- администрирование качества со стороны ТОП-менеджмента;
- совершенствование общего менеджмента [7, 8].

В странах Европы еще до завершения XX века была сформирована межстрановая философия качества, общее видение которой изложено в серии стандартов ИСО. Также был создан единый рынок в области стандартов качества с участием организаций, занимающихся сертификацией качества и разрабатывающих соответствующие стандарты качества.

Для реализации такой стратегии потребовались:

- единые законодательные требования;
- единые стандарты;
- единые процессы проверки и подтверждения качества [8].

В конце XX века президенты 14 крупных Европейских компаний подписали соглашение о создании Европейского фонда управления качеством (ЕФУК) [9, 10, 11].

В целом, характерные особенности европейского подхода к решению проблем качества представлены в соответствии с рисунком 2.

На промышленных компаниях Японии менеджмент качества развивался на принципах американского опыта. Прежде всего Японские менеджеры прошли обучение у американских ученых в области качества и как следствие, стали активно внедрять новые полученные знания в производственную деятельность. Одним из атрибутов качества стало успешное использование контрольных карт для управления технологическим процессом. Также был внедрен цикл Деминга. На ведущих фирмах Японии применялся системно-процессный подход [12, 13].

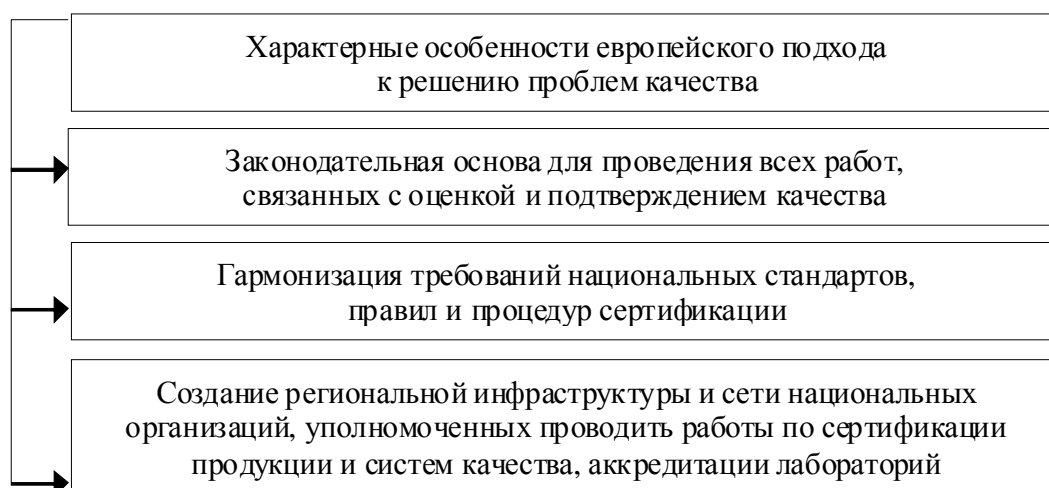

Рисунок 2. Характерные особенности европейского подхода к решению проблем качества *

* Составлен авторами по источникам [9, 10, 11]

Отличительные элементы японского подхода к управлению качеством представлены в соответствии с рисунком 3.

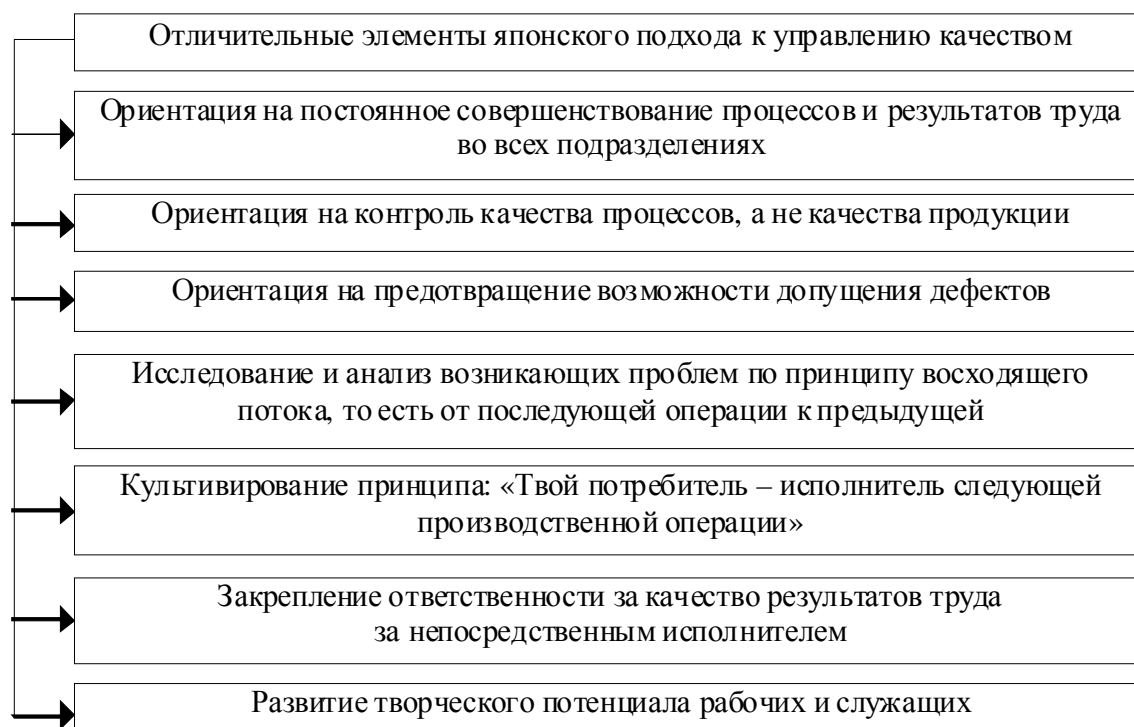

Рисунок 3. Отличительные элементы японского подхода к управлению качеством *

* Составлен авторами по источникам [12, 13]

Главная фундаментальным атрибутом концепции «японского качества» – стала безупречная выстроенная технология производственного процесса. Высокий уровень технологичности достигался за счет:

- вычислительной техники;
- инновационного сырья и материалов;
- новых спроектированных автоматизированных систем проектирования инновационной продукции с высокими атрибутами качества;
- долгосрочная кооперация между японскими предприятиями, в том числе поставщиками комплектующих;
- инвестиции в обучение HR.

Долгосрочная кооперация обеспечила переход на распространенную в Японии систему доверия, что позволило минимизировать временные издержки, логистические затраты, инвестиции в системы контроллинга [12, 13].

Топ-менеджеры японских компаний

полагают, что факторами качества, в соответствии с рисунком 4, выступают: общая корпоративная философия качества – 90% и обучение HR– 10% [12, 13, 14].

В системе управления качеством на японских предприятиях реализован принцип заинтересованности и участия каждого работника на основе программы, получившей название «Пять нулей». Программа подразумевает:

- не создавать условия для появления дефектов;
- не передавать дефектную продукцию на следующую стадию производственного процесса;
- не принимать дефектную продукцию с предыдущей стадии производства;
- не изменять не при каких условиях технологические режимы производства;
- не повторять выявленные ошибки на всех стадиях производства.

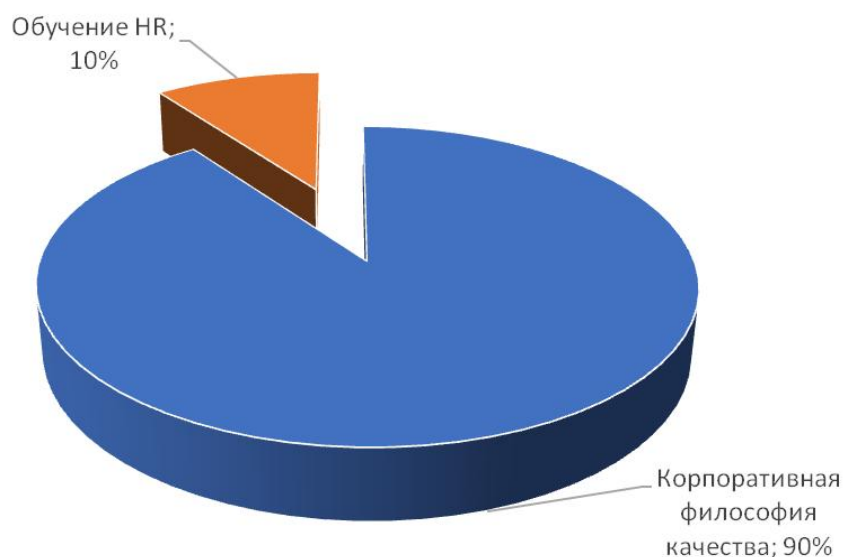

Рисунок 4. Структура факторов влияния на качество в компаниях Японии *

* Составлен авторами по источникам [12, 13, 14]

В целом, в отношении к проблеме качества в Японии можно выделить следующие отличительные особенности:

- широкое внедрение научных разработок в области управления и технологии;
- высокая степень компьютеризации всех операций управления, анализа и контроля за производством;
- максимальное использование творческой активности работников, систематическому и повсеместному обучению персонала.

Выводы. Проведенные исследования зарубежного опыта разработки мероприятий по повышению качества продукции показывают, что имеет место высокий уровень схожести систем управления и повышения качеством в работе американских и японских компаний. В США и Япо-

нии был сформирован инновационный подход к философии качества, в рамках которого качество – находится в зависимости от качества всех процессов, протекающих на предприятии. Данный подход не противоречит политики качества в странах Европы, где качеству стало особое внимание уделяться на мезо- и макроуровнях.

Рассмотренный опыт, может получить широкое применение в практике казахстанских промышленных предприятий, по таким направлениям, как: создание в рамках предприятий кружков по качеству (японский опыт); внедрение и использование дополнительных международных стандартов качества, создание расширенной инфраструктуры в разрезе регионов по поддержке качества в системе функционирования малого и среднего предпринимательства (европейский опыт).

ЛИТЕРАТУРА

1. Кампанелла Д. Экономика качества: Основные принципы и их применение [Текст] / Д. Кампанелла. – М.: Стандарты и качество, 2015. – 230 с.
2. Качество продукции. Критический анализ существующих определений. https://ru.wikipedia.org/wiki/Качество_продукции.
3. Берновский Ю.Н. Стандарты и качество продукции: Учебно-практич. пособие. Ю.Н. Берновский. – (Высшее образование) [Текст] / Ю.Н. Берновский. – М.: Форум, 2017. – 256 с.
4. Магомедов Ш.Ш. Управление качеством продукции: Учебник [Текст] / Ш.Ш. Магомедов, Г.Е. Беспалова. – М.: Дашков и К., 2016. – 336 с.
5. Деминг Э. Менеджмент нового времени: Простые механизмы, ведущие к росту, инновациям и доминированию на рынке: пер. с англ. [Текст] / Э. Деминг. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – 192 с.
6. Рамперсад Х. TPS-LEANSIXSIGMA. Новый подход к созданию высокоэффективной компании: пер. с англ. [Текст] / Х. Рамперсад, А. Эль-Хомси. – М.: Стандарты и качество, 2015. – 415 с.
7. Теппинг Д. Бережливый офис. Управление потоками создания ценности: пер. с англ. [Текст] / Д. Теппинг, Т. Шукер. – М.: Стандарты и качество, 2012. – 410 с.
8. Харрингтон Д. Совершенство управления изменениями: искусство совершенствования управления изменениями: пер. с англ. [Текст] / Д. Харрингтон. – М.: Стандарты и качество, 2015. – 188 с.
9. Харрингтон Д. Совершенство управления проектами: искусство совершенствования управления проектами: пер. с англ. [Текст] / Д. Харрингтон, Т. Макнеллис. – М.: Стандарты и качество, 2014. – 229 с.

10. Шокина Л. И. Оценка качества менеджмента компаний: Учебн. пособие для вузов по спец. «Финансы и кредит» [Текст] / Л.И. Шокина. – М.: КНОРУС, 2015. – 344 с.
11. Имаи М. Гемба Кайдзен: Путь к снижению затрат и повышению качества: пер. с англ. [Текст] / М. Имаи. – М.: Альпина Бизнес Букс: Приоритет, 2015. – 345 с.
12. Оу И. Японский менеджмент: прошлое, настоящее и будущее [Текст] / И. Оу. – М.: ЭКСМО, 2014. – 159 с.
13. Кобаяси И. 20 ключей к совершенствованию бизнеса: практическая программа революционных преобразований на предприятиях [Текст] / И. Кобаяси; пер. А.Н. Стреляжникова. – М.: Стандарты и качество, 2014. – 248 с.
14. Конти Т. Качество в XXI веке. Роль качества в обеспечении конкурентоспособности и устойчивого развития [Текст] / Т. Конти; ред.: Е. Кондо, Г. Ватсон. – М.: Стандарты и качество, 2014. – 279 с.

REFERENCES

1. Kampanella D. Ekonomika kachestva: Osnovnye principy i ih primeneniye [Tekst] / D.Kampanella. – М.: Standarty i kachestvo, 2015. – 230 s. [in Russian].
2. Kachestvo produkci. Kriticheskij analiz sushchestvuyushchih opredelenij. https://ru.wikipedia.org/wiki/Качество_продукции [in Russian].
3. Bernovskij Yu.N. Standarty i kachestvo produkci: Uchebno-praktich. posobie Yu.N. Bernovskij. – (Vysshee obrazovanie) [Tekst] / Yu.N. Bernovskij. – М.: Forum, 2017. – 256 s. [in Russian].
4. Magomedov Sh.Sh. Upravlenie kachestvom produkci: Uchebnik [Tekst]/ Sh.Sh. Magomedov, G.E. Bepalova. – М.: Dashkovi K., 2016. – 336 s. [in Russian].
5. Deming E. Menedzhment novogo vremeni: Prostye mekhanizmy, vedushchie k rostu, innovaciyam i dominirovaniyu na rynke: per. s angl. [Tekst] / E. Deming. – М.: Al'pinaPablisher, 2019. – 192 s. [in Russian].
6. Rampersad H. TPS-LEAN SIX SIGMA. Novyj podhod k sozdaniyu vysokoeffektivnoj kompanii: per. s angl. [Tekst] / H. Rampersad, A. El'-Homs. – М.: Strandarty i kachestvo, 2015. – 415 s. [in Russian].
7. Tepping D. Berezhlivyj ofis. Upravlenie potokami sozdaniya cennosti: per. s angl. [Tekst] / D. Tepping, T. SHuker. – М.: Standarty i kachestvo, 2012. – 410 s. [in Russian].
8. Harrington D. Sovershenstvo upravleniya izmeneniyami: iskusstvo sovershenstvovaniya upravleniya izmeneniyami: per. s angl. [Tekst] / D. Harrington. – М.: Standarty i kachestvo, 2015. – 188 s. [in Russian].
9. Harrington D. Sovershenstvo upravleniya proektami: iskusstvo sovershenstvovaniya upravleniya proektami: per. s angl. [Tekst] / D. Harrington, T. Maknellis. – М.: Standarty i kachestvo, 2014. – 229 s. [in Russian].
10. Shokina L.I. Ocenka kachestva menedzhmenta kompanij: Ucheb. Posobie dlya vuzov po spec. «Finansy i kredit» [Tekst] / L.I. SHokina. – М.: KNORUS, 2015. – 344 s. [in Russian].
11. Imai M. Gemba Kajden: Put' k snizheniyu zatrat i povysheniyu kachestva: per. s angl. [Tekst] / M. Imai. – М.: Al'pina Biznes Buks: Prioritet, 2015. – 345 с.
12. Ou I. YAponskij menedzhment: proshloe, nastoyashchee i budushchee [Tekst] / I. Ou. – М.: EKSMO, 2014. – 159 s. [in Russian].
13. Kobayasi I. 20 klyuchej k sovershenstvovaniyu biznesa: prakticheskaya programma revolyucionnyh preobrazovanij na predpriyatiyah [Tekst] / I. Kobayasi I.; per. A.N. Stre-

Iyazhnikova. – М.: Standarty i kachestvo, 2014. – 248 s. [in Russian].

14. Konti T. Kachestvo v XXI veke. Rol' kachestva v obespechenii konkurentosposobnosti i ustojchivogo razvitiya [Tekst] / T. Konti; red.: E. Kondo, G. Watson. – М.: Standarty i kachestvo, 2014. – 279 s. [in Russian].

С.Ж. Ибраимова, А.А. Титков, Т.Я. Эрнazarов, М.К. Каримбергенова

**ӨНІМНІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ БОЙЫНША ІС-ШАРАЛАРДЫ ӘЗІРЛЕУДІҢ
ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ**

Андатпа

Мақалада қазіргі заманғы ғылыми мектептер, қазіргі заманғы кәсіпорындарда, фирмаларда, жетекші шет елдердің компанияларында сапаны қамтамасыз етудің өндірістік-экономикалық тәсілдері қарастырылған және талданды. АҚШ, Жапония, Еуропа елдерінің тәжірибесіне ерекше назар аударылды. Ғылыми мақаланың мақсаты-жалпы әлемдік практика заңдылықтарын және шығарылатын өнімнің сапасын арттыру бойынша ұйымдастыру-шаруашылық іс-шараларын қалыптастыру философиясын белгілеу. Зерттеу объектісі шет елдердің өндірістік-шаруашылық субъектілері болып табылады. Жүргізілген зерттеу барысында АҚШ компанияларындағы сапаға бағытталған іс-шаралар, АҚШ компанияларындағы сапа деңгейі бойынша жоспарлау циклі белгіленген және нақтыланды. Сапа проблемаларын шешуге еуропалық тәсілдің тән ерекшеліктері, сондай-ақ жапондық сапа менеджменті элементтері жүйелендірілген. Өнімнің сапасын арттыру бойынша іс-шараларды әзірлеудегі шетелдік тәжірибені ескере отырып, қазақстандық кәсіпорындарда өнім сапасын жоғарылату жолдары белгіленді. Зерттеудің негізгі әдістері-салыстыру, аналогия, талдау және синтез, жүйелік тәсіл, болжау әдісі, индукция және дедукция әдістері, гипотезаларды жобалау әдісі. Ғылыми зерттеу нәтижелері өндірісте инновациялар мен жаңа технологияларды қолдануға бағытталған шағын және орта бизнестің аймақтық өнеркәсіп кәсіпорындарының жұмыс істеу жүйесінде практикалық қолдануды таба алады.

S. Ibraimova, A. Titkov, T. Ernazarov, M. Karimbergenova

**FOREIGN EXPERIENCE OF DEVELOPMENT OF EVENTS TO INCREASE
PRODUCT QUALITY**

Annotation

The article considers and analyzes modern scientific schools, production and economic approaches to quality assurance in modern enterprises, firms, companies of leading foreign countries. Particular attention is focused on the experience of the USA, Japan, and European countries. The purpose of the scientific article is to establish the laws of general world practice and the philosophy of the formation of organizational and economic measures to improve the quality of products. The object of the study are production and business entities of foreign countries. In the course of the study, activities focused on quality in US companies and a planning cycle for quality levels in US companies were identified and concretized. The characteristic features of the European approach to solving quality problems, as well as elements of Japanese quality management, are systematized. Taking into account foreign experience in developing measures to improve product quality, ways to improve product quality at Kazakhstani enterprises are identified. The main research methods were - comparison, analogy, analysis and synthesis, a systematic approach, forecasting method, induction and deduction methods, hypothesis design method. The results of scientific research can find practical application in the functioning system of regional industrial enterprises of small and medium-sized businesses, focused on the application of innovations and new technologies in production.

Г.К. Байбусинова, докторант PhD
А.Н. Токсанова, д.э.н., профессор
А.Х. Галиева, д.э.н., профессор
Г.С. Укубасова, к.э.н., профессор
Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли
г. Нур-Султан
e-mail: gulden.baybusinova.92@mail.ru

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматриваются определяющие факторы инновационного развития предприятия. Анализируются отдельные факторы внешней среды и их влияние на инновационную деятельность предприятий. Исследовано важнейшее свойство внешней среды необходимостью изменения под воздействием внутренних системных факторов, а также определены степени воздействия факторов внешней среды на формирование и реализацию инновационной политики с использованием метода SWOT-анализа. Раскрыт процесс негативного влияния отдельных факторов внешней среды на инновационное развитие предприятий. Исследованиями было подробно изучены каждая группа факторов рисков, их составляющие показатели за 5 лет, выявлены основные причины и проблемы в предпринимательской деятельности. В частности, анализу подвергается имеющийся состав трудовых ресурсов; воздействие на деятельность предприятий существующей системы налогообложения; способность государства, в случае наступления неблагоприятных событий, помочь предприятиям преодолеть их негативное воздействие и в дальнейшем увеличить объемы производства. Даются рекомендации по формированию инновационного подхода к внешним факторам, влияющих на развитие инновационной деятельности предприятий. Провелась комплексная оценка факторов-рисков, влияющих на макроэкономическом уровне на инновационную предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, фискальная политика, конкуренты, технопарки, риск-факторы, swot-анализ, патенты и лицензии, риски, налогообложение, экономическое развитие.

Кілт сөздер: инновациялық кәсіпкерлік, фискалдық саясат, бәсекелестер, технопарктер, қауіп факторлары, swot-талдау, патенттер мен лицензиялар, тәуекелдер, салық салу, экономикалық даму.

Keywords: innovative entrepreneurship, fiscal policy, competitors, technology parks, risk factors, swot-analysis, patents and licenses, risks, taxation, economic development.

JEL classification: O 32 – Управление технологическими инновациями и разработками

Введение. В современных условиях переход к инновационному развитию экономики, и ее модернизация являются одним из ключевых факторов активизации экономического роста. Внедрение новых, передовых технологий, форм организации труда

и управления особенно актуально в сфере бизнеса, поскольку выступают в качестве связующего звена между наукой и производством.

Рынок инновационной продукции и наукоемких технологий является одним из

наиболее быстро развивающихся сегментов мировой экономики. Во многих случаях эта сфера деятельности является приоритетом государственной политики развитых стран.

Цель исследования заключается в обосновании теоретических основ и разработке практических направлений по совершенствованию и выявлению факторов влияющих на инновационное развитие предприятия, а так же определить проблемы и разработать стратегические направления совершенствования развития инновационной и научно-технической политики. Выявить преимущества и недостатки основных направлений инновационной деятельности предприятий, исследовать факторы, оказывающие влияние на развитие инновационного предпринимательства.

В ходе научного исследования были использованы диалектический метод познания действительности, системный подход, теория рыночной системы, методы наблюдения, описания, сравнения, анализа, обобщения и синтеза, абстрактно-логический, экономико-математического моделирования и другие.

Широкое внедрение в хозяйственный оборот инновационных продуктов, услуг и технологий стало ключевым фактором социально-экономического развития и улучшения качества жизни населения. В условиях рынка инновации должны способствовать динамичному развитию экономики, обеспечивать ускоренное внедрение последних достижений науки и техники в производство, полнее удовлетворять потребности населения в разнообразных высококачественных и конкурентоспособных товарах и услугах.

В основе определения целей, выбора стратегического направления развития лежит анализ потенциала предприятия, в особенности его инновационной составляющей, а также факторы внешней и внутренней среды непрямого и непосредственного влияния, которые могут оказывать

воздействие на деятельность фирмы. Внешняя среда непрямого влияния, также называемая макроокружением, характеризует систему проявляемых на макроуровне условий и факторов, воздействующих на организацию, формы и результаты инновационной деятельности предприятия в долгосрочном периоде, прямой контроль над которыми оно осуществлять не имеет возможности. Этот вид внешней среды не носит характера индивидуальных особенностей проявления по отношению к конкретному предприятию. В формировании условий внешней инновационной среды непрямого влияния существенную роль играет государственная политика в области НИОКР и государственное регулирование инновационной деятельности предприятия.

В данной работе важное место занимает необходимость исследования основных факторов, определяющих состояние инновационной деятельности инновационного предпринимательства. К ним следует отнести внешние и внутренние, субъективные и объективные факторы инновационной деятельности в их коррелированность.

Обзор литературы. Актуальность разработки методов, механизмов и инструментов управления инновационной деятельности на различных уровнях управления экономикой в целом, а также государственного регулирования и поддержки инновационного предпринимательства, в частности, раскрывается в ряде исследований зарубежных стран отечественных ученых и практиков. В частности ученых занимающиеся исследованием этих проблем: Р.И. Акмаева [1], А.В. Барышева [2].

Некоторые аналитические материалы представлены в зарубежных рейтингах и обзорах European Innovation Scoreboard [3]; ERI Глобальный отчет о конкурентоспособности [4]; IPSTDC Междисциплинарный план научно-технического развития страны до 2020 года [5,6].

Отдельные аспекты выбранной темы

широко освещаются в учебниках и периодических изданиях. Вопросы разработки и реализации инновационной и научно-технической политики широко рассматриваются в работах А.К. Казыбаев [7], В. Курнышев [8] и Н. Нурлановой [9], а также аналитические обзоры и отчеты.

Основная часть. Государственная поддержка инновационного предпринимательства должна осуществляться по приоритетным направлениям инновационного развития. В Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 5 октября 2018 г., отмечается о необходимости повышения инновационного потенциала казахстанской экономики. Важно заложить основы для построения экономики будущего. Необходимо развивать компетенции в сфере смарт-технологий, искусственного интеллекта, интеграции киберфизических систем, энергетики будущего, проектирования и инжиниринга. Это можно сделать только через построение эффективной научно-инновационной системы.

Основными видами инновационной деятельности предприятий, имеющих за-

вершенные инновации, являются: внедрение новых технологий, оборудования, материалов – 52,5%, научно-исследовательская деятельность – 8,1%, проектно-конструкторская – 2,7%, др. виды инноваций – 33,7%.

По отраслям промышленности доля предприятий, использующих инновации составила в:

- машиностроению – 36%;
- химической промышленности – 28%;
- информационно-коммуникационных технологиях – 19%;
- атомной отрасли – 18%;
- фармацевтической промышленности – 18%;
- горно-металлургической отрасли – 15%;
- агропромышленном комплексе – 13%;
- легкой промышленности – 10%;
- нефтегазовом секторе – 9%;
- строительной индустрии – 5%.

В разрезе отраслей наиболее высокая инновационная активность предприятий в 2018 г. отмечается в машиностроении (36%), химической промышленности (28%) и информационно-коммуникационных технологиях (19%) (рис. 1).

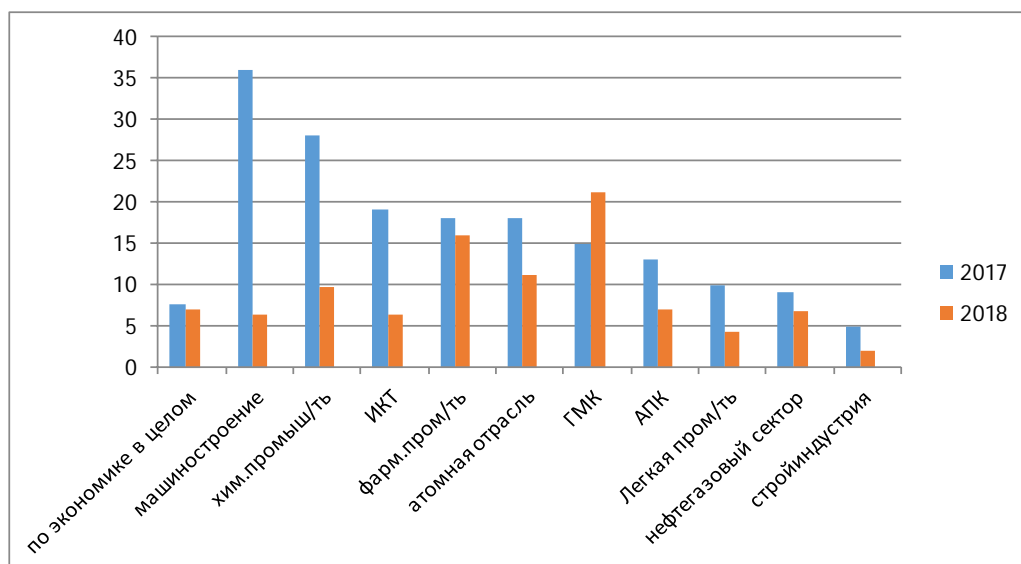

Рисунок 1. Доля инновационно-активных предприятий в разрезе отраслей, % *

* Составлен на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

Ниже общего уровня по экономике (7,6%) инновационная активность предприятий отмечается в строительной индустрии (5%).

Доля инновационно-активных предприятий в 2017 г. по сравнению с 2018 г. выросла практически во всех отраслях за исключением горно-металлургической отрасли (с 21,2% до 15%).

Количество проектов, реализованных через инновационную инфраструктуру: центры коммерциализации – 90, технопарки – 250, конструкторские бюро, в том числе количество сертифицированной продукции – 70, количество приобретенной конструкторской документации – 44, количество разработанной конструкторской документации – 35. Проведенный статис-

тический обзор показывает, что успешность многих инновационных проектов, рост выпуска инновационной продукции зависит от мероприятий по продлению жизненного цикла инновационного продукта — «вновь внедренная или подвергавшаяся значительным технологическим изменениям». Одним из факторов роста инновационной активности казахстанских предприятий является доступ к финансовым ресурсам, финансовое благополучие предприятия. По итогам с 2012 по 2018 года авторами было проведено статистическое наблюдение инновационной деятельности на 21 452 предприятиях республики, 1622 хозяйствующих субъектов имели технологические инновации (в 2017 г. – 614 предприятий).

Таблица 1

Основные показатели, характеризующие инновационную активность предприятий в Казахстане в 2012-2018 гг. *

Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кол-во респондентов	10591	10889	11172	10096	10937	10723	21452
Из них:							
1. Имеющие инновации	505	526	447	399	467	614	1622
Уровень активности в области инноваций, %	4,8	4,8	4,0	4,0	4,3	5,7	7,6
2. Не имеющие инновации	10886	10363	10725	9682	10470	10109	19830
Уровень пассивности в области инноваций, %	95,2	95,2	96,0	96,0	95,7	94,3	92,4
Доля инновац. продукции в ВВП, %	1,53	1,19	0,69	0,51	0,66	0,86	1,25

* Составлена на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

Таблица 1 показывает, что из 10 872 опрошенных предприятий республики только 701 хозяйствующих субъекта обладают технологическими инновациями (в 2017 г. – 614 предприятий). По оценкам восприим-

чивости предприятий промышленности к инновационным процессам, которая характеризуется долей активных предприятий, инновационная активность предприятий Казахстана в 2018 году составила 7,6%, что

выше аналогичного показателя в 2016-2017 годах. Среди факторов, сдерживающих инновационную деятельность предприятий, основным, как указывают 22% респондентов или 1754 предприятия из 8022, является низкий инновационный потен-

циал. Далее следует – высокий экономический риск от внедрения – 20%; недостаточность финансово-организационной поддержки со стороны государства – 17,5%; недостаток информации о новых технологиях и рынках сбыта – 14% респондентов [4].

Таблица 2

Средняя комплексная оценка групп риск-факторов, влияющих на предпринимательскую деятельность в национальной экономике за 5 летний период *

Наименование оценок риска	Средняя оценка риска за 5 лет, %	Принятое значение, %
Оценка риск-факторов, влияющих на инновационную предпринимательскую деятельность		
1 группа экономическое развитие	0%	0 %
2 группа социальная группа	0%	0 %
3 группы фискальная политика	-10,6%	11%
4 группа - международная группа факторов.	-7%	7%
5 группа - инвестиционные риски	0%	0%
6 группа - денежно-кредитные риски	0%	0%
Комплексная оценка суммы риск-факторов, влияющих на основные индикаторы предпринимательской деятельности	-2,8%	-3 %

* Составлена на основе источника [4]
Условные обозначения: выявления риска

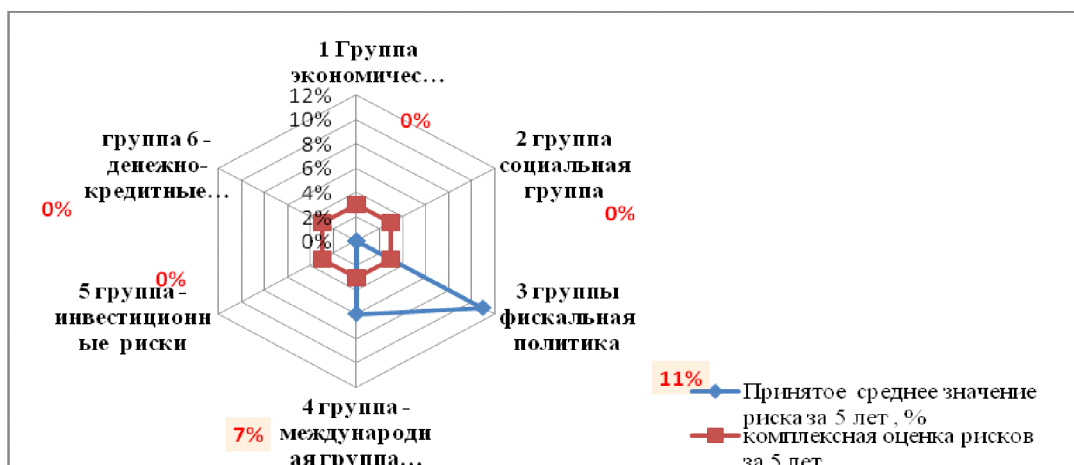

Рисунок 2. Комплексная оценка факторов-рисков, влияющих на макроэкономическом уровне на инновационную предпринимательскую деятельность *

* Составлен на основе источника [4]

Исходя из таблицы 2 и рисунка 2 видно, что самые высокие риск-факторы, влияющие на предпринимательскую деятельность на макроуровне можно отнести фискальную политику, у которой риск за 5 летний период составил – 11%, что говорит о высоком уровне налогообложения, особенно это сказывается на среднем предпринимательстве.

Следующим риск-фактором можно отнести международную группу факторов, которая составила 6%, это свидетельствует о не равномерности, кризисном состоянии мировой экономики, о скачкообразном изменении уровня инфляции и других нега-

тивных последствий внешнего, международного состояния экономики, влияющего в конечном итоге на развитие отечественного предпринимательства. Таким образом, по итогам проведенного анализа, становится очевидным, что подавляющее большинство инновационной продукции поставляется на экспорт и, как следствие этого, предприятия уделяют ключевое значение вопросам организации системы управления качеством и продвижения товара.

Для определения степени воздействия факторов внешней среды на формирование и реализацию инновационной политики используют методы SWOT-анализа (табл. 3).

Таблица 3

Классификация факторов внешней среды *

Факторы внешней среды	Проявление факторов внешней среды
Экономическая среда	<ul style="list-style-type: none"> • Цикличность экономического развития • Развитие международной торговли • Экономическая интеграция
Научно-технические	<ul style="list-style-type: none"> • Финансирование фундаментальных исследований • Доступность новшеств широкому кругу производителей • Лицензирование и патентование разработок
Конкуренты	<ul style="list-style-type: none"> • Общий объем продаж • Объем продаж в важнейших сегментах • Издержки на маркетинг

* Составлена на основе источника [5]

Swot-анализ позволяет быстро оценить стратегическую инновационную позицию предприятия в основных ее контурах. В процессе анализа факторов внешней среды этого вида выявляются внешние благоприятные возможности и угрозы для инновационного развития предприятия, которые генерируются на макроуровне. К благоприятным относятся такие возможности, которые обеспечивают возрастание рыночной стоимости предприятия в процессе его стратегического развития, основанном на активной инновационной деятельности, а к угрозам – препятствия на пути этого возрастания [6].

В таблице 4 приведены основные факторы внутренней среды, влияющие на инновационную деятельность фирмы.

Внутренняя инновационная среда характеризует систему условий и факторов, определяющих выбор организации и форм инновационной деятельности с целью достижения наилучших ее результатов, которые находятся под непосредственным контролем руководителей и специалистов инновационной службы предприятия. Она включает в себе тот инновационный потенциал, который позволяет предприятию достигать поставленных целей и задач в

определенном периоде.
– самостоятельное развитие инновационной деятельности в рамках коммер-

циализации научно-технических разработок;
– интеграция с более крупными предприятиями на условиях аутсорсинга [9].

Таблица 4

Классификация факторов внутренней среды *

Факторы внутренней среды	Проявление факторов внутренней среды
Маркетинг	<ul style="list-style-type: none"> • Сегментация рынка • Ценовая политика • Политика сбыта
НИОКР	<ul style="list-style-type: none"> • Исследовательская деятельность • Патенты и лицензии • Ноу-хау
Производство	<ul style="list-style-type: none"> • Производственные мощности, структура и износ • Производительность • Ритмичность и ассортимент производства
Финансовые условия	<ul style="list-style-type: none"> • Капитал и его структура • Резервы • Ликвидность
Экономические условия	<ul style="list-style-type: none"> • Себестоимость • Фондоёмкость • Энергоёмкость

* Составлена на основе источника [7, 8]

В целом, оценка сложившейся в Казахстане ситуации позволяет сделать вывод, что национальная система поддержки и внедрения инноваций остается слабым звеном, поскольку в стране нет эффективной системы конвертирования отечественных и зарубежных знаний в национальное богатство. Исходя из анализа преимуществ и недостатков основных направлений инновационной деятельности, следует отметить, что при самостоятельном осуществлении инновационной деятельности предприятие становится гибким в развитии, но ограниченным в расширении, при интеграции с крупным предприятием – стабильным, но зависимым.

Выводы. Проведенная систематизация позволяет выделить совокупность факторов, влияющих на инновационное развитие. Выявленные факторы оказывают зна-

чительное воздействие на предприятия и способствуют деятельности или замедляют ее, в том числе и инновационную. Можно сделать вывод о том, что инновационное предпринимательство – результат специфической деятельности, которая приводит к улучшению или модернизации каких-либо продуктов или технологических процессов, основанный на изобретении и применении новых технологий. Также следует отметить, что специфическую сущность инновации составляют видоизменения, а главной функцией инновационной деятельности предпринимательства является функция изменения. Важно понимать, что инновациями становятся новые открытия и разработки, получившие признание рынка, т.е. доведенные до вида, коммерчески выгодного для изготовителя, посредника и потребителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акмаева Р.И. Инновационный менеджмент малого предприятия: Учебник. – Ростов-на-Дону: Феникс. 2012. – 360 с.
2. Барышева А.В. Инновационный менеджмент: Учебник. – М.: Дашков и К.. 2012. – 270 с.
3. EIS, Европейское инновационное табло 2014 год: Аналитический отчет Всемирного Банка и ООН, данные электронных энциклопедий. 2014. – 168 с.
4. ERI, Экономика Казахстана в 2015 году: ожидания и прогнозы: Аналитический отчет. Институт экономических исследований. – Астана, 2015. – С. 19-25.
5. Фагерберг Дж., Срholeц М. Национальные инновационные системы, возможности и экономическое развитие: Учебник. – Германия: Эксклюзив, 2013. – 455 с.
6. IPSTDC. Междисциплинарный план научно-технического развития страны до 2020 года. – Астана, 2010. -https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P1000001291/.
7. Казыбаев А.К. Управление малым инновационным бизнесом. Проблемы аграрного рынка: Учебник. – Алмата: Типография КУЭК, 2004. – 355 с.
8. Курнышев В. Региональная экономика. Основы теории и методы исследования: Учебник. Второе издание. – М.: Кнорус, 2014. – 400 с.
9. Нурланова Н. Приоритеты индустриально-инновационного развития регионов Казахстана, «Критерии отбора и потенциал реализации»: Учебник. Экономика. – Алматы: ИНФРА-М, 2013. – 290 с.

REFERENCES

1. Akmaeva R.I. Innovacionnyj menedzhment malogo predpriyatija: Uchebnik. – Rostov-na-Donu: Feniks, 2001. – 360 s. [in Russian].
2. Barysheva A.V. Innovacionnyj menedzhment: Uchebnik. – М.: Dashkov i K, 2012. – 270 s. [in Russian].
3. EIS, Evropejskoe innovacionnoe tablo 2014 god: Analiticheskij otchet Vsemirnogo Banka i OON, dannyej elektronnyh enciklopedij, 2014. – 168 s. [in Russian].
4. ERI, Jekonomika Kazahstana v 2015 godu: ozhidanija i prognozy: Analiticheskij otchet. Institut jekonomicheskijh issledovanij. – Astana, 2015. – S.19-25 [in Russian].
5. Fagerberg Dzh., Srholec M. Nacional'nye innovacionnye sistemy, vozmozhnosti i jekonomicheskoe razvitie: Uchebnik. – Germanija: Jekskljuziv, 2013. – 455 s. [in Russian].
6. IPSTDC. Mezhdisciplinarnyj plan nauchno-tehnicheskogo razvitija strany do 2020 goda. – Astana, 2010. https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P1000001291/. [in Russian].
7. Kazybaev A.K. Upravlenie malym innovacionnym biznesom. Problemy agrarnogo rynka: Uchebnik. – Almata: Tipografija KUJeK, 2004. – 355 s. [in Russian].
8. Kurnyshev V. Regional'naja jekonomika. Osnovy teorii i metody issledovanija: Uchebnik. – Vtoroe izdanie. – М.: Knorus, 2014. – 400 s. [in Russian].
9. Nurlanova N. Prioritety industrial'no-innovacionnogo razvitija regionov Kazahstana, «Kriterii otbora i potencial realizacii»: Uchebnik. Jekonomika. – Almaty: INFRA-M, 2013. – 290 s. [in Russian].

Г.К. Байбусинова, А.Н. Токсанова, А.Х. Галиева, Г.С. Укубасова

КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Мақалада кәсіпорындардағы инновациялық дамудың анықтайтын факторлары қарастырылған. Жеке экологиялық факторлар және олардың кәсіпорындардың инновациялық қызметіне әсері талданады. Сыртқы ортаның маңызды қасиеті ішкі жүйе факторларының әсерінен өзгеру қажеттілігімен зерттеледі, SWOT талдау әдісін қолдана отырып, инновациялық саясатты қалыптастыруға және іске асыруға қоршаған орта факторларының әсер ету деңгейі анықталады. Кәсіпорындардың инновациялық дамуына қоршаған ортаның кейбір факторларының теріс әсер ету процесі ашылды. Зерттеулер тәуекел факторларының әр тобын, олардың 5 жыл ішіндегі құраушы көрсеткіштерін егжей-тегжейлі зерттеді, кәсіпкерлік қызметтегі негізгі себептер мен проблемаларды анықтады. Атап айтқанда, талдау жұмыс күшінің құрамын қарастырады; қолданыстағы салық жүйесі кәсіпорындарының қызметіне әсер ету; қолайсыз жағдайлар туындаған кезде мемлекеттің кәсіпорындарға теріс әсерін жеңуге және өндіріс көлемін одан әрі арттыруға көмектесу мүмкіндігі. Кәсіпорындардың инновациялық қызметінің дамуына әсер ететін сыртқы факторларға инновациялық көзқарасты қалыптастыру бойынша ұсыныстар берілген. Макроэкономикалық деңгейде инновациялық кәсіпкерлікке әсер ететін қауіп факторларын кешенді бағалау жүргізілді.

G. Baibussinova, A. Toxanova, A. Galiyeva, G. Ukubassova

FACTORS AFFECTING THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

Annotation

The article considers the determining factors of innovative development in enterprises. The individual environmental factors and their impact on the innovative activities of enterprises are analyzed. The most important property of the external environment is studied by the need to change under the influence of internal system factors, and the degree of influence of environmental factors on the formation and implementation of innovative policies using the method of SWOT analysis is determined. The process of the negative impact of certain environmental factors on the innovative development of enterprises is disclosed.

Studies have examined in detail each group of risk factors, their constituent indicators for 5 years, identified the main causes and problems in entrepreneurial activity. In particular, the analysis examines the existing composition of the labor force; the impact on the activities of enterprises of the existing tax system; the ability of the state, in the event of adverse events, to help enterprises overcome their negative impact and further increase production volumes. Recommendations are given on the formation of an innovative approach to external factors affecting the development of innovative activities of enterprises. A comprehensive assessment was carried out of risk factors affecting innovative entrepreneurial activity at the macroeconomic level.

S. Shakeyev, candidate of economic sciences, Associate Professor¹

S. Baibossynov, PhD²

K. Nevmatulina, PhD, docent³

Academician Y.A. Buketov Karaganda State University¹

Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan in the Karaganda region²

Karaganda economic university of Kazpotreboyzuz³

e-mail: sayan.79@mail.ru

ECONOMIC ESSENCE OF SPECIAL ECONOMIC ZONES AND THEIR CLASSIFICATION

Special economic zones (SEZ) are actively used in the modern economy as an economic institution that provides accelerated development of part of the country's economic space. It is widely known that such economic zones have a special legal status in relation to the rest of the territory and preferential economic conditions for national or foreign entrepreneurs.

Based on a critical review of existing research in the domestic and foreign economic literature on the formation and functioning of SEZ, the authors present the definition of the «special economic zone» and developed a classification.

Neither domestic nor foreign literature has yet established a unified interpretation, or even a generally accepted definition of the concept of «special economic zone».

On the basis of research of theoretical bases of creation and functioning of SEZ, the author's vision of the concept «special economic zone», based on the cluster principle and classification of special economic zones, based on dominant in the area of economic activity.

Keywords: special economic zone, free economic zone, territory of advanced development, region, point of growth, world trade, export, customs tariffs, taxes, classification.

Кілт сөздер: ерекше экономикалық аймақ, еркін экономикалық аймақ, озыңқы даму аумағы, өңір, өсу нүктесі, әлемдік сауда, экспорт, кедендік тарифтер, салықтар, жіктеу.

Ключевые слова: специальная экономическая зона, свободная экономическая зона, территория опережающего развития, регион, точка роста, мировая торговля, экспорт, таможенные тарифы, налоги, классификация.

JEL: F21, F43

Introduction. Analysis of the scientific literature shows that there are many different definitions of the category «special economic zone». In the most general form, the SEZ is usually considered as a region or part of a country with a favorable economic and geographical position, where a duty-free or preferential export-import regime is established and its certain trade and monetary isolation from the

rest of the country is achieved. A special economic zone can be not only a part of a country, but also the entire (small) country as a whole. SEZ are in demand as a form of implementing territorial priorities that provide the best conditions for attracting capital and accelerating economic growth. The logic of their creation is to stimulate certain types and areas of economic activity by selectively supporting them.

The insufficient level of scientific and theoretical understanding of the phenomenon of SEZ was expressed, inter alia, in the absence of a generally accepted definition and in the absence of their classification by type in accordance with economic specialization.

There are no exact data on the number of SEZ, and this is due to differences in definitions and imperfect data collection methods that do not allow differentiating zones by their types. In science, dozens of terms are used that denote approximately one phenomenon: «free customs zone», «duty-free zone», «free economic zone», «special economic zone», «export-production zone», etc. Terminological disputes are closely related to the state policy in relation to such zones. The failure of many projects to create SEZ was caused, among other things, by a lack of understanding of the theoretical basis of their functioning and, as a result, the failure to take measures aimed at creating an institutional environment for their development. The problem with terminology is that in addition to their universal meaning, these concepts are used to characterize completely specific types of zones, that is, they carry a double semantic load.

Materials and methods. The theoretical basis of the research is the theories and concepts of leading domestic and foreign scientists, research by national and international experts and organizations.

Methods of analysis and synthesis, comparative analysis, system analysis, empirical methods, and an evolutionary approach were used in the paper.

Literature review. Today, the priority in the scientific literature is given to the territorial approach to the formation of SEZ, which means a part of the territory where a special economic regime has been introduced plays an important role [1]. A special economic zone is a part of the territory of a state where a special legal regime of economic activity and the procedure for the application and operation of national legislation of the state are established and operate.

Sometimes in the scientific literature there are cases when the concept of SEZ intersects with the concept of «region», and is identified with the concept of «zone» and is defined as a territory within which all indicators for their intensity are unambiguous [2].

In addition to territorial, there is sectoral (functional) approach to the definition of SEZ, under which SEZ «is a separate component part of territorial-industry complex of the country, which provided a special mode of production and distribution of the social product» [3].

A systematic approach is also found in the literature. According to this approach, the SEZ is «a special, complex and multi-faceted system of industrial relations ... regarding the creation of optimal conditions for the development of this territorial-industrial complex in order to realize the interests of all business entities in accordance with the current legal framework in the country» [4].

According to Russian economists Danko T.P. and Okrug Z.M., «SEZ is an integral part of the economic complex of the country, specially allocated at this stage from the General economic context as a priority, ensuring the distribution and production of social product, including foreign product to achieve a certain goal in the socio-economic development of the country» [5]. There is also a slightly different definition. According to it, «a free economic zone is a sovereign territory of a state, which is an integral part of the economic complex of a country, where the production and distribution of a public product is ensured in order to achieve a certain national integrated, corporate goal with the study of special mechanisms for regulating socio-economic relations of production and distribution, capable of diffusive expansion and spread of its borders. »

In the textbook «World economy» edited by A.S. Bulatov, the following definition of SEZ is given: «a free economic zone is a territory where activities due to the status of the zone enjoy tax benefits» [6].

In the tax dictionary SEZ is treated as «a

separate part of the territory of the state where conditions are favorable for a variety of foreign trade operations» [7] and the book edited by B.G. Dyakina the SEZ is described as «a discrete part of the state, which is established by law or other normative act outside the customs territory of the country» [8].

The main part (analysis, results and discussion). Thus, the analysis of domestic and foreign scientific literature gives grounds to assert that there are no common approaches not only in content, but also in the name of the category «free economic zone». Some authors identify the names of the free economic zone of the (FEZ) and the special economic zone (SEZ). But there is another category of authors who use only one of these terms (SEZ or FEZ), and the legislation of most countries uses a single concept of «Special (free) economic zone». However, in General, there is an opinion in scientific circles that SEZ and FEZ are not identical concepts.

Thus, the Russian scientist E. F. Avdokushin proves that the concept of SEZ is a narrower concept in relation to the concept of FEZ [9]. Professor V. K. Vasenko suggests distinguishing between a free economic zone, a special economic zone, and a special free zone depending on the adaptation of the national legal framework of zonal economic formations to international law [10].

Thus, it is impossible for a country to apply national legislation to an FEZ created on its territory in spite of international agreements concluded by it, since certain provisions of national legislation automatically lose their force from the moment of ratification of international Treaty containing rules related to its activities.

However, such free trade zones should be clearly distinguished from FEZ, which mean a group of countries that trade freely among themselves, but set customs tariffs for trade with third countries independently of each other [11].

Closely intertwined with FEZ enterprise zones. Abroad this territorial formation exist

in the UK, USA, France, Germany, Benelux etc. in the United States enterprise zones were created in 1980 to address the problems of depressive territories, which are mainly lived Negro and Latino population. Examining foreign business zones, you can draw a parallel for priority development territories (PDT). PDT is a territory where unfavorable socio-economic conditions have developed and where a special investment regime is being introduced to create new jobs [12]. Their activities are regulated by separate acts of legislation for each PDT.

The main objective of PDT - a solution to the problems of depressed areas (low incomes, unemployment, closure of businesses), is achieved through the development of small and medium businesses in such territories, while the task FEZ is the acceleration of trade turnover and expansion of markets, and SEZ responsible for technology transfer, satisfy the economic, social and scientific needs.

The analysis of the features of the SEZ and FEZ allows us to formulate the following definitions:

FEZ is a small territory or premises allocated by the state, where preferential customs regime and simplified administrative procedures are applied before importing and exporting goods to speed up and expand trade turnover between countries.

SEZ is a territory allocated by the state, where special fiscal, customs, administrative, monetary and financial regimes are applied to domestic and foreign entities, and a favorable macroeconomic infrastructure is created for the purpose of developing regions, transferring technologies, meeting economic, social, and scientific and technical needs, and deepening the country's integration into the world economic system.

But, summing up the views of various scientists-economists, we can draw some conclusions: first and foremost - SEZ is an integral part of the country; the second – on its territory operates a system of benefits; and the «free» zone is only in terms of exemption from duties,

import taxes, and other types of import control; and the third resident of the FEZ may not exercise their activities outside of the existing economic order; and, finally, SEZs are designed to solve the whole complex of foreign trade, General economic, social, scientific-technical and technological problems.

In addition to global general tasks, there are a number of more specific and narrowly focused ones: economic, social, and scientific and technical [13].

1) Social:

- concentration of limited national resources within zones in order to stimulate the development dynamics of backward regions;
- creating additional jobs and consequently increasing employment;
- formation of capital and potential of highly qualified personnel in the field of production organization, management, and Finance;
- saturation of the domestic market with goods in the required volume and quality.

2) Economic:

- access to foreign economic activity for SEZ participants and the abolition of the state monopoly on foreign trade;
- use by the state of special economic preferential mechanisms in the form of a stable legal framework and a simplified regime of administrative and organizational procedures in order to attract foreign and domestic capital;
- circulation of capital for the formation of rational export and import mechanisms, as well as the use of the advantages of the international division of labor in order to create an import-substituting mechanism of production;
- increase in foreign exchange earnings to the state and regional budgets.

3) Scientific and technical:

- stimulating the development of knowledge-intensive production and services in modern areas of industry and high technologies;
- in order to increase the knowledge intensity of the national economy, stimulate the process of studying, mastering and implementing modern effective foreign and domestic

management and production technologies;

- attracting foreign scientists and specialists to the implemented processes and using their achievements;
- improving the productive efficiency of the production infrastructure and capacity used.

Special economic zones, being specific economic entities, require defining the principles of creation and operation. Experts refer to them as the following [14, 15]:

1. The principle of management and business risk is to emphasize the severity of various aspects of business, business activity, and competition.

2. The principle of competitive advantages implies the formation of organizational, financial, and specific economic privileges in the FEZ territories in relation to other territories. This principle determines, first of all, active creative beginnings in the work of SEZ, non-standard new forms and methods, and a vision of advantages in the market.

3. The principle of equal partnership primarily determines the format of relations in business and requires the creation of a new system of business rules.

4. The principle of reflexive behavior is designed to determine and correct the behavior of firms in the SEZ market, in many ways it normalizes the behavior of economic entities - a real assessment of each situation is necessary before a management decision is made.

5. The principle of informative sufficiency. The dynamically changing market environment of the SEZ creates a special need to analyze information flows in order to achieve the goals set by the company and the zone as a whole.

6. The principle of coordination by goals allows us to clarify the positions of different economic institutions of the SEZ and its organizational and legal norms, based on information about the external market environment surrounding the SEZ, tasks and mechanisms that determine its development strategy.

7. The principle of profitability and efficiency for the SEZ implements the main

target function of managing this separate territory, based on the action of the law of supply and demand. In practice, by creating companies in the SEZ, you can solve the problem of operational savings – there is a significant reduction in the cost of promoting products to foreign markets and selling products.

In practice, four groups of benefits are most often used:

1. Fiscal benefits. Such benefits contain rules related to target tax incentives for certain types of business entities.

2. Foreign trade benefits. They provide for the introduction of a special customs tariff regime, in the form of a simplified procedure for carrying out foreign trade operations or reducing or / and canceling export and import duties.

3. Administrative benefits. Such benefits include simplifying the procedure for registering businesses, free entry and exit for foreign citizens in the zone, as well as guarantees of impartiality and free enterprise.

4. Financial benefits. These are primarily various forms of subsidies. Similar to fiscal benefits, financial benefits exist both in direct form - at the expense of budget funds or state loans, and indirectly - in the form of lower rents for the use of land plots and production areas, low rates for utilities, and approval of preferential transport rental rates.

In world practice, there are many types of SEZ. Each of them has its own specifics, along with the mandatory presence of the above-mentioned common features. However, there is currently no General classification of special economic zones. The reason for this is many factors and their combination in each case. SEZ can be classified by:

1) *By type of economic activity: (Picture 1):*

– Commercial SEZ-these include free customs zones, trade and warehouse zones, free ports and free trade zones. As a rule, this is a small territory without a permanent population that enjoys customs extraterritoriality: goods stored and sold in them are not subject to

normal customs control .

– Industrial and production SEZ - this group is divided into export – oriented and import-oriented, depending on whether they work for the foreign market or for the domestic one. At the same time, a large share is occupied by export-production zones, which are designed to increase the country's export potential and, consequently, its foreign exchange earnings.

– Technical and implementation SEZ-they concentrate design, research, research and production companies that also use a single system of tax and financial benefits. The task of such SEZs is to develop and implement the latest technologies in domestic practice. They have the character of innovation and research centers, scientific and research parks, techno parks, etc.

– Service SEZ-provide preferential terms to firms and institutions that specialize in providing services - financial and other. Among them, there are offshore zones, financial centers, centers for providing banking, tourism and other services.

– Complex SEZ-they do not have a narrow specialization, but cover different aspects of export-import, production and innovation activities, which makes their internal structure the most complex. As a rule, complex SEZ are much larger than others in size.

2) *by the degree of integration into the national economy:*

– integrated. Reference point-development of relations with sectors of the national economy that are not included in the zone; assistance in solving the problem of export production; increasing the technological level of production; improving the quality of products, meeting domestic needs;

– enclave. Production is focused on export and replenishment of foreign exchange earnings, and the connection with the domestic economy is minimal. That is, work within the framework of sales programs for goods on the foreign market. There are often commercial and industrial production zones: zones of one enterprise, export-production zones, and different

high-tech companies.

3) *on the principle of nationality:*

- national - within one state;
- cross-border - within two or more states.

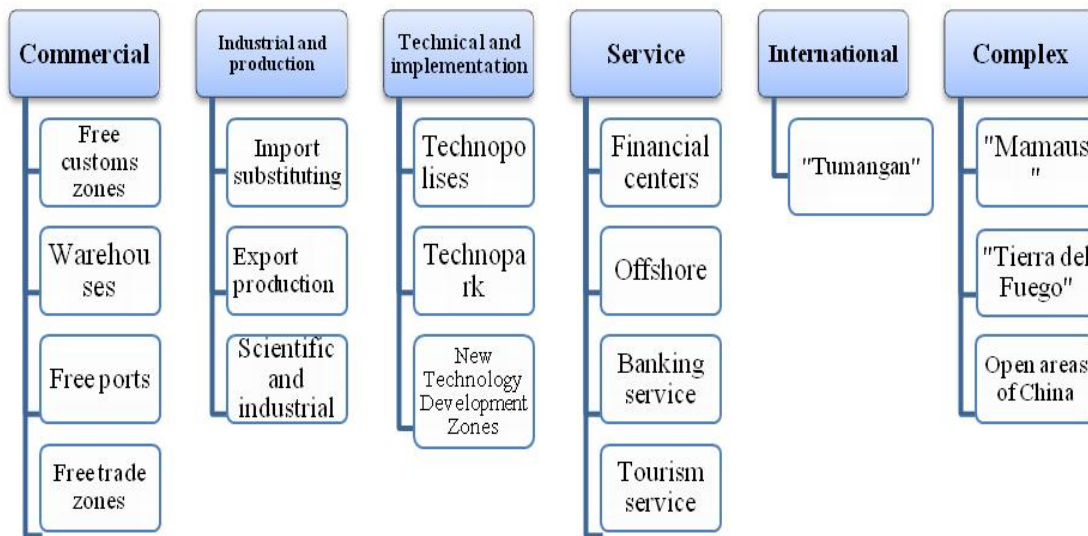
4) *on benefits systems:*

- tax: tax «vacation» - partial or full exemption of investors from paying property and property taxes, VAT, etc.
- trade or customs (import) - partial or

complete exemption from import duties on semi-finished products, raw materials, etc., imported for use within the zone;

- customs (export) - partial or complete exemption from export duties on products manufactured within the zone.

- financial-investment subsidies, government soft loans, reduced rates for utilities and rental of industrial premises.

Picture 1. Classification of SEZ by type of economic activity [15]

Conclusion. Thus, it is possible to note the key essential characteristics of the category «special economic zone». In domestic and foreign literature, there is still no generally accepted interpretation and a single definition of the concept of «special (free) economic zone». The most generalized concept of the category «special (free) economic zone» is a part of the country's territory where a special regime of legal regulation and management is established by law, which is most favorable for the activities of foreign and domestic entrepreneurs and contributes to solving

economic problems of national and regional scale. The goals of creating SEZs depend on the level of socio-economic development of the countries organizing them, their strategic economic plans, etc. Special economic zones, being specific economic entities, require a clear definition of the principles of their creation and operation, and also have their own distinctive features. In this regard, it is quite difficult to classify one or another SEZ unambiguously, since they have the characteristic features of many zones, and this classification is largely conditional.

REFERENCES

1. Balabanov I.T., Balabanov A.I. Vneshnejekonomicheskie svjazi: Ucheb. pos. [Foreign economic relations: tutorial] / I.T. Balabanov, A.I. Balabanov. – M.: Finansy i statistika, 2000. – S. 7 [in Russian].
2. Andrianov V.D. Rossiya jekonomicheskij i investicionnyj potencial [Russian economic and investment potential]. – M.: Jekonomika, 1999. – 662 s. [in Russian].
3. Ajgumova T.A. Sovershenstvovanie mehanizma sozdaniya I funkcionirovaniya SJeZ v Rossijskoj Federacii: dis. ... kand. jek. nauk [Improving the mechanism for creating and operating SEZ in the Russian Federation: dis. ... kand. ec. sciences]. – M.: Diplomaticheskaja akademija MID RF, 1998. – 138 s. [in Russian].
4. Gerasimovich A.M., Alekseenko M.D., Parasij-Vergulenko I.M. Analiz bankovskoj dejatel'nosti: Uchebnik [Analysis of banking activity: Textbook]. – M.: Finansy, 2003. – 599 s. [in Russian].
5. Dan'ko T.P., Okrug Z.M. Svobodnejekonomicheskie zony v mirovom hozjajstve: Ucheb. pos. [Free economic zones in the world economy: tutorial] / T.P. Dan'ko, Z. M. Okrug. – M.: Infra-M, 1998. – 168 s. [in Russian].
6. Bulatov A.S. Mirovaja jekonomika: Uchebnik [World economy: Textbook]. – M.: Jekonomist, 2005. – 734 s. [in Russian].
7. Aleksandrova E.I., Lagutenko B.T. Kratkislovar' ponalagam [A brief dictionary of taxes] / E.I. Aleksandrova, B.T. Lagutenko. – M.: Jekonomika, 1998. – 127 s. [in Russian].
8. Djakin B.G., Barkovskij N.A., Bozhko E.A., Volkov S.D. Sovmestnoe predprinimatel'stvo: mirovoj opyt-praktika v Rossii [Joint venture: world experience-practice in Russia]. – M.: ROSBI, 1999. – 640 s. [in Russian].
9. Avdokushin E.F. Svobodnye (special'nye) jekonomicheskie zony [Free (special) economic zones] / E.F. Avdokushin. – M.: Jurist#, 1993. – S. 83 [in Russian].
10. Vasenko V.K. Svobodnej ekonomicheskie zony: strategija razvitija [Free economic zones: development strategy] / V.K. Vasenko. – Sumi: Dovkillja, 2004. – 347 s. [in Russian].
11. Boguslavskij M.M. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: Uchebnik [Private international law: textbook]. – M.: Jurist, 2005. – S. 176 [in Russian].
12. Zerkalov D.V. Mezhdunarodnej ekonomicheskie zony: Hrestomatija [International economic zones: Reader]. – K.: Naukovijsvit, 2009. – 499 s. [in Russian].
13. Smorodinskaja N. Organizacija SJeZ v Rossijskoj Federacii. Analiz politiko-pravovoj bazy I vozmozhnyh perspektiv [Organization of FEZ in the Russian Federation. Analysis of the political and legal framework and possible prospects] // Informacionno-analiticheskie materialy CB RF. – 1999. – № 3. – S. 15-19 [in Russian].
14. Balabanov A.I., Balabanov I.T. Vneshnejekonomicheskie svjazi [Foreign economic relations]. – M.: Finansyi Statistika, 2004. – 267 s. [in Russian].
15. Savin V.A. O zakonodatel'noj baze svobodnyh jekonomicheskikh zon v Rossii [About the legal framework of free economic zones in Russia] // Biznes. – 1999. – № 7. – S. 38-39 [in Russian].

ЛИТЕРАТУРА

1. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Внешнеэкономические связи: Учебн. пособие / И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С. 7.

2. Андрианов В.Д. Россия экономический и инвестиционный потенциал. – М.: Экономика, 1999. – 662 с.
3. Айгумова Т.А. Совершенствование механизма создания и функционирования СЭЗ в Российской Федерации: дис. ... канд. экон. наук. – М.: Дипломатическая академия МИД РФ, 1998. – 138 с.
4. Герасимович А.М., Алексеенко М.Д., Парасий-Вергуленко И.М. Анализ банковской деятельности: Учебник. – М.: Финансы, 2003. – 599 с.
5. Данько Т.П., Округ З.М. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве: Учебн. пособие / Т.П. Данько, З.М. Округ. – М.: Инфра-М, 1998. – 168 с.
6. Булатов А.С. Мировая экономика: Учебник. – М.: Экономистъ, 2005. – 734 с.
7. Александрова Е.И., Лагутенко Б.Т. Краткий словарь по налогам / Е.И. Александрова, Б.Т. Лагутенко. – М.: Экономика, 1998. – 127 с.
8. Дякин Б.Г., Барковский Н.А., Божко Е.А., Волков С.Д. Совместное предпринимательство: мировой опыт-практика в России. – М.: РОСБИ, 1999. – 640 с.
9. Авдокушин Е.Ф. Свободные (специальные) экономические зоны / Е.Ф. Авдокушин. – М.: Юристъ, 1993. – С. 83.
10. Васенко В.К. Свободные экономические зоны: стратегия развития / В.К. Васенко. – Суми: Довкілля, 2004. – 347 с.
11. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – М.: Юристъ, 2005. – С. 176.
12. Зеркалов Д.В. Международные экономические зоны: Хрестоматия. – К.: Науковий свит, 2009. – 499 с.
13. Смородинская Н. Организация СЭЗ в Российской Федерации. Анализ политико-правовой базы и возможных перспектив // Информационно-аналитические материалы ЦБ РФ. – 1999. – № 3. – С. 15-19.
14. Балабанов А.И., Балабанов И.Т. Внешнеэкономические связи. – М.: Финансы и Статистика, 2004. – 267 с.
15. Савин В.А. О законодательной базе свободных экономических зон в России // Бизнес. – 1999. – № 7. – С. 38-39.

С.С. Шакеев, С.Б. Байбосынов, К.А. Невматулина

**АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ
ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ**

Аңдатпа

Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) қазіргі заманғы экономикада елдің экономикалық кеңістігінің бір бөлігінің жедел дамуын қамтамасыз ететін экономикалық институт ретінде белсенді пайдаланылады. Мұндай экономикалық аймақтар қалған аумақтарға қатысты ерекше құқықтық мәртебеге және отандық немесе шетелдік кәсіпкерлер үшін жеңілдікті экономикалық жағдайларға ие екендігі кеңінен мәлім. АЭА қалыптастыру және жұмыс істеу мәселелері бойынша отандық және шетелдік экономикалық әдебиетте бар зерттеулерді сыни шолу негізінде авторлар «арнайы экономикалық аймақ» ұғымының анықтамасын ұсынды және жіктеу әзірленді. Отандық және шетелдік әдебиетте де «арнайы экономикалық аймақ» ұғымының бірыңғай түсіндірмесі де, жалпы қабылданған анықтамасы да әлі күнге дейін әзірленбеген. АЭА құру және жұмыс істеуінің теориялық негіздерін зерттеу негізінде кластерлік қағидатқа негізделген «арнайы

экономикалық аймақ» ұғымының авторлық көрінісі, сондай-ақ осы саладағы басым экономикалық қызметке негізделген арнайы экономикалық аймақтардың жіктелуі әзірленді.

С.С. Шакеев, С.Б. Байбосынов, К.А. Невматулина

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН
И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ**

Аннотация

Специальные экономические зоны (СЭЗ) активно используются в современной экономике как экономический институт, обеспечивающий ускоренное развитие части экономического пространства страны. Широко известно, что такие экономические зоны имеют особый правовой статус по отношению к остальной территории и льготные экономические условия для отечественных или иностранных предпринимателей. На основе критического обзора существующих исследований в отечественной и зарубежной экономической литературе по вопросам формирования и функционирования СЭЗ, авторами представлено определение понятия «специальная экономическая зона» и разработана классификация. Ни в отечественной, ни в зарубежной литературе до сих пор не выработано единого толкования, ни даже общепринятого определения понятия «специальная экономическая зона». На основе исследования теоретических основ создания и функционирования СЭЗ, разработано авторское видение понятия «специальная экономическая зона», основанное на кластерном принципе, а также классификация специальных экономических зон, основанная на доминирующей экономической деятельности в данной сфере.

УДК 338.001.36

ГРНТИ 06.39.02

Г.А. Орынбекова, к.э.н., доцент

Ж.У. Тулегенова, к.э.н., доцент

Р.У. Рахметова, д.э.н., профессор

Университет «Туран-Астана»

г. Нур-Султан

e-mail: Gulnar_1669@mail.ru

ИНВЕСТИЦИИ В ЗЕЛЕНый РОСТ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Нарастание экологических проблем, отрицательные экономические последствия роста углеродной нагрузки на климат диктуют необходимость интеграции Казахстана в мировую экоинновационную систему, что диктует необходимость задействования как традиционных, так и новых способов и источников финансирования инвестиций. Недостаток инвестиционных ресурсов является препятствием на пути построения «зеленой» экономики и реализации программ, обеспечивающих взаимодействие между экономическим развитием и сохранением окружающей среды, движение Казахстана в русле принципов теории устойчивого развития.

В статье представлен анализ инвестиционной составляющей в зеленый рост экономики Республики Казахстан. Рассмотрен опыт организаций, созданных для развития идей «зеленого» финансирования. Обозначены основные препятствия, затрудняющие инвестирование в «зеленый рост» и ограничивающие зеленые инвестиционные возможности субъектов инвестирования. Обоснована необходимость использования новых инструментов и новых подходов к привлечению зеленых средств, создания инфраструктуры рынка «зеленых» облигаций с использованием конкретных принципов отбора альтернативных проектов для «зеленого» финансирования. Обращается внимание на факторы, обуславливающие инвестиционную привлекательность предприятия, на инвестиционные возможности использования потенциала государственно-частного партнерства, на роль сотрудничества с органами государственной власти, общественными объединениями и населением для перехода национальной экономики к «зеленой» модели роста.

Ключевые слова: *зеленый рост, анализ инвестиций, инструменты зеленого финансирования, зеленые облигации, экологические налоги, окружающая среда, экологическая безопасность, энергосберегающие технологии, энергоэффективность, лесовосстановление.*

Кілт сөздер: *жасыл өсу, инвестицияларды талдау, қаржыландырудың жасыл құралдары, жасыл облигациялар, экологиялық салықтар, қоршаған орта, экологиялық қауіпсіздік, энергия үнемдейтін технологиялар, энергия тиімділігі, ормандарды қалпына келтіру.*

Keywords: *green growth, investment analysis, green finance instruments, green bonds, environmental taxes, environment, environmental safety, energy-saving technologies, energy efficiency, reforestation.*

JEL classification: H53

Введение. Для Казахстана зеленая экономика является экономикой новой формации, благодаря которой страна должна войти в число 30-ти наиболее развитых стран мира при минимизации нагрузки на окружающую среду и максимальном сохранении имеющихся природных ресурсов. Для этого необходимы инвестиции в экономический рост страны, в том числе и экологические инвестиции в зеленый рост экономики Казахстана.

Несмотря на широкий спектр работ по исследованию инвестиционной деятельности предприятий, в экономической литературе недостаточно внимания уделяется вопросам методологии разработки и оценки инвестиций в зеленый рост. Кроме того, не в полной мере раскрыты теоретические аспекты «зеленого» инвестирования инноваций в условиях ограниченности финансовых ресурсов, а также факторы, определяющие выбор предприятий реального

сектора экономики в пользу зеленых проектов. Применение определений с приставкой «зеленый» в современном мире получило массовый характер и используется не только в экономике, но и в других отраслях. Само понятие «зеленый рост» получило распространение с принятием в 2005 году Южной Кореей одноименной стратегии, которая базировалась на эко-эффективности, ресурсосбережении, единстве и тесном взаимодействии участников процесса. Понятие «зеленого роста» было озвучено при принятии Астанинской Декларации в ходе конференции 2010 года, тогда под термином «зеленый рост» понималось наращивание потенциала страны без ущерба окружающей среде и природным ресурсам.

Целью исследования является изучение новых подходов к привлечению зеленых средств в экономику Казахстана.

В задачи исследования входит: изучение теоретических и законодательных поло-

жений инвестиционной деятельности для перехода к зеленой экономике; проведение статистического анализа инвестиций в основной капитал РК, с выделением инновационной и экологической составляющих внутренних вложений; выявление препятствий, затрудняющих инвестирование в «зеленый рост».

Использованы методы исследования: анализа и синтеза, системного подхода, статистические методы исследования.

Обзор литературы: Исследованию инвестиций и их влияния на развитие экономики посвящены труды отечественных ученых: Кучуковой Н.К., Талимовой Л.А., Сатыбалдина А.А., Алдабергенова Н.А., Орынбет П.Ж. и др. [1,2,3]. Свой вклад в разработку теоретических подходов к решению данных проблем внесли такие зарубежные исследователи как: А.Дамодаран, Ричард А. Брилли, Стюарт К. Майерс, Алан Дж. Маркус и другие [4,5]. Отдельные аспекты темы освещены в трудах российских авторов, таких как: Аньшин В.М., Аскинадзи В.М., Мазур И.И., Шапиро В.Д. и др. [6,7]. Проблемы устойчивого развития, глобальные проблемы мира и проблемы инвестиций в «зеленую» экономику отражены в работах Дж. Форрестера, Д. Медоуза, В. Леонтьева, Кирюшина П.А., Хмыз О. [8,9].

Основная часть. В Казахстане были последовательно созданы законодательные основы перехода к зеленой экономике: годы независимости ознаменованы принятием Экологического кодекса РК, Концепции перехода к зеленой экономике, ратификацией Парижской конвенции и принятием других актов, подтверждающих «зеленые» цели Казахстана. Согласно этим целям запланировано сокращение выбросов парниковых газов на 15% по сравнению с 1990 годом, меры по адаптации к изменению климата, строительство новых электростанций на возобновляемых источниках энергии (ВИЭ); к 2030 году доля альтернатив-

ных источников энергии в структуре выработки электроэнергии должна быть 30%, а к 2050 году 50%.

Для того, чтобы понять общий характер изменений инвестиционных процессов Казахстана в целом, проведем статистическую оценку и анализ таких важнейших показателей развития национальной экономики, как валовой внутренний продукт (ВВП), рассчитанный методом производства и инвестиции в основной капитал. Немалую роль в достижении роста ВВП сыграли инвестиции. Объем инвестиций в основной капитал за последние годы имеет тенденцию роста [10]. Так в 2019 году объем инвестиций составил 12545,96 млрд тенге (12,5 трлн тенге), что в процентах к предыдущему году составило 112,2%. В предыдущем году 2018 году темп роста был выше – на уровне 127,5%. Средний темп роста инвестиций в основной капитал РК за последние пять лет 2015-2019 годы составил 113,9%. Инновационная составляющая внутренних вложений в экономику РК с 2015 по 2019 годы возросла на 18,8%, средний темп роста внутренних затрат на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы за этот же период составил 104,6%. Удельный вес затрат на НИОКР составлял всего около одного процента (в 2017 году - 0,79%) от общей стоимости инвестиций в основной капитал РК, в 2018 году – 0,65%, в 2019 году -0,66%. Объем выделенных средств на финансирование научных и научно-технических проектов по «зеленой экономике» в рамках грантового и программно-целевого финансирования в 2019 году составил 1286,1 млн тенге, что превышает показатель 2018 года на 24,8%. Доля вложений в охрану окружающей среды остается незначительной (табл. 1), удельный вес таких инвестиций в общем объеме инвестиций в основной капитал уменьшается: в 2013 году составлял 1,3%, а в 2018 году – 1,0%.

Таблица 1

Состав инвестиций, направленных на охрану окружающей среды *

Показатели	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Инвестиции, направлен. на охрану окружающ. среды, млн тенге	77 500, 3	103 492, 2	82 883, 1	43 936, 9	86 961, 9	111 161,4
Доля инвестиций, направленные на охрану окружающ. среды в общ. объеме инвестиций, %	1,3	1,6	1,2	0,6	1,0	1,0
внутренние инвестиции	52 291, 2	61 801, 3	52 821,3	32 311, 9	59 273, 7	85 477, 4
внешние инвестиции	25 209, 1	41 690, 9	30 061, 8	11 624, 9	27 688, 2	25 683, 9
Инвестиции, направлен. на охрану окружающей среды, %	100	100	100	100	100	100
внутрен. инвестиции, %	67,5	58,7	63,7	73,5	68,2	76,9
внешние инвестиции, %	32,5	41,3	36,3	26,5	31,8	23,1

* Составлена по данным сайта <http://www.stat.gov.kz>

В 2016 году инвестиции снизились почти в два раза по сравнению с предыдущим годом. Но уже в последующие годы наблюдается значительный рост инвестиций, направленных на охрану окружающей

среды – почти в два раза, темп роста составил в 2017 году – 197,9%, в 2018 году – 127,8%. По структуре преобладают внутренние инвестиции.

Таблица 2

Инвестиции, направленные на охрану окружающей среды по видам экономической деятельности инвестора*

Показатели	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всего инвестиций, млн тенге:	77 500,4	103 492	82 883,2	43 936,9	86 961,9	111 161,4
в том числе: сельское, лесное и рыбное хозяйство, млн тенге	108,0	80,0	217,5	43,3	0,980	50,725
удельный вес, %	1,4	0,07	0,26	0,098	0,001	0,046
Промышленность, млн тенге	66 385,2	84 681,9	62 641,2	31 641,7	58 727,7	94 337,7
удельный вес, %	85,7	81,8	75,6	72,0	67,5	84,9
Доля инвестиций, имеющих отношение к «зеленой экономике», %	0,2	0,0	0,2	0,0	0,5	0,7

*Составлена по данным сайта <http://www.stat.gov.kz>

По видам экономической деятельности инвестора наибольший удельный вес инвестиций приходится на отрасли промышленности – 84,9% в 2018 году.

Во всем мире экологическое налогообложение связано с проблемами интернализации внешних эффектов, негативных экстерналий, распределением квот на вы-

бросы и является инструментов государственного регулирования природопользования, обеспечивая экологическую безопасность и защиту стратегических интересов государства. Рассмотрим динамику экологического налогообложения в РК за три года.

Таблица 3

Экологические налоги в РК (млн тенге)*

Вид экологического налога	Годы		
	2016	2017	2018
Налоги на энергоносители	849 052, 3	1 213 029, 7	1 654 232, 3
Транспортные налоги	50 494,7	64 334, 0	72 060, 6
Налоги на загрязнение окружающей среды	67 216,3	72 528,7	87 125,5
Налоги на использование ресурсов	182 369,1	284 612,8	335 135,6
Всего экологических налогов	1 149 132,5	1 634 505,3	2 148 554,1
Доля экологических налогов в ВВП, %			
Налоги на энергоносители	1,8	2,2	2,7
Транспортные налоги	0,1	0,1	0,1
Налоги на загрязнение окружающей среды	0,1	0,1	0,1
Налоги на использование ресурсов	0,4	0,5	0,5
Всего экологических налогов	2,4	3,0	3,5
Структура экологических налогов, %			
Налоги на энергоносители	73,9	74,2	77,0
Транспортные налоги	4,4	3,9	3,4
Налоги на загрязнение окружающей среды	5,8	4,4	4,1
Налоги на использование ресурсов	15,9	17,4	15,6
Всего экологических налогов	100,0	100,0	100,0

Источник: Комитет государственных доходов МФ РК

Как видно из таблицы 3, основную долю экологических налогов составляют налоги на энергоносители, процентный вес которых в общей структуре из года в год увеличивается: от 74% в 2016 году до 77% в 2018 году. Налог на энергоносители взимается с нефтепродуктов, угля и газа, произведенных в стране или импортированных для использования в качестве топлива, ставки налога зависят от степени загряз-

нения атмосферы при сжигании данного энергоносителя. Для стимулирования развития энергосберегающих технологий и энергоэффективности необходимо использовать налоговую политику, увеличивая цены на энергоносители.

Одним из источников инвестиций является официальная помощь на цели развития. Примечательно, что РК официально признан не только страной-получателем, а

с 2013 года является страной-донором. Согласно принятому в 2014 году Закону «Об официальной помощи развитию» одной из задач официальной помощи развитию является содействие решению вопросов охраны окружающей среды и сохранения климата. Формами помощи являются международные гранты; создание (строительство) новых либо реконструкции имеющихся объектов в приоритетных секторах; кредиты на льготных условиях; добровольные взносы в международные организации на официальную помощь развитию; создание совместных со страной-партнером фондов; техническая помощь.

В публикациях ЮНЕП, лесовосстановление, рекомендовано одним из ключевых секторов при переходе к «зеленой» экономике. Прогнозирование дальнейшего развития «зеленой» экономики на международном уровне показало, что инвестирование 0,03% ВВП в 2011-2050 гг. на сохранение и восстановление лесов, может повысить добавленную стоимость в лесной отрасли более чем на 20%. При этом повышается занятость населения в лесном секторе и значительно увеличивается количество углерода, хранимого на лесных территориях. Казахстан относится к числу малолесных государств. Площадь, покрытая лесом, в 2019 году составляла всего лишь 4,7% территории страны. Казахстан еще в 1984 году ратифицировал Конвенцию по сохранению биоразнообразия, признав тем самым, что леса являются экологическим каркасом сохранения биоразнообразия, оказывающим интенсивное влияние на все жизненные процессы на Земле. В этой связи приоритетом развития лесного хозяйства является экологическое оздоровление территории страны, озеленение площадей и лесовосстановление.

К направлениям развития зеленой экономики относится и зеленое строительство. Общей целью зеленого строительства в Казахстане является снижение воздействия

строительства на здоровье человека и на окружающую среду. Для того, чтобы здания попали под категорию «зеленые» они должны соответствовать зеленым стандартам и принципам эффективного потребления ресурсов; повышения производительности труда; снижения отходов, уровня загрязнения окружающей среды. В Казахстане объем работ, выполненных на «зеленом строительстве» составляет пока менее 1%.

Проведенные исследования показали, что Казахстан увеличивает из года в год темпы роста ВВП, растет объем промышленного производства и количество объектов инфраструктуры, увеличиваются затраты на охрану окружающей среды, обеспечение сохранения и развития лесных ресурсов и животного мира. Эти преобразования являются результатом роста инвестиций в основной капитал РК. Согласно принятой концепции зеленой экономики используются новые возможности и реализуются совершенно новые решения в экономике: новые технологии, способы переработки сырья, интегрированные системы с замкнутым циклом производства, новые методы производства электроэнергии и другие.

Мировой опыт показал, что дальнейшее развитие по пути зеленой экономики требует наращивания зеленых инвестиций, использования новых инструментов в инвестиционных процессах по примеру Европы, Китая, и США. Однако для того, чтобы заставить национальное богатство Казахстана работать более эффективно для целей глобального экологически устойчивого развития, в настоящий период необходимо использовать опыт на основе международных проектов совместной реализации. В этом направлении Международный финансовый центр Астана (МФЦА), как организация, созданная в 2015 году для привлечения инвестиций в РК, активно развивает идеи «зеленого» финансирования в Казахстане. МФЦА приняты Правила по выпуску

зеленых облигаций, Концепция по внедрению и развитию инструментов и принципов зеленого финансирования, Стратегия регионального лидерства МФЦА в области зеленых финансов. При разработке документов были использованы международные Принципы зеленых облигаций и Таксономия (классификация) климатических облигаций, приведенная в Стандарте Climate Bonds Initiative [11]. Определены основные инструменты зеленого финансирования: зеленые облигации, торговля квотами на выбросы CO₂, зеленые кредиты, зеленые банковские карты, зеленая ипотека и зеленое страхование.

Рынок зеленых облигаций развивается очень быстро. Впервые Европейский инвестиционный банк выпустил зеленую облигацию более 10 лет назад – в 2007 году. Через пять лет в 2012 году было выпущено зеленых облигаций всего на 3,0 млрд долл., в 2015 году уже на сумму 36,7 млрд долл., то есть рост за три года более чем в 12 раз; в 2016 – рост более чем в два раза по сравнению с предыдущим годом – 222,3%; в 2017 г. эта цифра составила 150 млрд долл., показав рост 190% (рис.1). Таким образом, с 2013 по 2019 годы выпуск зеленых облигаций увеличился более чем в 18 раз.

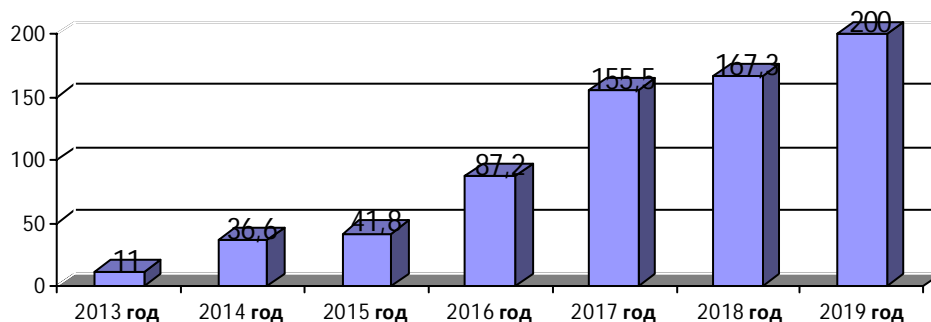

Рисунок 1. **Мировой выпуск «зеленых» облигаций**, млрд долл. *

* Составлен авторами на основе [11,12]

По оценкам Глобальной комиссии по экономике и климату, к 2030 году потребуются 90 трлн долл. инвестиций, чтобы предотвратить более 2 градусов глобального потепления по сравнению с доиндустриальными уровнями [11]. На основании этого можно прогнозировать, что для мировых инвесторов представятся новые возможности для диверсификации своих инвестиционных портфелей.

Отметим основные препятствия, затрудняющие инвестирование в «зеленый рост» и ограничивающие зеленые инвестиционные возможности:

– зачастую сквозной характер инвестирования;

– инвестиционные возможности не всегда соответствуют традиционному представлению инвесторов о секторах и географии инвестирования;

– сложившиеся стереотипы о незначительной прибыльности таких инвестиций, ориентированных на изменчивость;

– акции малой капитализации, как правило, это акции маленьких предприятий, обладание которыми приводит к рискам, волатильности и прибыли, иногда и более высокой, чем у более крупных фирм;

– отсутствие четких определений и данных: во многих случаях наблюдаются различные взгляды на то, что может рассматриваться как зеленая/экологическая

деятельность, не существует последовательной таксономии зеленых продуктов и услуг, и обычно содержание раскрывается с какой-либо конкретной компаниями;

– небольшое количество целенаправленных компаний, занимающихся производством возобновляющейся энергии, как правило, это лимитированное количество предприятий, последовательно осваивающее и осуществляющее глобальный охват сектора рынка;

– трудность создания согласованной инвестиционной стратегии, будь то пассивная или активная – это сложная задача по сравнению с эквивалентом такой стратегии для традиционного сектора промышленности или региона.

Выводы: Подводя итоги исследования, сделаем следующие выводы. Для развития зеленого финансирования необходимо наличие проработанной инвестиционной программы, что означает доступность для инвестора информации обо всей совокупности зеленых инвестиционных проектов. Портфель инвестиционных проектов можно разделить на два вида: одни из которых, направлены на поддержание уровня, расширение и развитие существующих производств (бизнеса), а другие – создание зеленых проектов и внедрение инноваций. Одним из обязательных условий успешного зеленого роста является осуществление инвестиционной деятельности. Любые

инвестиции, любого рода затраты, идущие на финансирование зеленого развития при любой экономической системе всегда дефицитны и в любом случае приходится делать выбор из нескольких альтернативных вариантов решений. В настоящее время экономический рост Казахстана трудно назвать «зеленым», так как основными рычагами прироста ВВП остаются колебания цен на углеводороды на мировых рынках, значительные объемы продаж природных ресурсов. Имеют место потери и деградация природного капитала, высокие эмиссии в окружающую среду, работа по охране окружающей среды часто строится на принципе постфактума, не решены трансграничные экологические проблемы, показатели эффективности принятых государственных программ не всегда соответствуют планам. Все это указывает на то, что необходимы новые подходы к привлечению зеленых средств, создания инфраструктуры рынка облигаций с использованием конкретных принципов отбора альтернативных проектов для «зеленого» финансирования. Развитие зеленого финансирования невозможно без сотрудничества с государственными органами, общественными организациями, населением, которые остро заинтересованы в реализации проектов по услугам экосистем, ресурсосбережению, эко-эффективному использованию сырья и материалов, водопользованию, снижению отходов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кучукова Н.К., Талимова Л.А. Финансово-экономическое развитие Казахстана: реализация инвестиционных возможностей // Финансовый журнал. – 2019. – № 6. – С. 108–125.
2. Сатыбалдин А.А. Стратегические направления развития экономики Казахстана в условиях глобальной нестабильности // Наука и мир. – 2016. – №2. – С. 71–74.
3. Сатубалдин С.С., Алдабергенов Н.А., Орынбет П.Ж. Эволюция процессов экономической интеграции в мировой экономике // Вестник Университета «Туран». – 2015. – № 2 (66). – С.9-15.
4. Damodaran, Aswath. Investment philosophies: successful strategies and the investors who made them work / Aswath Damodaran. (Wiley finance series) Copyright © 2012 by Aswath

Damodaran. Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. Published simultaneously in Canada [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://people.stern.nyu.edu/>

5. Richard A. Brealey, Stewart C. Myers, Alan J. Marcus *Fundamentals of Corporate Finance, Alternate Fifth Edition Fundamentals of corporate finance Essentials of Corporate Finance, Second Edition* Copyright © 2014 by The McGraw-Hill Companies [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://englishonlineclub.com/preparation-for-exams/professional-literature/accounting-and-finance-page-1.html> EnglishOnlineClub.com

6. Аньшин В.М. *Инвестиционный анализ: Учебн. пособие* / В.М. Аньшин. – М.: Дело, Академия н/х при Правительстве РФ, 2017. – 280 с.

7. Аскинадзи В.М. *Инвестиции*. – М.: ЮРАЙТ, 2019. – 276 с.

8. Кирюшин П.А. Факторы экологически устойчивого развития и «зеленой» экономики в России // *Вести Московского университета*. – 2019. – №1. – С. 122-138.

9. Хмыз О.В. Международный опыт выпуска «зеленых» облигаций // *Экономика. Налоги. Право*. – 2019. – №12(5). – С.132-141.

10. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.

11. Официальный сайт Climate Bonds Initiative. 2017 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.climatebonds.net>.

12. Зеленый рыбок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lenta.ru/articles/2019/04/09/green_world

REFERENCES

1. Kuchukova N.K., Talimova L.A. *Finansovo-ekonomicheskoe razvitie Kazahstana: realizaciya investicionnyh vozmozhnostej* // *Finansovyy zhurnal*. – 2019. – № 6. – S. 108–125 [in Russian].

2. Satybaldin A.A. *Strategicheskie napravleniya razvitiya ekonomiki Kazahstana v usloviyah global'noj nestabil'nosti* // *Nauka i mir*. – 2016. – №2. – S. 71–74 [in Russian].

3. Satubaldin S.S., Aldabergenov N.A., Orynbet P.ZH. *Evolyuciya processov ekonomicheskoy integracii v mirovoj ekonomike* // *Vestnik Universiteta «Turan»*. – 2015. – № 2 (66). – S.9-15 [in Russian].

4. Damodaran Aswath. *Investment philosophies: successful strategies and the investors who made them work* / Aswath Damodaran. (Wiley finance series) Copyright © 2012 by Aswath Damodaran. Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. Published simultaneously in Canada [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://people.stern.nyu.edu/>

5. Richard A. Brealey, Stewart C. Myers, Alan J. Marcus *Fundamentals of Corporate Finance, Alternate Fifth Edition Fundamentals of corporate finance Essentials of Corporate Finance, Second Edition* Copyright © 2014 by The McGraw-Hill Companies [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://englishonlineclub.com/preparation-for-exams/professional-literature/accounting-and-finance-page-1.html> EnglishOnlineClub.com

6. An'shin V.M. *Investicionnyj analiz: Ucheb. posobie* / V.M. An'shin. – М.: Delo, Akademiya n/h pri Pravitel'stve RF, 2017. – 280 s. [in Russian].

7. Askinadzi V.M. *Investicii*. – М.: YURAJT, 2019. – 276 s. [in Russian].

8. Kiryushin P.A. *Factory ekologicheski ustojchivogo razvitiya i «zelenoj» ekonomiki v Rossii* // *Vesti Moskovskogo universiteta*. – 2019. – №1. – S. 122-138 [in Russian].

9. Hmyz O.V. Mezhdunarodnyj opyt vypuska «zelenyh» obligacij // *Ekonomika. Nalogi. Pravo.* – 2019. – №12(5). – S.132-141 [in Russian].
10. Oficial’nyj sajt Komiteta po statistike Ministerstva nacional’noj ekonomiki RK [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.stat.gov.kz>. [in Russian].
11. Oficial’nyj sajt Climate Bonds Initiative. 2017– [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.climatebonds.net>. [in Russian].
12. Zelenyj ryvok [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://lenta.ru/articles/2019/04/09/green_world [in Russian].

Г.А. Орынбекова, Ж.Ө. Төлегенова, Р.Ө. Рахметова

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ЖАСЫЛ ӨСУІНЕ ИНВЕСТИЦИЯЛАР

Аңдатпа

Экологиялық мәселелердің өсуі, климатқа көміртегі жүктемесі өсуінің теріс экономикалық салдары инвестицияның әдеттегі және жаңа қаржыландыру көздерін қажет ететін әлемдік эколого-инновациялық жүйесіндегі Қазақстанның интеграциясын талап етеді. Инвестициялық ресурстардың жеткіліксіздігі экономикалық даму мен қоршаған ортаны сақтау арасындағы өзара іс-қимылды қамтамасыз ететін «жасыл» экономиканы құру және бағдарламаларды іске асыру жолында Қазақстанның орнықты даму теориясының қағидаттары арнасындағы қозғалысы кедергі болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасы экономикасының жасыл өсуінің инвестициялық құрамдас бөлігіне талдау жасалған. «Жасыл» қаржыландыру идеяларын дамыту үшін құрылған ұйымдардың тәжірибесі қаралды. «Жасыл өсімге» инвестициялауды қиындататын және инвестициялау субъектілерінің жасыл инвестициялық мүмкіндіктерін шектейтін негізгі кедергілер белгіленді. Жасыл қаражатты тартудың жаңа құралдары мен жаңа тәсілдерін пайдалану, «жасыл» қаржыландыру үшін баламалы жобаларды іріктеудің нақты қағидаттарын пайдалана отырып, «жасыл» облигациялар нарығының инфрақұрылымын құру қажеттілігі негізделген. Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын негіздейтін факторларға, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік әлеуетін пайдаланудың инвестициялық мүмкіндіктеріне, ұлттық экономиканың «жасыл» өсу моделіне көшуі үшін мемлекеттік билік органдарымен, қоғамдық бірлестіктермен және халықпен ынтымақтастықтың роліне назар аударылады.

G. Orynbekova, Zh. Tulegenova, R. Rakhmetova

INVESTMENTS IN GREEN GROWTH OF KAZAKHSTAN ECONOMY

Annotation

The growth of environmental problems, negative economic consequences of the growth of carbon load on the climate dictate the need to integrate Kazakhstan into the world eco-innovation system, which dictates the need to use both traditional and new ways and sources of investment financing. The lack of investment resources is an obstacle to the construction of a «green» economy and the implementation of programs that ensure the interaction between economic development and environmental protection, the movement of Kazakhstan in line with the principles of the theory of sustainable development. The article presents the analysis of the investment component in the green growth of the economy of the Republic of Kazakhstan. Experience of the organizations created for development of ideas of «green» financing is considered. The main obstacles hindering investment in

«green growth» and limiting green investment opportunities of investment entities are identified. The necessity of using new tools and new approaches to attracting green funds, creating the infrastructure of the market of «green» bonds with the use of specific principles of selection of alternative projects for «green» financing is substantiated. Attention is drawn to the factors that determine the investment attractiveness of the enterprise, the investment opportunities to use the potential of public-private partnership, the role of cooperation with public authorities, public associations and the population for the transition of the national economy to a «green» growth model.

ӘОЖ 338.24(574)
ҒТАМР 06.81.12

Н.К. Емелина, э.ғ.к., доцент
А.Қ. Курманалина, э.ғ.к., доцент
Г.М. Қалқабаева, э.ғ.к., доцент
С.Қ. Құдайбергенова, э.ғ.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды
экономикалық университеті
Қарағанды қ.
e-mail: yemelina_n@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫН ҮЛГІЛЕУ ЖӘНЕ БОЛЖАМДАУ

Мақалада авторлармен алғаш рет Қазақстанның орнықты әлеуметтік-экологиялық-экономикалық дамуының көрсеткіштерін болжамдаудың кешенді үлгісі ұсынылды. Аталған аспектілер кез келген мемлекеттің іс-әрекетінде, даму бағдарламалары мен стратегиялық құжаттарды әзірлеуде жүйе құраушы болып табылады, оның басты мақсаты – халықтың әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз ету, бұл, өз кезегінде, экономикалық даму және ұдайы өндіріс үдерісін қамтамасыз ету, сонымен қатар экологиялық стандарттарды қамтамасыз етудің мүмкін болмайды. Корреляциялық-регрессиялық талдау негізінде экономикалық, әлеуметтік және экологиялық салалар дамуының негізгі көрсеткіштері мен аталған салалардағы өзгерістерді түсіндіретін өзге факторлардың өзара байланысын сипаттайтын эконометриялық теңдеулер жүйесі құрылды. Жекелей алғанда, ел экономикасы өсімінің негізгі факторы ретіндегі жалпы ішкі өнім көлемінің негізгі капиталға салынатын инвестициялардан тәуелділігін сипаттау үшін бөлінген лагқа қатысты үлгі қолданылды. Үлгіге жасалған талдау негізгі капиталға салынатын инвестициялардың ҚР ЖІӨ даму қарқынына оңтайлы ықпал ететінін және ел экономикасының орнықты өсімінің күтілетінін көрсетті. Экономикалық өрлеудің алдымен қоршаған ортаның ластану деңгейінің артуына, содан кейін оның төмендеуіне әкелетінін ескерсек, экологиялық үлгіде парниктік газдар қалдықтарының ЖІӨ көлемінен тәуелділігі екінші дәрежелі полинома түрінде ұсынылған. Барлық түсіндіретін айнымалылардың болжамы экстраполяция әдісімен динамикалық қатарлар бойынша жүргізілді. Тренд теңдеулерінің көмегімен кейіннен нәтижелі белгілердің болжамды мәндерін анықтау үшін пайдаланыла

алатын көрсеткіштердің болжамды бағалаулары анықталды. Алынған бағалаулар Қазақстан Республикасының орнықты экономикалық өсімін, әлеуметтік сала жағдайының жақсаруын және қоршаған ортаға экологиялық жүктеменің төмендеуін болжайды.

Кілт сөздер: орнықты даму, мемлекеттік басқару, экономикалық сала, әлеуметтік тұрақтылық, экологиялық сала, болжам, корреляциялық талдау, тіркелген инвестициялар, ЖІӨ, халық саны.

Ключевые слова: устойчивое развитие, государственное управление, экономическая сфера, социальная устойчивость, экологическая сфера, прогноз, корреляционный анализ, инвестиции в основной капитал, ВВП, численность населения.

Keywords: sustainable development, public administration, economic sphere, social sustainability, ecological sphere, forecast, correlation analysis, investment in fixed assets, GDP, population.

JEL classification: C53, O44, I30

Кіріспе. Заманауи қоғам табиғатпен өзара әрекеттесе және оны пайдалана отырып, индустриалды әлемнің қызмет етуі адамзаттың өмір сүруіне қауіп төндіретін бірқатар мәселелерді туындататын жағдайға тап болды. Қазіргі ұрпақ пен болашақ ұрпақтың мүдделері және қызығушылықтары арасында қайшылықтар туындады. Аталған қайшылықтардың барлығын тек орнықты даму тұрғысынан ғана шешуге болады.

Осы зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экологиялық-экономикалық даму көрсеткіштерін талдау, оны бағалау мен болжаудың кешенді моделін әзірлеу болып табылады. Бұл ретте қазіргі және болашақ ұрпақтың сапалы өмірі үшін қажетті ресурстардың ұдайы өндірілуін қамтамасыз ету негізінде қоғам өмірінің барлық салаларының ұзақ мерзімді үйлесімді дамуымен өзара байланыста орнықты дамуды кешенді қарастыру міндеті басты назарға алынады.

Әлемдік тәжірибе мемлекеттің орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін орнықты даму тұжырымдамасының негізгі ережелерін мақсат және міндеттерді нақтылаумен ел дамуының бағдарламалық құжаттарында қарастыру қажеттілігін көрсетіп отыр. Қазақстан Республикасының орнықты дамуының негізі ретінде «Қазақстан-2050» страте-

гиясы сияқты бағдарламалық құжаттарының әрекет етуі мен «Қазына» тұрақты даму Қоры» АҚ құрылуы қарастырылады.

Орнықты даму деңгейін бағалау және оны үлгілеу үшін түрлі құраушыларды қамтитын индекстер мен индикаторлар жүйесі қолданылады. Үлгі үшінші теңдік түсіндіруші айнымалылар ретінде алғашқы екі теңдіктің тәуелді айнымалыларын қамтитын регрессиялық теңдеулер жүйесін білдіреді. Орнықты дамудың экономикалық үлгісін жасау үшін біз 1996-2017 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы ЖІӨ көлемі және негізгі капиталға салынатын инвестициялар көлеміне қатысты статистикалық мәліметтерді пайдаландық.

Әдебиеттік шолу. Орнықты дамудың барлық адамдардың өмір сүруіне маңызды қажеттіліктерді қанағаттандыру мен барлық адамдарға жақсы өмір сүруге деген қажеттіліктерін тең дәрежеде қанағаттандыру мүмкіндігін ұсынуды талап ететінін атап өткен жөн [1, 2, 3, 4]. Мамандардың басым бөлігі орнықты дамуды тұрақты экономикалық өсіммен байланыстырады және «орнықты даму тұжырымдамасының өзінде материалды өндіріс және тұтыну ауқымдарын қысқарту қажеттілігі жайлы ештеңе жазылмаған» [5].

Біз орнықты дамуды қазіргі және болашақ ұрпақтардың сапалы өмір сүруіне

кажетті ресурстардың ұдайы өндірілуін қамтамасыз ету мақсатында қоғам өмірінің барлық салаларының ұзақ мерзімді үйлесімді дамуына бағытталған оңтайлы өзгерістер үдерісі ретінде түсінеміз.

Орнықтылықтың үш аспектісі бөліп қарастырылады: экономикалық, әлеуметтік және экологиялық [6]. Қоршаған табиғи ортаның орнықты дамуы табиғаттың өзін-өзі қалпына келтіруін білдіреді. Әлеуметтік саланың орнықты дамуы территорияның дамуын басқаруға қатысу үшін барлық әлеуметтік, этникалық және жасаралық топтардың бірігуін білдіреді, сонымен қатар ол – жұмыс, табыс, әлеуметтік игіліктің әділ бөлінуі; қауіпсіздік пен әл-ауқаттың қамтамасыз етілуі. Экономикалық жүйенің орнықты дамуы ресурс жинақтаушы технологиялар, тауарлар мен жоғары сапалы қызметтер сияқты ресурстарды пайдалану сапасын арттыруға бағытталған шаруашылық жүргізудің тиімді әдістерін қолдануды қамтиды. Үш құраушыдағы даму үдерістері өзара байланысты және өзара тәуелді болғандықтан, олар ортақ тәсілдеме тұрғысынан қарастырылуы тиіс. Елдердегі мемлекеттік бастамалар адам және табиғат арасындағы өзара қатынастарды қайта қарауға бағытталған. Сонымен қатар дамудың үш аспектісінің сапасын бағалау, халықтың өз жағдайымен қанағаттану мәселелері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының тұрақты әлеуметтік-экологиялық-экономикалық даму көрсеткіштерінің одан әрі болашақ зерттеулерді жалғастыруды талап етеді.

Негізгі бөлім. Аймақтық және ұлттық деңгейде орнықты даму деңгейін бағалау және оны үлгілеу үшін түрлі құраушыларды қамтитын индекстер мен индикаторлар жүйесі қолданылады [7-10].

Үлгі үшінші теңдік түсіндіруші айнымалылар ретінде алғашқы екі теңдіктің тәуелді айнымалыларын қамтитын регрессиялық теңдеулер жүйесін білдіреді:

$$\begin{cases} GDP = f(Inv) \\ Pop = \varphi(UP, ANS, MG, PG, NUS, HB, CPO) \\ CO_2 = \psi(GDP, Pop, Manuf, Avto, Forest) \end{cases}$$

мұнда GDP – жалпы ішкі өнім;

Inv – негізгі капиталға салынатын инвестициялар;

Pop – халықтың жалпы саны;

UP – жұмыссыз халық;

ANS – орташа айлық номиналды еңбек-ақы;

MG – көші-қон сальдосы;

PG – халықтың табиғи өсімі;

NUS – ЖОО-ғы студенттер саны;

HB – аурухана төсектерінің саны;

CPO – тұрақты мектепке дейінгі ұйымдар саны;

CO_2 – жалпы шығарындылар (CO_2 эквивалентінде);

$Manuf$ – өнеркәсіптік кәсіпорындар саны;

$Avto$ – автокөлік құралдарының саны;

$Forest$ – орманның жалпы ауданы.

Экономикалық үлгі. Іргелі экономикалық ғылым тұрғысынан жалпы ішкі өнім кез келген мемлекеттің экономиканың даму қарқыны мен жағдайын сипаттайтын басты макроэкономикалық көрсеткіш болып табылады. ЖІӨ өзгеруіне көптеген экономикалық факторлар ықпал етеді. Олардың ішіндегі маңыздысы инвестициялар болып табылады. Инвестициялар көлемінің артуы жалпы ішкі өнімнің оң қарқыны мен артуына бірден ықпал етеді. Бұл қаржылық салымдардың ел өнеркәсібі дамуы үшін маңызды болып табылуымен байланысты. Осының нәтижесінде жұмыс орындарының артуы мен халық табыстарының өсуі орын алады. Сәйкесінше, өндірілетін тауарларды тұтыну көлемі артып, ол, өз кезегінде, өндірісті әрі қарай дамытады.

Мұнда сипатталып отырған өзара байланыстың қандай да бір өзгеріссіз заңдылықтарға бағынбайтынын, сол себептен абсолютті болып табылмайтынын ескерген жөн. Инвестициялар үнемі өзгермелі болып

қала береді. Олар көбінесе тек экономикалық ғана емес, сонымен қатар саяси және әлеуметтік факторлардан тәуелді болады. Онымен салыстырғанда ЖІӨ неғұрлым тұрақты макроэкономикалық көрсеткіш болып табылады.

Дегенмен де, экономикалық дамудың заманауи дамуы математикалық үлгіні құру үшін айтарлықтай жеткілікті, ол айтарлықтай жоғары нақтылықпен ұлттық экономикаға салымдар қарқыны мен жалпы ішкі өнім өзгерісі арасындағы әрекет етуші өзара байланысты анықтауға мүмкіндік береді. Осындай үлгі айтарлықтай нақты даму болжамдарын жасауға мүмкіндік береді.

Орнықты дамудың экономикалық үлгісін жасау үшін біз 1996-2018 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы ЖІӨ көлемі және негізгі капиталға салынатын инвестициялар көлеміне қатысты статистикалық мәліметтерді пайдаландық [11]. Аталған көрсеткіштер байланысының үлгісі бөлінген лагты қамтитын динамикалық үлгіні білдіреді:

$$GDP_t = -2398545 + 0,678Inv_t + 5,771Inv_{t-1}$$

$$R^2 = 0,96$$

Үлгіге жасалған талдау негізгі капиталға салынатын инвестициялардың 1 млн теңгеге артуының ЖІӨ-нің ағымдағы кезеңде 0,678 млн теңгеге орташа артуына әкелетінін көрсетеді. Осылайша, біз негізгі капиталға салынатын инвестициялардың ЖІӨ-нің даму қарқынына оңтайлы ықпал етіп, қысқа мерзімдік кезеңде көрсеткіштің орнықты өсімге әкеледі деген қорытынды жасай аламыз.

Әлеуметтік үлгі. Халық саны қоғамның материалдық және әлеуметтік өмірінің маңызды шарттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы экономикасының нарықтық қатынастарға өтуі халық-

ты өндірістің белсенді қатысушысы мен қоғамның негізгі өндіргіш күші ретінде ғана емес, сонымен қатар өндіріс үдерісін аяқтайтын басты тұтынушы мен халықтың ұдайы өндірушісі ретінде қарастыруға мәжбүр етеді.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік орнықтылығын болжамдау үшін бізбен көптік регрессиялық үлгі тұрғызылды:

$$Pop = 12676,3 - 0,412UP + 0,029ANS + 0,002MG + 0,003PG + 0,0001NUS - 13,34HB + 0,024CPO$$

$$R^2 = 0,99$$

Ақпараттық база ретінде 1994-2018 жылдар аралығындағы динамикалық қатарлар қолданылды. Регрессия коэффициенттерінің мәні елдегі халық санының өсіміне орташа айлық номиналды еңбекақының, халықтың табиғи және көші-қон өсімінің оңтайлы ықпалын дәлелдейді. Әлеуметтік орнықтылық көрсеткіштерінің болжамды бағалауын алу үшін біз олардың даму қарқындарын анықтадық. Трендтік үлгілер 1-кестеде ұсынылған.

Әлеуметтік орнықтылық факторларының алынған болжамды бағалауын қолдана отырып, біз жалпы халық санының болжамын алдық: $Pop_{2020} = 17618,3$ мың адам. Осылайша, Қазақстан халқының жалпы саны оң қарқынға ие.

Экологиялық үлгі. Бірнеше ұрпақпен жинақталған экологиялық мәселелер болашақта тек болашақ ұрпақтың ғана емес, сонымен қатар қазіргі таңдағы тұрғындардың өмір сүру шартының, өмір сүру сапасының нашарлауына әкеледі және бұл елдің әлеуметтік саласына ықпал етпей қоймайды. Осындай жағдайда елдің экономикалық дамуы орнықты (тұрақты) бола алмайды. Осы жерде экономика, экология және әлеуметтік саланың бірлігі байқалады.

Әлеуметтік саладағы орнықты дамудың нысаналы индикаторларының болжамы *

Әлеуметтік орнықтылық факторлары	Трендтік үлгі	Нысаналы индикатор болжамы (2020 ж.)
Жұмыссыз халық, мың адам	$UP = -109,2\ln(t) + 753,36$ $R^2 = 0,89$	426,2
Орташа айлық номиналды еңбекақы, мың теңге	$ANS = 9966,3t + 80140$ $R^2 = 0,99$	179,81
Көші-қон өсімі, мың адам	$MG = -12923\ln(t) + 2407,8$ $R^2 = 0,84$	-25987
Халықтың табиғи өсімі, адам	$PG = 196130t^{0,1383}$ $R^2 = 0,90$	279642
ЖОО-ғы студенттер саны, адам	$NUS = -1 \cdot 10^5 \ln(t) + 830460$ $R^2 = 0,89$	553201
Аурухана төсектерінің саны, мың бірлік	$NB = 126,85e^{-0,025t}$ $R^2 = 0,96$	91,65
Тұрақты мектепке дейінгі ұйымдарының саны, бірлік	$CPO = 594,14t + 5845,4$ $R^2 = 0,98$	11787

* ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері негізінде авторлармен есептелді

Қазақстан Республикасының экологиялық орнықтылығын болжамдау үшін біз көпфакторлы регрессия үлгісін тұрғыздық, онда CO_2 эквивалентіндегі атмосфераға жалпы қалдықтар саны (жылына CO_2 , млн тонна) келесідей айнымалылардан тәуелді болады: ЖІӨ (GDP , млн теңге), облыстағы жалпы халық саны (Pop , мың адам), өнеркәсіптік кәсіпорындар саны ($Manuf$, бірлік), автокөлік құралдарының саны ($Avto$, мың бірлік) және орманның жалпы алқабы ($Forest$, мың га).

Парниктік газ қалдықтары мен ЖІӨ көлемі арасындағы тәуелділікті біз екінші дәрежелі полиноммен сипаттадық. Аталған көрсеткіштер арасындағы осындай байланыс түрі Д. Гроссман және А. Крюгермен ұсынылған [12], олардың пікірінше, экономикалық өрлеу, алдымен қалдықтардың артуына, кейіннен төмендеуіне әкеледі.

Яғни ЖІӨ өсуімен алдымен экология нашарлайды: зауыттар түтіндеп, ағаштар кесіледі. Бірақ кейіннен көптеген ғалымдармен келесідей түсіндірілетін жағдай орын алады:

«Табыстың артуымен қоршаған ортаның жақсаруына сұраныс артып, оған инвестициялауға болатын ресурстар көбейе түседі» [13].

Яғни ауқатты азаматтар алдымен өз денсаулығын сақтай отырып және болашақ ұрпақ жайлы ойлай отырып, экологиялық қолайлы қоршаған ортада өмір сүруге қызығушылық тудырады, екіншіден, экологияға бос қаражаттарын инвестициялау мүмкіндігіне ие болады. Осылайша, қоршаған ортаны сақтау үшін экономикалық дамуды шектемей, керісінше, оны неғұрлым қарқындырақ дамыту керек. Алайда, біздің ойымызша, атмосфераға CO_2 қалдықтарының саны мен экологиялық үлгіге қосылған өзге де факторлар ықпал етеді.

2000-2018 жылдар аралығындағы Қазақстан бойынша статистикалық мәліметтерді аппроксимациялау нәтижесінде келесі теңдеу алынды:

$$CO_2 = -118,8 - 6 \cdot 10^{-14}GDP^2 + 4,14 \cdot 10^{-6}GDP + 0,041Pop + 0,011Manuf + 0,012Avto - 0,012Forest$$

$$R^2 = 0,95$$

GDP^2 алдындағы коэффициент теріс, ал GDP алдындағы коэффициент оң болғандықтан, біз өсімнен төмендеуге қарай өз бағытын өзгертетін дөңес қисықты алдық (\cap -тектес).

GDP көрсеткіші бойынша теңдікті дифференциациялап және нәтижені нольге теңестіре отырып, біз Қазақстан бойынша орташа жалпы ішкі өнім көлемін есептедік және ол бойынша ластау көлемі максималды мәнге ие. Яғни $GDP=34793313,8$ млн теңге болғанда ластау шыңы орын алады. Облыста аталмыш көрсеткіштің әрі қарай артуы атмосфераға ластаушы заттар қалдықтарының төмендеуіне әкеледі.

Қазіргі даму деңгейінде Қазақстан Республикасы экологиялық қисықтағы максимумның осы нүктесіне қол жеткізген жоқ. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан экономиканың айтарлықтай өсімі мен елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында елеулі нәтижелерге қол жеткізді. Жоғарыда айтылып кеткендей, Қазақстан тұрақты оңтайлы өзгерістерге қол жеткізе отырып, дамып жа-

тыр. Әлеуметтік-экологиялық-экономикалық басымдықтарды жүзеге асыру және аталмыш салаларды дамытудың ортақ тұжырымдамасын әзірлеу бойынша мемлекетпен жүзеге асырылып жатқан шаралар Қазақстан Республикасының орнықты дамуға табысты көшуіне ықпал етеді.

Күтілгендей, өнеркәсіптік кәсіпорындар саны мен автокөлік құралдары санының артуы елдегі экологиялық жағдайдың нашарлауына ықпал етеді. Алайда, парниктік газдар қалдықтарының деңгейіне басымды түрде халық санының артуы ықпал етеді, себебі ол электр энергиясын тұтыну көлемінің артуына, автокөлік құралдарына сұраныстың артуына әкеледі. Орман алқабы артуының қоршаған ортаға оңтайлы ықпал ететіні де анық, дәлірек тоқталсақ, әр жаңадан отырғызылған орман гектары жылына атмосфераға парниктік газдар қалдықтарының 12 млн тоннаға қысқаруына әкеледі.

Аталмыш болжам 2-кестеде көрсетілген үлгіге қатысушы көрсеткіштердің болжамды мәндері негізінде есептелді.

Кесте 2

Экологиялық саланың орнықты дамуының нысаналы индикаторларының болжамы *

Экологиялық орнықтылық факторлары	Үлгі	Көрсеткіш болжамы (2020 ж.)
Жалпы ішкі өнім, млн теңге	Экономикалық үлгі	65811978
Халықтың жалпы саны, мың адам	Әлеуметтік үлгі	17618
Өнеркәсіптік кәсіпорындар саны, бірлік	Трендтік үлгі $Manuf = 14494t^{0,079}$ $R^2 = 0,68$	11395
Автокөлік құралдарының саны, мың бірлік	Трендтік үлгі $Avto = 1413\ln(t) + 674,3$ $R^2 = 0,91$	4758
Жалпы орман алқабы, мың га	Трендтік үлгі $Forest = 26801t^{0,0417}$ $R^2 = 0,98$	29918,8

* ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері негізінде авторлармен есептелді

Алдағы үш жылға тұрғызылған регрессия үлгісіне сәйкес экологиялық жағдайдың болжамы келесідей болады: $CO_{2,2020} = 317,59$ млн тонна/жылына.

Тұрақты дамуға көшу үрдісі жаһандық болып табылады және басқа елдер дамудың ескі моделі шеңберінде қалғанға дейін жеке алынған ел осы жолға өте алмайды. Сондықтан стихиялық басталған жаһандану үрдісін пайдалану және ең алдымен оның экономикалық, экологиялық және әлеуметтік құрамдас бөліктерін орнықты даму мақсаттарын іске асыруға бағыттау маңызды. Сол арқылы постиндустриалдық мемлекеттердің, трансұлттық корпорациялар мен дүниежүзілік ұйымдардың бастамасы бойынша өрістетілетін жаһандану үрдісі әлемдік қоғамдастықтың постиндустриялыққа емес, бүкіл өркениеттің тұрақты болашағына көшуіне ықпал ететін еді [14].

Қорытынды. Орнықты дамуға көшу және оны басқару – айтарлықтай ұзақ үде-

ріс, себебі ауқымы бойынша елеулі әлеуметтік, экономикалық және экологиялық мәселелердің шешілуін талап етеді. Орнықты дамуға жылжу шамасына қарай ол туралы көрініс өзгеріп, нақтыланады, ал адамдардың қажеттіліктері экологиялық шектеулерге байланысты оңтайландырылып, аталған қажеттіліктерді қанағаттандыру құралдары жетілдірілетін болады. Сондықтан орнықты даму қағидаларын жүзеге асыру кезең-кезеңмен қарастырылуы тиіс.

Территорияның орнықты даму парадигмасы шеңберінде елдің даму бағдарламаларының нысаналы индикаторларын болжамдау үшін математикалық үлгілерді қолдану тұтастай басқарушылық үдеріске жағымды ықпал етіп, Қазақстан Республикасының дамуын жоспарлау сапасының артуына, даму бағдарламаларын әзірлеу және оларды іске асыру сапасының артуына ықпал ететін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Антонова М.А. Теоретико-методологические основы изучения устойчивого развития регионов // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. – 2013. – №4(36). – С. 58-64.
2. Резник Г.А., Малышев А.А. Модель управления устойчивостью эколого-экономической системы // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 214-220.
3. Дышаева А.Н. Вопросы теории: устойчивое развитие как безальтернативная стратегия эколого-экономического поведения // Экономист. – 2013. – №5. – С. 82-88.
4. Кувшинов М.А. Понятие управления устойчивым развитием социально-экономической системы муниципального образования // Молодой ученый. – 2011. – №7. – Т.1. – С. 53-58.
5. Акимова Т.А., Мосейкин Ю.Н. Экономика устойчивого развития. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2009. – 430 с.
6. Красс М.С. Моделирование эколого-экономических систем. – М.: Инфра-М, 2014. – 272 с.
7. Moldan B. et al. How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. Ecological Indicators. – 2012. – Volume 17. – P. 4–13.
8. Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies. 2011. Background Paper, 3.
9. Integrated Environmental and Economic Accounting an Operational Manual. Studies in Methods. Handbook of National Accounting. – NY., 2010.
10. OECD(2012). Environmental Indicators. Development, Measurement and Use. – Paris, 2012.

11. ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің ресми сайты. <http://stat.gov.kz>
12. Grossman G.M., Krueger A.B. Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. National Bureau of Economic Research Working Paper. 3914. – Cambridge, 1991.
13. Булетова Н.Е. Эколого-экономическая безопасность: природа, содержание и проблемы диагностики в регионах России. – Волгоград: Волгоградский филиал РГТЭУ, 2013. – 220 с.
14. Абрахманов Р.З. Обеспечение устойчивого развития Республики Казахстан как важнейший принцип экологического законодательства // Вестник КазНПУ. Серия: Экологическое право, Право в Казахстане. Экология Казахстана. – Алматы, 2012. – С. 169-170.

REFERENCES

1. Antonova M.A. Teoretiko-metodologicheskie osnovy izuchenija ustojchivogo razvitija regionov [Theoretical and methodological foundations of the study of sustainable development of regions] // Regional Economics and management: electronic scientific journal. – 2013. – №4(36). – S. 58-64 [in Russian].
2. Reznik G.A., Malyshev A.A. Model' upravlenija ustojchivost'ju jekologo-jekonomicheskoj sistemy [Model of management of resilience of ecological-economic system] // Proceedings of the PSPU named after V.G. Belinskogo. – 2011. – № 24. – S. 214-220 [in Russian].
3. Dusaeva A.N. Voprosy teorii: ustojchivoe razvitie kak bezal'ternativnaja strategija jekologo-jekonomicheskogo povedenija [Theory: sustainable development as no alternative strategy of environmental-economic behavior] // Journal Economist. – 2013. – №5. – S. 82-88 [in Russian].
4. Kuvshinov M.A. Ponjatie upravlenija ustojchivym razvitiem social'no-jekonomicheskoj sistemy municipal'nogo obrazovanija [The Concept of sustainable development management of socio-economic system of the municipal formation] // Young scientist. – 2011. – №7. – Т.1. – S. 53-58 [in Russian].
5. Akimova T.A., Moseykin Yu.N. Jekonomika ustojchivogo razvitija [Economics of sustainable development: a study guide]. – М.: ЗАО «ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЭКОНОМИКА», 2009. – 430 с. [in Russian].
6. Crassus M.S. Modelirovaniej ekologo-jekonomicheskikh sistem [Modeling of ecological and economic systems]. – М.: Infra-M, 2014. – 272 s. [in Russian].
7. Moldan B. et al. How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. Ecological Indicators. – 2012. – Volume 17. – P. 4-13.
8. Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies. 2011. Background Paper, 3.
9. Integrated Environmental and Economic Accounting an Operational Manual. Studies in Methods. Handbook of National Accounting. – NY., 2010.
10. OECD (2012). Environmental Indicators. Development, Measurement and Use. – Paris, 2012.
11. Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazakhstan [Official website of the statistics Committee of the Ministry of national economy]. <http://stat.gov.kz> [in Kazakh].
12. Grossman G.M., Krueger A.B. Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement // National Bureau of Economic Research Working Paper. 3914. – Cambridge, 1991.
13. Buletova N.Ye. Jekologo-jekonomicheskaja bezopasnost': priroda, sodержanie i problemy diagnostiki v regionah Rossii [Ecological and economic security: nature, content and

problems of diagnostics in the regions of Russia]. – Volgograd: Volgograd branch of Russian state University of Economics, 2013. – 220 s.

14. Abrakhmanov R.Z. Ensuring sustainable development of the Republic of Kazakhstan as the most important principle of environmental legislation // Vestnik KazNPU. Series: Environmental law, Law in Kazakhstan. Ecology of Kazakhstan. – Almaty, 2012. – P. 169-170.

Н.К. Емелина, А.К. Курманалина, Г.М. Калкабаева, С.К. Кудайбергенова

**МОДЕЛИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье авторами впервые предложена комплексная модель для оценки и прогнозирования показателей устойчивого социо-эколого-экономического развития Республики Казахстан. Данные аспекты являются системообразующими в деятельности любого государства, основная цель которого – обеспечение социального благосостояния населения, что невозможно без экономического развития, а также поддержания экологических стандартов. На основе корреляционно-регрессионного анализа составлена система эконометрических уравнений, описывающих взаимосвязь основных показателей развития экономической, социальной и экологической сфер и различных факторов, объясняющих изменения в этих сферах. Для описания зависимости объемов валового внутреннего продукта, как основополагающего фактора роста экономики страны, от инвестиций в основной капитал, была использована модель с распределенным лагом. Анализ модели показал, что инвестиции в основной капитал оказывают положительный эффект на динамику развития ВВП РК и ожидается устойчивый экономический рост страны. Учитывая предположение о том, что экономический подъем ведет сначала к увеличению уровня загрязнения окружающей среды, а потом к снижению, в экологической модели зависимость выбросов парниковых газов от объемов ВВП была представлена в виде полинома второй степени. Прогноз всех объясняющих переменных проводился по динамическим рядам методом экстраполяции. С помощью уравнений тренда были найдены прогнозные оценки показателей, которые впоследствии были использованы для нахождения прогнозных значений результативных признаков. Полученные оценки прогнозируют устойчивый экономический рост Республики Казахстан, улучшение в социальной сфере и снижение экологической нагрузки на окружающую среду.

N. Yemelina, A. Kurmanalina, G. Kalkabayeva, S. Kudaibergenova

**MODELING AND FORECASTING OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

In the article authors offered complex model for estimation and forecasting of indicators of sustainable socio-ecological and economic development of the Republic of Kazakhstan. These aspects are the backbone in the activities of any state, the main purpose of which is to ensure the social welfare of the population, which is impossible without economic development and ensure the reproduction process, the maintenance of environmental standards. Based on the correlation and regression analysis, a system of econometric equations describing the relationship between the main indicators of the economic, social and environmental spheres and various factors, explaining the changes in these areas, is composed. A distributed lag model was used to describe the dependence of the gross domestic

product as a fundamental factor of the country's economic growth on investments in fixed assets. The analysis showed that investments in fixed assets have a positive effect on the dynamics of GDP development in Kazakhstan and a sustainable economy is expected. Taking into account the assumption that the economic recovery leads first to an increase in the level of environmental pollution, and then to a decrease in the environmental model, the dependence of greenhouse gas emissions on GDP was presented in the form of the second degree's polynomial. All explanatory variables were predicted using the extrapolation method for dynamic series. With the help of trend equations, predictive estimates of indicators were found, which were later used to find the predicted values of the effective signs. The obtained estimates predict steady economic growth of the Republic of Kazakhstan, improvement in the social sphere and reduction of environmental burden.

УДК 338.121
ГРНТИ 06.52.13

А.Н. Наренова, к.э.н., ст. преподаватель

М.Т. Кенжебаева, к.э.н., доцент

А.К. Блялова, ст. преподаватель

А.М. Жантаева, ст. преподаватель

Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати

e-mail: aiman1967@mail.ru

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

В статье отмечается, что в настоящее время вопросам устойчивого экономического развития уделяется большое внимание. Зависимость экономики от внешних факторов, угроза продовольственной безопасности страны выдвигают данную проблему на первый план. В этой связи возникает необходимость корректировки экономической политики на всех уровнях управления, принятия срочных мер по выбору стратегии экономического роста государства и отраслей экономики.

Авторами проведен анализ данных внешнеторгового оборота Казахстана, структуры промышленного производства Казахстана, дана оценка малого и среднего бизнеса в разрезе по отраслям, показана динамика инвестиций в основной капитал по направлениям за последние годы.

В статье указывается, что устойчивое экономическое развитие, как свидетельствует мировая практика, возможно только при переходе к инновационной модели хозяйствования на основе всесторонней диверсификации отраслей экономики. При этом авторы определяют, что государственное регулирование должно быть направлено на создание экономических условий устойчивого роста отраслей экономики, вследствие этого возникает необходимость разработки новой концепции экономической стабилизации, методических основ реализации системы управления как производственной системой. Показано, что самым лучшим способом развития высокотехнологичных производств конкурентоспособной продукции является производство товаров с высокой добавленной стоимостью в Казахстане.

Ключевые слова: *добавленная стоимость, инвестиции, устойчивое развитие, экономика, экспорт, импорт, торговля, малый бизнес, предпринимательство, основной капитал.*

Кілт сөздер: қосылған құн, инвестициялар, тұрақты даму, экономика, сауда, кәсіпкерлік, экспорт, импорт, шағын бизнес, негізгі капитал.

Keywords: value added, investment, sustainable development, economy, export, import, trade, small business, entrepreneurship, fixed capital.

Введение. Введение масштабных и быстрых мер в связи с пандемией коронавируса привели к серьезному сокращению мировой экономики и привели к государствам к осознанию ограниченности природных ресурсов, росту цен на продовольствие и сырьевые товары. Все это наводит к важности и необходимости разработки концепции устойчивого экономического роста в условиях происходящих климатических изменений как результата использования человечеством ископаемых источников энергии. Как показала ситуация, проводимая в Казахстане за последние годы экономическая политика страны осуществлялась без достаточных институциональных изменений в предпринимательской среде, научной среде, государственном управлении и других областях. Мировой опыт показал, что экономически устойчивыми странами в условиях пандемии явились государства с товарами высококонкурентного рынка.

В инерционном режиме Казахстану не удастся не только достичь роста, но и сохранить уже достигнутую динамику, поднять конкурентоспособность отечественной экономики на внешнем и внутреннем рынке. Для того чтобы добиться коренной модернизации и конкурентоспособности необходимы масштабные инвестиции в предпринимательство, сельское хозяйство и сырьевые отрасли промышленности. Концентрация финансовых ресурсов государства и предпринимателей на прорывных направлениях роста инновационной активности позволит повысить конкурентоспособность отечественной продукции, освоить новые рыночные ниши и ускорить темпы устойчивого экономического роста.

Вышеизложенное подчеркивает еще раз особую актуальность изучения и совер-

шения механизмов устойчивого развития экономики в целях повышения социально-экономического уровня жизни населения, а также конкурентоспособности определенных отраслей экономики с учетом специфики их деятельности. При этом принципиально важным становится то обстоятельство, что значимыми компонентами устойчивого экономического роста являются получение новых технологий и знаний, а также их использование различных отраслях, рост интеллектуальных производств в структуре экономики.

Обзор литературы. Проблемами устойчивого развития и экономического роста посвящены труды многих отечественных и зарубежных ученых. В настоящее время, вопросы устойчивого развития являются популярным предметом исследований в отечественных и зарубежных экономических трудах: М.Б. Кенжегузин, А.Е. Есентугелов, Л.Ж. Утарбаева, М.О. Подпругин, В.Н. Сысоева, Е.В. Сугак и др. [1,2,3,4,5,6]. Данные авторы показывают устойчивость как способность системы сравнительно быстро возвращаться в исходное состояние либо достигать новой, более высокой точки на траектории своего развития, а также зависящей от инновационной составляющей. Однако, многочисленные исследования в этой области показывают, что не до конца изученными остаются теоретические и практические подходы к определению сущности факторов устойчивого развития в новых экономических условиях, проблемам эффективной организации инновационного процесса, привлечения инвестиций в развитие различных отраслей экономики в целях роста экономики.

Основная часть. В силу накапливающегося потенциала сырьевой ориентации,

экономика Казахстана склоняется к однобокому развитию с доминированием добывающих секторов. Поступающие значительные доходы от сырьевых отраслей порождают признаки «голландской болезни», а их высокая рентабельность делает инвестиции в промышленность непривлекательными. Как видно из таблицы 1, показатели

торгового баланса выросли в 2019 году по сравнению с 2015 годом на 2,6 млрд долл. или 16,5%, в том числе экспорт на 6,4 млрд долл. или 14,0%, импорт на 3,7 млрд долл. или 12,2% соответственно. Недостаточная конкурентоспособность обрабатывающей промышленности привела к росту импорта товаров с высокой степенью обработки.

Таблица 1

Внешнеторговый оборот Казахстана, млн долл. *

Показатель	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2019 к % 2015 г.
Сальдо торгового баланса	15 539,6	11 360,2	18 903,7	27 452,7	18 099,7	116,5
Товарооборот	76 523,5	62 113,6	78 102,9	94 769,7	86 680,5	113,3
Экспорт	45 955,8	36 736,9	48 503,3	61 111,2	52 390,1	114,0
Импорт	30 567,7	25 376,7	29 599,6	33 658,5	34 290,4	112,2

* Составлена по данным Комитета по статистике МНЭ РК [7]

В товарной структуре импорта за 2019 год преобладает ввоз в страну машин, оборудования, транспортных средств – 44,2% (16 945,4 млн долл.), химическая продукция

занимает соответственно – 14,2% (5 431,8 млн долл.), металлы и изделия из них 12,0% (4 585,4 млн долл.) (рис. 1).

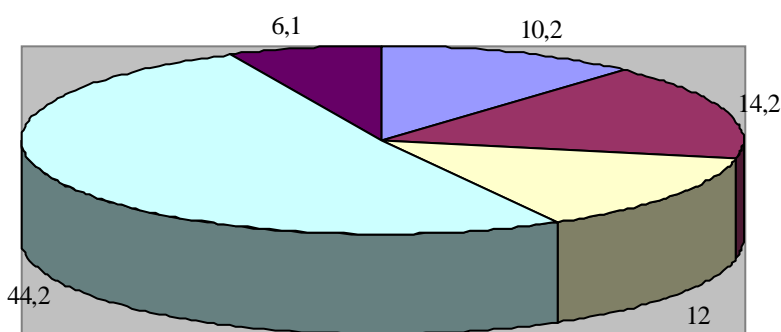

Рисунок 1. Структура импорта продукции в 2019 году *

* Составлен по данным Комитета по статистике МНЭ РК [7]

В структуре промышленного производства также произошли значительные изменения. На фоне общего снижения доли обрабатывающей промышленности до

37,8% (41,2% в 2017 году) происходит увеличение доли горнодобывающей отрасли до 55,1% (50,8% в 2017 году) в 2018 году (табл. 2).

Таблица 2

Структура промышленного производства Казахстана за 2014-2018 годы, % *

Наименование	2014	2015	2016	2017	2018
Промышленное производство, всего	100	100	100	100	100
Обрабатывающая промышленность	32,9	40,0	42,3	41,2	37,8
Горнодобывающая промышленность	59,7	50,4	49,4	50,8	55,1

* Составлена по данным Комитета по статистике МНЭ РК [7]

То есть, ускоренное развитие горнодобывающей отрасли было обусловлено преимущественно неограниченным спросом на энергоносители и повышением цен на мировом рынке, что вызвало бурный рост добычи сырой нефти и попутного газа в Казахстане за последние годы, доля которых в структуре занимает в среднем 82,0%.

В структуре обрабатывающей промышленности за 2014-2018 годы также произошли существенные структурные сдвиги: производство нефтепродуктов возросло почти в 1,5 раза, черной металлургии - в 2,3 раза и производство цветных металлов - почти в 2,5 раза. При этом доля таких отраслей, как машиностроение и металлургия, которые составляют основу индустриализации экономики, составили всего 3,9% (4,8% в 2014 году) и 16,9% (10,3% в 2014 году), соответственно. Вместе с тем, значительно сократилась доля текстильной и швейной промышленности, занимающая всего 0,1%, доля машиностроения - с 4,9 до 9,9%, соответственно. Это явилось следствием снижения спроса и недостаточной конкурентоспособности производимой продукции. Ситуация показала, что нарушен баланс между интересами экономики,

с одной стороны, и показателями «сбережения природы», с другой стороны, и этот процесс должен быть регулируемым и ориентирован на долгосрочную перспективу. Положительная мировая практика еще раз показывает, что в Казахстане необходимы инновационный рост и рост энергоэффективной, так называемой «зеленой экономики», а также развитие предпринимательства.

Несмотря на вышеизложенные негативные тенденции, общая картина показывает, что активные приватизационные процессы создали в стране базу для становления и развития малого предпринимательства. Как показывает анализ, среди казахстанских предприятий по количеству доминируют малые предприятия практически по всем видам деятельности, доля средних предприятий колеблется от 1 до 7,7% (в горнодобывающей промышленности) и доля крупных предприятий – от 1 – до 5,2% (в горнодобывающей промышленности). Структура субъектов малого предпринимательства в разрезе отраслей экономики страны является важным показателем качественного развития сектора частного предпринимательства и экономики в целом (табл. 3).

Таблица 3

Оценка малого и среднего бизнеса в разрезе по отраслям на 1.01.2018 года *

Отрасль	Доля активных МСП в общем количестве зарегистрированных МСП в отрасли, %	Численность занятых, %	Выпуск продукции, %
Сельское хозяйство	19,4	13,1	7,8
Промышленность	3,7	10,1	20,3
Строительство	4,5	8,9	17,1
Торговля	35,6	29,1	23,7
Транспорт и складирование	6	5,6	5,9
Другие	30,8	33,2	25,2

* Составлена по данным Комитета по статистике МНЭ РК [7]

Как видно из представленных данных, доля активных субъектов МСБ в разрезе по отраслям на начало 2018 года выглядит следующим образом: сельское хозяйство 19,4%, торговля 35,6%, транспорт и складирование 6%. Наибольший удельный вес в общем объеме составляют предприятия торговли и связи, а наименьший промышленность. Однако по выпуску продукции преобладают предприятия торговли (23,7%) и промышленности (20,3%). В структуре активных субъектов МСБ по организационно-право-

вым формам занимают субъекты, которые осуществляют предпринимательскую деятельность без образования юридического лица, - индивидуальные предприниматели, число которых в 2017 году составляет 747,1 тыс. единиц – 65,2% от общего количества активных субъектов. Количество КФХ – 187,5 тыс. ед. или 16,4%, малое и среднее предпринимательство – 211,3 тыс. ед. или 18,4% от общего количества активных субъектов малого и среднего бизнеса.

Таблица 4

Инвестиции в основной капитал за 2014-2018 годы, млн тенге *

Наименование	2014	2015	2016	2017	2018	2018 к 2014 г., %
Всего	6 591 482	7 024 709	7 762 303	8 770 572	11 130 171	168,9
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	173 281	163 907	253 691	348 481	395 620	228,3
Промышленность	3 508 871	3 863 090	4 320 396	4 769 588	6 562 696	187,0
Строительство	69 221	98 102	63 667	92 918	116 543	168,4
Опт. и розн. торговля	136 040	137 826	156 321	207 481	215 992	158,8
Транспорт и складирование	1 192 640	1 138 572	1 176 239	1 262 907	1 408 921	118,1
Образование	220 360	198 607	207 507	257 223	204 861	92,9
Здравоохранение и социальные услуги	113 950	74 649	64 334	93 717	122 159	107,2

* Составлена по данным Комитета по статистике МНЭ РК [7]

Создание благоприятных условий для привлечения инвестиций, в том числе и иностранных, также является основным направлением развития экономики Казахстана. Статистика показывает, что основной объем инвестиций в основной капитал за 2014-2018 годы вырос на 68,9% или на 4 538,7 млрд тенге. Приоритетными отраслями явились промышленность – 59,0% от общего объема инвестиций в основной капитал, транспорт и складирование – 12,7%, сельское хозяйство – 3,6% (табл. 4).

Однако анализ показал, что основными источниками вложения средств в основной капитал в 2018 году являлись собственные средства хозяйствующих субъектов (73,1% или 8 135,4 млрд тенге), кредиты банков (6,8% или 752 млрд тенге) и средства республиканского бюджета (6,4% или 711 млрд тенге).

Несмотря на некую положительную

динамику инвестиционной активности, можно отметить, что инвестиционная привлекательность предприятий обрабатывающих отраслей не получает должного развития в РК. Так, анализируя структуру прямых инвестиций за 2018 год по отраслям промышленности можно констатировать, что обрабатывающие отрасли в структуре прямых инвестиций занимают в среднем до 19,0% (рис. 2). То есть, для сохранения экономического роста или стабильности республике требуется реализовать структурные изменения в экономике, необходимые для перехода на новую стадию развития. Эти изменения включают активное создание новых продуктивных рабочих мест в обрабатывающей промышленности, в том числе за счет «перетока» рабочей силы из аграрного сектора, а также вложение дополнительных финансовых средств.

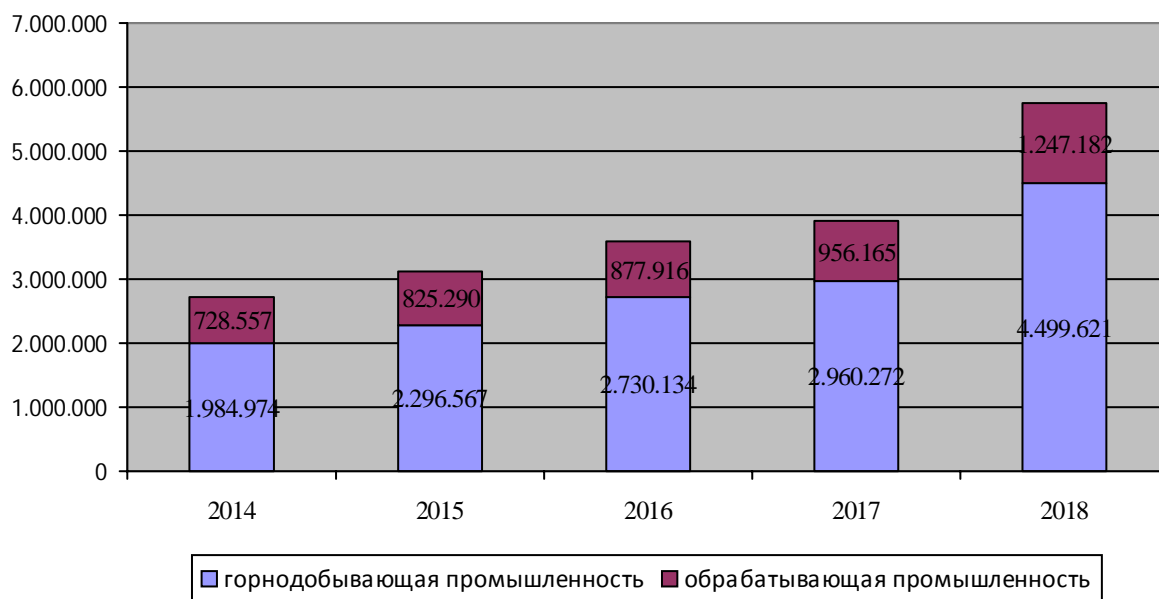

Рисунок 2. Динамика инвестиций в основной капитал промышленности, млн тенге *

* Составлен по данным Комитета по статистике МНЭ РК [7]

В связи с проведенным анализом экономической ситуации и с целью определения перспектив развития экономики Казахстана используем метод экономико-математи-

ческого моделирования и прогнозирования. Экономико-математическое моделирование представляет собой процесс выражения экономических явлений математи-

ческими моделями. По результатам прогнозных расчетов выявлено, что к 2025 году объем промышленного производства достигнет уровня 51 071,9 млрд тенге (рис. 3).

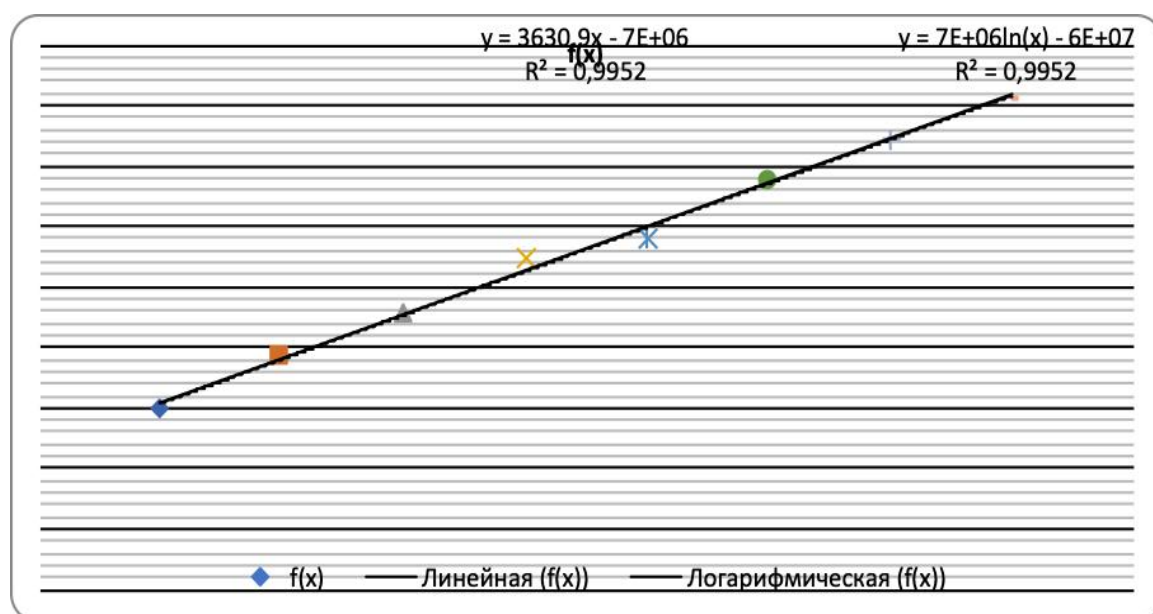

Рисунок 3. Прогноз объема промышленного производства, млрд тенге

С целью оценки влияния развития уровня промышленности на социально-экономическое развитие Казахстана были использованы методы экономико-математического моделирования, которые позволили увязать его влияние на величину внутреннего продукта. Прогнозные значения приведены в таблице 5, построены на осно-

вании линейной линии тренда [8]. Данные таблицы показывают, что необходимо увеличивать объемы промышленного производства, а именно несырьевого направления. Прогноз показывает, что при росте объема промышленности к 2025 году объем ВВП достигнет 53 648,3 млрд тенге.

Таблица 5

Прогнозные значения валового внутреннего продукта и объема промышленного производства, млрд тенге

Наименование	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Валовый внутренний продукт, млрд тенге	56 173,090	55 224,952	53 192,577	52 243,565	56 099,662	53 648,296
Объем промышл. производства, млрд тенге	33 764,572	37 188,637	40 580,102	43 870,574	47 806,580	51 071,879

Выводы. Таким образом, динамика основных социально-экономических показателей развития Казахстана за последние годы крайне неустойчива, и явно показывает истощенность и тупик экспортно-сырьевой модели. Серьезные вызовы возникают для Казахстана в долгосрочном периоде. Необходим уход от сформировавшейся модели экспортно-сырьевой экономики, базирующейся на эксплуатации природного капитала и продаже сырья. При высоких мировых ценах на энергоресурсы отечественная экономика будет демонстрировать минимальные темпы роста. Главным драйвером ухода от экспортно-сырье-

вой модели являются модернизация и инновации в экономике [9]. Самым лучшим способом развития высокотехнологичных производств конкурентоспособной продукции с высокой добавленной стоимостью является активное привлечение стратегических иностранных инвесторов из развитых стран в целях приобщения казахстанской экономики к высоким технологиям, налаживания производства продукции с высокой добавленной стоимостью конкурентоспособную на внешних рынках. Кардинальным образом, необходимо изменить подходы к инструментам поддержки и развития малого и среднего бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кенжегузин М.Б. Проблемы усиления конкурентоспособности национальной экономики // Тр. междунар. научно-практич. конф. «Проблемы обеспечения конкурентоспособности экономики Казахстана». – Кокшетау, 2005. – Т.1. – С.5.
2. Есентугелов А.Е., Абдыманапов С.А. О некоторых актуальных проблемах развития экономики Казахстана в условиях глобальных перемен в мировой экономике // Вестник КазУЭФМТ. – №4. – С.3-14.
3. Утарбаева Л.Ж. Теория устойчивости: новые подходы к анализу // Вестник КазЭУ им. Т. Рыскулова. – 2004. – №3. – С.125-130.
4. Подпругин М.О. Устойчивое развитие региона: понятие, основные подходы и факторы // Российское предпринимательство. – 2012. – №24. – Т.13. – С.214-221.
5. Сысоева В.Н. Устойчивое развитие региона на базе формирования инновационных кластеров. Автореф... канд. экон. наук. – Тамбов: ТГУ ИМ Державина, 2007. – 24 с.
6. Сугак Е.В. Индикаторы устойчивого развития и социально-экологические риски населения регионов Сибири. – Сб. научн. ст. по итогам работы Междунар. научн. форума «Наука и инновации – современные концепции». – М.: Инфинити, 2019. – С.165-172.
7. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <http://www.stat.kz>. (Дата обращения: 30.04.2020).
8. Бараз В.Р., Пегашкин В.Ф. Использование MS Excel для анализа статистических данных». – Нижний Тагил, 2014. – С. 150.
9. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.И. Данилова-Данильяна, Н.А. Пискуловой. – М.: Изд. «Аспект Пресс», 2015. – 336 с.

REFERENCES

1. Kenzheguzin M.B. Problemy usilenija konkurentosposobnosti nacional'noj jekonomiki // Tr. mezhhdunar. nauchno-praktich. konf. «Problemy obespechenija konkurentosposobnosti

jekonomiki Kazahstana». – Kokshetau, 2005. – T.1. – S. 5 [in Russian].

2. Esentugelov A.E., Abdymanapov S.A. O nekotoryh aktual'nyh problemah razvitija jekonomiki Kazahstana v uslovijah global'nyh peremen v mirovoj jekonomike // Vestnik KazUJeFMT. – №4. – S.3-14 [in Russian].

3. Utarbaeva L.Zh. Teorija ustojchivosti: novye podhody k analizu // Vestnik KazJeU im. T. Ryskulova. – 2004. – №3. – S.125-130 [in Russian].

4. Podprugin M.O. Ustojchivoje razvitie regiona: ponjatie, osnovnye podhody i faktory // Rossijskoe predprinimatel'stvo. – 2012. – №24. – T.13. – S.214-221 [in Russian],

5. Sysoeva V.N. Ustojchivoje razvitie regiona na baze formirovanija innovacionnyh klasterov. Avtoref... kand. jekon. nauk. – Tambov: TGU IM Derzhavina, 2007. – 24 s. [in Russian].

6. Sugak E.V. Indikatory ustojchivogo razvitija i social'no-jekologicheskie riski naselenija regionov Sibiri // Sb. nauchn. st. po itogam raboty Mezhdunar. nauchn. foruma «Nauka i innovacii – sovremennye koncepcii». – M.: Infiniti, 2019. – S.165-172 [in Russian].

7. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]. – 2020. – URL: <http://www.stat.kz>. (Data obrashhenija: 30.04.2020). [in Russian].

8. Baraz V.R., Pegashkin V.F. Ispol'zovanie MS Excel dlja analiza statisticheskikh dannyh. – Nizhnij Tagil, 2014. – S. 150 [in Russian].

9. Ustojchivoje razvitie: Novye vyzovy: Uchebnik dlja vuzov / Pod obshh. red. V.I. Danilova-Danil'jana, N.A. Piskulovoj. – M.: Izdatel'stvo «Aspekt Press», 2015. – 336 s. [in Russian].

А.Н. Наренова, М.Т. Кенжебаева, А.К. Блялова, А.М. Жантаева

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі уақытта тұрақты экономикалық даму мәселелеріне көп көңіл бөлінетіні айтылған. Экономиканың сыртқы факторларға тәуелділігі, елдің азық-түлік қауіпсіздігіне қатері осы мәселені бірінші кезекке қояды. Осыған байланысты басқарудың барлық деңгейлерінде экономикалық саясатты түзету, мемлекеттің және экономика салаларының экономикалық өсу стратегиясын таңдау жөнінде шұғыл шаралар қабылдау қажеттілігі туындайды.

Авторлар Қазақстанның сыртқы сауда айналымының деректеріне, Қазақстанның өнеркәсіп өндірісінің құрылымына талдау жасаған, салалар бойынша шағын және орта бизнеске баға берген, соңғы жылдардағы негізгі капиталға салынған инвестициялардың серпінін бағыттар бойынша көрсеткен.

Мақалада әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, тұрақты экономикалық даму экономика салаларын жан-жақты әртараптандыру негізінде шаруашылық жүргізудің инновациялық моделіне көшу кезінде ғана мүмкін екендігі көрсетіледі. Бұл ретте авторлар мемлекеттік реттеу экономика салаларының тұрақты өсуіне экономикалық жағдай жасауға бағытталуы тиіс екенін анықтайды, соның салдарынан экономикалық тұрақтандырудың жаңа тұжырымдамасын, өндірістік жүйе ретінде басқару жүйесін іске асырудың әдістемелік негіздерін әзірлеу қажеттілігі туындайды. Бәсекеге қабілетті өнімнің жоғары технологиялық өндірісін дамытудың ең жақсы тәсілі Қазақстанда қосылған құны жоғары тауарларды өндіру болып табылады.

FACTORS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article notes that at present, much attention is paid to the issues of sustainable economic development. The dependence of the economy on external factors, the threat to food security of the country highlight this problem. In this regard, there is a need to adjust economic policy at all levels of management, take urgent measures to choose a strategy for economic growth of the state and sectors of the economy.

The authors analyzed the data on foreign trade turnover of Kazakhstan, the structure of industrial production in Kazakhstan, assessed small and medium-sized businesses by industry, showed the dynamics of investment in fixed assets by directions in recent years.

The article indicates that sustainable economic development, as international practice testifies, is possible only with the transition to an innovative business model based on comprehensive diversification of economic sectors. At the same time, the authors determine that state regulation should be aimed at creating economic conditions for the sustainable growth of sectors of the economy, as a result of which there is a need to develop a new concept of economic stabilization, methodological foundations for implementing the management system as a production system. It is shown that the best way to develop high-tech production of competitive products is the production of goods with high added value in Kazakhstan.

ӘОЖ 316.422.44
FTAMP 06.81.23

Ж.Б. Рахметулина, э.ғ.к., профессор

А.М. Бержанова, э.ғ.к., доцент

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Нұр-Сұлтан қ.

e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУДЫ СИПАТТАЙТЫН
КӨРСЕТКІШТЕР БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕЙТИНГТЕРДЕГІ ОРНЫ**

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында экономиканың сапалы өсуі бизнес пен адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, технологиялық жаңғыртуға, институционалдық ортаны жетілдіруге, сондай-ақ адамның табиғатқа теріс әсерін азайтуға негізделуі тиіс. Бұл ретте БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары маңызды бағыт болып табылады. Қазақстан Республикасының ғылыми-технологиялық дамуы мемлекеттік саясаттың басымдықтарының бірі болғандықтан, Қазақстан ғылымының шынайы жағдайын бағалау қажеттігі туындайды.

Мақалада қазақстандық ғылым мен технологиялардың жай-күйін сипаттайтын халықаралық рейтингтердің көрсеткіштері бойынша Қазақстанның позициясына салыстырмалы

талдау берілген. Авторлар ақпарат банкі ғылым мен технологиялардың даму деңгейін салыстыруға мүмкіндік беретін негізгі халықаралық жүйелерге тән ерекшеліктерін сипаттайды; ғылым мен инновациялардың даму деңгейі бойынша Қазақстан Республикасының ұстанымын бағалауға болатын әртүрлі халықаралық рейтингтерді қарайды.

Зерттеу үшін база Дүниежүзілік банктің, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының, ЮНЕСКО (Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы) деректері, елдердің білімге негізделген экономикаға дайындығын көрсететін халықаралық рейтингтер (*Global Innovation Index, The Global Competitiveness Index, The IMD World Competitiveness, The Global Talent Competitiveness Index*) болып табылады.

Кілт сөздер: Халықаралық рейтингтер, ішкі шығындар, зерттеулер, әзірлемелер, ҒЗТҚЖ, ғылым, технологиялар, Қазақстан, бәсекеге қабілеттілік, бизнес, адами капитал.

Ключевые слова: Международные рейтинги, внутренние затраты, исследования, разработки, НИОКР, наука, технологии, Казахстан, конкурентоспособность, бизнеса, человеческий капитал.

Keywords: International ratings, domestic costs, research, development, R&D, science, technology, Kazakhstan, competitiveness, business, human capital.

JEL classification: O11, O14, O31, O32, O33, O34, O57

Кіріспе. Қазақстан Республикасы 2019 жылы өткен Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілігі туралы баяндамаға сәйкес әлемнің 141 мемлекетінің арасында 55-орында тұр. Ел өз рейтингін алдыңғы жылға қарағанда 4 тармаққа жақсартты, бұл негізінен макроэкономикалық тұрақтылықпен және жедел технологиялық дамумен түсіндіріледі. Алайда, бүгінгі күні мемлекетіміз инновациялылық критерийлерінің тұтас жиынтығы бойынша бірқатар елдерден айтарлықтай артта қалып отыр. Елге бірінші кезекте инновациялар саласын одан әрі дамытып, өнертапқыштықпен зияткерлік еңбек нәтижелерін коммерцияландыруды жандандыру мәселелерін қамтитын пәрменді стратегия қажет.

Халықаралық рейтингтердің әдіснамасы айтарлықтай өзгеше болуы және инновациялық индекс әртүрлі көрсеткіштерден құралуы мүмкін, бір рейтингтер көп дәрежеде статистикалық ақпаратқа, басқалары – сараптамалық бағалауларға бағдарланған; бұдан басқа, пайдаланылатын көрсеткіштердің салмақтық коэффициенттері де ерекшеленеді. Тіпті бір рейтинг шеңберінде балл есептеу әдістемесі жылдан жыл-

ға өзгеруі мүмкін. Тиісінше, әдістемеге байланысты рейтингтегі елдердің жағдайы да өзгереді. Аталған зерттеудің мақсаты халықаралық инновациялық рейтингтердің әдіснамасын талдау, Қазақстанның ондағы жағдайын салыстыру, Қазақстанның күшті және әлсіз позициялары бар көрсеткіштер тобын анықтау болып табылады.

Зерттеудің міндеттері сандық мәндер мен индекстерді, сондай-ақ елдегі инновацияларды коммерцияландыру процесін басқарудың қазіргі тетігінің кемшіліктерін анықтау үшін Қазақстандағы инновациялық белсенділіктің басқа да көрсеткіштерін зерттеу болып табылады. Әлемдік шаруашылықтың жаһандануы жағдайында басқа елдермен салыстырғанда қазақстандық ғылымның орны туралы нақты түсінік ғылыми-техникалық саланы басқару, оны қолдау және қаржыландыру жөніндегі шешімдерді неғұрлым негізді қабылдауға ықпал етуі мүмкін. Халықаралық рейтингтер үкіметтің жұмысын бағалау құралы ретінде қаралуы мүмкін және мемлекеттердің жоспарлы қызметіне елеулі әсер етеді. Түрлі салаларда елдердің дамуын сипаттайтын көптеген рейтингтер бар: инновациялар, ақпараттық

технологиялар, тағы басқалар.

Әдебиеттік шолу. Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев «Біздің елде ғылымды қаржыландыру 0,13%-ды, ал дамыған елдерде 2,5%-ды құрайды [1]. Ғылымды пайдалану тиімділігі өте төмен және ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі бойынша жеке секторды ғылымға тартудың түрлі тетіктерін жетілдіру қажет». Жаһандық бәсекеге қабілеттіліктің басты факторлары: технологиялық жаңғырту және цифрландыру, экономикалық өсу сапасы. Алдыңғы қатарлы елдердің 4.0 индустриясының жаңа технологиялық кезеңіне көшуі басталды және бұл үдерістен қалыс қалуға жол берілмейді деп атап өтті ел президенті [2].

Әр түрлі елдерді, өңірлерді, экономика салаларын немесе жекелеген компанияларды саралау үшін, олардың инновациялық дәрежесі бойынша индекстер құрудың алғашқы талпыныстары өткен ғасырдың үшінші ширегінде қабылдана бастады. Алайда, соңғы онжылдықта әртүрлі әдіснамалар әзірлеу және олардың негізінде инновациялық рейтингтер құру өте белсенді жүргізілуде. Сонымен қатар зерттеушілерді экономиканың инновациялық даму деңгейі туралы айтуға болатын жеке көрсеткіштер

де [3], мультимерлік инновациялық индекстер құру да қызықтырады [4].

Дүниежүзілік банктің, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ), ЮНЕСКО-ның деректері елдердің білімге негізделген экономикаға дайындығын көрсететін халықаралық рейтингтер мәліметтері зерттеу үшін база болып табылады.

Осы халықаралық рейтингтерден Қазақстанның ғылым мен инновациялардың даму деңгейі бойынша ұстанымын бағалауға болатындар таңдап алынды: инновациялардың даму деңгейін сипаттайтын арнайы рейтингтер, сондай-ақ есептеу кезінде ғылымға қатысты көрсеткіштер пайдаланылған рейтингтер.

Негізгі бөлім. *Инновациялық даму көрсеткіштерін қамтитын деректер банкі.* World Development Indicators ел дамуының көрсеткіштер жинағын шығарады [5]. Ғылыми-техникалық саланың даму деңгейін сипаттайтын және Қазақстанға қатысты деректер негізінде қалыптасатын көрсеткіштер 1-кестеде қарастырылды. 2016-2018 жылдар бойынша барлық көрсеткіштердің төмендегенін айтып кетсек болады.

Кесте 1

Қазақстан Әлемдік даму индикаторларында (2016–2018 жж.) *

Көрсеткіштер 1	2016 2	2017 3	2018 4
Зерттеулер мен әзірлемелерге арналған ішкі шығындар (ЖІӨ %)	0,1	0,1	**
Зерттеушілердің саны (1 млн адамға)	687,6	661,6	**
Рецензияланатын журналдардағы ғылыми мақалалар саны	1563,8	**	**
Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын техникалық персоналдың саны (1 млн адамға)	147,9	122,9	**
Резиденттерден патентті көтінімдер саны	993,0	1,055	**
Резидент еместерден патенттік өтінімдердің саны	231	173	**
Жоғары технологиялық тауарлардың экспорты (АҚШ долл.)	2 076 559 972	1 787 126 321	1 783 933 787

1	2	3	4
Жоғары технологиялық тауарлардың экспорты (өнеркәсіптік өнім экспортынан %)	30,7	22,9	22,2
АКТ қызметтерінің экспорты (АҚШ долл.)	124,088,872,0	116,302,847,0	**
АКТ тауарларының экспорты (тауарлардың жалпы экспортынан %)	0,2	0,1	**
АКТ тауарларының импорты (тауарлардың жалпы импортынан %)	5,2	5,8	**

* Дерек көзі: [5]

ЮНЕСКО Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Ғылым, білім және мәдениет мәселелері жөніндегі мамандандырылған мекемесі ретінде ғылыми-техникалық салаға жататын әлем елдері бойынша статистикалық мәліметтерді үнемі жариялап отырады [6]. Әлемнің көптеген мемлекеттері ғылымға инвестицияларды ұлғайтуға мүдделі, ал ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінуі 3%-дан асатын мемлекеттер техникалық прогрестегі алдыңғы қатарлы позицияларда болып отыр. Бүгінде технологиялық көшбасшы елдер ЖІӨ-нің ғылымды қажетсіну көрсеткішін 2,7-4,3% деңгейінде қолдайды. Қазақстанда 1%-ға тең немесе одан аз ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінуі елдің ғылыми-технологиялық қауіпсіздігі үшін шекті болып саналады. Жоғарыда аталған және басқа да халықаралық ақпараттық жүйелердің деректері негізінде әртүрлі халықаралық рейтингтер қалыптастырылады.

Global Innovation Index, GII – бұл ғаламдық зерттеу және әлем елдері инновацияларының даму деңгейінің көрсеткіші бойынша ілеспе рейтинг. Зерттеу 2007 жылдан бастап INSEAD Халықаралық бизнес-мектебінің, Корнель университетінің және Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының бірлескен жобасы аясында жүргізіледі және қазіргі уақытта әлемнің түрлі елдері бойынша инновациялық даму көрсеткіштерінің барынша толық кешенін ұсынады. Индекс экономикалық дамудың әр түрлі деңгейлеріндегі әлем елдерінің инновациялық дамуын егжей-тегжейлі сипаттайтын

82 түрлі айнымалылардан құрылған. Қазақстанның 2017-2019 жылдардағы GII-дегі орны туралы ақпарат негізгі көрсеткіштер бойынша 2-кестеде көрсетілген.

Есепті жылы Қазақстан 2018 жылмен салыстырғанда бес позицияға түсіп, ЖИИ-да 79-орынды иеленді. ЖИИ индикаторлары инновациялық салым және инновациялар нәтижелері бойынша топтастырылған. Қазақстан шығу – инновациялық қызмет нәтижелеріне қарағанда енгізілген ресурстар инновациялық дамуға салынған инвестициялар бойынша неғұрлым жоғары орын алады. Соңғы үш жылда енгізілген ресурстар бойынша рейтингі өзгерген жоқ, 2019 жылы Қазақстан ол бойынша 64-орында болды. 2019 жылдың нәтижелері бойынша инновациялық нәтижелер де нашарлап, Қазақстан бір позицияға төмен түсіп, 192 орынды иеленді. Позициялардың дәйекті жақсаруы мынадай өлшемдер бойынша болды: «Институттар» (2017 ж. 55-орын, 2018 ж.49-орын), «Нарықтың дамуы» (тиісінше 80-орын, 69-орын), «Бизнестің дамуы» (тиісінше 87-орын, 78-орын), «Білім және технологиялар саласындағы нәтижелер» (тиісінше 88-орын, 81-орын). Рейтингте аталған критерийлер ішінде Қазақстанның институттарды дамыту көрсеткіштері бойынша неғұрлым жоғары әлеуеті бар. 2018 жылы GII-де Қазақстан орташа табыстан жоғары табысы бар 34 елдің ішінде 19-орынды, Орталық Азия елдері арасында 1-орынды және Орталық және Оңтүстік Азия аймағында 3-орынды иеленді.

Қазақстан Жаһандық инновациялық индексте, 2017-2019 жж. *

Көрсеткіш	2017		2018		2019	
	ҚР орны (127-ден)	Ұпай саны	ҚР орны (126-дан)	Ұпай саны	ҚР орны (120-дан)	Ұпай саны
ГПІ рейтингісі бойынша	78	31,5	74	31,4	79	31
Инновациялық тиімділік рейтингі	116	0,5	111	0,4	-	-
Инновацияға шығындар рейтингі	64	43,2	55	43,6	64	43,7
Инновациялық қызмет нәтижелерінің рейтингі	93	19,8	91	19,3	92	18,3
1. Институттар	55	66,1	52	66,2	49	68,3
2. Адами капитал және зерттеулер	71	31,0	71	29,1	67	29,8
3. Инфрақұрылым	60	47,9	61	45,4	67	46,1
4. Нарықтың дамуы	80	43,2	51	49,7	69	46,3
5. Бизнестің дамуы	87	27,6	78	27,4	78	28,1
6. Білім және технологиялар саласындағы нәтижелер	88	17,8	79	19,9	81	18,2
7. Шығармашылық саласындағы нәтижелер	95	21,9	100	18,7	102	18,4

* Дерек көзі: [7]

The Global Competitiveness Index (GCI) экономикалық бәсекеге қабілеттілік көрсеткіші бойынша әлем елдерінің рейтингісі болып табылады. GCI жалпы қолжетімді статистикалық деректер мен компания басшыларына жаһандық сауалнама жүргізу нәтижелерінің комбинациясына негізделген. Дүниежүзілік экономикалық форумның (World Economic Forum, WEF) әдістемесі бойынша есептелген. Ғылым мен технологиялардың даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер бойынша 2016-2017 және 2017-2018 жылдары Бәсекеге қабілеттілік туралы есептердегі Қазақстанның орны туралы ақпарат 3-кестеде ұсынылған.

Соңғы жылдары ҮИИДМБ және индустриялық-инновациялық қызметті қолдау және ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру жөніндегі жаңа заңнамалық актілер іске асырылған сәттен бастап елдің инновациялық жүйесінде жалпы негізгі көрсеткіштер өсуінің оң

тренді байқалуда. Бірақ осы саладағы проблемалар да байқалды. Осылайша, Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі рейтингісінің нәтижелері бойынша (ДЭФ ЖБИ) 2017 жылы ҚР-сы ДЭФ ЖБИ 2016 жылмен салыстырғанда 4 тармаққа түсіп, 4.35 орташа балы бар 137 елдің ішінде 57 орынға ие болды.

Сарапшылардың пікірінше, республика позицияларының нашарлауының басты себебі макроэкономикалық ортаның әлсіреуіне байланысты (98 орын; -29 орын). Бұл ретте инфляцияның орташа жылдық қарқынының 6.5%-дан 14.6%-ға дейін өсуі байқалады; және жалпы ұлттық жинақтардың ЖІӨ-ден 24.2%-дан 22.1%-ға дейін төмендеуі байқалады. Сондай-ақ елдің инновациялық әлеуетінің жалпы төмендеуі (84 орын; -25 позиция), озық технологиялық өнімдерді мемлекеттік сатып алу (73 орын; -18 позиция) ескерілді.

Қазақстан ДЭФ Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі рейтингінде *

Технологиялық дайындық және инновация бойынша субфакторлар	2016-2017		2017-2018	
	ҚР орны (138-ен)	Ұпай саны	ҚР орны (137-ен)	Ұпай саны
9. Технологиялық дайындық	56	4,4	52	4.6
9.01. Жаңа технологиялардың болуы	90	4,3	104	4.1
9.02. Кәсіпорындар деңгейінде технологияларды пайдалану	71	4,5	81	4.3
9.03. Тікелей шетелдік инвестициялар және технологиялар трансфері	95	4,0	93	4.0
9.04. Интернетті пайдаланушылар, халықтың %	41	72,9	36	76,8
9.06. Интернеттің өткізу қабілеті, 1 пайдаланушыға кб/ с	51	69,6	49	87,2
9.07. Мобильді кең жолақты Интернет абоненттері (100 адамға)	56	60,0	51	71,0
12. Инновациялар	59	3,4	84	3,2
12.01. Инновация үшін мүмкіндіктер	73	4,1	84	3.9
12.02. ҒЗИ сапасы	63	3,9	78	3.7
12.03. Компаниялардың ҒЗТКЖ-ға шығындары	61	3,4	95	3.0
12.04. ҒЗТКЖ саласындағы университеттер мен өнеркәсіптің ынтымақтастығы	66	3,5	75	3.3
12.05. Технологиялық өнімдерді мемлекеттік сатып алу	55	3,4	73	3.3
12.06. Ғалымдар мен инженерлердің болуы	64	4,0	66	3.9
12.07. РСТ2 патенттік өтінімдерінің саны (млн адамға)	69	1,4	68	1,3

* Дерек көзі: [8]

Сонымен қатар, ДЭФ бағалауына сәйкес технологиялық дайындық факторы бойынша Қазақстан Республикасы көрсеткішінің айтарлықтай жақсарғанын атап өткен жөн (52 орын; +4 позиция). «Инновация» факторы бойынша Қазақстан позициясының әлсіреуі байқалады (-25).

Экономикалық жағдайға байланысты компаниялардың шығыстары ҒЗТКЖ-ға қарағанда қысқа мерзімді міндеттерге шоғырланған. Осы көрсеткіштерді және елдің бәсекеге қабілеттілігін жақсарту мақсатында тұтастай алғанда мынадай шаралар қабилдануда: технологияларды коммерция-

ландыруға, кәсіпорындарды техникалық дамытуға, салаларды техникалық дамытуға инновациялық гранттар беріледі; конкурстар, семинарлар, бизнес-форумдар өткізу арқылы кәсіпорындардың инновациялық қызметі ынталандырылады; ғылыми ұйымдардың, ғалымдардың ғылыми-зерттеу қызметін рейтингтік бағалау жүйесі енгізіледі; қолданбалы зерттеулерді қоса қаржыландыруға жеке сектор белсенді тартылады; Дүниежүзілік Банктің «Нәтижелі инновацияларды ынталандыру» жобасы іске асырылады.

Қазақстан рейтингі ДЭФ жылдық есептерінде 4-кестеде ұсынылған.

Кесте 4

Қазақстан жыл сайынғы бәсекеге қабілеттілік туралы есепте, 2018-2019 жж. *

Көрсеткіш	2018		2019	
	ҚР орны (140-тан)	Ұпай саны	ҚР орны (141-ден)	Ұпай саны
Рейтингте ҚР жалпы орны	59	61,8	55	62,9
3. АКТ енгізу	44	64,9	44	68,0
3.01. 100 адамға шаққандағы ұялы байланыс абоненттері	21	100	18	100,0
3.02. 100 адамға шаққандағы кең жолақты мобильді абоненттер	60	-	66	-
3.03. 100 адамға шаққандағы кең жолақты интернетке қолжетімділік	61	28,3	65	26,9
3.04. 100 адамға арналған талшықты интернетке қолжетімділік	29	-	33	
3.05. Ересек тұрғындардың интернет-пайдаланушыларының саны,%	45	74,6	47	78,9
11.07. Инновациялық компаниялардың өсуі	103	43,1	107	43,0
12. Инновациялық мүмкіндіктер	87	32,1	95	32,0
12.02. Кластердің даму жағдайы	120	34,4	122	33,9
12.03. Миллион халыққа арналған халықаралық өнер табыстар	85	2,6	93	1,4
12.05. Ғылыми жарияланымдарды бағалау	110	64,5	111	65,7
12.06. Миллион халыққа патентке өтінім	77	6,1	78	6,0
12.07. ҒЗТКЖ-ға шығыстар, ЖІӨ%	94	5,6	101	4,7
12.08. Ғылыми-зерттеу мекемелерінің танымалдығы	84	0,8	82	1,5
12.09. Сатыпалушылардың талғамы	53	44,7	68	43,9
12.10. Миллион халыққа тауар таңбаларына өтінімдер саны	94	56,1	96	56,8

* Дерек көзі: [9]

Айта кету керек, 2013 жылдан бастап біз өз рейтингімізді 5 позицияға төмендеттік (2013-2014 жж. – 148 елден 50 орын, 2014-2015 жж. – 50/144, 2015-2016 жж. – 42/140, 2016-2017 жж. – 53/138, 2017-2018 – 57/137, 2019 ж. – 55/141).

The IMD World Competitiveness Yearbook (WCYIMD) – экономикалық бәсекеге қабілеттілік көрсеткіші бойынша әлем елдерінің рейтингі. WCYIMD жетекші еуропа-лық Менеджмент институтының (Institute of Management Development, IMD) әдіс-

темесі бойынша есептелген. Менеджмент институты елдің бәсекеге қабілеттілігі деп ұлттық экономиканың бәсекеге қабілетті бизнес пайда болатын органы құру және қолдау қабілетін түсінеді.

Ашық қолжетімділікте ел позициясының жалпы бағасығана жарияланады (2018 ж. Қазақстан 63-тен 38-ші орында, ал 2019 ж. – 34-ші орында); жекелеген көрсеткіштер бойынша, оның ішінде ғылыми-техникалық саланың дамуын сипаттайтын деректер ақылы негізде қолжетімді.

2013 жылдан бастап INSEAD француз бизнес-мектебімен, сингапурлық адами капитал институтымен (Human Capital Leadership Institute) және The Adecco Group халықаралық швейцариялық компаниясымен бірлесе отырып, The Global Talent Competitiveness Index (GTCI) жасайды.

GTCI елдегі жоғары білікті мамандарды оқыту, тарту және ұстап тұру әлеуетін бағалайтын рейтинг болып табылады. Ғылым мен технологиялардың даму деңгейіне қатысты көрсеткіштер бойынша 2017-2019 жж. Рейтингтеріндегі Қазақстанның орны туралы ақпарат 5-кестеде көрсетілген.

Кесте 5

Қазақстан әлемдік дарындарды тарту рейтингінде, 2017-2019 жж. *

Көрсеткіш	2017		2018		2019	
	ҚР орны (118-ден)	Ұпай саны	ҚР орны (119-дан)	Ұпай саны	ҚР орны (125-тен)	Ұпай саны
Рейтингтегі ҚР жалпы орны	53	45,43	51	44,44	56	41,79
1. Мүмкіндіктер жасау	58	53,56	58	51,43	57	50,69
1.2.3. Инновациялық аумақтық кластерлерді дамыту	102	35,22	106	20,74	116	12,67
1.2.4. ҒЗТКЖ-ға арналған шығыстар	87	3,81	84	3,74	91	2,99
1.2.5. Акт инфрақұрылымы	48	67,14	45	69,03	36	74,68
1.2.6. Технологияларды пайдалану	82	56,04	66	41,7	75	44,93
2. Таланттарды тарту	61	46,45	58	43,40	63	43,15
2.1.5. Жоғары білікті мамандардың иммиграциясы (ми ағыны)	38	46,68	43	46,99	55	45,16
6. Жоғары білікті персоналдың жаһандық дағдылары	65	26,89	52	31,17	50	30,09
6.1.6. Ғалымдар мен инженерлердің болуы	75	42,72	59	41,18	64	39,05
6.2. Таланттардың экономикаға әсері	74	22,24	55	26,54	50	24,72
6.2.1. Инновациялық қызмет нәтижелері	97	15,44	90	19,16	89	19,21
6.2.2. Қосылған құны жоғары экспорттық өнім	12	40,63	4	77,59	5	55,15
6.2.3. Жаңа өнімдер жасауға байланысты кәсіпкерлік қызмет	75	23,15	77	22,77	49	35,07
6.2.5. Рецензияланатын журналдардағы ғылыми жарияланымдардың саны	-	-	101	3,46	75	3,44

* Дерек көзі: [10]

Таланттарды тартудың Дүниежүзілік рейтингіне келетін болсақ, «Мүмкіндіктер жасау» жалпылама критерийі бойынша Қазақстан 2019 жылғы рейтингте алдыңғы кезеңдердегі рейтингтермен салыстырғанда өз позициясын нашарлатты, «Инновациялық аумақтық кластерлерді дамыту» және «ҒЗТКЖ-ға арналған шығыстар» көрсеткіштері бойынша бағаларды төмендету

есебінен тек 56-шы орын (2017 ж. – 53-ші орын, 2018 ж. – 51-ші орын) алып, 125-тен тек 56-шы орынға (2017 ж. – 53-ші орын, 2018 ж. – 51-ші орын) ие болды. «Инновациялық қызмет нәтижелері» критерийі бойынша Қазақстанның позициясы өте төмен болып қалуда – 2019 жылы 89 орын. Рейтингте санамаланған өлшемдердің ішінде Қазақстанның «Қосылған құны жоғары экспорттық

өнім» және «АКТ инфрақұрылымы» көрсеткіштері бойынша ең жоғары деңгейі бар (2019 ж. сәйкес 5 және 36 орын).

Қорытынды. Тұтастай алғанда, әртүрлі халықаралық рейтингтердің деректері бойынша қазақстандық ғылымның, технологиялар мен инновациялардың жай-күйін қарай отырып, өз технологияларын дамыту ҒЗТКЖ дамуының төмен деңгейімен шектелгені туралы қорытынды жасауға болады, бұл ретте Қазақстандағы ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын шығындар ЖІӨ-нің тек 0,12%-ын құрайды. Адам капиталының жоғары сапасы кезінде ҒЗТКЖ-ға аздаған шығындар экономикада ғылыми әзірлемелерді пайдалану

нәтижелілігінің көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етті, олар жеткілікті дәрежеде төмен бағаланады.

Қорытындылай келе, инновациялық рейтингтер дамуды және сұранысты пайдалануды жалғастыруда, ал оларды құрастыру әдіснамасы одан әрі жетілдіріліп, күрделене түсуде. Сондықтан ғылымды басқару саласындағы саясаткерлерді осы құралдың күрделі сипаты, оның артықшылықтары мен кемшіліктері туралы, мемлекеттің ғылыми және инновациялық саясатын жетілдіру, даму басымдықтарын айқындау кезінде оны қолдану қажеттігі туралы хабардар ету маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-prestizh-nauki-esche-predstoit-povyshat_a3547782.
2. <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>
3. Nagaoka S., Motohashi K., Goto A. (2010). Patent statistics as an innovation indicator. Handbook of the Economics of Innovation, 2, p.1083–1127.
4. Wonglimpiyarat J. (2010). Innovation index and the innovative capacity of nations. Futures, 3, p. 247–253.
5. DataBank. World Development Indicators <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=KAZ#>
6. UNESCO Institute for statistics. URL: <http://data.uis.unesco.org/>
7. <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy>
8. The Global Competitiveness Report 2016-2017. http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
9. The Global Competitiveness Report 2019. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
10. [https://gtcistudy.com/TheGlobalTalentCompetitivenessIndex\(GTCI\)](https://gtcistudy.com/TheGlobalTalentCompetitivenessIndex(GTCI)).

REFERENCES

1. https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-prestizh-nauki-esche-predstoit-povyshat_a3547782
2. <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>.
3. Nagaoka S., Motohashi K., Goto A. (2010). Patent statistics as an innovation indicator. Handbook of the Economics of Innovation, 2, pp.1083–1127.
4. Wonglimpiyarat J. (2010). Innovation index and the innovative capacity of nations. Futures, 3, pp. 247–253.
5. DataBank. World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=KAZ#>

6. UNESCO Institute for statistics. URL: <http://data.uis.unesco.org/>
7. <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy>
8. The Global Competitiveness Report 2016-2017. [http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/The Global Competitiveness Report 2016-2017_ FINAL.pdf](http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202016-2017_FINAL.pdf)
9. The Global Competitiveness Report 2019. [http://www3.weforum.org/docs/ WEF_The Global Competitiveness Report 2019.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_The%20Global%20Competitiveness%20Report%202019.pdf).
10. [https://gtcistudy.com/The Global Talent Competitiveness Index \(GTCI\)](https://gtcistudy.com/The%20Global%20Talent%20Competitiveness%20Index%20(GTCI)).

Ж.Б. Рахметулина, А.М. Бержанова

**КАЗАХСТАН В МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЙТИНГАХ ПО ПОКАЗАТЕЛЯМ,
ХАРАКТЕРИЗУЮЩИМ НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ**

Аннотация

В Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года отмечается, что качественный рост экономики должен основываться на повышении конкурентоспособности бизнеса и человеческого капитала, технологической модернизации, совершенствовании институциональной среды, а также минимизации негативного влияния человека на природу. При этом важным ориентиром будут являться Цели устойчивого развития ООН. Научно-технологическое развитие Республики Казахстан является одним из приоритетов государственной политики, поэтому возникает необходимость оценки истинного положения дел в казахстанской науке.

В статье дан сравнительный анализ позиции Казахстана по показателям международных рейтингов, характеризующим состояние казахстанской науки и технологий. Авторы описывают характерные особенности основных международных систем, информационный банк которых дает возможность провести сопоставление уровня развития науки и технологий; рассматривают различные международные рейтинги, на основании которых можно оценить позицию Республики Казахстан по уровню развития науки и инноваций.

Базой для исследования являются данные Всемирного банка, Организации экономического сотрудничества и развития, ЮНЕСКО, международные рейтинги, отражающие готовность стран к экономике, основанной на знаниях (Global Innovation Index, The Global Competitiveness Index, The IMD World Competitiveness, The Global Talent Competitiveness Index).

Zh. Rakhmetulina, A. Berzhanova

**KAZAKHSTAN IN INTERNATIONAL RANKINGS ON INDICATORS THAT
CHARACTERIZE SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT**

Annotation

The Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 States that qualitative economic growth should be based on increasing the competitiveness of business and human capital, technological modernization, improving the institutional environment, as well as minimization of negative human influence on nature. At the same time, the UN sustainable development goals will be an important reference point. Scientific and technological development of the Republic of Kazakhstan is one of the priorities of the state policy, therefore, there is a need to assess the true state of affairs in Kazakhstan's science.

The article presents a comparative analysis of Kazakhstan's position on the indicators of international ratings characterizing the state of Kazakhstan's science and technology. The authors describe features of the major international systems whose information bank provides a comparison of the level of development of science and technology; examine the various international rankings, based

on which it is possible to evaluate the position of the Republic of Kazakhstan on the level of development of science and innovation.

The basis for the study is the data of the world Bank, the Organization for economic cooperation and development, UNESCO, international rankings reflecting the readiness of countries for a knowledge-based economy.

ӘОЖ 364.025.003 (574.5)
FTAMP 06.71.07

Э.Б. Икматова, э.ғ.к., доцент¹

Ж.А. Дулатбекова, э.ғ.к., доцент²

М.С. Толысбаева, э.ғ.к., аға оқытушы¹

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық университеті¹*

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті²*

Нұр-Сұлтан қ.

e-mail: D_jann@mail.ru

АГРАРЛЫҚ ТУРИЗМ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Мақалада экономика саласында кәсіпкерлікті ұйымдастыру нысаны ретіндегі аграрлық туризмді ауыл шаруашылық саласында дамытудың маңызды болып табылатындығы қарастырылған. Кіріспеде ауыл шаруашылығындағы қызметтерді көпсалалы қызметтер түріне алмастыруға болатындығы қарастырылған. Олай дейтініміз, бүгінгі таңда дамыған шаруашылық үшін жағдайды жақсарту, қалаға көші-қонды болдырмау, тұрғылықты халықты жұмыспен қамтудағы маңызды шешімге негіз бола алады. Дамытудың тұрақты жағдайында әр ел өзінің даму мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін, ерекшеліктерін және артықшылықтарын анықтауы мақаланың негізгі бөлімінде қарастырылған.

Қазіргі жағдайдағы аграрлық туризмнің отандық ауыл шаруашылығын дамытуда еліміздің экономикалық дамудағы мұнайдан кейін ең негізгі сарқылмас қайнар көзі екендігін айтуға болады. Себебі осы салада мүмкіндіктеріміз ауыл шаруашылығы мен туризм саласын біріктіре отырып қарастыру, аграрлық туризмнің қаншалықты маңызды екендігін көрсетеді. Біздің еліміздің ежелден бері ауыл шаруашылығымен айналысып жатқаны бәрімізге мәлім, ал туризм қарқынды бастау алған сала болғандықтан, қазіргі кезде отандық және шетел ғалымдарының зерттеулерінде аталмыш екі саланы біріктіре отырып, құнды ресурстар мен жетістікке жететін жақсы мүмкіндік екендігін әдебиеттерінде айтып өткен.

Авторлар негізгі бөлімде дамыған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, статистикалық даму көрсеткіштерін негізге алып, салыстырмалы талдаулар жасаған. Қорытындылау жасауда авторлар агротуризм жаңа экономикалық дамудың тетігі екендігін айтады. Агротуризм – заманауи тұтынушылық қажеттілікті өтейтін және еліміздің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде ролі жоғары мамандандырылған өндірістік және қызметтік сала екендігін дәлелдеп отыр. Зерттеудің негізі – еліміздің жаңа саласы ретінде дамытуды қажет ететін, ауылдық жерлердің әлеуметтік-экономикалық және жан-жақты дамуының саясатын қалыптастыратын маңызды сала ретінде ұсынылуы.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, аграрлық туризм, туризм, бәсеке, туристік ресурстар, кластер, инфрақұрылым, өндіріс, экология, өнім.

Ключевые слова: сельское хозяйство, аграрный туризм, туризм, конкуренция, туристские ресурсы, кластер, инфраструктура, производство, экология, продукция.

Keywords: agriculture, agricultural tourism, tourism, competition, tourist resources, cluster, infrastructure, production, ecology, products.

JEL classification: Q13, L26

Кіріспе. Ауыл шаруашылығын, фермерлік шаруашылық пен шаруа қожалықтарының өндірісін көпсалалы өндіріске ауыстырып, сұранысты арттырудағы насихаттаудың маңызды нысаны болып отыр. Аграрлық туризмнің қызметтеріне деген сұраныс туристердің табиғи және психикалық қалпына келтіру қажеттіліктерінен туындайды. Аталған қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында эко-кешендер және тағы басқа да ауыл шаруашылығы нысандары мен өнімдерінен туристік ресурстар қалыптасады және қалыптастыру барысында туристердің келесі қажеттіліктері ескеріледі:

– ауылдық жерлердегі тұрғындардың әлеуметтік жағдайларына қарамастан белгілі бір өмір сүруінің тәсілдерін қалыптастыру;

– демалуға және денсаулығын күшейтуге қатысты жағдайларды оңалтудың қажеттілігін қанағаттандыру;

– уақытын табиғатта, орманды аймақта, көл жағалауында және басқа да таза ауадағы демалысты алқаптарда өткізу мүмкіндігін ойластыру;

– экологиялық таза өнімдерді тұтыну қажеттіліктерін қанағаттандыру;

– басқа да жергілікті салт-дәстүрмен, мәдениетпен танысу, дәстүрлі ойын-сауықтармен мереке шараларына қатысу жолдарын ойластыру;

– жергілікті демалыс орындарының қаржылық қолжетімділігінің артықшылығын дәлелдеу.

Аграрлық туризмнің дамуына әсер ететін факторлардың бірі ретінде әдемі және күрделі рельефті жерлердің танымалдылығы, шаруашылық жүргізудегі мүмкін-

діктер мен қызмет көрсету ерекшеліктері көрсетілген.

Таудың бөктеріндегі ауаның тазалығы, ультракүлгін сәулелендірудің деңгейі, рекреациялық ресурстардың үлкен қоры толық аграрлық туризмнің дамуына, демалыс кешенін ұйымдастыратын маусымды қызметтер мен маршруттар жасауға мүмкіндік беруде. Аграрлық туризмнің дамуына маңыз беретін факторлар ретінде елдің немесе аймақтың географиялық орналасуына, оның ішінде ең алдымен таулар мен су көздеріне, ормандар мен транзиттік жолдардағы елді мекендердің орналасуына, климаттық жағдайларға, шаруашылықтары мен жануарларына көңіл бөлуіміз қажет. Елімізде аграрлық туризмнің дамуына әсер ететін 10 табиғи қорықтар мен 12 ұлттық саябақтар, ашық аңшылық алқаптар секілді туристік ресурстар мен емдік-сауықтыру орындары бар. Еліміздің ауыл шаруашылығының таза экологиялық өнімі де аграрлық туризмнің маңызды ресурсы болып табылуда.

Зерттеуде аграрлық туризм біріншіден, дамушы елдердің ауыл шаруашылығын дамытудың маңызды үлгісі ретінде туристік саланы, екіншіден ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың қозғаушы күші ретінде өте маңызды болуда.

Сондықтан әдістемелік негіз ретінде туристердің қызығушылығын арттыратын ерекше әсем табиғат, көрікті тартымды аймақтар мен экологиялық таза өнім екендігін ескере отырып, мақалада аграрлық туризмнің дамуын зерттеуде маркетингтік сегменттеудің әдістері мен сандық көрсеткіштерін талдауда оларға әсер етуші факторлар қарастырылды. Салыстырмалы талдау

нәтижесінде 2017 жылғы Бүкіләлемдік экономикалық форумның Саяхаттар мен туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің жаһандық индексында Қазақстан 136 елдің ішінде 86-шы орынға ие екендігі ескеріліп, аграрлық туризмді дамыту мүмкіндіктерін зерттей келе, саланы дамытудың Қазақстандық үлгісі ұсынылды.

Әдебиеттік шолу. Туризмнің дамуы тарихына көз жүгіртетін болсақ, туризмнің дамуындағы XIX–XX ғасырларда тасымалдау құралдарының дамуымен сапарлардың қажылық және емделу демалысы мақсатындағы туризмнің дамуы бірге бастау алған. Темір жолдардың салынуы және бумен, түгінмен ұшатын ұшақтардың пайда болуы туризмнің дамуына, саяхаттардың жаңа бағыттарының ашылуына себеп болды. Туризмнің түріне байланысты тасымалдау көліктеріне аса көңіл бөлу қажеттігі және бар. Дж. Уокердің «Қонақжайлыққа кіріспе» кітабында ертеден адамдардың тасымалдау барысындағы көліктің түрі мен жарамдылық деңгейіне көңіл бөлгендігін айтып кеткен [1].

Ежелгі Грециядағы олимпиадалық ойындар қазіргі спорт туризмінің дамуына ерекше әсер етсе, сол уақытта темір жолдардың салынуы құрылықтық саяхаттың түрлерін қалыптастырып дамытуда өте маңызды болды [2].

Қазақстанның жер кадастрын ұсына отырып, отандық ғалымдар Ж.Т. Сейфуллин, Г.Н. Нюсупова, Г.Ж. Сейтхамзина елімізде туризмнің дамуында аграрлық турларды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін әсем табиғи ресурстарын белгілеуге қажетті картаны ұсынған. Сонымен қатар М.А. Темирбулатова аграрлық туризмді дамытудың кластерлік жүйесін ұсынды. Отандық ғалымдардың еңбектері аталған туризм түрін дамытуға елімізде мүмкіндіктердің бар екендігін дәлелдейтін зерттемелердің бастамасы болды [3].

Негізгі бөлім. Тауарға болсын, қызмет түріне болсын сұраныстың халықаралық деңгейде орын алуы экономиканың дамуы-

на алып келетіндігі айқын. Өндірушілер мен кәсіпкерлер тауармен қызметін нарыққа шығару үшін тәжірибе алмасуда жаңа технологияны игеру, кәсіби біліктілікті арттыру мақсатында өндіріс және ғылыми орталықтарға сапарды көздейді. Атап айтылған қызығушылықтар туризмнің дамуына кепіл береді. Аграрлық туризмнің дамуына әсер ететін экономика-географиялық факторлар: туристік инфрақұрылым, коммуникация, логистика, көлік құралдарымен қамтылуы, тұрғын үй-жайлардың деңгейі және басқа да туристік ресурстардың шешімді жағдайы маңызды болып табылады. Ауылдық жерлердегі қонақ үйлердің, мотельдер мен пансионаттардың болуы аграрлық туризмнің дамуында елеулі инфрақұрылымдық жүйе болып табылуда. Ауылдық жерлердегі дәстүрлі қонақ үйлер туристік қызметтің толық спекторлық қызметін ұсынады. Жергілікті үй тағамдары, фермерлер мен шаруа қожалықтарының ұсынған таза экологиялық өнімдер табиғатты тамашалауға себеп тудырады [4].

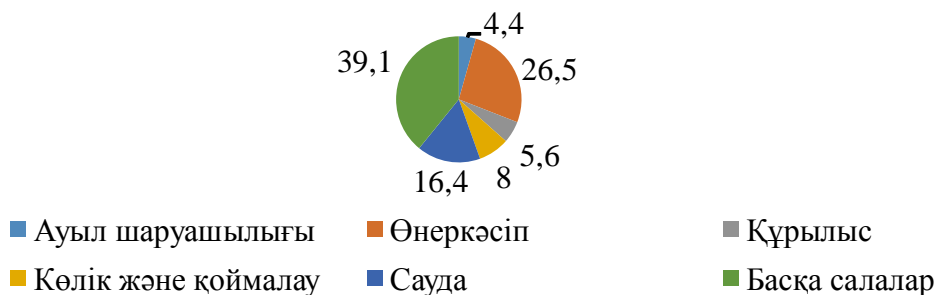
Ауыл шаруашылығында бірнеше өнім кластері қалыптасқан. Атап айтатын болсақ, мақта, жүзім және бидай кластері. Яғни біздің елімізде ауыл шаруашылығы бойынша саланы дамыту мүмкіндіктері мол. Бірақ туризм сияқты ауыл шаруашылығында да кездесетін негізгі мәселе инфрақұрылымдық, қаржылық және маусымдық сияқты ортақ мәселелер орын алуда. Атап өткендей ауыл шаруашылығының басқа салаларға қарағанда өзіндік ерекше сипаты бар. Ерекше фактор ретінде табиғат жағдайының әсеріне бағыныштығын атап өтуге болады. Сонымен қатар, әрине, сала инфрақұрылымының деңгейі деоның дамуына ықпалын тигізуде. Сондықтан мемлекеттің оңтайлы саясаты агротуризм саласын дамытуда нақты шешімдер қабылдап, іске асыруға қолдау көрсетуде [5].

Ауыл шаруашылығындағы басты екі саланың бірі мал шаруашылығы болып табылады. Сала шаруашылығының негізгі

объектісі ірі қара малды серуен мен спорттық мақсатта демалысты ұйымдастыруға пайдалану заманауи туристік қызметтің нысандарына айналуға [6].

Кеңбайтақ еліміздің жері ауыл шаруашылық саласын дамытуға мол мүмкіндігін беріп отыр. Онда 2018 жылы егін шаруашылығына 21,9 млн гектар, ал мал шаруашылығына 76,9 млн гектар жер берілді, еліміздің Орталық, Батысы мен Солтүстігін және Іле, Жоңғар Алатау бөктерлерін алып жатқан кең байтақ жеріміз мол мүмкіндігін беріп отыр. Еліміздегі асыл тұқымды мал шаруашылығы мен егін шаруашылығының жоғарғы сорты және аграрлық саланың дамуына мүмкіндік беретін дайындау және қайта өңдеу өндірістері іскерлік туризмді дамытуға септігін тигізуде.

2018 жылғы қаңтарды 2017 жылдың қаңтарымен салыстырғанда ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің өсуі республиканың 12 өңірінде орын алды. Қостанай облысында ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуі тауық жұмыртқасының 17,4%-ға, еттің барлық түрі – 6,8%-ға, сиыр сүтінің өндірісі – 5,1%-ға ұлғаюымен көрінді. Қарағанды облысында ауыл шаруашылығы өнімдері шығарылымының өсуіне тауық жұмыртқасы өндірісінің – 40,6%-ға, еттің барлық түрі – 4,6%-ға, сиыр сүтінің өндірісі 2,3%-ға өзгергені куә. Батыс Қазақстан облысында ауыл шаруашылығы өнімдерінің өсуіне келесі мәліметтер дәлел: тауық жұмыртқасы өндірісі – 22,1%-ға, еттің барлық түрі – 16,4 %-ға, сиыр сүті – 1,1%-ға артты.

1-сурет. 2018 жылғы ауыл шаруашылығының жалпы ішкі өнімдегі үлесі, % *

* Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған

2018 жылғы қаңтарда тұтастай республика бойынша ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) көлемі 113,4 млрд теңгені құраса, бұл 2017 жылғы қаңтардан 3,7%-ға жоғарылады.

Өндіріс көлемінің өсу көрсеткіштері: тірі салмақтағы мал мен құстың сойылған көлемінің – 4,2%-ға, шикі сиыр сүті сауымының – 2,4%-ға, тауық жұмыртқасы көлемінің – 19,3%-ға артуы [7].

Ауыл шаруашылығы жалпы ішкі өнім үлесінде 4 пайыз көлемді алып отыр. Басқа

салалармен салыстырғанда өз мүмкіндігін, яғни жеріміздің кеңдігін, табиғат жағдайының қолайлылығын әліде толық пайдаланбауда. Бүгінгі күні ауыл шаруашылығы саланың өнеркәсіп кешенін шикізатпен, ал сауда жүйесін дайын өніммен, елді азық түлікпен қамтамасыз етіп отыр. Бірақ көтеретін мәселе әлі баршылық. Атап айтқанда, бәсекелестік деңгейін ескере отырып, өндірістік және логистикалық инфрақұрылымды дамыту жолдарын іздестіру қажет. Бұл міндеттерді жүзеге асыруда ауыл

шаруашылығы кәсіпорындарының қажеттіліктеріне сәйкес еңбек нарығына жастарды тартуда, маман даярлауда, белсенділікті арттыру жүйесін қолға алуда, еңбек жағдайын жақсартуда, шаруа қожалықтары мен ауыл шаруашылығы бірлестіктерінің тікелей өңдеу өнеркәсібімен байланыста болуына ықпал жасауда логистикалық инфрақұрылым мүмкіндіктеріне және маркетингтік зерттемелерге жүгіну қажет.

Дәнді дақылдардың алуан түрлілігіне байланысты өсімдік шаруашылығының құрамы өте күрделі. Өсімдік шаруашылығына: астық шаруашылығы, өнеркәсіптік дақылдарды өндіру, көкөніс өсіру, көгалдандыру, жемдік дақылдарды өндіру және тағы басқалары жатады. Ал әлемде дәнді дақылдың негізгі өндірушілері: бидай – Қытай, АҚШ, Ресей, Франция, Канада, Украина; күріш – Қытай, Үндістан, Индонезия, Тайланд, Бангладеш; жүгері – АҚШ, Мексика, Бразилия, Аргентина мемлекеттері.

Ауылдық жерлерде туристердің негізгі демалыстағы қажеттілігі – серуендеу, сауда жасау және атпен жүру, сондай-ақ пассивті демалыс түрлері де бар. Ауылдық туризм дәстүрлі теңіз курорттарының маңында туристік маршруттар санының едәуір ұлғаюына ықпал етті. Көл мен өзен жағалауында туризмді дамытудың ерекшелігі – соңғы жылдары жағалаудағы жаңа аудандар рекреациялық ресурсқа қосылып, аймақтардағы табиғи және мәдени ескерткіштерді қалпына келтіруге ықпал етуде.

Еліміздің азық-түлік импортына бағыныштылығының ұлғаюы елдің экономикалық қауіпсіздігі және экономикалық әлсіреуіне әкеліп соғады, себебі азық-түлік сатып алуға жұмсалатын қаржы шығындары елдің алтын қорына салмақты еселей салары айқын. Оның үстіне басым азық-түлік сатып алу теңгенің құлдырауы мен инфляцияның артуына алып келеді. Мемлекет азық-түлік мәселесінде импорттаушы емес, экспорттаушы болуы қажет, яғни өзін-өзі асырай алатын елге айналуы – оның мем-

лекеттік қауіпсіздігі мен экономикалық тәуелсіздігінің кепілі. Туризмді дамытуда отандық таза экологиялық өнімді тұтынуды насихаттауға бейімделуі керек.

Барлық уақытта азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін қолайлы тенденция үй шаруашылығы секторында өндірістік кіші немесе жеке бизнесті дамыту. Яғни аграрлық туризм еліміздің басым аймағында халықтың өзін-өзі қамтамасыз етуін жақсартады.

Қазақстанның жақын көрші елдерінде (Ресей, Қытай) іскерлік және қызықты туризмнің тез дамуы күтілуде екенін ескере отырып, Қоғам Орталық Азиядағы МІСЕ орталықтары ретінде Астана мен Алматы қалаларының конгрестік-іскерлік туризмін дамыту мен жайғастыруына ерекше көңіл аударады. Осы жұмыс аясында Қоғам туристерді тарта алатын жаңа қызықты іс-шараларды ұйымдастыруға бастама көтеруде [8].

Қазіргі таңда елімізде бірқатар аграрлық туризмді дамытуға мүмкіндік беретін туризм турлары әзірленіп, жұмыс жасауда:

– Түркістан облысында орналасқан Ақсу-Жабағылы қорығы мен жақын жердегі тау баурайындағы Жабағылы ауылына тур. Мұнда киіз үйден жасалынған қонақ үйлері бар, табиғаты әсем қаланың шуынан демалуды көздеген кез келген туристерге жағдай жасалынған. Өңір табиғатымен, экологиялық таза өнімімен туристерді тамсандырады;

– Түркістан облысының Бөген ауылы ежелгі ескерткіштердің көрінісін тапқан елді мекен, көне сауда жолының тоғысқан жерінде орналасқан. Мұнда туристерді орналастыру орындары мен инфрақұрылымдық мәселелер оңтайлы шешімін тапқан;

– Ақмола облысындағы мыңдаған көлдер ағысымен, құстар мен аңдардың мекені түйіскен Қорғалжын қорығы өзінің табиғи мұрасымен туристерді тартуда маңызды тур болып отыр;

– Алматы облысындағы Лепсі ауылы – Жоңғар Алатауының бөктерінде орналасқан тыныштықты тарту ететін жайлы мекен.

Онда атпен және жаяу серуендеуге мүмкіндік беретін туристерді тартуға арналған турлар қызмет көрсетуде;

– Алматы облысындағы Алакөл емдік қасиеті бар суымен, жағажайлық демалысқа қажетті инфрақұрылымымен туристерді тартуда;

– Шығыс Қазақстандағы Катон-Қарағайдың қылқан жапырақты орманы, ағын көлдері, әсем табиғаты туристерді тартуға мүмкіндік беріп отыр;

– Шығыс Қазақстандағы Риддер қаласы кенді Алтайдың биік тауынан бастап, кең дала мен жарлары, құздары мен көлдері, экологиялық өнімдері және балдарымен туристерді тартуда;

– Қазақстанның Швейцариясы деп аталатын Қарағанды облысындағы Қарқаралы өзінің қарағайлары мен таза көлдеріне турларды ұйымдастыруда тиімді болып отыр [9].

Аталған елді мекендерде экологиялық таза өнімдерді тұтынуға, жер үйде тұруға, таза ауамен демалуға туристерге мүмкіндік жасалуда.

Аграрлық туризмді дамытудың мақсаты туристік сала мен ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуды ынталандыру. Зерттеу нәтижесінде агротуризм саласын дамытуда болашақ мақсаттарға жету үшін шетелдік тәжірибелерді негізге ала отырып, келесі Қазақстандық үлгіні ұсынуға болады.

Кесте

Аграрлық туризмді дамытудағы Қазақстандық үлгі *

Үлгі атаулары	Ерекшеліктері
Аймақтарда аграрлық туризм желілерін дамыту	Аграрлық туризмді дамытуға мүмкіндік беретін ұйымдар мен нысандар, отбасылық шаруашылықтар инфрақұрылымын, ақпараттық желілер және қаржылық ұйымдар мен құқықтық нысандар желісін дамыту
Аграрлық туризмнің дамуына қажетті нысандарды жаңғырту	Спорттық, аңшылық, балық аулау, серуендеу, қонақ үйлер мен тамақтандыру орындары, халыққа қызмет көрсету нысандарымен қоса мәдени нысандарды жаңғыртуда сұранысқа ие жаңа технологиялар енгізу
Аграрлық туризмді дамытуға бейімделген туристік пакеттер жасау	Ауыл шаруашылығына, аграрлық салаға қатысты сұранысқа негізделген брендтік жүйедегі туристік сапарлардың жобаларын жасап, әлемге танымал ету

* Авторлардың зерттеуі нәтижесінде құрылған

Ауыл шаруашылығы дамыған елдердің қатарында Германияны ерекше қарастырып кетуімізге болады, өйткені мемлекеттің жалпы табысының 3/1 бөлігін осы саладан алуға. Ал Италия, Дания, Грекия сияқты елдерде аталған шаруашылықтан табыстың маңызды үлесін алып отыр. Германияда отбасылық аграрлық туризммен айналысуға мемлекет тарапынан зор қолдаушылық пен көмек көрсетілуде. Айта кететін мәселе, азаматтар агротуризм саласын дамытуға қатысты шаруашылық субъектінде жұмыс жасаса,

онда барлық салық төлемдерінен босатылады. Мақсат – аграрлық туризмді дамыту арқылы жұмыспен қамту мәселесін де қоса шешу көзделген. Германияда аграрлық туризмді дамыту «Ауылдық жерлердегі тұрақты даму» тұжырымдамасы аясында Ауыл шаруашылығы министрлігімен басшылыққа алынған.

Яғни біздің елімізде дамыған елдердегі аграрлық туризмді дамыту тәжірибесін қолға алу жоғары әлеуметтік-экономикалық, тарихи-мәдени маңызға ие болу керек. Нәтижесінде ауылдың дәстүрлі беделін

калыптастырып, тарихи мәдениет пен салт-дәстүрді ауылдың тұрмыс тіршілігіне байланыстырып, әлеуметтік-экономикалық мәселелердің шешімін табатындығын тұжырымдауға болады.

Қорытынды. Мемлекеттің байлығы болып табылатын табиғаты, мәдениеті мен салт-дәстүрі, еңбек нәтижесі, экологиялық таза азық-түлік өнімдері аграрлық туризмнің желісінің нысаны болып саналады. Маркетингтік зерттеу бойынша аграрлық

туризмді дамытуға негіз болатын қызықты оқиғалық туризмді дамыту оның тегігі болар еді. Елімізде аграрлық туризмді дамытуда спорттық, іскерлік, жасөспірімдерге арналған жорықтар секілді туризмнің түрлерін дамыту осы сала арқылы бренд жаसाуға мүмкіндік берер еді. Демек, кластерлік жүйе арқылы экономикалық салалар қызметі әртараптанып, бір-бірімен байланысты қызметтер ағыны арқылы саланың даму мүмкіндігі туындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Уокер Джон. Управление гостеприимством: Зарубежный учебник. – М.: Юнити-Дана, 2012. – 880 с.
2. Лужанская Т.Ю., Махлинец С.С., Тебляшкіна Л.И. Сельский туризм: история, настоящее и перспективы: Учебн. пособие. / Под ред. д.г.н., проф. И.М. Волошина. – К.: Кондор, 2008. – 289 с.
3. Қазақстанның жер кадастры: Оқу құралы / Ж.Т. Сейфуллин, Г.Н. Нюсупова, Г.Ж. Сейтхамзина. – Алматы: Қазақ университеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2013. – 238 б.
4. Агротуризм анықтамасы [Электрондық қор]. – Агротуризмді дамытуға жәрдемдесу ассоциациясы. – Кіру тәртібі: [http:// worldwidetour.ru/content/16/2/](http://worldwidetour.ru/content/16/2/)
5. Садыкова Р.К. Основные направления развития туризма на основе формирования кластеров // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2015. – №4. – С.33-37.
6. Тулешова Г.Б., Габдуллина Р.Ж. Туризм экономикасы: Оқу құралы. – Алматы: Эверо, 2015. – 441 б.
7. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы (2018). Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті. <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication>
8. Nyr-Syltan qalasy akimdiginin resmi internet-resursy. <http://astana.gov.kz/kz/news/news/15130>
9. Қазақстанның ресми туристік порталы. <https://visitkazakhstan.kz/kk/>

REFERENCES

1. Uoker Dzhon. Upravlenie gostepriimstvom: Zarubezhnyj uchebnik.[Management of hospitality: Foreign textbook]. – М.: Juniti-Dana, 2012. – 880 s. [in Russian].
2. Luzhanskaja T.Ju., Mahlinec S.S., Tebljashkina L.I. Sel'skij turizm: istorija, nastojashhee i perspektivy: Uchebn. posobie. [Rural Tourism: History, Perspectives and Prospects: Training manual] / Pod red. d.g.n., prof. I.M. Voloshina. – К.: Kondor, 2008. – 289 s. [in Russian].
3. Qazaqstannyn zher kadastry: Oku kyraly [Land cadastre of Kazakhstan: Training manual]/ Zh.T. Sejfullin, G.N. Njusupova. G.Zh. Sejthamzina. – Almaty: Kazack universiteti, Әl-Farabi

atyndagy Kazack ulttyck universiteti, 2013. – 238 s. [in Kazakh].

4. Agroturizm anyktamasy: Elektrondyc kor [Definition of agrotourism: Electronic resource] / Agroturizmdi damytuga zhardemdesu asociacijasy. – Kiru tǵrtibi: [http:// worldwidetour.ru/content/16/2/](http://worldwidetour.ru/content/16/2/) [in Kazakh].

5. Sadykova R.K. Osnovnye napravlenija razvitija turizma na osnove formirovanija klasterov [Basic areas of tourism development on the basis of cluster formation] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2015. – №4. – S.33-37 [in Kazakh].

6. Tuleshova G.B., Gabdullina R.Zh. Turizm jekonomikasy: Oku kyraly [Economics of Tourism: Training manual]. – Almaty: Jevero, 2015. – 441 s. [in Kazakh].

7. Auyl, orman, anshylyq zhǵne balyq sharuashylyǵy statistikasy (2018). Qazaqstan Respublikasy Ylttyq jekonomika ministriligi Statistika komiteti. <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication>

8. Nyr-Stltan qalasy ǵkimdiginin resmi internet-resursy. <http://astana.gov.kz/kz/news/news/15130>

9. Qazaqstannyn resmi turizm portaly:Elektrondyc kor[Official tourism portal of Kazakhstan:Electronic resource] /–Kiru tǵrtibi: <https://visitkazakhstan.kz/kk/>

Э.Б. Икматова, Ж.А. Дулатбекова, М.С. Толысбаева

АГРАРНЫЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье рассматривается важность развития аграрного туризма в сельском хозяйстве как форма предпринимательства в экономике. Во введении рассмотрены возможности многопрофильных услуг. На сегодняшний день улучшение и развитие хозяйств могут решить такие важные вопросы как, предотвращения миграции в город и обеспечение занятости местного населения. Важным решением является выявление возможностей и потребностей развития, особенностей и преимуществ каждой страны в контексте устойчивого развития.

Можно сказать, что аграрный туризм в сложившейся ситуации является (после нефтяной отрасли) наиболее неисчерпаемым источником в развитии отечественного сельского хозяйства. Поэтому предлагается рассмотреть возможность развития туризма в сочетании с развитием сельского хозяйства, что доказывает важность отрасли туризма в целом. Все мы знаем, что наша страна давно занимается сельским хозяйством, и, поскольку туризм является динамично развивающейся отраслью, сейчас в исследованиях отечественных и зарубежных ученых объединение этих двух областей является хорошим ресурсом и хорошей возможностью для достижения успеха.

В основном разделе авторы опираются на опыт развитых стран и проводят сравнительный анализ показателей развития на основе статистических данных. В заключение авторы утверждают, что агротуризм – это механизм нового экономического развития. Агротуризм является высоко-специализированным промышленным и сервисным сектором, который отвечает современным потребностям общества и играет важную роль в решении социально-экономических проблем страны. Исследование основано на том факте, что агротуризм является отраслью, которую необходимо развивать как новый сектор экономики страны, формирующий политику социально-экономического и комплексного развития сельских районов.

E. Ikmatova, Zh. Dulatbekova, M. Tolysbayeva

**AGRICULTURAL TOURISM AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT
OF AGRICULTURE IN MODERN CONDITIONS**

Annotation

The article discusses the importance of the development of agricultural tourism in agriculture as a form of entrepreneurship in the economy. The introduction discusses the possibility of introducing multidisciplinary services in agriculture. Today, the improvement and development of farms can solve such important issues as preventing migration to the city and providing employment for the local population. An important decision is to identify the opportunities and development needs, characteristics and advantages of each country in the context of sustainable development.

We can say that agrarian tourism in this situation is, the most inexhaustible source in the development of domestic agriculture. Therefore, it is proposed to consider the possibilities of tourism development in combination with the development of agriculture, which proves the importance of the tourism industry as a whole. We all know that our country has been engaged in agriculture for a long time, and since tourism is a dynamically developing industry, now in the research of domestic and foreign scientists, combining these two areas is a good resource and a good opportunity to achieve success.

In the main section, the authors rely on the experience of developed countries and conduct a comparative analysis of development indicators based on statistical data. In conclusion, the authors argue that agritourism is a mechanism of new economic development. Agritourism is a highly specialized industrial and service sector that meets the modern needs of society and plays an important role in solving the socio-economic problems. The study is based on the fact that agritourism is an industry that needs to be developed as a new sector of the country's economy, shaping the policy of socio-economic and integrated rural development.

ӘОЖ 911.372.7:711.437 (045)
FTAMP 68:67.29.31

Ж. Сүндетұлы, э.ғ.д., профессор¹
А.Ж. Нукешева, э.ғ.к., қауымдас. профессор¹
Б.Т. Бейсенғалиев, э.ғ.д., профессор²
Б.А. Айнаканова, э.ғ. магистрі¹

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті¹
Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті²
Нұр-Сұлтан қ.
e-mail: bakysia_1983@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің қазіргі жағдайы мен дамуы қарастырылған. Авторлар 2001-2018 жылдар аралығындағы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің өндірісіне баға беріп, нақты өсу көлемінің деңгейін анықтады. Соңғы жылдары ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің едәуір ұлғаюы көбінесе ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасының өсуімен түсіндіріледі, ал халықтың жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің бір-қатар негізгі түрлерінің өндірісі 90-шы жылдардың деңгейіне жеткен жоқ екендігі айқындалды.

Елдің ішкі нарығында көкөніс өнімдері, балық және құс еті бойынша өзін-өзі қамтамасыз етудің коэффициенті төмен болғанымен, өсімдік майы, жемістер мен жидектер, қант, нан өнімдері бойынша 100%-дан астам қамтылғандығы көрсетілді.

Мақала авторлары АӨК өнімдерінің, оның ішінде астық пен ұн, ет бойынша экспорттық көрсеткіштердің өсуін талдап, сонымен бірге АӨК-нің шикізаттық бағыттылығы мен төмен әртараптандыру ерекшелігін анықтады. Зерттеу барысында еліміздігі тауарлар импорты айтарлықтай әртараптандырылған және жоғары екендігі айқындалды, осыған орай, импорт алмастыру процестерін іске асыру бойынша шаралар, салаға инвестициялар тарту қажеттілігі, ұсақ шаруашылықтардан құрылған жеткізіп берушілер тізбегін құру, сонымен қатар мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетігін пайдалану ұсынылды.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, Еуразиялық экономикалық одақ, экспорт, импорт, инфрақұрылым, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, Евразийский экономический союз, экспорт, импорт, инфраструктура, государственно-частное партнерство.

Keywords: agro-industrial complex, Eurasian Economic Union, export, import, infrastructure, public-private partnership.

JEL classification: Q10, Q11, Q18

Кіріспе. Елдің ауыл шаруашылығы мен АӨК-нің өндірістік инфрақұрылымының тиімді жұмыс істеуі қоғамның өндірістік күштерінің даму деңгейіне, өңірлердің материалдық-техникалық және эконо-

микалық әлеуетіне, ауылдық жерлерде шағын бизнесті қалыптастыру ерекшеліктеріне және тауар өткізу жүйесін дамытуға толық байланысты болады. Нақты серпілісті және өсуді жүзеге асыру бойынша

«ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін және экспортты 2,5 есе ұлғайту» үшін ел экономикасының осы саласына «инвестицияларды тарту жөніндегі тиімді жұмысты» ұйымдастыру қажет [1].

Ауыл шаруашылығын тиімді және тұрақты дамытудың қажетті шарты жеткілікті инвестициялардың болуы болып табылады. Ел экономикасының маңызды аграрлық сала үшін ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің өсуі, экспорттық тауарларды әртараптандыру, импортты алмастыру, жан басына шаққандағы тұтыну нормасын ғылыми негізделген тұтыну нормаларына жеткізу, т.б. шараларды ұйымдастыру ерекшелігіне байланысты саланы инвестициялау деңгейін арттыру және оның тиімділігін арттыру мәселесі өзектілікке ие болады.

Еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің жағдайы мен әлеуетін зерттеу оның дамуын тежейтін бірқатар мәселелердің барын жоққа шығармайды. Мәселен, ішкі азық-түлік нарығының тұрақсыздығы жағдайында ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын шешуге арналған қағидаттық мақсаттар анық түсіндіру, отандық өндірістің қалыптасуына ықпал ететін ішкі нарықты сапалы өнімдермен қамтамасыз ету, ауыл тұрғындарының табысын тұрақтандыру, ал сайып келгенде ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз

етуге қызмет ететін азық-түлік өнімдерінің импортын алмастыруды қолға алу қажет. Осыған орай, жұмыстың мақсаты экономикалық өсу факторы ретінде агроөнеркәсіптік кешен өнімінің экспортын кеңейтудің мүмкіндіктері мен шарттарын зерттеу болып табылады.

Әдебиеттік шолу. Мақалада зерттелетін мәселе бойынша мерзімді басылымдардың, нормативтік және анықтамалық әдебиеттердің, интернет-ресурстардың материалдары, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметтері пайдаланылды. ҚР ҰЭМ статистика комитетінің ресми статистикалық ақпараты, ЕЭО сыртқы сауда туралы статистикалық деректері талданды, ҚР-дағы кәсіпкерлік белсенділіктің жай-күйі туралы Ұлттық баяндама қарастырылды [2].

Зерттеу барысында АӨК жекелеген салаларының қазіргі жағдайын, экспорт пен импорттың даму деңгейін талдау және бағалау кезінде экономика-статистикалық әдіс қолданылды. Салалық және өңірлік ерекшеліктерді, сондай-ақ АӨК кәсіпорындарының тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау кезінде абстрактті-логикалық әдіс пайдаланылды. Қойылған міндеттерді шешу үшін мақалада экономикалық зерттеулердің әртүрлі әдістерімен қатар үйлесімде жүйелі тәсіл қолданылды.

Кесте 1

Елдің ауыл шаруашылығы дамуының 2001-2018 жылдардағы негізгі көрсеткіштері *

Көрсеткіштер	Орташа алғанда				2016-2018 мен 2001-2005 жж., %-бен
	2001-2005 жылдар	2006-2010 жылдар	2011-2015 жылдар	2016-2018 жылдар	
Ауыл шаруашыл. жалпы шығарылымы, млрд теңге	630,4	1280,7	2389,6	4048,0	6,4 есе
Жалпы астық жинау, млн т	14,6	17,0	18,7	20,5	140,4
Дәнді дақылдардың өнімділігі, ц/га	10,7	11,1	12,0	13,4	125,2
Сүт өндірісі, мың тонна	4331,1	5176,5	5044,7	5510,4	127,2
Ет өндірісі (тірі салмақта), мың т	1261,3	1524,6	1564,5	1789,3	141,8
Ет өндірісі (сойылған салмақта), мың т	703,9	871,0	914,7	1012,6	143,8

* ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде есептелген

Негізгі бөлім. Қазіргі Қазақстанның агроөнеркәсіп кешені экономиканың тұрақты дамып келе жатқан секторларының бірі ғана болып қоймай, бизнес үшін де экономикалық тартымды сала болып табылады (1-кесте) [3].

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша, соңғы үш жылда (2016-2018) алдыңғы бесжылдықпен (2011-2015) салыстырғанда елдің ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің өндіріс көлемі 1,7 есеге артты. 2018 жылдың 12 айында елміздің ЖІӨ-і құрылымындағы ауыл, орман және балық шаруашылығының үлесі 4,2% құрады. Айттып кететін жайт, бұл көрсеткіштің деңгейі 1990 жылдардың соңында жоғары болған, яғни 8-9% құрайтын.

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің айтарлықтай артуы көп жағдайда ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасының өсуімен түсіндіріледі. Мәселен, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі өндірісінің жалпы көлемі 2016-2018 жылдары орташа алғанда 2001-2005 жылдардағы орташа көрсеткіштермен салыстырғанда 6,4 есе артқан. Ауыл шаруашылығы малдары мен құстарының барлық түрлерінің асыл тұқымды басының үлесі айтарлықтай артты және 2017 жылдың қорытын-

дысы бойынша: ірі қара мал – 11%-ға, қой – 14,7%-ға, шошқа – 18,7%-ға, жылқы – 7,8%-ға, түйе – 12,7%-ға және құс – 18,5%-ға өсті. Сонымен қатар осы жылдардағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің нақты көлемі шамалы болса да өскен: астық – 40,4%-ға, сүт – 27,2%-ға және ет – 43,9%-ға.

Еліміз тәуелсіздік алғанынан бері өткен 28 жыл (1991-2018 жж.) ішінде аграрлық секторда: ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптарының көлемі 35,2 млн га-дан 22,0 млн га-ға дейін, қой мен ешкі басының саны 35,7 млн бастан 18,7 млн басқа дейін, ірі қара мал саны 9,8 млн бастан 7,1 млн басқа дейін қысқарған. Нәтижесінде жан басына шаққанда ауыл шаруашылығы өнімдерінің бірқатар негізгі түрлерін өндіру деңгейі 1990 жылғы көрсеткіштерге жеткен жоқ. 2013-2017 жылдардағы өзін-өзі қамтамасыз ету коэффициентінің мәні 50%-дан кем көрсеткіштер: көкөніс өнімдері (21,1%), балық (38,4%) және құс еті (43,6%) бойынша байқалады. Дегенмен, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметінше, азық-түлік тауарларының 30 негізгі түрінің 25-і бойынша қамтамасыз ету 80% және одан да жоғары, ал кейбірі түрлері бойынша 100%-дан асады. Ішкі нарық осы өнім түрлерімен қамтылған (2-кесте).

Кесте 2

Халықтың жан басына шаққандағы азық-түлік өнімдерін тұтыну *

Азық-түлік	Ғылыми негізделген тұтыну нормасы, кг	2000 жыл	2010 жыл	2018 жыл
Ет және ет өнімдері	82	44	52,3	77,1
Сүт және сүт өнімдері (сүтке қайта есептегенде)	405	235	204	260,4
Жұмыртқа, дана	292	113	129,6	191,3
Өсімдік майы	10	9	13,2	18,4
Көкөністер және бақша дақылдары	146	85	70,8	94
Картоп	80	66	42	48,3
Жемістер мен жидектер	60	15	18	75
Қант	30	21	30	45,8
Нан өнімдері	95	105	122,4	140

* ЕАЭО-тың тауарлармен сыртқы сауда қорытындылары негізінде есептелген

Жалпы АӨК өнімінің экспорты 2018 жылы 3,023 млрд АҚШ долларын құрады, бұл 2017 жылмен салыстырғанда 26%-ға артық. АӨК өнімдерінің 530-дан астам түрлері әлемнің 66 еліне экспортталды.

Үшінші елдерге ауыл шаруашылығы тауарларының экспортын арттыру біздің интеграциялық бірлестігіміздің әрбір мемлекеті үшін өзекті болып табылады.

2017 жылы ЕАЭО елдеріне 20,6 млрд АҚШ долл. көлемінде ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік экспортталған, бұл көрсеткіш 2012 жылғы деңгейден 2,36 млрд АҚШ долларына немесе 12,1%-ға жоғары.

Бұл ретте ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің құндық көлеміндегі экспорттық жеткізілімдердің үлесі осы кезеңде 3,3 пайыздық пунктке артып, 16,6% құрады.

2017 жылы және оның алдыңғы жылдары, одақтың ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты негізінен шикізат ресурстарымен көрсетілген. Соның ішінде астық негізгі экспортталатын тауар (39,8%) болып табылады, содан кейін балық (16,8%), жануарлар майы және өсімдік майы (12,2%). Осы тауарлардың жалпы үлесі экспорттың жалпы көлемінің 2/3 бөлігін құрайды [4] (3-кесте).

Кесте 3

Мүше мемлекеттердің ауыл шаруашылығы өнімдері экспортының құрылымы, % *

Сыртқы экономикалық қызметтің тауар номенклатурасының тобы	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Астық	38,4	36,9	39,8
Балық және шаян тәрізділер	17,1	17,7	16,8
Жануар майлары және өсімдік майлары	10,4	11,7	12,2
Майлы дақылдар тұқымы мен жемістері	3,7	3,9	4,1
Тамақ өнеркәсібінің қалдықтары мен жарамсыз қалдықтары	5,5	5,3	3,9
Темекі	6,1	4,3	3,6
Ұн тарту өнеркәсібінің өнімі	4,3	4,2	3,2
Көкөністер	2,9	3,5	3,2
Басқалар	11,6	12,5	13,2
Барлығы	100,0	100,0	100,0

* ЕАЭО-тың тауарлармен сыртқы сауда қорытындылары негізінде есептелген

ЕАЭО аграрлық азық-түлік өнімдерін жеткізу географиясы өте кең. 2017 жылы Одақ елдерінен ауыл шаруашылығы өнімдері әлемнің 155 еліне экспортталды.

Негізгі тұтынушылар – ТМД елдері (14,2%), Еуропалық Одақ (11,7%), Қытай (9,6%), Түркия (9,2), Египет (8,6%), Корея Республикасы (7,1%) және Иран (3,6%). Осы елдердің нарықтарына одақтың ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлігінің барлық экспортының 2/3 бөлігі келеді.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы Кедендік одақтың басқа мүшелерімен салыс-

тырғанда анағұрлым күрделі табиғи және экономикалық жағдайларда дамуда. Осылайша, ауыл шаруашылығында қызмет ететін ірі және орта кәсіпорындардың үлесіне ауыл шаруашылығының жалпы шығарылымы Беларусьте – 79,1%, Ресейде – 52,8%, ал Қазақстанда тек 24% ғана келеді. Үлесі жоғары елдерде ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі мен малдардың өнімділігі өте жоғары, нәтижесінде Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісін дамыту деңгейі бойынша айтарлықтай артта қалып отыр (4-кесте).

2016 жылғы Қазақстан, Ресей және Беларусь елдерінің ауыл шаруашылығы дамуының негізгі көрсеткіштері *

Көрсеткіштер	Қазақстан	Ресей	Беларусь
Халық саны, млн адам	17,9	146,8	9,5
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млрд АҚШ долл.	10,8	84,1	7,8
Бір адамға шаққанда ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, АҚШ долл.	603,4	4572,9	821,1
100 га ауылшаруашылық алқабына шаққанда ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, АҚШ долл.	1153	3810	9176
Дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың өнімділігі, ц	13,5	26,2	31,5
100 га егістікке астық өндіру (өңдеуден кейінгі салмақта), ц	776	989	1309
Бір сиырға сут сауылымы, кг	2324	5140	4723
100 га ауылшаруашылық алқабына келетін өндіріс көлемі, ц			
Ет (тірі салмақта)	18,2	63,2	195,1
Сүт	57,0	139,1	830,2

* ЕАЭО мүше мемлекеттердің АӨК-нің мәліметтері негізінде есептелген

Қазақстанда дәнді дақылдардың өнімділігі көршілес Ресейге қарағанда 2 есе және Белоруссияға қарағанда 2,5 есе төмен, сүтті мал шаруашылығының өнімділігі де осы шектерде тиісінше төмен. 2017 жылы Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласындағы еңбек өнімділігі 5 564 АҚШ долл. жетті, бұл басқа дамушы елдердің көрсеткіштерінен едәуір төмен, мысалы Бразилияда – 12 414 АҚШ долл., Ресейде – 13 672 АҚШ долл., ОАР – 11 544 АҚШ долл. және Түркия – 15 707 АҚШ долл. құрайды [5].

Әлемдік деңгейде негізгі үш дәнді дақылдардың басты өндірушілері белгілі: бидай – Қытай, АҚШ, Ресей, Франция, Канада, Украина; күріш – Қытай, Үндістан, Индонезия, Таиланд, Бангладеш; жүгері – АҚШ, Мексика, Бразилия, Аргентина. Ал, басты экспорттаушылар: бидай – АҚШ, Канада, Австралия; күріш – Таиланд, АҚШ; жүгері – Аргентина, АҚШ. Мал шаруашылығы өнімдерін өндірудегі көшбасшылық экономикалық дамыған елдерге тиесілі

және келесідей бөлінеді: ет өндірісі – АҚШ, Қытай, Ресей; май өндірісі – Ресей, Германия, Франция; сүт өндірісі – АҚШ, Үндістан, Ресей. Мал шаруашылығы өнімдерінің басты экспорттаушылары: құс еті – Франция, АҚШ, Нидерланды; қой еті – Жаңа Зеландия, Австралия, Ұлыбритания; шошқа еті – Нидерланды, Бельгия, Дания, Канада; сиыр еті – Австралия, Германия, Франция; майлар – Нидерланды, Финляндия, Германия; жүн – Австралия, Жаңа Зеландия, Аргентина.

Әрине, Қазақстанға әлемдік көшбасшыларға дейін жету әлі алыс, бірақ ол әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіруге ұмтылуда. Бұл ретте негізгі бағыттар жаңа техниканы енгізу және өндірілетін өнімнің өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында инновациялық технологияларды ынталандыру негізінде ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін және мал өнімділігін арттыру, өндірісті эртарандыру және жергілікті жердің табиғи-экономикалық жағдайларын ескере

отырып, салаларды ұтымды үйлестіру, инвестицияларды тарту және дамыған елдердің тәжірибесін зерделеу болып табылады. Өткен 2018 жыл Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттау сегментінде айқын ілгерілеуімен ерекшеленді. Жиналған астық дақылдарының көлемі 20,3 млн тонна (өнімділігі 13,5 ц/га), оның 11,7 млн тоннасы (ұнды қоса есепке алғанда) экспортқа жіберілді, бұл 2017 жылғы деңгейден 33%-ға артық, бұл Қазақстанның тәуелсіздік алғанынан бері экспортының рекордтық көрсеткіші болып табылады.

2018 жылы статистика мәліметтеріне сәйкес барлық ет экспорты 18,7 мың тоннаны құрады, оның ішінде сиыр еті 4,7 мың тонна, 2017 жылмен салыстырғанда 3 есе артық. Сонымен қатар, ағымдағы, 2019 жыл да жақсы нәтижелерді көрсетуде. 2019 жылдың 5 айының қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 3,7%-ға, азық-түлік өнімдері 1,2%-ға, суындар 18,9%-ға өсті. Салаға 124,3 млрд теңге инвестиция тартылды, бұл өткен жылғы деңгейден 52,2%-ға артық. Өткізу нарықтарын кеңейту бойынша қабылданған шаралар АӨК өнімдері экспортының көлемін 11,2%-ға арттыруға және оның көлемін тек 3 ай ішінде 900 млн АҚШ долл. жеткізуге мүмкіндік берді.

Көп жағдайда ЕО елдері ЕАЭО елдерінен күнжара, балық, астық, жануар және өсімдік майларын, ал Түркия және Египет – астық пен майлар, Қытай және Корея Республикасы – балық, Сауд Арабиясы және Иран – астық сатып алады. Осылайша, одақтың ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты төмен әртараптандырумен ерекшеленеді, өйткені оның көлемінің 2/3 бөлігі үш тауар тобына (астық, балық, май және майлар) тиесілі және экспорттың 60-70% шикізатқа бағытталған.

Осыған орай экспорт құрылымындағы шикізат үлесін азайту қажет және ауыл шаруашылығы шикізатын терең қайта өңдеу өнімдерін экспорттау арқылы тауарлық

құрылымды әртараптандыру орынды болады.

Сонымен бірге, Одақта импорт алмастыру процестері белсенді жүріп жатыр, 2017 жылы 2012 жылмен салыстырғанда мүше мемлекеттердің ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік импорты 31%-ға төмендеді, ал экспорты 12,1%-ға ұлғайды.

2017 жылы Қазақстанға тауар импортының көлемі 9,5 трлн теңгені құрады. Тауар импортының негізін өңдеу өнеркәсібі құрайды, оның көлемі 8,7 трлн теңге (немесе барлық импорттың 92%-ды). Өндіру өнеркәсібіне тек 4% (406 млрд теңге) және ауыл шаруашылығына – 3% (282 млрд теңге) тиесілі. Өңдеуші өнеркәсіптің импортының негізін жоғары технологиялық салалар – машина жасау, химия өнеркәсібі және фармацевтика құрайды, олардың көлемі – 54% немесе 4,7 трлн теңге. Орта технологиялық салалар 18% немесе 1,6 трлн теңгені құрайды.

Экспортқа қарағанда тауарлар импорты өте жақсы әртараптандырылған, мысалы, Қазақстанға сыртқы экономикалық қызметтің тауар номенклатурасының б белгісі деңгейінде 5 мыңға жуық өнім түрін импортталады. Бұл ретте жалпы импорттағы ең жоғары үлес 2%-дан аспайды. Қазақстанға тауарлардың негізін жеткізушілері де, әлеуетті өткізу нарықтары да Ресей (39%) мен Қытай (16%) болып табылады.

Тұтастай алғанда, импорттық тауар қоржынының жоғары әртараптандырылуын және жеткізуші елдердің шоғырлануын ескере отырып, импортты алмастыру саясаты кәсіпорындардың өндіріс мүмкіндігін кеңейтумен байланысты және неғұрлым көлденең сипатта болуы тиіс.

Қазақстандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу жолындағы негізгі проблемалардың бірі шикізаттың қолжетімділігі болып табылады. Ұқсас экспорттаушылармен салыстырғанда олардың орташа жүктемесі 57%-ды, ал жабдықтардың тозу деңгейі небәрі 34%-ды құрайды. Шикізатпен жүйелі мәселелерді шешу

кезінде күрделі салымсыз кәсіпорындардың айналымдарын ұлғайту әлеуеті бар.

Статистика комитетінің деректері бойынша, 2017 жылы тауар нарықтарында импорт үлесі құс еті бойынша 49%-ды, ет консервілері – 32%, шұжық – 41%, көкөніс консервілері – 71%, өсімдік майы – 31%, сары май – 27%, ірімшік – 44%, сүт және қоюлатылған кілегей – 64%, кептірілген нан және печенье – 37%, макарондар – 20%, қант – 37%, кондитерлік өнімдер – 44%, ашытқылар – 54%-ды құрады. Жеңіл өнеркәсіп тауарларының көпшілігі бойынша импорт үлесі 90%-дан асады.

Қазіргі уақытта отандық өнімнің бөлшек сауда сөрелеріне қол жеткізу мәселесін шешу маңызды, себебі бұл бірінші кезекте халықтың сұранысына қатысты болып табылады [6].

Ауыл шаруашылығымен айналысатын халық үшін өнімдерін өткізуді қамтамасыз ету үшін, ұсақ шаруашылықтардан құрылған жеткізіп берушілер тізбегін құру арқылы ірі өңдеуші кәсіпорындардың айналасында шоғырланған оңтайлы болар еді. Мұндай кооперацияланған ұсақ шаруашылықтар тәжірибесі Қарағанды және Алматы облыстарында, соның ішінде «Бастау» жобасының түлектері арасында жүзеге асты.

Кәсіпкерлер мен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үшін көтерме және бөлшек сауданың жоғары технологиялық инфрақұрылымын құру және дамыту өзекті болып табылады. Осыған байланысты, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетігі шешуші роль атқарар еді. Сондай-ақ АӨК-де мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту тұрғысынан құрылыс, жаңа суармалы егістіктерді айналымға енгізу, сумен қамтамасыз ету және су бұру жүйелерін жөндеу және жаңғырту және басқа да инфрақұрылым объектілері маңызды болып табылады.

Осылайша, МЖӘ-тің ұйымдастыру тетіктерін қолдану елдің ауыл шаруашылығының жаңа деңгейін дамыту үшін басым міндеттерді шешеді, ол үшін инновациялық

жобаларды іске асыру, тәуекелдерді азайту кезінде ресурстар мен инвестицияларды жұмылдыру үшін мемлекеттік және жеке әріптестердің күшті жақтарын пайдалануға мүмкіндік беретін мемлекет пен бизнес арасындағы қарым-қатынастарды жандандыру қажет, солай ғана АӨК-нің тиімділігінің өсуіне қол жеткізуге болады.

Қорытынды.

1. Елдің ауыл шаруашылығының жалпы өнім өндірісі бір жарым есеге ұлғаюы, саланың жалпы өнім өндірісінің көлемі есебінен емес, көбінесе өнім бағасының өсуімен түсіндіріледі.

2. 1991 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі кезеңде ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптарының көлемі мен мал саны қысқарды. Осылайша, жан басына шаққанда ауыл шаруашылығы өнімдерінің бірқатар негізгі түрлерін өндіру 1990 жылғы деңгейдегі көрсеткішке де жеткен жоқ.

3. Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты шикізаттық бағыттылығымен және төмен әртараптандырумен ерекшеленеді. Осыған байланысты экспорт құрылымындағы шикізат үлесін азайту және ауыл шаруашылығы шикізатын терең қайта өңдеу өнімдерін жеткізумен тауарлық құрылымды әртараптандыру орынды болар еді.

4. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің тиімділігін жоғарылату үшін елімізде инвестициялық процесті жандандыру қажет, ол үшін мемлекеттік және жеке әріптестердің қарым-қатынасының тиімділігіне қол жеткізу арқылы басым міндеттерді шешу керек, яғни ауыл шаруашылығында инновациялық жобаларды іске асыруды мемлекеттік қолдау, тәуекелдерді азайту үшін табиғи және материалдық ресурстарды оңтайлы пайдалану. АӨК-де мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту тұрғысынан құрылыс, жаңа суармалы егістіктерді айналымға енгізу, сумен қамтамасыз ету және су бұру жүйелерін жөндеу мен жаңғырту, басқа да инфрақұрылым объектілеріне қажетті инвестициямен қамтамасыз ету қажет. Бүгінгі

күні АӨК-нің осы мәселелерін тек мемлекеттік-жекеменшік әріптестік негізінде жүзеге асырылатын инвестициялау процесі жанданған кезде ғана мүмкін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мемлекет Басшысы Қ. Тоқаевтың Үкіметтің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі, 15 шілде 2019 жыл [Электрондық ресурс]. – 2019. – URL: [http:// www. akorda.kz/ru](http://www.akorda.kz/ru).
2. Сүндетұлы Ж., Исмаилова А.С., Нукешева А.Ж. Приоритеты развития аграрного сектора развития Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2016. – С. 16-21.
3. Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы статистикасы. ҚР ҰЭМ Статистика комитеті [Электрондық ресурс]. – 2018. – URL: [http:// www. stat. gov. kz/](http://www.stat.gov.kz/)
4. Об итогах внешней торговли товарами Евразийского экономического союза. Статистика Евразийского экономического союза. Аналитический обзор, 26 февраля 2019 года [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/>
5. Обзор государственной политики в сфере агропромышленного комплекса государств – членов Евразийского экономического союза за 2012-2018 годы. – М., 2018. – 104 с.
6. Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік белсенділіктің жай-күйі туралы Ұлттық баяндама [Электрондық ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.atameken.kz/>

REFERENCES

1. Memleket Basshysy K. Tokaevtyn Ykimettin kenejtilgen oturyсында sojlegen sozi, 15 shilde 2019 zhyl [Jelektrondyk resurs]. – 2019. – URL: [http:// www. akorda.kz/ru](http://www.akorda.kz/ru) [in Kazakh].
2. Sundetuly Zh., Ismailova A.S., Nukesheva A.Zh. Prioritety razvitija agrarnogo sektora razvitija Kazahstana // Problemy agrorynka. – 2016. – S. 16-21 [in Russian].
3. Kazakhstan Respublikasyndagy auyl, orman zhәне balyk sharuashylygy statistikasy. KR YJeM Statistika komiteti [Jelektrondyk resurs]. – 2018. – URL: [http:// www. stat. gov. kz/](http://www.stat.gov.kz/) [in Kazakh].
4. Ob itogah vneshej torgovli tovarami Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. Statistika Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. Analiticheskij obzor, 26 fevralja 2019 goda [Jelektronnyj resurs]. – URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/> [in Russian].
5. Obzor gosudarstvennoj politiki v sfere agropromyshlennogo kompleksa gosudarstv – chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza za 2012-2018 gody. – M., 2018. – 104 s. [in Russian].
6. Kazakhstan Respublikasyndagy kasipkerlik belsendiliktin zhaj-kyji turaly Ylttyk bajandama [Jelektrondyk resurs]. – 2018. – URL: <http://www.atameken.kz/> [in Kazakh].

Ж. Сүндетұлы, А.Ж. Нукешева, Б.Т. Бейсенғалиев, Б.А. Айнаканова

ЭФФЕКТИВНОСТЬ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассмотрены современное состояние и развитие агропромышленного комплекса Казахстана. Авторами дана оценка производству валовой продукции сельского хозяйства за 2001-2018 годы, определены уровни реального объема роста. Выявлено, что значительное увеличение валовой продукции сельского хозяйства за последние годы во многом объясняется повышением

цен на сельхозпродукции, а производство ряда основных видов сельхозпродукции на душу населения еще не достиг уровня 90-х годов.

Низкий коэффициент самообеспечения наблюдается по овощной продукции, по рыбе и мясу птицы, тем не менее по растительному маслу, фруктам и ягодам, сахару, хлебопродуктам, внутренний рынок страны насыщен более чем на 100%.

Авторами определено, что растет экспорт продукции АПК, в том числе по зерну и муке, мясу, однако, он отличается сырьевой направленностью и низкой диверсификацией. В ходе исследования выяснилось, что импорт товаров в стране значительно диверсифицирован и высок, в связи с чем, предложены меры по реализации процессов импортозамещения, необходимость привлечения инвестиций в отрасль, создание цепочки поставщиков из мелких хозяйств, а также использование механизма государственно-частного партнерства.

Zh. Sundetuly, A. Nukesheva, B. Beisengaliev, B. Ainakanova

THE EFFICIENCY OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers the current state and development of the agro-industrial complex of Kazakhstan. The authors assessed the production of gross agricultural products for 2001-2018, determined the levels of real growth. It was revealed that a significant increase in gross agricultural output in recent years is largely due to higher prices for agricultural products, and the production of a number of basic types of agricultural products per capita has not yet reached the level of the 90s.

A low coefficient of self-sufficiency is observed for vegetables, fish and poultry, nevertheless, for vegetable oil, fruits and berries, sugar, bakery products, the country's domestic market is more than 100% saturated.

The authors determined that the export of agricultural products is growing, including for grain and flour, meat, however, it differs in raw materials and low diversification. The study revealed that the import of goods in the country is significantly diversified and high, and therefore measures were proposed to implement import substitution processes, the need to attract investment in the industry, the creation of a supply chain from small farms, and the use of public-private partnership.

K. Tukibayeva, PhD Student¹

M. Zakirova, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer²

A. Pranevich, d.e.s., Professor³

*L. Gumilyov Eurasian National University¹
Nur-Sultan*

*Sh. Ualikhanov Kokshetau State University²
Kokshetau*

Belarus State Economic University³

e-mail: pranevich@bseu.by

INNOVATIVE ACTIVITY AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF COMPETITIVENESS OF THE TOURISM INDUSTRY

This article highlights the problems of innovative activity in the tourism sector which has been identified and justified as the main factor in the development of competitiveness. The main content of the study is an analysis of the strengths and weaknesses of Kazakhstan in the field of innovation, it showed that the relatively high positions of Kazakhstan are provided with indicators of the development of institutions, but there is a substantial gap in all dimensions of the efficiency of using innovation resources. As a research task, the authors identified an attempt to conduct a comparative review of the general and tourism innovation cycle, as well as a comparative analysis of the countries' ranking in the global innovation index, travel and tourism competitiveness index, including the share of tourism in GDP. Considerable attention is paid to the relationship between the level of income and the effectiveness of innovations, their ratio proves that Kazakhstan does not effectively use its available innovation resources. Certainly, this problem applies to the tourism sector, since this sector uses innovations introduced in other areas of activity. The authors identified factors affecting innovative opportunities in the tourism sector and made recommendations for its further development.

Keywords: *innovative activity, tourism industry, tourism sector, innovation cycle, implementation of innovations, indicators of the development, effectiveness of innovation, innovative opportunities, innovation performance, innovation process.*

Кілт сөздер: *инновациялық белсенділік, туризм индустриясы, туризм саласы, инновациялық цикл, инновацияларды енгізу, даму индикаторлары, инновация тиімділігі, инновациялық мүмкіндік, инновация нәтижесі, инновациялық үдеріс.*

Ключевые слова: *инновационная активность, индустрия туризма, отрасль туризма, внедрение инновации, индикаторы развития, эффективность инновации, инновационные возможности, результаты инновации, инновационный процесс.*

Introduction. Recognition of the tourism sector as a strategically important and priority area gives broad opportunities for the development of innovative activities in this area. After all, innovation is a factor in enhancing the competitiveness in all sectors, including tourism [1]. Innovations in tourism contribute to maintaining a balance between supply and demand, production and consumption, provide a market

quota for inbound tourism, upgrade the level due to the diversity and quality of products and services, comply with the requirements of potential customers, and can resist the growth of competition by restraining people from traveling to areas that equal in terms of the regions of their own country (nature, culture, climate), etc. Thus, with the growing demand of the population for tourism services and the

congestion of the traditional travel destinations of the tourism industry, it is necessary to unceasingly introduce innovations [2-3].

The relevance of research on innovation activity in tourism is dictated by practical and scientific considerations. The rapidly developing tourism industry needs a new impulse and to strengthen innovative activity in order to substantiate its position in the competition.

The purpose of the paper is attempting to analyze the current situation of the innovation activity in general and also in tourism sector on the example of Kazakhstan. To achieve this purpose the following research tasks have been formulated:

- to outline the relationship between income levels and innovation performance of Kazakhstan;
- to analyze Kazakhstan's strengths and weaknesses in the Global Innovation Index - 2019;
- to carry out a comparative overview of the general and tourist scheme of the innovation cycle;
- to identify the factors that influence innovation opportunities of the tourism sector.

The present study uses data from multiple sources. The theoretical and methodological basis of the article consists of the works of scientists of Kazakhstan, CIS and foreign countries on the innovation activity of the tourism sector. The authors used statistical and comparative analyses as a methodological basis of the study. The information base of the study was the data of the Global Innovation Index Report-2019, Internet resources and data of periodicals.

Literature Review. Over the last two decades the topic of tourism innovation has been increasingly focused. However, the literature review shows that the question of innovative activity in the field of tourism in its infancy, therefore it is the subject of research by domestic and foreign scientists. According to A.M.Hjalager there is still limited systematic and comparable empirical evidence of the level of innovative activities and their impacts and

wider implications for destinations and national economies [4].

V.Novikov claims that innovation activity in the field of tourism is aimed at creating a new or changing an existing product, improving transport, hotel and other services, developing new markets, introducing advanced information and telecommunication technologies, modern forms of organizational and managerial activities[2]. M. Kalitvintseva outlines that innovative activities in tourism are closely related processes for the formation, implementation, promotion and after-sales service of an innovative tourist product by subjects of innovative activity in tourism, as well as for the financial support of these processes, resulting in an economic effect[5]. Following A. Duran-Sanchez, innovation in the tourism sector does not refer only to the digital transformation of the sector, but it must be integrated into companies through their management process and presented in the main areas of the company, marketing, technologies, cost reduction, brand improvement, people management and new business models, thus enabling tourism companies to be more flexible and agile to the constant changes in the sector[6].

Results and Discussion. According to the Global Innovation Index (GII) Kazakhstan ranks 79th place among the 129 economies featured in the GII 2019. The Index based on innovation capabilities, consists of 80 indicators, analyses innovation inputs and outputs, captures the multi-dimensional facets of innovation.

The table 1 demonstrates the rankings of Kazakhstan in the Global Innovation Index over the past three years.

The data given in the table shows that Kazakhstan performs better in innovation inputs than outputs. In 2019 our country ranks 64th in innovation inputs, it is worse than in 2018 and the same compared to 2017. Regarding innovation outputs, Kazakhstan ranks 92nd, the position is worse than in 2018, but better compared to 2017[7].

Table 1

Kazakhstan’s Rankings in the Global Innovation Index Report, 2017–2019 *

Years	GII	Innovationinputs	Innovationoutputs
2019	79	64	92
2018	74	55	91
2017	78	64	93

* Research Sources: Global Innovation Index Report-2019 [7]

The bubble chart below illustrates the relationship between income levels (GDP per capita) and innovation performance (GII score) (figure 1). The trend line indicates expected innovation performance based on income level.

Economies above the line obtain better results than expected and those below are deemed underperformers of innovation regarding GDP and we can see that Kazakhstan performs below its expected level of development.

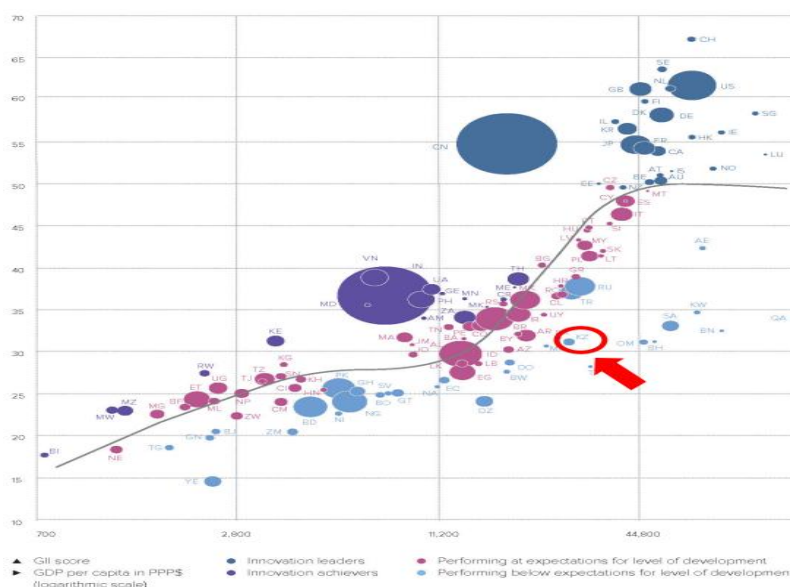

Figure 1. **GII scores and GDP per capita in PPP US\$ (bubbles sized by population) *** [7]

* Research Sources: Global Innovation Index Report 2019 (12th Edition)

Based on overview of Kazakhstan’s rankings in the 7 GII areas our country achieves better in institutions and its weakest performance is in creative outputs. Unfortunately, Kazakhstan produces less innovation outputs relative to its level of innovation investments. Let us consider it’s innovation strengths and weaknesses (table 2).

In general, the volume of innovative

products (goods, services) in the Republic of Kazakhstan in 2018 increased by 39.5% compared to 2017, the main indicators of innovative activity of enterprises for all types of innovations show that in 2018 the number of enterprises in Kazakhstan decreased by 1,2%, however, of those having innovation increased by 8.6%, enterprises with innovation account for 10.6% of the total number of

enterprises. The level of activity in the field of innovation increased by 10.4%, the number of organizations indicating the reasons for the

failure to carry out innovative activities in 2018 amounted to 2948 units, compared with 2017 their number decreased by 57.3% [8].

Table 2

An overview of Kazakhstan’s strengths and weaknesses in the GII 2019 *

№	Strengths		Weaknesses	
	Indicator name	Rank	Indicator name	Rank
1.	Cost of redundancy dismissal, salary weeks 19	19	Global R&D companies, top 3, in mn US\$	43
2.	Business environment	31	GDP/unit of energy use	109
3.	Ease of starting a business*	33	Venture capital deals/bn PPP\$ GDP	75
4.	Ease of resolving insolvency	34	Innovation link ages	118
5.	Pupil-teacher ratio, secondary	2	Scientific & technical articles/bn PPP\$ GDP	116
6.	QS university ranking, average score top 3	35	Computers of twarespending, % GDP	120
7.	Government's online service	32	Intellectual property receipts, % total trade	99
8.	Ease of protecting minority investors	1	ICT services exports, % total trade	115
9.	FDI net inflows, % GDP, 3-year average	22	Printing&other media, % manufacturing	92
10.	Utility models by origin/bn PPP\$ GDP	16	Generic top-level domains (TLDs)/th pop. 15–69	114
11.	Growth rate of PPP\$ GDP/worker, %, 3-year average	23	Mobile app creation/bn PPP\$ GDP	90

* *Research Sources: Global Innovation Index Report-2019 [7]*

Tourism is a vast field for innovation, it not only creates a new product or service, but also uses innovations introduced in other areas of activity. For example, with the introduction of the latest developments in the field of information technology the processes like the creation of a tourist product, tourist services, booking air and train tickets have moved to a new level [1].

Innovation in any industry has its own specific features. The result of innovative activity in tourism is an innovative tourism product, which is a complex of new or improved tourism services created on the basis of a combination of tourism service providers and implemented by the consumer in order to make a

profit. Therefore, in today’s highly competitive conditions for the development of the global tourism market, one of the success factors is the widespread introduction of innovations at all stages of the creation and promotion of tourist products.

Three groups of countries follow according to the degree of readiness to produce, diffuse and perceive innovation. The USA is an example of a creative country where tourism innovations are continuously produced and tested. At the same time, some states which referred to the adaptive participants are actively introducing innovations, trying to strengthen their competitive advantages, while the conservative ones, due to the disorganized structures,

the underdeveloped tourism market, and economic backwardness are not included in the process of diffusion of innovations and are inferior in competition[9]. From our perspective, Kazakhstan has the features of both an adaptive (the creation of tourism clusters, the development of the Internet, etc.) and conservative participant of innovations in the tourism market.

We use the concept of «innovation cycle» to take into consideration the totality of all stages of activity from the search for new ideas

to their use, commercialization and dissemination. The «innovation cycle» includes the period of creation of the innovation and the life cycle, this stems from the fact that the innovation can be used to create innovation more than once, and in areas that are sometimes very remote from the sphere of occurrence of innovation [2].

Let's compare the general scheme of the innovation cycle with the scheme in the tourism sector (table 3).

Table3

Comparative overview of the General and tourist scheme of the innovation cycle *

Innovation cycle			
Period of creation of the innovation		Innovation life cycle	
General	In the tourism sector	General	In the tourism sector
The stage of origin (the emergence of needs and opportunities of innovation, the formation of ideas);	The formation of the idea of opening a new direction (destination) of trips, a new tourist product or making changes to an existing one, introducing new technologies or communications.	Market introduction phase	a set of measures aimed at promoting tourism products and market introduction
Stage of formation (idea development);	formed, analyzed, determined the target orientation of the tour product, with a focus on a particular consumer, after creating and developing the idea of a future product, analyzes the possibilities of its implementation in practice, searches and selects suppliers of partners, planning of basic and additional services.	Commercialization and diffusion phase	Implementation and commercialization: at this stage, a sales management system is created, which includes employee incentives
Stage of development (introduction into production, experiment).	Product verification: presentation, trial sales, assessment of demand and competitiveness	Routine phase (stable implementation)	the new product is recognized by customers and is in demand in the market, the tourist product is developing dynamically, the tourist flow is increasing, the marketing image of the tourist product is being formed
		phase of transformation into a traditional product.	the innovation cycle comes to an end when other subjects of the tourist market begin to actively use this innovation in their activities, there is a mass production of tourism products.

* Compiled by the authors according to [2]

The development of innovative activities of tourism organizations is influenced by various factors. For example, factors affecting innovation opportunities consists of impact factors and interaction factors:

Impact factors include high risk of innovation, underdeveloped legislation on innovation, shortcomings in the training of innovation specialists, region image, weak security of property rights.

Interaction factors comprise the degree of readiness of enterprises and personnel for

innovation, intellectual capital level, the possibility of «brain drain», the degree of adaptability of the technology market, technology commercialization system efficiency, availability and degree of development of innovative infrastructure, the possibility of a lack of equity in enterprises, demand for innovation and cost recovery.

Let us compare and match results of the Travel and Tourism Competitiveness Index-2019 with Global Innovation Index -2019 [7, 10] (table 4):

Table 4

Comparative analyze of the Travel and Tourism Competitiveness Index-2019 with Global Innovation Index-2019 *

№	Countries	Travel and Tourism Competitiveness Index-2019- (TTCI)	Global Innovation Index-2019 (GII)	T&T industry Share of GDP, % in 2018 year
		Rank	Rank	
1.	Spain ^(top 10 TTCI)	1	29	5.4
2.	France ^(top 10 TTCI)	2	16	3.9
3.	Germany ^(top 10 TTCI)	3	12	3.5
4.	Japan ^(top 10 TTCI)	4	14	2.4
5.	United States ^(top 10 TTCI)	5	3	2.7
6.	United Kingdom ^(top 10 TTCI)	6	6	3.7
7.	Australia ^(top 10 TTCI)	7	15	3.0
8.	Italy ^(top 10 TTCI)	8	30	5.6
9.	Canada ^(top 10 TTCI)	9	22	2.0
10.	Switzerland ^(top 10 TTCI & top 10 GII)	10	1	2.7
11.	Sweden ^(top 10 GII)	22	2	2.4
12.	Netherlands ^(top 10 GII)	15	4	1.7
13.	Finland ^(top 10 GII)	28	6	2.0
14.	Denmark ^(top 10 GII)	21	7	2.4
15.	Singapore ^(top 10 GII)	17	8	4.0
16.	Israel ^(top 10 GII)	57	10	1.6
17.	Malaysia	29	35	4.8
18.	Thailand	31	43	9.6
19.	United Arab Emirates	33	36	5.5
20.	India	34	52	3.6
21.	Turkey	43	56	4.3
22.	Korea	16	11	0.9
23.	Russian Federation	39	46	1.2
24.	Kazakhstan	80	79	1.8

* Compiled by the authors according to [7, 10]

A comparative analysis of the Travel and Tourism Competitiveness Index-2019 and the Global Innovation Index-2019 shows that the Top-10 countries in the Travel and Tourism Competitiveness Index-2019 occupy 1 to 30 places in the Global Innovation Index-2019. An outstanding example is Switzerland, which is in the Top-10 in terms of TTCI and GII, it implies that Switzerland is both the most innovative and the most visited country in the world. Countries that are in the Top-10 of GII for the most part also rank from 1 to 30 places in TTCI, with the exception of Israel, which ranks 57th place in TTCI. We also examined countries for which Kazakhstan is still a tourist donor; these are Malaysia, Thailand, the United Arab Emirates, India, Turkey, Korea, and the Russian Federation. Unfortunately, Kazakhstan falls behind its tourist donors both in the TTCI and GII ratings, ranking 80th place in TTCI and 79th place in GII [7, 10]. We came to the conclusion that the development of the tourism industry is interconnected with the development of innovation. The tourism business uses various forms and methods of organizing leisure, is the initiator in the introduction of various innovations, is constantly developing and changing forms, as well as the ways of offering and providing services, exploring new opportunities, respectively, the problems of increasing innovative activity in this industry have practical scientific interest.

Conclusion. Finally, the analysis leads to the following conclusions:

Firstly, since the formation and implementation of innovations requires a combination of efforts of various economic and social spheres, it is difficult to innovate without state support. Great number of countries form specialized national organizations to promote innovations in tourism such as Visit Britain, Tourepana, Polska Organizacja Turystyczna. In Kazakh-

stan, this role is assigned to National Company 'Kazakh Tourism' which was established in 2017.

Secondly, as world experience shows, we have to increase and enhance public-private partnership projects in the field of tourism for innovative and dynamic development of this industry.

Thirdly, the formation of tourist and recreational zones can be attributed to innovative development. This is a type of special economic zone which is created for the development and provision of tourism services. Since these zones are not widespread in Kazakhstan, their creation in our country is innovative.

Fourth, among the innovative projects that can be actively implemented, for example, in the city of Nur-Sultan, is medical tourism. Progress in this area can only be achieved if there is a unified operational communication between clinics and tour operators for the formation of a medical tourist product and its promotion, as well as implementation. An innovative approach is required to improve the level of management and service of medical tourism. Such coordination can be carried out by the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan together with JSC «NC» Kazakh Tourism». This is very much the key component in future attempts to overcome innovation issues in the field of tourism.

Overall, our results demonstrate that the development of the innovation process is stimulated by the presence of negative factors requiring neutralization. Thus, the intensification of innovation should be one of the priority areas of the national tourism policy of the Republic of Kazakhstan. Different structures interact in the field of tourism, including local authorities, government, tourism organizations, operators, hotel owners, etc. The positive effect in the development of this industry depends on their complex coordinated actions.

REFERENCES

1. Tihomirova I.I, Andreeva A.A. Innovacionnaja dejatel'nost' v sfere turizma: sushhnost' i specifika [Innovative activity in the field of tourism: essence and specificity]// Vestnik evrazijskoj nauki. – 2015. – №2 (27). Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-deyatelnost-v-sfere-turizma-suschnost-i-spetsifika> (Access date: 28.01.2020) [in Russian].
2. Novikov V.S. Innovacii v turizme [Innovation in Tourism]: Ucheb. posobie / V. S. Novikov. – 3-e izd., ispr. i dop. – M.: Akademiya, 2010. – 208 s.[in Russian].
3. Vartanova M.L. Innovacionnaja dejatel'nost' v turizme i ee gosudarstvennoe regulirovanie [Innovative activity in tourism and its state regulation] // Jekonomicheskie otnosheniya. – 2017. – № 2. – Volume 7. – S. 209-222. – doi: 10.18334/eo.7.2.37566 (Access date: 28.01.2020).
4. Hjalager A-M. A Review of Innovation Research in Tourism // Tourism Management. – 2010. – Volume 31. – P. 1-12. – Retrieved from: doi: 10.1016/j.tourman.2009.08.012 (Access date: 28.01.2020) [inEnglish].
5. Kalitvinceva M.V. Innovacionnaja dejatel'nost' v turizme: ponjatijnyj apparat i osobennosti razvitija [Innovative activity in tourism: conceptual framework and development features] // Rossijskoe predprinimatel'stvo. – 2011. – №10-1. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-deyatelnost-v-turizme-ponyatiynyy-apparat-i-osobennosti-razvitiya-1> (Access date: 28.01.2020) [in Russian].
6. Duran-Sanchez A., Alvarez-Garcia J., del Rio-Rama M.C., Rosado-Cebrian B. Science Mapping of the Knowledge Base on Tourism Innovation // Sustainability. – 2019. – Volume 11. – Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/su11123352> (Access date: 28.01.2020) [inEnglish].
7. Global Innovation Index Report 2019(12th Edition). Retrieved from: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf> (Access date: 28.01.2020).
8. Informacionno-analiticheskaja Sistema ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, komitet po statistike [Information and analytical system of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Committee on Statistics]. Retrieved from: <https://taldau.stat.gov.kz/> (Access date: 28.01.2020).
9. Reshetnikov D.G. Innovacionnyj process v turizme: mezhdunarodnyj opyt i vozmozhnosti dlja Belarusi [The innovation process in tourism: international experience and opportunities for Belarus] // Mat. I Respubl. nauchn. konf. «Belarus' v sovremennom mire». – 2002. – S.292-296.
10. The Travel & Tourism Competitiveness Index Report, 2019. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (Access date: 28.01.2020).

ЛИТЕРАТУРА

1. Тихомирова И.И., Андреева А.А. Инновационная деятельность в сфере туризма: сущность и специфика // Вестник евразийской науки. – 2015. – №2 (27). Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-deyatelnost-v-sfere-turizma-suschnost-i-spetsifika> (Дата обращения: 28.01.2020).
2. Новиков В.С. Инновации в туризме: Учебн.пособие / В.С. Новиков. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2010. – 208 с.
3. Вартанова М.Л. Инновационная деятельность в туризме и ее государственное регулирование // Экономические отношения. – 2017. – № 2. – Т. 7. – С. 209-222. – doi: 10.18334/eo.7.2.37566 (Дата обращения: 28.01.2020).
4. Hjalager A-M. A Review of Innovation Research in Tourism // Tourism Management.

– 2010. – Volume 31. – P. 1-12. – doi: 10.1016/j.tourman.2009.08.012 (Дата обращения: 28.01.2020).

5. Калитвинцева М.В. Инновационная деятельность в туризме: понятийный аппарат и особенности развития // Российское предпринимательство. 2011. – №10-1. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-deyatelnost-v-turizme-ponyatiynyyu-apparat-i-osobennosti-razvitiya-1> (Дата обращения: 28.01.2020).

6. Duran-Sanchez A., Alvarez-Garcia J. del Rio-Rama M.C., Rosado-Cebrian B. Science Mapping of the Knowledge Base on Tourism Innovation // Sustainability. – 2019. – Volume 11. – Режим доступа: <https://doi.org/10.3390/su11123352> (Дата обращения: 28.01.2020).

7. Global Innovation Index Report 2019 (12th Edition). Режим доступа: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf> (Дата обращения: 28.01.2020).

8. Informacionno-analiticheskaja sistema Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazakhstan, komitet po statistike [Information and analytical system of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Committee on Statistics]. Retrieved from: <https://taldau.stat.gov.kz/> (Access date: 28.01.2020).

9. Reshetnikov D.G. Innovacionnyj process v turizme: mezhdunarodnyjopyt i vozmozhnosti dlja Belarusi [The innovation process in tourism: international experience and opportunities for Belarus] // Mat. I Respubl. nauchn. konf. «Belarus' v sovremennom mire». – 2002. – S.292-296.

10. The Travel & Tourism Competitiveness Index Report, 2019. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (Access date: 28.01.2020).

К.Б. Тукибаева, М.С. Закирова, А.А. Праневич

**ИННОВАЦИОННО-КАБІЛЕТТІЛІК ТУРИСТИК САЛАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ
ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ**

Аннотация

Бұл мақалада туризм саласындағы инновациялық белсенділік мәселелері қарастырылған. Авторлармен туристік саладағы бәсекеге қабілеттілікті дамытудың негізгі факторы ретінде инновациялық белсенділіктің маңыздылығы анықталып, негізделген. Зерттеудің негізгі мазмұны инновация саласындағы Қазақстанның мықты және әлсіз жақтарын талдауды құрайды. Деректерді талдау нәтижесі Қазақстанның салыстырмалы түрде жоғары позициялары, ең алдымен, институттардың даму көрсеткіштерімен қамтамасыз етілгенін көрсетті, бірақ инновациялық ресурстарды пайдалану тиімділігінің барлық өлшемдерінде айтарлықтай артта қалушылық байқалады. Зерттеу барысында авторлар жаһандық инновациялық индекс пен туризм және саяхат саласындағы жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне, оларға кіретін елдердің жалпы ішкі өнімдегі туризмнің үлесіне салыстырмалы талдау жасап, жалпы инновациялық цикл мен туризмдегі инновациялық циклге салыстырмалы шолу келтірген. Сонымен қатар, кіріс деңгейі мен инновациялардың тиімділігі арасындағы байланыс қарастырылған, ал, олардың арақатынасы Қазақстанның өз инновациялық ресурстарын тиімді пайдаланбайтындығын дәлелдеді. Бұл мәселе туризмге де қатысты, өйткені бұл сала өзге салалардағы инновацияларды белсенді қолданады және оған ықпал етеді. Сондай-ақ, авторлар туризм саласындағы инновациялық мүмкіндіктерге әсер ететін факторларды анықтап, саланы болашақта дамыту бойынша ұсыныстар жасады.

**ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ**

Аннотация

В данной статье раскрываются проблемы инновационной активности в сфере туризма. Выявлена и обоснована значимость инновационной активности как основного фактора развития конкурентоспособности в туристской отрасли. Основное содержание исследования составляет анализ сильных и слабых сторон Казахстана в сфере инновации. Анализ данных показал, что относительно высокие позиции Казахстана обеспечены, прежде всего, показателями развития институтов, но, наблюдается существенное отставание по всем измерениям эффективности использования ресурсов инноваций. В качестве исследовательской задачи авторами была определена попытка провести сравнительный обзор общего инновационного цикла и инновационного цикла в сфере туризма, также сравнительный анализ рейтинга стран в глобальном инновационном индексе и в индексе конкурентоспособности туризма и путешествий за 2019 год, включая долю туризма в ВВП. Значительное внимание уделяется взаимосвязи между уровнем доходов и эффективностью инноваций, их соотношение доказывает, что у Республики Казахстан имеющиеся ресурсы инноваций используются недостаточно эффективно. Данная проблема относится и к сфере туризма, так как данный сектор использует инновации, внедренные в других сферах деятельности. Авторами были выявлены факторы, влияющие на инновационные возможности в сфере туризма и даны рекомендации по дальнейшему развитию туристской отрасли.

УДК 330.34.01, 658.11
ГРНТИ 06.81.12

А.О. Туреханова, докторант PhD

М.Р. Смыкова, к.э.н., ассоциированный профессор

М.В. Тютюнникова, к.э.н., доцент

УО «Алматы Менеджмент Университет»

г. Алматы

e-mail: ms.turekhanova@gmail.com

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

В статье проведен анализ роста малого предприятия в Республике Казахстан, определена тенденция развития и динамика изменений. Использовался статистический метод, проведен корреляционный и регрессионный анализ зависимости корреляции, зависимости, найдены коэффициенты корреляции; коэффициент детерминации; коэффициент упругости. Авторы использовали данные малых предприятий, в качестве анализа информации использованы вторичные данные, а именно статистика Казахстана по количеству малых предприятий за период с 2001 по 2018 год. На основании полученных результатов, авторы доказали, что предприятия малого бизнеса в РК имеет стабильный рост, не смотря на закрытие большого количества малых предприятий в первые годы работы. При этом количество открывающихся и стабильно

работающих с каждым годом растет. Ценность исследования заключается в том, что оно анализирует динамику роста малых предприятий в Казахстане в разрезе 18 лет. На основании полученных данных можно проследить экономическую взаимосвязь и выявить рекомендации по увеличению росту малых предприятий. Результаты исследования роста малых предприятий подтверждают приоритетное направление развития экономики согласно стратегии развития «Казахстан 2050», где одна из целей вхождения в тридцатку развитых государств.

Ключевые слова: малое предприятие, рост, динамика, корреляция, малый и средний бизнес, прогноз роста, статистика, экономика, Казахстан, тенденция.

Кілт сөздер: шағын бизнес, өсу, динамика, корреляция, шағын және орта бизнес, өсу болжамы, статистика, экономика, Қазақстан, тенденция.

Keywords: small business, growth, dynamics, correlation, small and medium business, growth forecast, statistics, economy, Kazakhstan, the trend.

Введение. Роль малого предпринимательства очень важна для мировой экономики, что находит отражения во многих исследованиях данного вопроса. Многие исследования больше акцентированы на вопросах становления предпринимательства на развитых рынках, это касается, как и больших предприятий, так и малых, и средних [1]. Исследования на развивающихся рынках обусловлены трудностями, в связи с закрытостью финансовой и бухгалтерской информацией, которые часто ненадежны и неточны [2]. Аудиторские компании, входящие в Большую четверку также отметили обеспокоенность с предоставлением финансовой отчетности их релевантностью и точностью, выражая свое мнение об их искаженности в развивающихся странах [3]. Важность изучения трендов развития малого и среднего бизнеса обусловлено еще тем, что нехватка ресурсов заставляют владельцев малого и среднего бизнеса принимать решения на основе личностных характеристик владельцев бизнеса тем самым, делая МСБ более уникальным, чем более крупный бизнес, который имеет больше ресурсов и способен принимать решения, опираясь на финансовые возможности, время, специалистов.[4]

Благоприятный инвестиционный климат, стабильный рост в экономике делает развивающиеся рынки привлекательными для

инвесторов, несмотря на сложность в плане прозрачности и информационной асимметрии в предпринимательстве. В мировой экономике роль развивающихся стран имеет решающее место, так как значительный вклад приходится на развивающиеся страны [5]. Настоящее исследование развития малого предпринимательства делает его актуальным в разрезе нашего государства, как страны с амбициозными планами на 2050, где расписана стратегия: входа в 30 развитых стран. В последнем Экономическом докладе Всемирного банка по Казахстану отмечился рост ВВП в 2019 году на 4%, а также было отмечено, что для экономического роста необходимо уделить внимание малому и среднему бизнесу [6].

Целью данного исследования является изучение роста предприятий, а именно малого предприятия в Казахстане, определение тенденций развития и динамику изменений. Методология: В исследовании анализируются данные малых предприятий за период 2001–2018 годов. Был проведен анализ динамики и выявлены тенденции развития малого бизнеса в Казахстане.

Обзор литературы. В развитых странах большая роль отдана малому предприятию, как источнику занятости и стабильности, деятельность малых предприятий его развитие и рост является актуальным источником исследований многих зарубеж-

ных и местных ученых, так как понимание, что формирование среднего класса и создание рабочих мест, одно из важных приоритетов, почему нужно пристально изучать и посвящать свои работы данной теме. Одними из важных исследований в изучении малого и среднего бизнеса можно отметить таких зарубежных ученых как: Минна Саунила [7], Майкл Питерс [8], Билл Вильямс [9], Пиншот Г [10]. Хоскинс А. [11] и др. Приоритетным направлением в изучении малого бизнеса в трудах ученых можно отметить таких отечественных ученых-исследователей и практиков как Утебаева А.Б. [12], Воевутко А.Ю. [13] и др.

Основная часть. Существует тесная связь между уровнем экономики и развитием малого бизнеса, стабильность в стране в политическом и экономическом аспекте способствует развитию более крупных предприятий, люди находят работу и не пытаются открыть новые малые предприятия, в этом плане для нашего государства развитие малого предприятия на фоне кризиса станет отправной точкой, которая принесет положительный эффект на экономику в целом. Также стоит взять во внимание национальную особенность и отношения к предпринимательской деятельности как стремление к высоким стандартам жизни, как один из ключевых факторов благоприятного климата для развития малого бизнеса в Казахстане.

Для исследования использовались доступные статистические данные Интернет-ресурсов, а также данные всемирных

рейтингов. Методология исследования состоит из статистического анализа количественных характеристик экономической ситуации малого предприятия в Казахстане, проведен анализ роста и сделан прогноз изменения количества малого предприятия. Применяя методы статистического анализа, исключая путем проверки автокорреляции случайных ошибок, можно дать понимания ситуации процессов развития малого бизнеса и полученные данные должны стать основой для прогнозирования роста экономики в целом. Для статистических исследований важно использовать количественные данные, которые могут быть сопоставимы и иметь достоверную базу. Используемые статистические данные полностью соответствуют принципам: 1. беспристрастностью, данные для всех пользователей содержать одинаковую статистическую информацию; 2. объективностью, статистические данные прозрачны, систематически обновляются в соответствии с прошедшим временем; 3. надежностью, информация собрана последовательно, сопоставима и обработана на национальном уровне.

В ходе исследования проведен анализ динамики и выявлены тенденции развития малого бизнеса в Казахстане. Для проверки были взяты данные официальной статистики РК, в частности количество малых предприятий за период с 2001 по 2018 год. По имеющимся данным был проведен корреляционный и регрессионный анализ зависимости коэффициента корреляции; коэффициент детерминации; автокорреляция.

Таблица 1

Динамика роста количества предприятий *

Год	Число малых предприятий	Абсолютный рост (ΔУ)		Темп роста (К)		Средний темп роста (ΔК)	
		Базисный	Цепной	Базисный	Цепной	Базисный	Цепной
2001	117 351	0		1,000		0,000	
2002	129 001	11650	11650	1,099	1,0992748	0,099	0,0992748

1	2	3	4	5	6	7	8
2003	136 970	19619	7969	1,167	1,0617747	0,167	0,0617747
2004	150 146	32795	13176	1,279	1,0961962	0,279	0,0961962
2005	167 581	50230	17435	1,428	1,1161203	0,428	0,1161203
2006	168 458	51107	877	1,436	1,0052333	0,436	0,0052333
2007	173 937	56586	5479	1,482	1,0325244	0,482	0,0325244
2008	169 356	52005	-4581	1,443	0,9736629	0,443	-0,0263371
2009	181 347	63996	11991	1,545	1,0708035	0,545	0,0708035
2010	179 553	62202	-1794	1,530	0,9901074	0,530	-0,0098926
2011	169 769	52418	-9784	1,447	0,9455091	0,447	-0,0544909
2012	166 948	49597	-2821	1,423	0,9833833	0,423	-0,0166167
2013	175 189	57838	8241	1,493	1,0493627	0,493	0,0493627
2014	189 422	72071	14233	1,614	1,0812437	0,614	0,0812437
2015	212 925	95574	23503	1,814	1,1240775	0,814	0,1240775
2016	227 613	110262	14688	1,940	1,068982	0,940	0,068982
2017	247 770	130419	20157	2,111	1,0885582	1,111	0,0885582
2018	271 208	153857	23438	2,311	1,0945958	1,311	0,0945958
	179 697		9 050,41	1,0505		0,050511	

* Данные рассчитаны авторами в табличном процессоре Excel, источник данных для расчета взят с <https://stat.gov.kz/>

В целом, был рассчитан средний уровень ряда динамики, средний абсолютный рост, средний темп роста. Средний темп роста в нашем анализе составляет 1,05, этот показатель, рассчитанный по формуле (1), свидетельствует о том, что рост количества малых предприятий увеличивается в среднем по сравнению с предыдущим.

$$\text{Темп роста } C_p = \sqrt[n-1]{\frac{Y_n}{Y_1}} = 1,05 \text{ (Формула 1)}$$

n – количество лет (18), $\frac{Y_n}{Y_1}$ – базисный показатель, Y_n – количество предприятий на 2018, Y_1 – кол-во на 2001.

Были рассчитаны параметры (a_0 , a_1) уравнения $y_t = a_0 + a_1t$, которое характеризует тенденцию развития малого предприятия в Казахстане. Они сделали ряд сглаживающих динамику методом 3-уровневого скользящего среднего.

Основываясь на проведенном анализе динамики роста малых предприятий определен средний рост в 5%, что составляет 179697 предприятий за последние 18 лет (с 2001 по 2018 год включительно). Как известно, в ряде динамики присутствуют два важных элемента: показатель времени и соответствующие уровни развития изучаемого явления «у» (в нашем случае это небольшое предприятие). Чтобы получить правильный анализ, были изучены показатели в динамике лет, что позволило избежать случайных выводов. Для характеристики и анализа динамики процесса использовались показатели абсолютного уровня, абсолютного роста, темпа роста и темпа прироста. За исследуемый период с 2001 по 2018 год количество малых предприятий увеличилось с 117 351 единицы до 271 208, т.е. на 153857 больше или в 2 раза больше.

Скользящая средняя *

Годы	Количество малых предприятий	Укрупнение интервалов \hat{y}_t	Скользящая средняя
2001	117351	125061,6152	
2002	129001	131132,2012	
2003	136970	137202,7871	140209,8
2004	150146	143273,3731	150431,2
2005	167581	149343,9591	159418,4
2006	168458	155414,545	165895,6
2007	173937	161485,131	172135,8
2008	169356	167555,717	174530,2
2009	181347	173626,3029	174792,4
2010	179553	185767,4749	173394,6
2011	169769	191838,0608	174561,2
2012	166948	197908,6468	176176,2
2013	175189	203979,2327	182850,6
2014	189422	210049,8187	194419,4
2015	212925	216120,4047	210583,8
2016	227613	222190,9906	229787,6
2017	247770	228261,5766	
2018	271208	234332,1626	
сред.	179 696,89		

* Данные рассчитаны авторами в табличном процессоре Excel

Основываясь на проведенном анализе динамики роста малых предприятий определен средний рост в 5%, что составляет 179697 предприятий за последние 18 лет (с 2001 по 2018 год включительно). Как известно, в ряде динамики присутствуют два важных элемента: показатель времени и соответствующие уровни развития изучаемого явления «у» (в нашем случае это небольшое предприятие). Чтобы получить правильный анализ, были изучены показатели в динамике лет, что позволило избежать случайных выводов. Для характеристики и анализа динамики процесса использовались показатели абсолютного уровня,

абсолютного роста, темпа роста и темпа прироста. За исследуемый период с 2001 по 2018 год количество малых предприятий увеличилось с 117 351 единицы до 271 208, то есть на 153857 больше или в 2 раза больше. Наибольший рост наблюдался в 2015 году по сравнению с 2014 годом и составил 23503, или 12%. Основываясь на анализе, наблюдается отрицательный рост в 2008 году на 4581 по сравнению с 2007 годом, а также наиболее сильно снизился в 2011 году по сравнению с 2010 годом, который составил 9784, что составляет 5,4%. В целом можно отметить тенденцию роста малого предприятия (рис. 1).

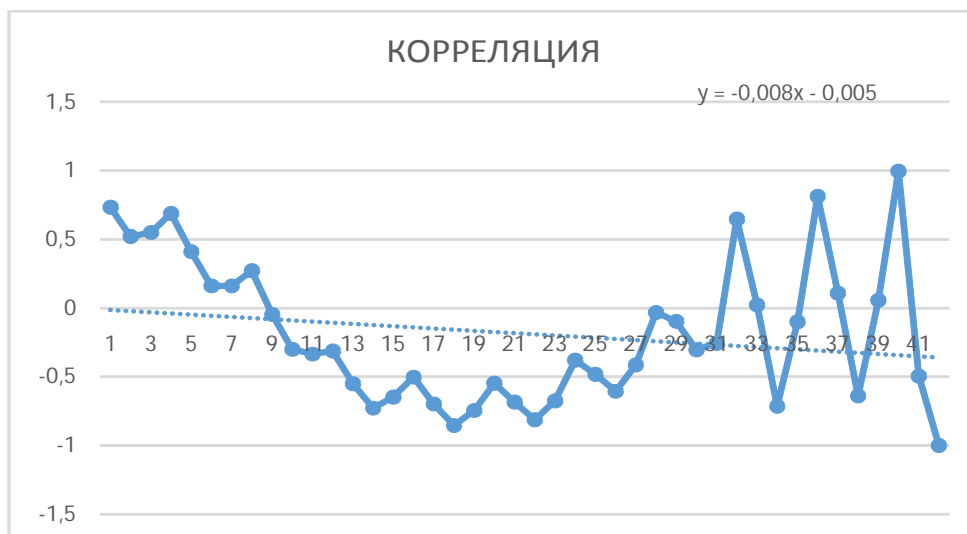

Рисунок 1. График корреляции *

* Корреляция рассчитана авторами в табличном процессоре Excel, источник данных для расчета взят с <https://stat.gov.kz/>

Чтобы улучшить прогноз были использованы данные из отчета о группировке предприятий по результатам финансовой деятельности, (предприятия, которые получили доход), построили модель временного ряда. При построении модели использована полная серия, подчеркивая сезонность, разбивая данные на кварталы. Для точности прогноза очень важно использовать длительный период, поэтому прогнозный период с 2001 по 2018 год, который в свою очередь делится на квартальные данные. Основываясь на поле корреляции, можно предположить, что связь является линейной. Чтобы улучшить качество модели, протестирована автокорреляция случайных ошибок с временным сдвигом. Кроме того, был рассчитан коэффициент автокорреляции первого, второго и более высоких

рядов. При определении точного числа периодов (лагов) было применено правило статистической достоверности, при котором максимальный лаг не должен превышать $n/4$, использована автокорреляция до 10 порядка. Для расчета следующего ряда, измерялась зависимость между соседними уровнями ряда.

$$R_1 = \frac{\sum_{t=2}^n (y_t - \bar{y}_1)(y_{t-1} - \bar{y}_2)}{\sqrt{\sum_{t=2}^n (y_t - \bar{y}_1)^2 \sum_{t=2}^n (y_{t-1} - \bar{y}_2)^2}} \quad (\text{Формула 2})$$

где $\bar{y}_1 = \frac{1}{n-1} \sum_{t=2}^n y_t$, $\bar{y}_2 = \frac{1}{n-1} \sum_{t=2}^n y_{t-1}$.

Результаты анализа представлены в таблице 3.

Лаг и автокорреляция *

Лаг	Коэффициент автокорреляции
1	0,732675884
2	0,520006971
3	0,549395199
4	0,688100703
5	0,4094222
6	0,160593842
7	0,160846326
8	0,271094927
9	-0,046252273
10	-0,30068042

* Данные рассчитаны авторами в табличном процессоре Excel, источник данных для расчета взят с <https://stat.gov.kz/>

На основании данных, полученных для коэффициентов автокорреляции, наблюдаются отрицательные значения, знаки

коэффициента не показывают нам увеличение или уменьшение трендов, поэтому мы строим коррелограмму.

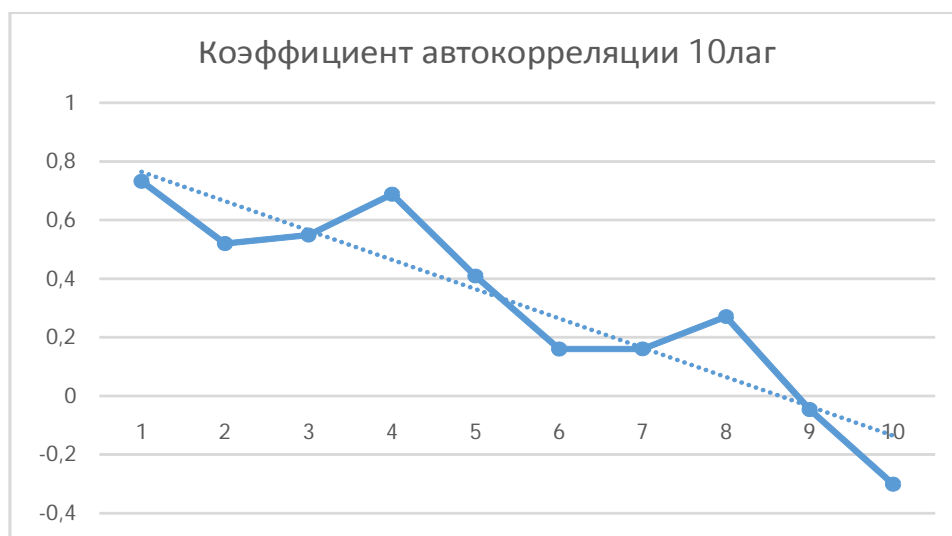

Рисунок 2. Коэффициент автокорреляции *

* Автокорреляция рассчитана авторами в табличном процессоре Excel, источник данных для расчета взят с <https://stat.gov.kz/>

Самый высокий коэффициент автокорреляции – первый коэффициент запаздывания 0,73 близок к 1, что означает, что наш временной ряд содержит только тренд (рис. 2). Коэффициент автокорреляции не

должен превышать 1 и не должен быть меньше -1, наши значения находятся в этом коридоре, а полученные данные не равны нулю и не близки, что показывает случайность процессов, поэтому наша построен-

ная коррелограмма и полученный коэффициент данные показывают взаимосвязанность измерений. Полученные данные, были проверены для исключения ошибок и случайности.

На основании полученных данных, мы можем спрогнозировать рост малого предприятия в РК, который будет составлять не менее 5% в год, что является не плохим показателем для экономики в целом.

Выводы. В Стратегии развития Республики Казахстан до 2050 года отмечена главная цель – создание процветающего общества на основе сильного государства, развитой экономикой и возможности всеобщего труда, вхождение Казахстана в тридцать наиболее развитых стран мира. Анализируя проблемы, характерные для перехода экономики Казахстана на инновационный путь развития, особое внимание уделяется малому и среднему бизнесу.

По данным Министерства национальной экономики Казахстана: доля малого и среднего бизнеса в ВВП должна превысить 28% к началу 2020 года, для того чтобы достичь высокого уровня благосостояния она должна составлять не менее 50%. Важность малого и среднего бизнеса в развитии экономики подтверждается тем фактом, что в таких странах, как Япония, Германия, Бельгия, Италия, предприятия малого и среднего бизнеса составляют более 90% от числа всех имеющихся предприятия во многих развитых странах и МСБ в этих странах дает более 50% ВВП.

С учетом сложившейся ситуации в мире, в связи с пандемией, с большим экономическим кризисом, который очень сильно повлиял на весь малый и средний бизнес, одним из выходов из данной ситуации для малого бизнеса является эффективное сотрудничество между малыми и средними предприятиями, синергия предприятий, которая поможет из несколько слабых предприятий сделать хотя бы одно, которое с ми-

нимальными потерями выстоит и будет развиваться дальше. Многие научные исследования настаивают на важности эффективного сотрудничества; тем не менее, немногие сосредоточены на эффективности. Как было отмечено в исследовательской работе, которую провели на базе Корейских предприятий, роль эффективного сотрудничества между малыми и средними предприятиями очень важна в развитие бизнеса [14].

Для эффективности и благоприятности любого малого и среднего предприятия ведущая роль отведена на амбиции руководителей и собственников, ведь как отмечено многими исследователями дефицит ресурсов для развития предприятия не так страшен, как отсутствия амбиций и правильной позиции на рынке собственников.

Авторы статьи указали на важность роли менеджеров и собственников на влияние инновационной ориентации, сделав акцент именно на управленческое восприятие рынка, тем самым подчеркнув, что достижение предприятий является вопросом амбиций и предпринимательских способностей, а не вопрос наличия необходимых ресурсов или благоприятных рыночных условий [15].

В проведенном исследовании наблюдается рост малых предприятий в Республики Казахстан, не смотря на экономические трудности и проблемы современного общества, наш оптимистический прогноз состоит на основании данных прошлых лет, что рост малых предприятий все же будет. На сегодня с учетом положения во всем мире, где карантин и пандемия очень сильно отобразилось на малых предприятиях сейчас как никогда актуальность именно личностно-амбициозного влияния собственников на то, будет предприятие малое расти и развиваться дальше выходит на один их главных критериев, на который нужно обратить внимание в будущих исследованиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абор Ж., Аджаси К.К.Д. Корпоративное управление и сектор малых и средних предприятий: теория и значение. *Corp. Gov. Int. J.*, 2007. – С. 111–122.
2. Ли С., Хо Парк С., Шуджи Бао Р. Насколько мы можем доверять финансовому отчету? // *Международный журнал развивающихся рынков*. – 2014. – С. 33-53.
3. Махмуд М., Оразалин Н. Экологическое управление и отчетность по устойчивому развитию в нефтегазовом и горнодобывающем секторе Казахстана: свидетельство развивающейся экономики бывшего СССР // *Журнал «Чистое производство»*. – 2017. – Вып. 164. – С. 389-397.
4. Роберт Коффи, Ричард Скейс. Реальный мир владельца малого бизнеса // *Routledge возрождения, книга №1*. – 2015. – С. 174.
5. Ма С. и Ма Л. Связь качества заработка с корпоративной эффективностью // *Pacific Accounting Review*. – 2017. – №3. – С.397-422.
6. Данные Всемирного банка. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org>
7. Saunila M. Innovation capability for SME success: perspectives of financial and operational performance // *Journal of Advances in Management Research*. – Volume 11. – №2. – P. 163-175.
8. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство / Р. Хизрич. – М.: Прогресс-Универс, 1992. – С. 20.
9. Вильямс Г. Торговый хаос: Увеличение прибыли методами технического анализа. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – С.310.
10. Pinchot G. Intrapreneuring: why you do not have to leave the corporation to become an entrepreneur. – New York: Harperand Row, 1985.
11. Хоскинг А. Курс предпринимательства / Пер. с англ.; общ. ред. В. Рыбалкин. – М.: Международные отношения, 1993. – 352 с.
12. Утебаева А.Б. Инновационный менеджмент: Учебн. пособие для студентов. – Павлодар: Кереку, 2009. – С.163.
13. Воевутко А.Ю. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса в Казахстане // *Финансы Казахстана*. – 2011. – № 5. – С. 37-40.
14. Ли Цзиюнга Ким Чулен Чой Гюнхен. Изучение анализа охвата данных для измерения эффективности совместной инновационной деятельности малых и средних предприятий в Корее // *European Journal of Operational Research*, 278. – 2019. – С.533-545.
15. Colclough S.N., Moen O., Hovd N.S., Chan A. Инновационная ориентация на МСП: данные норвежских экспортеров МСП // *Международный журнал по малому бизнесу*. – 2019. – Вып. 37. – С.780-803.

REFERENCES

1. Abor Zh., Adzhasi K.K.D. Korporativnoe upravlenie isektor malyh i srednih predpriyatij: teorija i znachenie // *Corp. Gov. Int. J.* – 2007. – S. 111-122 [in Russian].
2. Li S., Ho Park S. i Shudzhi Bao R. Naskol'ko my mozhem doverjat' finansovomu otchetu? // *Mezhdunarodnyj zhurnal razvivajushhihsja rynkov*. – 2014. – S. 33-53 [in Russian].
3. Mahmud M., Orazalin N. Jekologicheskoe upravlenie i otchetnost' po ustojchivomu razvitiju v neftegazovom i gornodobyvajushhem sektore Kazahstana: svidetel'stvo razvivajushhejsja jekonomiki byvshego SSSR // *Zhurnal «Chistoe proizvodstvo»*. – 2017. – Vyp. 164. – S. 389-397 [in Russian].

4. Robert Koffi, Richard Skejs. Real'nyjmirvladel'camalogobiznesa // Routledge voz-rozhdeniya, kniga №1, 2015. – S. 174 [in Russian].
5. Ma S., Ma L. Svjaz' kachestva zarabotka s korporativnoj jeffektivnost'ju // Pacific Accounting Review. – 2017. – №3. – S. 397-422 [in Russian].
6. Dannye Vsemirnogo banka. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org>[in Russian].
7. Saunila M. Innovation capability for SME success: perspectives of financial and operational performance // Journal of Advances in Management Research. – Volume 11. – №2. – P. 163-175.
8. Hizrich R. Pitera M. Predprinimatel'stvo / R. Hizrich. – M.: Progress-Univers, 1992. – S.20 [in Russian].
9. Vil'jams G. Torgovyj kaos: Uvelichenie pribyli metodami tehničeskogo analiza. – M.: Al'pina Pabliher, 2012. – S. 310 [in Russian].
10. Pinchot G. Intrapreneuring: why you do not have to leave the corporation to become an entrepreneur. – New York: Harper and Row, 1985.
11. Hosking A. Kurs predprinimatel'stva / Per. s angl.; obshh. red. V. Rybalkin. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1993. – 352 s. [in Russian].
12. Utebaeva A.B. Innovacionnyj menedzhment: Uchebn.posobie dlja studentov. – Pavlodar: Kereku, 2009. – 163 s.[in Russian].
13. Voevutko A. Ju. Gosudarstvennaja podderzhka malogo i srednego biznesa v Kazahstane // Finansy Kazahstana. – 2011. – № 5. – S. 37-40 [in Russian].
14. Li Czijunga Kim Chuljon Choj Gjunhjon. Izuchenie analiza ohvata dannyh dlja izmereniya jeffektivnosti sovmestnoj innovacionnoj dejatel'nosti malyh i srednih predpriyatij v Koree // European Journal of Operational Research, 278. – 2019. – P. 533-545 [in Russian].
15. Colclough S.N., Moen O., Hovd N.S., Chan A. Innovacionnaja orientacija na MSP: dannye norvezhskih jeksporterov MSP // Mezhdunarodnyj zhurnal po malomu biznesu. – 2019. – Vyp. 37. – S.780-803 [in Russian].

А.О. Туреханова, М.Р. Смыкова, М.В. Тютюнникова

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСТІҢ ДАМУ ДИНАМИКАСЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын кәсіпкерліктің өсуі талданады, даму тенденциясы мен өзгерістер динамикасы анықталады. Статистикалық әдіс қолданылды, корреляциялық тәуелділіктің корреляциясы мен регрессиялық талдауы жүргізілді, корреляция коэффициенттері табылды; анықтау коэффициенті; серпімділік коэффициенті. Авторлар шағын кәсіпорындардың мәліметтерін, екінші деңгейдегі мәліметтерді ақпараттық талдау ретінде пайдаланды, атап айтқанда 2001 жылдан 2018 жылға дейінгі кезеңдегі шағын кәсіпорындар саны туралы қазақстандық статистика. Нәтижелерге сүйене отырып, авторлар алғашқы жұмыс жылдарында көптеген шағын кәсіпорындардың жабылуына қарамастан, Қазақстан Республикасындағы шағын кәсіпкерлік тұрақты дамып келе жатқандығын дәлелдеді. Сонымен қатар жыл сайын ашылып, тұрақты жұмыс істейтіндердің саны артып келеді. Зерттеудің мәні 18 жылдағы Қазақстандағы шағын кәсіпорындардың өсу динамикасын талдауда жатыр. Алынған мәліметтерге сүйене отырып, экономикалық байланыстарды бақылауға және шағын кәсіпорындардың өсуін арттыру бойынша ұсыныстарды анықтауға болады. Шағын кәсіпорындардың өсуін зерттеу нәтижелері дамыған отыз елдің қатарына кірудің мақсаттарының бірі болып табылатын Қазақстан 2050 даму стратегиясына сәйкес экономикалық дамудың басымбағытын растайды.

ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article analyzes the growth of a small enterprise in the Republic of Kazakhstan, defines the development trend and dynamics of changes. The statistical method was used, correlation and regression analysis of the correlation dependency, dependencies was carried out, correlation coefficients were found; coefficient of determination; coefficient of elasticity. The authors used the data of small enterprises, secondary data were used as information analysis, namely Kazakhstan statistics on the number of small enterprises for the period from 2001 to 2018. Based on the results, the authors proved that small businesses in the Republic of Kazakhstan have a stable growth, despite the closure of a large number of small enterprises in the first years of work. At the same time, the number of those opening and working steadily is growing every year. The value of the study lies in the fact that it analyzes the growth dynamics of small enterprises in Kazakhstan in the context of 18 years. Based on the data obtained, it is possible to trace the economic relationship and identify recommendations for increasing the growth of small enterprises. The results of a study of the growth of small enterprises confirm the priority direction of economic development according to the development strategy of Kazakhstan 2050, where one of the goals of entering the top thirty developed countries.

УДК 332.13
ГРНТИ 06.71.03

У.Ж. Шалболова, д.э.н., профессор¹

А.А. Разакова, докторант PhD²

С.С. Маханов, докторант PhD¹

С.Б. Шошанов, докторант PhD³

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева¹

Кызылординской госуниверситет имени Коркыт Ата²

Сатпаев Университет, г. Алматы³

e-mail: urpash_sh@mail.ru

**АНАЛИЗ РИСКОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕФТЕГАЗОВЫХ
КОМПАНИЙ РЕГИОНА**

В статье приведен анализ основных рисков, которые влияют на деятельность компаний нефтегазовой отрасли. Анализ экономических рисков, имеющих место в нефтегазовой отрасли, является необходимым элементом мониторинга деятельности компаний, поскольку непредсказуемые изменения на мировых рынках энергоресурсов приводят к необходимости снижения объемов добываемой сырой нефти. В связи с этим в статье обозначена роль нефтегазовой отрасли в экономике отдельного региона и анализ текущей ситуации, связанной с падением объемов добычи нефти. Дана характеристика специфичности нефтегазовой отрасли и указаны причины появления возможных рисков в исследуемой отрасли. Основное внимание сосредоточено

на степени характера основных рисков и мероприятий по их снижению. Приведено подробное описание рисков нефтегазовой отрасли, причины их возникновения, анализ и характеристика. В частности, на примере конкретной нефтегазовой компании региона АО «Тургай Петролеум» проведен анализ соответствующих рисков, показана деятельность данного предприятия по управлению рисками, рассмотрены инструменты их хеджирования, раскрыто влияние факторов на степень изменения рисков. Предложены меры по снижению или ликвидации внутрикорпоративных и внешних рисков, практического использования результатов проведенного анализа в деятельности исследуемой компании.

Ключевые слова: *риски, нефтегазовая компания, мероприятия, снижение, специфические особенности, факторы, месторождение, страхование, эффективность, управление.*

Кілт сөздер: *тәуекелдер, мұнай-газ компаниясы, іс-шаралар, төмендету, арнайы ерекшеліктер, факторлар, кеніштер, сақтандыру, тиімділік, басқару.*

Keywords: *risks, oil and gas company, measures, reduction, specific features, factors, location, insurance, effectiveness, management.*

Введение. Нефтегазовые компании в течение последнего десятилетия функционируют в условиях неопределенности, что вызывает необходимость управления рисками. Последствия мировых кризисов, экономического спада приводят к финансовому кризису. На фоне проявляющихся кризисов предприятия нефтегазового сектора актуализируют проведение исследований, направленных на углубление анализа и управления рисками нефтегазовых компаний, а также поиска путей их минимизации. Для управления рисками и их оценки в нефтегазовой отрасли анализ существующих и будущих рисков лучше проводить по классификационным признакам и в зависимости от места территориального и географического расположения компании, которая является непосредственным оператором-разработчиком нефти и газа.

На сегодня имеет место довольно широкий спектр факторов, который оказывает влияние на управления рисками в сфере разработки углеводородного сырья. Последние события на мировых нефтяных рынках (март-апрель 2020 г.) выявили ряд непредусмотренных проблем. Так, снижение спроса на нефтяных рынках в 2020 году, безусловно, приведет к банкротству целого ряда предприятий нефтегазовой отрасли. В какой-то момент стоимость нефти порой выходит

ла на минусовую цену. Однако, главной проблемой для нефтегазовых предприятий при производстве продукции стала нехватка терминалов для хранения нефтяной продукции. Но при этом остановка добычи сырой нефти имеет очень высокую цену. В связи с такими ситуациями вопросы управления рисками на сегодня являются самыми важными в обеспечении устойчивости развития нефтегазодобывающих компаний.

Также на цену углеводородов повлияли и политические ситуации, которые были не совсем предсказуемы. При этом основными политическими игроками выступают США, Россия и ОАЭ, к которым присоединяются страны ОПЕК. Так как каждая казахстанская нефтяная компания функционирует согласно международным правилам, то, безусловно, приходится выполнять все требования мировых протоколов по сокращению добычи объемов нефти. В связи с этим, на сегодня, анализ различных рисков имеет важное значение в мониторинге деятельности нефтегазовых компаний.

Методами исследования явились: анализ, сравнение и аналогия, контент-анализ документов и материалов, единство объективного и субъективного в развитии экономических процессов.

Цель статьи – анализ рисков в деятельности нефтегазовых компаний, на этой

основе выявлены проблемы появления рисков и даны предложения по их минимизации и устранению.

Обзор литературы. Анализ последних результатов научных исследований показывает, что прогнозирование рисков в деятельности нефтегазовых компаний не имеет точной методики оценки, поскольку влияние внешних факторов довольно велико. Безусловно, все компании хеджируют свои риски, но иногда теоретические расчеты не могут в будущем совпасть с реальностью. Волатильность цен на мировых рынках нефти порой может зависеть от политических ситуаций и от состояния мировой экономики в целом [1]. Наличие неопределенности на мировых рынках нефти приводят к различным, порой неучтенным, рискам. Снижение спроса на нефтехимическую продукцию, как правило, приводит к снижению спроса на сырую нефть. Ларченко Л.В. отмечает связь снижения спроса на нефть со снижением государственных доходов [2]. Это касается не только России, но и Казахстана. В настоящее время не существует конкретной методики оценки уровня рисков, которая может быть приемлема в единой форме в той или иной сложившейся ситуации [3, 4]. Анализу рисков в нефтегазовой отрасли РФ посвящена работа Павловой А.С. и Имайкиной Р.М. [5], которые уделяют внимание рискам по размещению акций российских нефтяных компаний. В национальном энергетическом докладе РК за 2019 год Руснак У. отмечает рост инвестиционных рисков в секторе энергетического сырья по причине того, что за последние 5-10 лет изменения происходят в данной отрасли быстрее, чем за предыдущие 30-50 лет [6]. Анализ производственных рисков в деятельности нефтегазовых компаний – еще одна приоритетная задача при их оценке [7].

Основная часть. Нефтегазовая от-

расль в отличие от других отраслей материального сектора экономики имеет свои специфические особенности. С точки зрения прогнозирования и оценки рисков она имеет свою определенную характеристику, а именно, зависимость от объема и уровня извлекаемых углеводородных ресурсов, степени геологической разведки, природно-климатических условий, территориального расположения месторождений. Технико-экономические показатели нефтегазовых месторождений не имеют точных оценочных критериев и носят вероятностное направление. Если же рассматривать масштаб воспроизводственной структуры, то порой капитальные вложения зачастую могут увеличиваться в удельном весе относительно тех финансовых ресурсов, которые направляются на компенсацию падения добычи нефти и газа на уже ранее освоенных действующих месторождениях. Срок реализации нефтегазовых инвестиционных проектов очень большой. Имеет место наличие высокого показателя капиталоемкости нефтегазодобычи, использования дорогих первоначальных инвестиций и, в результате, ожидание возврата инвестиций и получение дохода может быть растянуто на длительный период времени [8, с.65].

Все перечисленные специфические особенности нефтяной и газовой отрасли соответствующим образом оказывают влияние на систему рисков, которые классифицируются следующим образом: общие (сферы рисков, при каких стадиях возникают риски, принципы возникновения рисков, результаты проявления рисков) и специфические для нефтегазовой отрасли (риски на стадии поиска, разведки и разработки углеводородов) [9, с.28].

Приведем перечень рисков также характерных для данной отрасли, к которым подвержены в регионе нефтегазовые компании (табл.1).

Основные риски в деятельности нефтегазовых компаний региона *

Наименование риска	Характеристика
1	2
Доступ к запасам	Фактор расположения месторождений нефти и газа в труднодоступных районах не только приводит к росту затрат на поисково-разведочные работы и добычу, но и приводит к возникновению рисков, которые связаны с необходимостью осуществления дополнительных капиталовложений. За доступ к новым месторождениям среди нефтяных компаний усиливается конкурентная борьба.
Риск ухудшения условий налогообложения деятельности компаний	Сложившаяся на сегодняшний день жесткая недифференцированная система налогообложения нефтяных компаний в казахстанской нефтедобывающей отрасли вызвала этот вид рисков. Прибыльность проектов по разработке месторождений не влияет на величину налогов и неналоговых платежей. Это отражается на независимых нефтяных компаниях, из числа которых выделяются малые нефтяные компании, экономическое состояние которых находится в тяжелом положении.
Неустойчивость цен на нефть	Финансовый кризис очень часто приводит к падению цены на нефть. Волатильность цен на сырую нефть может привести к снижению заинтересованности на проведение геолого-разведки и к изменению структуры себестоимости добычи нефти. Возникает снижение, а порой и отсутствие прибыли.
Низкая эффективность инвестиций	Причиной снижения эффективности инвестиций может выступать не всегда правильная политика нефтегазовых компаний, которые направляют основные ресурсы на максимальную эксплуатацию месторождений, вместо модернизации и диверсификации. Это указывает на необоснованные стратегические программы, отсутствие конкретных инвестиционных целей и инвестиционно-привлекательных проектных решений, недостаточную оценку инвестиционных проектов.
Риск, связанный с ростом затрат	Внедрение инновационных технологий, которые, как правило, являются дорогостоящими, и, следовательно, привлечение дополнительных высококвалифицированных профессионалов для работы на новом оборудовании требуют вложения определенных финансовых ресурсов. Увеличение затрат также наблюдается при сохранении безопасности производства и соблюдении экологических нормативов. При этом, возникают и другие неучтенные трудности: глубокое бурение, разведка и добыча в труднодоступных пластах. Также трудности могут вызывать и внешние факторы: политические (отсутствие безопасности или стабильного режима в стране) и мировые экономические кризисы. Все подобные непредусмотренные проблемы приводят к росту затрат.

Менеджмент және маркетинг / Менеджмент и маркетинг

1	2
Риск дефицита кадровых ресурсов	Хотя сейчас в нефтегазовой отрасли уже не ощущается дефицит кадровых ресурсов, но все же, необходимо принять активные меры по подготовке квалифицированных специалистов, чтобы не было серьезных проблем, таких как: нехватка квалифицированных кадров, недостаточное внимание к вопросам управления квалифицированным персоналом со стороны руководства, переход работников в другие сферы производства.
Риски в области охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды	Деятельность нефтегазодобывающих компаний, как и любых предприятий при разработке природных ресурсов, требует повышенного внимания к вопросам безопасного проведения производственного процесса, охраны труда, соблюдения всех правил техники безопасности, сохранения экологического равновесия и охраны окружающей среды.
Неопределенность энергетической политики	Определенные требования, регулирующие отрасль и включающие минимальное воздействие на окружающую среду и ограничивающие доступ к запасам, - это основной фактор, который оказывает влияние на данный риск. К тому же, есть вероятность опасения со стороны нефтегазовых компаний по поводу усиления регулирования (влияние на окружающую среду) и появления новых законодательных требований.
Новые сложности операционного характера, в том числе связанные с работой в неизученных условиях	Освоение новых месторождений в других территориальных границах и географических условиях имеет свои определенные трудности, которые ранее не встречались. Эти непредвиденные трудности создают повышение стоимости работ на всех звеньях производственного и технологического процесса.
Конкуренция, вызванная появлением новых технологий	Реализация проектов по внедрению инновационных технологий также вызывает определенный риск, поскольку нарушается цепочка ранее отлаженного производственного процесса. Необходимо проводить мониторинг функционирования новой технологии, диверсифицировать ассортимент товарной продукции и услуг. Надо выделять приоритеты инновационных IT-систем среди респондентов из нефтегазовой отрасли в область управления данным риском.

* Составлена авторами

В структуре общего объема доказанных и извлекаемых запасов нефти по Казахстану доля месторождений Кызылординского региона составляет порядка 5%. Среди них наиболее крупными месторождениями добычи углеводородов можно отметить: Акшабулак, Кумколь, Коныс и Северо-Западный Кызылкия. На сегодня в Кызылординской области функционируют 14 нефтегазодобывающих компаний, проводящие

операционную деятельность на 59-ти нефтегазовых месторождениях, что составляет 6% от общего количества месторождений нефти и газа на территории Казахстана. Нефтегазовые месторождения Кызылординского региона относятся к разряду средних и, в большинстве, мелких. И на этих месторождениях углеводородов в скором времени может наступить истощаемость ресурсов, поскольку на основных нефте-

газовых залежах проводится активный промысел за исключением недавно открытых небольших месторождений [10-11].

В исторической ретроспективе наибольший пик добычи по области пришелся на 2007 год с объемом 11,7 млн тонн, тогда на регион приходилось 17% от общей добычи нефти и газового конденсата по стране. После достижения своего пика добыча нефти и газового конденсата ежегодно снижается в среднем на 5% в год. В числе основных причин падения уровня добычи – истощение и увеличение обводненности разрабатываемых месторождений. До 2013 года объем добычи поддерживался за счет вложения средств компаниями в проведение дополнительных мероприятий по сохранению уровня добычи: бурение новых скважин, гидроразрыв пласта, кислотные обработки призабойной зоны и другие дополнительные геолого-технические мероприятия. С 2014 года вместе с падением мировых цен на нефть и последующим сокращением объемов проведения бурения и геолого-технических мероприятий большинством компаний добыча нефти и газового конденсата продолжила снижение более высокими темпами [12-13].

Крупнейшими компаниями по объемам добычи нефтегазового сырья в Кызылординской области являются ТОО «СП «Казгермунай», АО «Петро Казахстан Кумколь Ресорсиз», ТОО «Кольжан», АО «Тургай Петролеум» и ТОО «Саутс-Ойл». На долю этих пяти компаний в 2019 году пришлось более 75% от общей добычи нефти и газового конденсата в регионе. В настоящее время имеет место переход большей части месторождений на третью и четвертую стадии разработки. Но при этом отсутствуют какие-либо мероприятия по увеличению и/или поддержанию уровня извлечения нефти, в результате чего, из года в год объемы добычи нефти снижаются [13]. Данный фактор способствует появлению определенных рисков, и это в будущем

отразится в эффективной деятельности этих нефтегазовых компаний.

На примере одной из крупных компаний региона АО «Тургай Петролеум» проведем анализ рисков, а также рассмотрим меры, необходимые по их снижению или устранению. Для нефтегазовых компаний региона перечень рисков и осуществление мероприятий по их снижению определяются самой спецификой и производственно-финансовой деятельностью компании. В частности, в АО «Тургай Петролеум» действует интегрированная система управления рисками. Эта система основана на анализе и оценке возможных факторов. Эти факторы будут несомненно влиять на стратегические планы и цели компании, на результативность показателей производственной и финансово-хозяйственной деятельности компании.

Деятельность компании подвергается ряду финансовых рисков: рыночный риск (включая валютный риск, ценовой риск), кредитный риск и риск ликвидности. Программа по управлению рисками на уровне исследуемой нефтегазовой компании сосредоточена на непредсказуемости финансовых рынков и направлена на максимальное снижение потенциального негативного влияния на финансовые результаты деятельности компании. Управление рисками проводится в соответствии с политикой, установленной Советом Директоров, разрабатываемыми принципами управления рисками, охватывающими такие специфические сферы как кредитный риск и риск ликвидности.

Наличие активов и обязательств, выраженных в иностранной валюте, определяет наличие валютных рисков. Отсутствует значительный форвардный рынок по тенге, таким образом компания не хеджирует данный риск. По общей сумме финансовых активов и финансовых обязательств за соответствующий период (год) контролируется данный риск. Компания не имеет формальных механизмов по снижению уровней валютного риска операционной деятельности

компания. Руководство устанавливает ограничения по допустимому уровню валютного риска и контролирует его уровень в отношении конкретных валют и общей суммы.

Рассматриваемая нефтегазовая компания не имеет портфеля котируемых долевыми ценными бумагами, в связи с чем, она не подвержена риску изменения цен на долевыми ценными бумагами. Также в процессе анализа выявлено, что компания не применяет финансовые инструменты, которые подвержены процентному риску. Кредитный риск в основном имеет место относительно денежных средств и их эквивалентов и в части непогашенной дебиторской задолженности. Командой компании утверждены собственные процедурные мероприятия, обеспечивающие уверенность в реализации товаров и услуг с определенными покупателями с соответствующей кредитной историей. Выявлено, что балансовая стоимость денежных средств и их эквивалентов и дебиторской задолженности за вычетом резерва под снижение стоимости представляет собой максимальную сумму подверженности кредитному риску. Компания не имеет убытков сверх суммы созданных резервов под снижение стоимости при наличии темпов погашения дебиторской задолженности, подверженных влиянию экономических факторов. Исходя из этого, руководство компании предполагает отсутствие какого-либо существенного риска. При соблюдении обеспечения нормативов минимальных резервных требований в финансовой отчетности, отображающей кредитные рейтинги банков, компания вправе принимать соответствующие решения по управлению рисками.

Поддержание достаточного объема денежных средств позволяет осмотрительно управлять риском ликвидности. За счет обеспечения своевременного сбора дебиторской задолженности в связи с динамичным характером основной деятельности компания стремится поддерживать гиб-

кость финансирования, а также поддерживает финансирование через договорные кредитные линии.

Посредством применения природоохранного законодательства и позиции государственных органов РК относительно соблюдения законов устраняются риски в области охраны окружающей среды. У компании есть обязательства, которые связаны с загрязнением окружающей среды, и она проводит периодическую их оценку. Данные по выявлению обязательств отражаются в финансовой отчетности.

Обязательство по восстановлению месторождений. Оценки руководством существующего обязательства по восстановлению месторождений основаны на анализе имеющихся контрактных обязательств в отношении будущего вывода из эксплуатации нефтегазовых производственных установок и трубопроводов в конце срока их экономической жизни и восстановления нарушенных земельных участков [14]. Данная оценка может измениться в случае завершения последующих исследовательских работ и переоценки текущей программы по восстановлению участков месторождения и рекультивации.

АО «Тургай Петролеум» проводит управление рисками по следующим направлениям: гражданско-правовое страхование за причинение вреда жизни, здоровью и имуществу третьих сторон; страхование собственных имущественных активов; страхование непредвиденных перерывов в производственном процессе; добровольное страхование транспортных средств и обязательное гражданско-правовое страхование для владельцев транспортных средств; гражданско-правовое страхование для владельцев объектов, деятельность которых влечет опасность причинения ущерба третьим сторонам; гражданско-правовое страхование ответственности работодателя за причинение вреда жизни и здоровью работников при исполнении ими трудовых обязанностей;

экологическое страхование при разработке углеводородных ресурсов; страхование дополнительных затрат при взятии скважин под контроль.

Нефтегазовые компании также подвержены внутренним рискам. Так, управление внутрикорпоративными рисками нефтегазовой компании реализуется через исполнение единых корпоративных стандартов: управленческих, производственных, кадровых, социальных, экологических и других, которые выступают регламентирующими документами функционирования предприятия.

В АО «Тургай Петролеум» проводится ряд мероприятий по снижению производственных рисков и повышению технологической дисциплины, в результате чего достигнуто значительное снижение уровня производственного травматизма. Численность проявления несчастных производственных случаев уменьшилась в 3,5 раза с 2014 по 2019 годы. При этом коэффициент частоты травматизма снизился в 2 раза и составил 0,24, что является самым минимальным показателем за последние годы в деятельности данной нефтегазовой компании.

Выводы. В Кызылординской области в последние годы уменьшаются темпы развития региональной экономики по причине низких объемов добычи нефти относительно предыдущих двух десятилетий и волатильности цен на мировых нефтяных рынках. Приоритетом становится необходимость разработки и принятия эффективных мероприятий по управлению рисками, их снижению и устранению. В области планируется увеличение инвестирования в геологоразведку новых месторождений. Нефтяные компании реализуют проекты по переработке сырой нефти и диверсификации производства по выпуску продукции с добавленной стоимостью. Проводятся мероприятия по расширению направлений транспортировки и экспорту нефтяной продукции. При управлении рисками нефтегазовые компании региона должны придерживаться международных стандартов и адаптироваться к современным реалиям, ориентироваться на вертикально-интегрированные нефтяные компании в целях обеспечения их стабильного развития, как на национальных, так и на мировых отраслевых рынках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бискардини Дж., Моррисон Р., Брэнсон Д., Адриан дель Маэстро. Тенденции развития нефтегазовой отрасли в 2018-2019 гг.: Стратегия, формируемая в условиях волатильности рынка. <https://www.pwc.ru/ru/publications/trends-oil-gas-2018.html> (Дата обращения: 9.04.2020).
2. Ларченко Л.В. Нефтегазовая отрасль России: современное состояние и направления развития в условиях неопределенности // Общество. Среда. Развитие. – 2019. – № 1. – С. 9–13.
3. Недосекин А.О., Калюта К.Ю., Терновая Я.О. Управление ценовыми рисками в нефтегазовой отрасли России. – СПб: Изд-во Политехн. университета, 2015. – 182 с.
4. Управление рисками при эксплуатации нефтегазовых объектов: Моногр. / А.Д. Кот, А.П. Шмидт. – Тюмень: ТюмГНГУ, 2013. – 64 с.
5. Павлова А.С., Имайкина Р.М. Анализ рынка нефтяной отрасли РФ // Московский экономический журнал. – 2019. – №9. – С. 309-313.
6. Руснак У. Оценка инвестиционных рисков в энергетическом секторе (EIRA) // Матер. XII Евраз. форума Kazenergy «Будущее источников энергии: инновационный рост». – Нур-Султан, 2019. – С.17.
7. Галлямова Э.И. Оценка производственных рисков как метод управления безопас-

ностью в нефтяной и газовой промышленности // Нефтегазовое дело. – 2016. – №3. – С.293-306.

8. Игнатъев С.В. Основы экономики нефтегазовой отрасли: Учебн. пособие. – М.: МГИМО-Университет, 2017. – 110 с.

9. Экономика предприятий нефтяной и газовой промышленности: Учебник / Под ред. В.Ф. Дунаева. – М.: ООО «ЦентрЛитНефтеГаз», 2012. – 372 с.

10. Материалы АО «Информационно-аналитический центр нефти и газа». <http://www.iacng.kz> (дата обращения 10.02.2020).

11. Материалы Thomson Reuters Eikon. <https://eikon.thomsonreuters.com> (Дата обращения: 10.02.2020).

12. Материалы Platts. <https://www.spglobal.com/platts/en/products-services/analytics-oil> (Дата обращения: 15.02.2020).

13. Данные официального сайта ТОО «Казахстанско-Китайский Трубопровод». <http://www.kcp.kz> (Дата обращения: 15.02.2020).

14. Шалболова У.Ж., Елпанова М.А. Оценка экологической результативности деятельности нефтегазовых компаний с учетом риска // Колл. моногр. – Экологические проблемы. Евразийское пространство / Ред. колл.: В.А. Садовничий и др. – М.: Изд. МГУ им. М.Ломоносова, 2014. – С.509-517.

REFERENCES

1. Biskardini Dzh., Morrison R., Brenson D., Adrian del' Maestro. Tendencii razvitiya neftegazovoj otrasli v 2018-2019 gg.: Strategiya, formiruemaya v usloviyah volatil'nosti rynka. <https://www.pwc.ru/publications/trends-oil-gas-2018.html> (Data obrashcheniya: 9.04.2020) [in Russian].

2. Larchenko L.V. Neftegazovaya otrasl' Rossii: sovremennoe sostoyanie i napravleniya razvitiya v usloviyah neopredelennosti // Obshchestvo. Sreda. Razvitie. – 2019. – № 1. – S. 9–13. [in Russian].

3. Nedosekin A.O., Kalyuta K.YU., Ternovaya YA.O. Upravlenie cenovymi riskami v neftegazovoj otrasli Rossii. – SPb: Izd-vo Politekh. universiteta, 2015. – 182 s.[in Russian]

4. Upravlenie riskami pri ekspluatatsii neftegazovykh ob'ektov: Monogr. / A.D. Kot, A.P. SHmidt. – Tyumen': TyumGNGU, 2013. – 64 s.[in Russian].

5. Pavlova A.S., Imajkina R.M. Analiz rynka neftyanoj otrasli RF // Moskovskij ekonomicheskij zhurnal. – 2019. – №9. – S. 309-313 [in Russian].

6. Rusnak U. Ocenka investicionnykh riskov v energeticheskom sektore (EIRA) // Mater. XII Evraz. foruma Kazenergy «Budushchee istochnikov energii: innovacionnyj rost». – Nur-Sultan, 2019. – S.17 [in Russian].

7. Gallyamova E.I. Ocenka proizvodstvennykh riskov kak metod upravleniya bezopasnost'yu v neftyanoj i gazovoj promyshlennosti // Neftegazovoe delo. – 2016. – №3. – S.293-306 [in Russian].

8. Ignat'ev S.V. Osnovy ekonomiki neftegazovoj otrasli: Uchebn.posobie. – М.: МГИМО-Университет, 2017. – 110 s. [in Russian].

9. Ekonomika predpriyatij neftyanoj i gazovoj promyshlennosti: Uchebnik / Pod red. V.F. Du-naeva. – М.: ООО «CentrLitNefteGaz», 2012. – 372 s. [in Russian].

10. Materialy АО «Informacionno-analiticheskij centr nefti i gaza». <http://www.iacng.kz> (Data obrashcheniya: 10.02.2020) [in Russian].

Менеджмент және маркетинг / Менеджмент и маркетинг

11. Materialy Thomson Reuters Eikon. <https://eikon.thomsonreuters.com> (Data obrashcheniya: 10.02.2020).
12. Materialy Platts. <https://www.spglobal.com/platts/en/products-services/analytics-oil> (Data obrashcheniya: 15.02.2020).
13. Dannye oficial'nogo sajta TOO «Kazahstansko-Kitajskij Truboprovod». <http://www.kcp.kz> (Data obrashcheniya: 15.02.2020) [in Russian].
14. Shalbolova U.Zh., Elpanova M.A. Ocenka ekologicheskoy rezul'tativnosti deyatel'nosti neftegazovyh kompanij s uchetom riska // Koll. monogr. – Ekologicheskie problemy. Evrazijskoe prostranstvo / Red. koll.: V.A. Sadovnichij i dr. – M.: Izd. MGU im. M. Lomonosova, 2014. – S.509-517 [in Russian].

У.Ж. Шалболова, А.А. Разакова, С.С. Маханов, С.Б. Шошанов

**АЙМАҚТЫҢ МҰНАЙ-ГАЗ КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ
ТӘУЕКЕЛДЕРІН ТАЛДАУ**

Аннотация

Мақалада мұнай-газ саласындағы компаниялардың қызметіне әсер ететін негізгі тәуекелдерді талдау келтірілген. Мұнай-газ саласында орын алған экономикалық тәуекелдерді талдау компания қызметі мониторингінің қажетті элементі болып табылады, өйткені энергоресурстардың әлемдік нарықтарындағы болжанбаған өзгерістер өндірілетін шикі мұнай көлемін төмендету қажеттілігіне алып келеді. Осыған байланысты мақалада мұнай-газ саласының жеке алынған аймақтың экономикасындағы ролі және мұнай өндіру көлемінің құлдырауына байланысты ағымдағы жағдайды талдау көрсетілген. Мұнай-газ саласының ерекшелігіне сипаттама берілді және зерттелетін салада ықтимал тәуекелдердің пайда болу себептері көрсетілген. Негізгі назар басты тәуекелдердің сипаты мен оларды төмендету жөніндегі іс-шаралардың дәрежесіне шоғырланған. Мұнай-газ саласы тәуекелдерінің толық мінездемесі, олардың пайда болу себептері, талдау және сипаттамасы келтірілген. Атап айтқанда, аймақтың нақты мұнай-газ компаниясы «Торғай Петролеум» АҚ-ның мысалында тиісті тәуекелдерге талдау жасалды, осы кәсіпорынның тәуекелдерін басқару жөніндегі қызметі көрсетілді, оларды хеджирлеу құралдары қаралды, факторлардың тәуекелдердің өзгеру дәрежесіне әсері ашылды. Ішкі корпоративтік және сыртқы тәуекелдерді төмендету немесе жою, зерттелетін компанияның қызметінде жүргізілген талдау нәтижелерін тәжірибелік пайдалану бойынша шаралар ұсынылды.

U. Shalbolova, A.Razakova, S.Makhanov, S. Shoshanov

RISK ANALYSIS IN THE ACTIVITIES OF OIL AND GAS COMPANIES IN THE REGION

Annotation

The article provides an analysis of the main risks that affect the activities of companies in the oil and gas industry. Analysis of economic risks in the oil and gas industry is a necessary element of monitoring companies' activities, since unpredictable changes in the world energy markets lead to the need to reduce the volume of crude oil produced. In this regard, the article outlines the role of the oil and gas industry in the economy of a particular region and analyzes the current situation associated with a drop in oil production. The characteristic of the specificity of the oil and gas industry is given and the reasons for the appearance of possible risks in the studied industry are indicated. The main

focus is on the degree of the nature of the main risks and measures to reduce them. A detailed description of the risks of the oil and gas industry, their causes, analysis and characteristics is provided. In particular, on the example of a specific oil and gas company in the region, JSC Turgay petroleum analyzed the relevant risks, showed the activities of this enterprise in risk management, reviewed their hedging tools, and disclosed the impact of factors on the degree of risk change. Measures are proposed to reduce or eliminate non-corporate and external risks, and practical use of the results of the analysis in the activities of the company under study.

ӘОЖ 332.8
GTAMP 06.71.51

А.Б. Тасмаганбетов, *э.ғ.к., экономика және менеджмент
кафедрасының доценті*

С.Ж. Тасмаганбетова, *менеджмент магистрі*

А.К. Көшкінбаев, *магистрант*

*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе
өңірлік мемлекеттік университеті
Ақтөбе қ.*

e-mail: aslandelo@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙ-КОММУНАЛДЫҚ ШАРУАШЫЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУ ТҮРІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын дамытудың басым бағыттары қарастырылады. Мақала авторлары ғалымдардың Smart City компоненттерін тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымына енгізуге және зерттеуге арналған ғылыми еңбектерді қарастырған. Авторлар тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметін реттейтін заңнамалық және нормативтік актілерді талдаған. Мақалада тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын цифрландыру бойынша отандық тәжірибе келтірілген. Авторлар Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджеті шығыстарында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын ұстау жөніндегі шығыстардың ролі мен мәнін анықтаған. Негізгі назар коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының пайдалану сипаттамаларының көрсеткіштерін үйлестіру үшін қағидаттарды қамтитын және талаптарды белгілейтін стандарттаудың роліне аударылған. Мақалада коммуналдық шаруашылықтардың жұмысы мен қызметін қолдау үшін негіз болатын энергия тұтыну, сумен жабдықтау, тасымалдау, қалдықтарды басқару, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар бөлінген. Авторлардың пікірінше, Smart city тұжырымдамасын қолдану жайлылықты, қол жетімділікті және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген: бөлінетін бюджет қаражатының мөлшерін белгілеу, мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті пайдалануды ұйымдастырудың пәрменді тетігін құру, Smart city тұжырымдамасын пайдалану мүмкіндіктерін кеңейту.

Кілт сөздер: тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, инфрақұрылым, бюджет, бюджет шығындары, цифрландыру, ақылды қала, стандарт, қауіпсіздік, инновация, технология.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, инфраструктура, бюджет, расходы бюджета, цифровизация, умный город, стандарт, безопасность, инновации, технологии.

Keywords: housing and utilities, infrastructure, budget, budget expenditures, digitalization, smart city, standard, security, innovation, technology.

Кіріспе. Көптеген жылдар бойы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық мәселелері қоғамның назарында, мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады, бұқаралық ақпарат құралдарында үнемі жарияланып отырады. Бұл ретте тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық отандық экономиканың ең ірі салаларының біріне жатқызылады.

Тұрғын үй-коммуналдық саланы басқаруда елеулі өзгерістерсіз оның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету мүмкін емес екені анық. Мәселе макроэкономикалық сипатқа ие болады, сондықтан тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласындағы экономикалық дағдарысты еңсеру, оның тұрақты жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ету жалпы мемлекеттік міндетке айналады және экономиканы түбегейлі реформалауды, осы саланы ұйымдастыру мен басқаруды талап етеді.

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты қайта ұйымдастыру жөніндегі қазіргі заманғы іс-шаралар осы экономикалық жүйенің, тұрғын үй және коммуналдық шаруашылықтың қосалқы жүйелерінің екі негізгі құрамдас ерекшеліктерін ескермейді, олар элементтер құрамымен, белгілерімен және нарықтық жағдайларда жұмыс істеу үдерісімен ерекшеленеді. Бұл оларға реформалаудың бірыңғай моделін қолдануды қиындатады және тұтастай алғанда тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың дағдарыстық жай-күйін нашарлатады. Қазіргі уақытта құрамдас элементтердің, олардың қасиеттерінің, байланыстары мен қатынастарының, құрылымдық және функционалдық тәуелділіктердің барлық жиынтығында экономикалық жүйе ретінде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты басқару мәселелерін шешуге

жүйелі көзқарас талап етіледі.

Осы мақаланың мақсаты тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын дамытудың қазіргі заманғы мәселелерін зерттеу және оны жетілдіру жолдарын ұсыну болып табылады.

Зерттеудің жалпы ғылыми әдіснамалық негізіне ғылыми абстракция әдісі, сондай-ақ талдау мен топтастырудың статистикалық әдістері жатқызылады.

Әдебиеттік шолу. Коммуналдық шаруашылық, атап айтқанда, құрылыс саласы әлемнің барлық елдерінде мәселесі жоғары сала болып табылады. Тұтынушылар қызметтердің құны мен сапасына, ал мемлекет – осы саланы қолдауға жұмсалатын жоғары шығындарға және төмен тиімділікке наразы. Көптеген елдер бұл саланы өзара байланысты ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, қаржылық және техникалық іс-шаралар кешенінің көмегімен реттейді.

Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңына сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі «тұрғын үй қатынастары және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлейді және олардың жүзеге асырылуын ұйымдастырады» [1].

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық (ТКШ) ұғымын анықтаудың негізгі қиындықтары, біздің ойымызша, А.А. Мартынова [2] тепе-тең емес жүйе болып табылатын саланың бірқатар сипаттамаларымен түсіндіріледі: кешен құрамына кіретін құрылымдар бірқатар сандық және сапалық айырмашылықтарға ие; ТКШ кешенінің өзі неғұрлым ірі және күрделі жүйенің құрамдас бөлігі болып табылады – муниципалдық білім беру/өңірдің экономикасы; елдің ТКШ

– біртекті емес өңірлік құрылымдардың кешені; сыртқы экономикалық тұрақсыздық жүйенің аса тұрақсыз жай-күйіне әкеледі.

Ю.А. Тихомиров, ТКШ – бұл нарықтық қатынастарға көшу жағдайында тұтас дамып келе жатқан әлеуметтік-экономикалық организм [3].

Басқа авторлар тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын басқарудың әдістерін [4] және мемлекет тарапынан реттеу тәсілдерін [5] зерттеген.

Көптеген авторлар [6, 7, 8] тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығының инфрақұрылымын «ақылды қала» ұғымымен байланыстырады. Олар ақылды қалаларды зияткерлік, сандық немесе шығармашылық деп сипаттайды, көптеген атрибуттарға негізделген, олардың мүдделі тараптардың өзара қарым-қатынасын басқару және өмірдің барлық салаларында ақпараттық технологиялық инфрақұрылымды пайдалану қабілетін ашады.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасында 2009 жылы жарғылық капиталына

мемлекет 100% қатысатын «Тұрғын үй коммуналдық-шаруашылығын жаңғырту мен дамытудың қазақстандық орталығы» акционерлік қоғамы (АҚ) құрылды. Оның негізгі мақсаты тұрғын үй коммуналдық-шаруашылығының қызметін жетілдіруге байланысты мемлекеттік саясатты іске асыру [9].

Елдің инновацияларды енгізу және барлық салаларды цифрландыру бағытын ескере отырып, компания инфрақұрылымдық тұрғын үй кешенінде «цифрлық экономиканың» негізгі өнімдерін енгізуге байланысты қызмет істеп отыр.

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының даму сипаты мен деңгейінің ерекшелігі онда қалыптасқан экономикалық жағдайға, демек, қаржыландыру жүйесіне байланысты.

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын ұстау жөніндегі шығыстарды басым көлемде мемлекет көптеген әлеуметтік қызметтерді коммерцияландыруға жол бермей, өзіне алады, бұл туралы 1-кестенің деректері куәландырады.

Кесте 1

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық шығындарының мемлекеттік бюджеттігі алатын орны *

Атауы	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019жыл
Жалпы шығындар (млрд теңге), оның ішінде	9 430, 6	12 485,4	11 346,1	13 535,6
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық шығындары (млрд теңге)	507,2	688,4	749,0	913,7
үлес салмағы (%)	5,4	5,5	6,6	6,8

* Авторлармен [10] негізінде әзірленген

Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық шығындары 6% мөлшерінде. Бұл шығындар көбінесе құлау аймағына түскен, тұрғындарға арналған тұрғын үйлерге, инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымның құрылысын аяқтауға, тұрғызылып жатқан тұрғын үйлерге магистраль-

дық жылу желісін және сыртқы электрмен қатамасыз ету желісінің құрылысына бөлінген.

Нәтижесінде, коммуналдық шаруашылықтар инфрақұрылымдарының коммуналдық шаруашылықтардың тұрақтылығы мен өміршеңдігін арттыруға ықпал ету және көптеген келешектегі теңестіру және ше-

шімдер қабылдау үдерісінің интеграциялық қажеттілігі бар. Мұндай шешімдер жиі «ақылды» деп аталады. Қазіргі уақытта «зияткерлік қалаларды» құру жөніндегі бірқатар жоспарлар мен жобаларды іске асыру бастапқы сатыда. Бұдан басқа, технология қызметтерін көрсетуді қоса алғанда, коммуналдық инфрақұрылым өнімдері мен қызметтері үшін халықаралық сауданы ұлғайту бар.

Қазақстан Республикасында Smart city тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын және жылу, су бөлу жүйелерін автоматтандыру бойынша шаралар көзделген [11].

Smart city қала тұрғындарының өмір сүру сапасын, экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, қажетті инновациялық, энергия тиімді инфрақұрылым құру, жергілікті және шетелдік туристер үшін халықаралық бәсекеге қабілетті өнімдер мен қызметтерді әзірлеу, тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін ақпараттық коммуникативтік технологияларды оңтайлы пайдаланады.

Қазақстанда Smart City саласындағы ұлттық стандарттар бекітілген. Олар қалалық үдерістерді орталықтандырылған басқарудың түбегейлі жаңа мүмкіндіктеріне қойылатын бірыңғай талаптарды регламенттейді. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты реттейтін стандартқа ҚР СТ ISO 37151-2016 «Коммуналдық шаруашылықтың зияткерлік инфрақұрылымы. Жұмыс көрсеткіштері жүйесіне қойылатын қағидаттар мен талаптар» жатады. Бұл стандарт коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының пайдалану сипаттамаларының көрсеткіштерін үйлестіру үшін қағидаттарды қамтиды және талаптарды белгілейді, талдау үшін, соның ішінде коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымдарының зияткерлік және қорғалуына ұсынымдар береді [12].

Коммуналдық шаруашылықтардың инфрақұрылымы, мысалы, энергия тұтыну,

сумен жабдықтау, тасымалдау, қалдықтарды басқару, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар коммуналдық шаруашылықтардың жұмысы мен қызметін қолдау үшін негіз қалаушы болып табылады. Коммуналдық шаруашылықтардың инфрақұрылымына инвестициялар коммуналдық шаруашылықтардың халықаралық деңгейде танылған мақсаттарына қол жеткізу кезінде коммуналдық шаруашылықтар үшін қажетті шарт болып табылады. Адамның қызметі жердің қабілеттілігінен асып түсетіні дәлелденген. Сондықтан қосымша инфрақұрылымды талап ету (мысалы, өмір сүру деңгейін және ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру) кейде тұрақты даму жолдарына қайшы келеді.

Коммуналдық қызмет көрсету – бұл жабдықтар мен коммуникациялардың қызмет ету мерзімін ұзартуға мүмкіндік беретін ТКШ және ғимараттар мен құрылыстардың инженерлік инфрақұрылымын тиімді басқару. Коммуналдық шаруашылықта тұрғын және қызметтік ғимараттардың энергия тиімділігін арттыру, пайдалану көрсеткіштеріне негізделі отырып, ТКШ құрылымын оңтайландыру мен дамытудың жолдары мен бағыттарын айқындауда маңызды роль атқарады.

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымы ұзақ мерзімді келешегі бар жобаларды салада іске асыру керек. Ол үшін Smart city тұжырымдамасына негізделген ақпараттық және коммуникациялық технологияларды кеңінен қолдану қажет. Smart city тұжырымдамасын қолданудың тәжірибелік пайдасына мыналар жатқызылуы мүмкін:

– тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының жайлылығы мен қол жетімділігін қамтамасыз ету. Ақылды инфрақұрылым коммуналдық салаға экономикалық тиімділікті арттыруға және қоршаған ортаға жүктемені азайтуға көмектеседі;

– тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының қауіпсіздігіне

жағдай жасау. Қауіпсіз инфрақұрылым ұғымы үй шаруашылықтары мен аса маңызды объектілерді бақылау камераларымен, қашықтан бақылау және басқару датчиктерімен жарақтандыруды ғана емес, сондай-ақ ыңғайлы паркинг ұйымдастыруды, балалар аулаларын және т.б. қамтиды.

Қорытынды. Осылайша, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын жақсарту үшін мынадай стратегиялық бағыттар ұсынылады:

1) тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымына бөлінетін бюджет қаражатының мөлшерін нақты белгілеу қажет. Қазіргі уақытта бөлінетін бюджет қаражаты негізінен халыққа қосымша қызмет-

тер көрсету емес, инфрақұрылым объектілерін ұстауға пайдаланылады;

2) тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықта мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті пайдалануды ұйымдастырудың пәрменді тетігін жасау (газ және жылу желілерін, қазандықтарды қайта жаңарту және жаңғырту).

3) тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын ұстауда Smart city тұжырымдамасын пайдалану мүмкіндіктерін кеңейту. Бұл тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымының жайлылығын, қол жетімділігін және қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қолайлы жағдайлар жасауға алып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі №94 Заңы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094_

2. Мартынова А.А. Основные методы управления системой жилищно-коммунального хозяйства // Молодой ученый. – 2012. – №7. – С. 103-107 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/42/5120/>.

3. Энергосбережение в жилищной и коммунальной сфере / Под общ. ред. проф. Л.Н. Чернышова. – М., Екатеринбург: Изд-во «ИРА УТК», 2008. – 426 с.

4. Слияков Ю.В. Менеджмент в жилищно-коммунальном хозяйстве. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 350 с.

5. Петров С.В. Саморегулирование в жилищно-коммунальном хозяйстве: современные проблемы и перспективы развития. – М.: МАКС Пресс, 2012. – 132 с.

6. Paskaleva K. A. The smart city: A nexus for open innovation? // Intelligent Buildings International. – 2011. – № 3(3). – P.153–171.

7. Zygiaris S. Smart city reference model: Assisting planners to conceptualize the building of smart city innovation ecosystems // Journal of the Knowledge Economy. – 2013. – №4(2). – P. 217–231.

8. Rafael Achaerandio et.al. Smart Cities Analysis in Spain. – IDC White Paper. – September 2011. <http://www.slideshare.net/cibbva/idcwp38-t-print>.

9. «Тұрғын үй коммуналдық-шаруашылығын жаңғырту мен дамытудың қазақстандық орталығы» АҚ. <https://zhkh.com.kz/kk>.

10. Исполнение государственного бюджета. Статистический бюллетень Министерства финансов Республики Казахстана на 1 января 2020 года. http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=ROLES://portal_content/mf/kz.ecc.roles/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonym_budgeting/budgeting/reports_fldr

11. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>

12. СТ РК ISO/TS 37151-2016. Интеллектуальные инфраструктуры коммунального хозяйства. Принципы и требования к системе рабочих показателей. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34570997.

REFERENCES

1. «Turgyn uj katynastary turaly» Kazakstan Respublikasynyn 1997 zhylgy 16 sauirdegi №94 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 16, 1997. – №94 «on housing relations»]. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094_ [in Kazakh].
2. Martynova A.A. Osnovnye metody upravlenija sistemoj zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva [Basic methods of management of the housing and communal services system] // Molodoj uchenyj. – 2012. – №7. – S. 103-107 [Elektronnyj resurs] // Rezhim dostupa: <https://moluch.ru/archive/42/5120/> [in Russian].
3. Jenergoberezhenie v zhilishhnoj i kommunal'noj sfere [Energy saving in housing and utilities] / Pod obshh. red. prof. L.N. Chernyshova. – M., Ekaterinburg: Izd-vo «IRA UTK», 2008. – 426 s. [in Russian].
4. Slinjakov Ju.V. Menedzhment v zhilishhno-kommunal'nom hozjajstve [Management in housing and communal services]. – M.: Finansy i statistika, 2010. – 350 s. [in Russian].
5. Petrov S.V. Samoregulirovanie v zhilishhno-kommunal'nom hozjajstve: sovremennye problemy i perspektivy razvitija [Self-regulation in housing and communal services: current problems and development prospects]. – M.: MAKS Press, 2012. – 132 s. [in Russian].
6. Paskaleva K. A. The smart city: A nexus for open innovation? // Intelligent Buildings International. – 2011. – №3(3). – P.153–171.
7. Zygiaris S. Smart city reference model: Assisting planners to conceptualize the building of smart city innovation ecosystems // Journal of the Knowledge Economy. – 2013. – №4(2). – P. 217–231.
8. Rafael Achaerandio et.al. Smart Cities Analysis in Spain. – IDC White Paper. – September 2011. <http://www.slideshare.net/cibbva/idcwp38-t-print>
9. «Turgyn uj kommunaldyk-sharuashylygyn zhangyrtu men damytudyn kazakstandyk ortalygy» AK [JSC «Kazakhstan center for modernization and development of housing and communal services»]. <https://zhkh.com.kz/kk> [in Kazakh].
10. Ispolnenie gosudarstvennogo bjudzheta. Statisticheskij bjulleten' Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan na 1 janvarja 2020 goda [State budget execution. Statistical Bulletin of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan for January 1, 2020]. http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=ROLES://portal_content/mf/kz.ecc.roles/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonym_budgeting/budgeting/reports_fldr [in Russian].
11. «Cifryk Kazakstan» memlekettik bagdarlamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2017 zhylgy 12 zheltoksandagy №827 kaulysy [On amendments to the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 №827 «on approval of the state program» Digital Kazakhstan». <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> [in Kazakh].
12. ST RK ISO/TS 37151-2016. Intellektual'nye infrastruktury kommunal'nogo hozjajstva. Principy i trebovanija k sisteme rabochih pokazatelej [ST RK ISO/TS 37151-2016. Intelligent infrastructure of public utilities. Principles and requirements for the performance indicators system]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34570997 [in Russian].

**ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ
ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Аннотация

В статье рассматриваются приоритетные направления развития инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства. Авторами статьи исследованы научные труды ученых, посвященные изучению и внедрению компонентов SmartCity в инфраструктуре жилищно-коммунального хозяйства. Авторы проанализировали законодательные и нормативные акты, регулирующие деятельность жилищно-коммунальных хозяйств. В статье приведена отечественная практика по цифровизации инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства. Авторами определены роль и значение расходов по содержанию инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства в расходах государственного бюджета Республики Казахстан. Основное внимание уделено роли стандартизации, которая содержит принципы и устанавливает требования для гармонизации показателей эксплуатационных характеристик инфраструктуры коммунальных хозяйств. В статье выделены инфраструктура коммунальных хозяйств (энергопотребление, водоснабжение, транспортировка, управление отходами, информационные и коммуникационные технологии), которые являются основополагающими для поддержания работы и деятельности коммунальных хозяйств. По мнению авторов, применение концепции Smartcity позволит к созданию благоприятных условий обеспечения комфорта, доступности и безопасности инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства. Предложены рекомендации по совершенствованию инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства: установить размер выделяемых бюджетных средств, создать действенный механизм организации использования государственно-частного партнерства, расширить возможности использования концепции Smartcity.

A. Tasmaganbetov, S. Tasmaganbetova, A. Koshkinbayev

**DEVELOPMENT FEATURES OF INFRASTRUCTURE OF HOUSING
AND COMMUNAL SERVICES IN MODERN CONDITIONS**

Annotation

The article considers the priority directions of development of infrastructure of housing and communal services. The authors have studied scientific works of scientists devoted to the study and implementation of Smart City components in the housing infrastructure. The authors analyzed the legislative and regulatory acts regulating the activities of housing and communal services. The article presents the domestic practice of digitalization of housing and communal services infrastructure. The authors defined the role and significance of expenditures on housing and communal services infrastructure maintenance in the expenditures of the state budget of the Republic of Kazakhstan. The main attention is paid to the role of standardization, which contains principles and sets requirements for the harmonization of performance indicators of public utilities infrastructure. The article highlights the infrastructure of public utilities (energy consumption, water supply, transportation, waste management, information and communication technologies), which are fundamental for maintaining the work and activities of public utilities. According to the authors, the application of the Smart community concept will lead to the creation of favorable conditions for ensuring comfort, accessibility and security of housing and communal services infrastructure. Recommendations for improving the infrastructure of housing and communal services are proposed: to set the amount of budget funds allocated; to create an effective mechanism for organizing the use of public-private partnerships; to expand the use of the Smart community concept.

D. Aitzhanova, *doctoral Student*

S. Kunyazova, *candidate of economics, professor*

M. Karimbergenova, *doctor PhD*

Pavlodar State University named after S. Toraighyrov

Pavlodar

e-mail:kunjazovas@mail.ru

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2020. – №2(39)

DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP

The article discusses the prospects for the development of youth entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. The authors of the article have studied the scientific works of scientists Ivanov A.V., Akhiyarov N.V., devoted to the problems of youth entrepreneurship. The authors define the role of youth entrepreneurship in the innovative development of the country. The article analyzes the legislative and regulatory acts that regulate the activities of small and medium-sized businesses. The authors, in accordance with the Entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan, give the main definitions of the concept of entrepreneurship, describe the types of entrepreneurship, business entities. The article examines the programs to support entrepreneurship, youth entrepreneurship, namely the project «Zhaskasipker» within the framework of the state programs for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 «Enbek «and «business Roadmap 2020». The authors highlight the weak and strong sides of youth entrepreneurship. The article presents the stages in the implementation of a business project of youth entrepreneurship, starting with the creation of ideas-search research, R & d – in matters of project financing-pre-commercial research (development of a business plan, patenting, creating a prototype) to the launch of the project. The conclusion is justified that only the implementation of common efforts of the state, business, and civil society institutions will contribute to the development of youth entrepreneurship.

Keywords: *entrepreneurship, youth entrepreneurship, innovative activity, small and medium business, state support, financial support, business, entrepreneur's competence, economic education of young people, state program.*

Кілт сөздер: *кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, инновациялық қызмет, шағын және орта бизнес, мемлекеттік қолдау, қаржылық қолдау, бизнес, кәсіпкердің құзыреті, жастарды экономикалық тәрбиелеу, мемлекеттік бағдарламалар.*

Ключевые слова: *предпринимательство, молодежное предпринимательство, инновационная активность, малый и средний бизнес, государственная поддержка, финансовая поддержка, бизнес, компетенции предпринимателя, экономическое воспитание молодежи, государственные программы.*

Introduction. Entrepreneurship is a leading component of the economy in the experience of foreign countries. However, in the case of Kazakhstan, 77 % of the population do not even have an idea of earning money through entrepreneurial activity. In Kazakhstan, not only a low degree of youth entrepreneurial activity, but most of the already created companies fail to

overcome even the initial stage of development. Among the reasons for the unpopularity of entrepreneurship, experts highlight not only the lack of favorable, stable economic conditions for doing business, but also the lack of necessary knowledge and lack of competencies in the field of entrepreneurship. In addition, according to experts, a holistic entrepreneurial cul-

ture has not yet been formed in Kazakhstan. At the same time, youth business plays a major role in solving socio-economic problems, such as creating new jobs and reducing unemployment, training qualified personnel.

Youth entrepreneurship is a significant segment of small and medium entrepreneurship. The youth is the most important chain in the entrepreneurship medium. It is today's youth and youth entrepreneurship that will determine the image of our country in already 10-15 years. The development of today's youth business will influence the rate of economic growth and development of our country tomorrow. Young people are active people who react quickly to the emergence of difficulties in life and effectively perceive their useful aspects. Therefore, we can say that young people have high opportunities and the ability to do business. The qualities that an entrepreneur should possess: prudence, foresight, responsibility, determination, observation, originality, flexibility, sociability, focus on the main thing, innovation, purposefulness.

literature review. A.V. Ivanova, when studying youth entrepreneurship, indicates that the age limit of people, to be called young entrepreneurs, must be up to 35 years old [1].

N.V. Akhiyarova, when studying youth entrepreneurship, emphasized that young people under 30 years of age are more pronounced for innovativeness, free self-realization and social adaptation [2]. In connection with these statements, it can be noted that young people are the most significant link in the business environment and the pace of economic growth and development of our country tomorrow will depend on its development of today's youth business.

According to Yu. Zubok, youth entrepreneurship is an entrepreneurial activity of young people aged 18–35 years, actively supported by the state, in order to increase the share of GDP of small and medium-sized businesses in the country. According to Yu. Zubok, a young businessman is distinguished by his innovative views, less affected and ready to act. Their goal is to create stable earnings and creative realization.

But they also have a number of problems associated with inexperience and fears that prevent them from realizing in business [3].

The issues of interaction between small business and government, social partnership, overcoming administrative barriers are considered in the works of L.S. Anikina [4].

Main part. Entrepreneurship is a self-dependent, initiative activity of citizens, repatriates and legal entities, directed to getting net income by way of using belongings, production, selling goods, execution of works, provision of services, based on the right of private property (free enterprise), or on the right of economic jurisdiction, or operational administration of state enterprise (state business). Entrepreneurship activities are realized on behalf of, for the risk of and under the material liability of an entrepreneur [5].

The subjects of entrepreneurship are citizens, repatriates and non-government commercial legal entities that carry out entrepreneurship activity (subjects of private entrepreneurship), state enterprises (subjects of state business) [5].

Depending on the average annual number of workers and the average annual income, the subjects of entrepreneurship belong to the following categories: subjects of small entrepreneurship, including the subjects of microentrepreneurship; subjects of medium entrepreneurship; subjects of heavy entrepreneurship [5].

The subjects of small entrepreneurship are individual entrepreneurs without the formation of a legal entity and legal entities that realize entrepreneurship with the average annual number of workers not more than one hundred people, and with the average annual income not higher than 300 thousand-fold Monthly Calculation Index which is established by the law of the republic's budget and which is in force for January, 1 of the current financial year.

The subjects of micro-entrepreneurship are subjects of small entrepreneurship that carry out private business with the average annual number of workers not more than fifteen people and the average annual income not more than

30 thousand-fold Monthly Calculation Index which is established by the law of the republic's budget and which is in force for January, 1 of the current financial year.

The subjects of medium entrepreneurship are individual entrepreneurs and legal entities realize entrepreneurship, and which do not belong to subjects of small and heavy entrepreneurship.

Individual entrepreneurship is self-dependent initiative activity of the Republic of Kazakhstan citizens, repatriates, directed to getting net income, based on the property of physical entities themselves and realized on behalf of, for the risk of and under their material liability.

An owner-operated farm or private farm are a labour body of persons where realization of individual entrepreneurship is inseparably connected with the use of lands of agricultural

destination for the production of farm products, as well as processing and distribution of these products.

Small and medium entrepreneurship in Kazakhstan is actively developing mostly thanks to the measures of governmental support.

As of January, 1, 2019, the number of operating subjects of small and middle entrepreneurship (further SME) made 1241.3 thousand units. The number of those employed in SME as of January, 1, 2019, made 3321.9 thousand people. Release of production (goods and services) by the subjects of SME in 2018 made 26473.1 billion tenge. The share of the number of those employed in SME in economically active 2018 year in the Republic of Kazakhstan made 36.4%.

Table 1

Number of those employed in SMB, thousand people *

Number of those employed in SMB, thousand people	2016	2017	2018
Republic of Kazakhstan	3 166.8	3 190.1	3 321.9
Akmolinsk oblast	132.4	129.5	133.7
Aktubinsk oblast	134.8	137.5	141.9
Almaty oblast	258.0	239.9	253.1
Atyrau oblast	123.5	126.7	136.3
West-Kazakhstan oblast	106.9	113.1	115.1
Zhambyl oblast	117.4	120.1	120.1
Karaganda oblast	230.8	232.2	238.0
Kostanai oblast	151.2	154.4	160.0
Kyzylorda oblast	81.6	85.6	93.3
Mangistau oblast	112.0	116.2	123.1
Pavlodar oblast	131.3	131.3	134.0
North-Kazakhstan oblast	102.5	102.4	105.1
Turkestan oblast	198.1	197.5	204.8
East-Kazakhstan oblast	234.7	227.5	232.2
Nur-Sultan city	325.2	328.2	375.8
Almaty city	598.2	613.2	610.3
Shymkent city	128.2	134.9	145.1

* Note: [6]

Number of operating enterprises of SME according to types of economic activity units *

	2016	2017	2018
Total	192,348	211,360	233,945
Agriculture, forestry and fishery	8,544	11,099	11,862
Industry	17,551	18,693	19,263
- mining industry and quarry development	2,185	2,370	2,607
- processing industry	13,464	14,214	14,391
- electricity supply, gas transmission, steam transmission and air conditioning	707	787	888
- water supply, sewerage system, waste collection and distribution control	1,195	1,322	1,377
Construction	31,327	32,432	34,990
Wholesale and retail trade; auto and motorbike service	57,265	64,806	74,285
Transportation and warehousing	8,910	9,243	10,127
Lodging and meal services	3,273	3,778	4,500
Information and communication	6,069	6,396	6,880
Financing and insurance activity	5,572	5,623	5,784
Operations with real property assets	7,797	8,260	8,859
Professional, scientific and technical activity	15,975	16,696	17,761
Activity in administration and accessory services	10,016	10,862	11,996
Education	4,783	5,991	7,381
Public health service and social services	3,007	3,389	3,854
Art, entertainment and recreation	1,656	1,947	2,276
Provision of other types of services	10,603	12,145	14,127

* Note: [6]

On the basis of operating SME enterprises according to types of economic activity, 32 % is made by wholesale and retail trade, auto and motorbike service.

According to the State Programme «Business Road Map 2020», one of the main priorities is development of innovative production sector, which is impossible without the formation of its foundation – the community of young, ambitious, innovatively thinking entrepreneurs [10].

Young and go-ahead businessmen are the imperative of our time and a good exponent of the economic development of the country. Correctly built, purposeful support of young entrepreneurs ensures development of the regional SME in the whole, which, in its turn, leads to economic growth and raise of investment attractiveness of the whole country.

Development of young entrepreneurship

today must promote not only job placement among the population and preparation of skilled personnel, but also speedy transition of the country to the innovative way of development.

Presently young entrepreneurship is presented by:

- beauty parlours;
- works in the IT-sphere;
- bed-and-breakfast hotels;
- mutual connection «home – business» (взаимосвязью «дом – бизнес» (mini bakery, owner-operated farms, auto service, shops and so on);

- leisure and other [9].

Accentuation of young entrepreneurship as a special segment of entrepreneurship takes place because, as different from other types of entrepreneurship, it has its specific features, both strong and weak.

The strong sides of young entrepreneurship are:

- innovation activity, innovativeness of thinking;
- mobility, flexibility of approach, quick reaction capability in mastering emerging markets;
- possibilities of constant renovation of knowledge and skills in accordance with changing demands of production and market;
- ability of young people to endure high labour and psychic loads that accompany entrepreneurship activity, especially on its initial stage;
- liability of young people to risk.

The weak sides of young entrepreneurship are:

- inconsiderable social experience;
- absence of good standing;
- weak practical skills of using economic laws and mechanisms;
- the problem of forming a start-up budget;
- lack of personal contacts in the sphere of business and administrative and management structure;
- exposure to bureaucracy;
- most active attractiveness of «shadow» entrepreneurship and exposure to criminal structures.

At the present moment, there is a sufficient number of information sites. They should all be studied carefully for an entrepreneur to make a conclusion about the existence of supportive institutions for small business. We suggest placing an innovation lift for all information resources for an entrepreneur to make a conclusion about the institution that supports a business idea at a respective level. The stages of realization for a young entrepreneurship project are shown in accordance with figure 1.

With the purpose of rendering information and methodological assistance to individual innovators, rationalizers and innovative scholars, rationalizers of higher educational institutions, enterprises and organizations of the oblast, a four-party memorandum between Entre-

preneurs Chamber of Pavlodar oblast, Entrepreneurship Development Fund «Damu» JSC, «Pavlodar regional research and technological centre», LLP, and «Attraction of Investments Agency», LLP, was initiated and signed.

On the basis of S. Toraighyrov Pavlodar State University in 2016 International StartUp Academy was established. The function of the Academy is development of the students' and the faculty's entrepreneurship and commercialization of projects. The targeted audience is beginner entrepreneurs from among the students, the faculty and researchers. The StartUp Academy creates business medium, and the residents start accumulating practical experience and skills of conducting business [10].

Unique opportunities are presented by the project «Jas kasipker» in the framework of state programmes of developing productive job placement and mass entrepreneurship for 2017-2021 «Yenbek» and «Business Road Map-2020». The participants, who are young entrepreneurs under 29 and their family members, can realize their ideas and business plans having obtained grant financing.

In the framework of the year of youth, within the project «Jastar – yel tiregi», grant financing of young entrepreneurs was introduced. It is realized in the framework of the state programmes «Business Road Map-2020» and «Yenbek» which develops productive job placement.

Training is conducted within 50 hours, and there are also 90 hours of practical consulting. It consists of 10 modules. They include basics of business planning, leadership qualities, taxation, marketing, fundamentals of public speech. The graduates of the programme «Jas kasipker» can apply for a non-repayable grant in the sum of 200-fold Monthly Calculation Index, which makes 505 thousand tenge. They also have the right to get a soft loan not more than 8 thousand of Monthly Calculation Index with annual 6% upon the security. The pilot project showed a high result.

Creation of an idea	Exploratory research, RTD	The issue of financing the project	Pre-commercial research (business plan development, patenting, creation of a developmental prototype)	Project launch
- Entrepreneur	<ul style="list-style-type: none"> - Entrepreneur; - Kazakhstan association of family business (“Dynasty” project) - The national chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Business-Bastau); - Damu- franchising; - «Pavlodar regional research and technological centre», LLP; - Commercialization Centre and Business accelerator 	<ul style="list-style-type: none"> - Entrepreneurship Development Fund «Damu» JSC (Business Road Map 2020); - internal funds; - business angels; - QazTech Ventures JSC (grant financing); - «Credit Agrarian Corporation» JSC; - Damu-leasing; - «KAZNEX INVEST» JSC; - «KazAgroFinance» JSC; - «Agrarian credit corporation» JSC - «Agriculture Finance Support Fund» JSC 	<ul style="list-style-type: none"> - Entrepreneurship Development Fund «Damu» JSC (Business Road Map 2020); - The national chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Business-Bastau, Jas kasipker); - «Pavlodar regional research and technological centre», LLP; - International StartUp Academy; - «Socio-entrepreneurial corporation» JSC 	<ul style="list-style-type: none"> Entrepreneurship Development Fund «Damu» JSC (Business Road Map 2020); - The national chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Business-Bastau); - Export insurance company «KazakhExport» JSC; - Special economic zone «Pavlodar» JSC

Figure 1. Stages of realization for a young entrepreneurship project *

* Created by the authors

Conclusion. Alongside the described programmes, still effective are Kazakhstan Development Bank, National Agency of Technological Development, that support creation of technological parks and business incubators, «KazAgroFinance», Agriculture Finance Support Fund, National Agency on export and investments «KaznexInvest», Kazakh Institute of Industry Development. Among the international programmes one can single out European

Bank of Development and Reconstruction, as well as SES (Senior Experts Service) from Germany, Special American Business Internship Training Program of the USA «SABIT». Besides, recently a new organization was established by Council of Youth Policy under the President – Youth Initiative Fund. One of the directions of its activity is support of youth entrepreneurship.

As can be seen from the above, young people are the most active part of the society. It quickly reacts to any changes in life and effectively perceives their positive sides. That's why one can speak about the fact that young people has a larger potential and ability to entrepreneurship activity than other age groups. Young entrepreneurship is a very complicated sector. It requires special serious attention on the part of governmental bodies. Correctly organized, purposeful support will ensure

development of young people's entrepreneurship in the region. This, in its turn, will lead to economic growth and raise of investment attractiveness of the region.

The society needs development of the youth entrepreneurship, encouragement and dissemination of its civilized forms. Young people's enterprises may promote creation of additional jobs places with less expenses than at large enterprises, which can partially solve the problem of unemployment in the oblast.

REFERENCES

1. Ivanova A.V. Kompleksnaya ocenka faktorov razvitiya molodezhnogo predprinimatel'stva v universitetskoj srede: dis. ... kand. ekon. nauk [Comprehensive assessment of factors of youth entrepreneurship development in the University environment: dissertation ... PhD in economics] 08.00.05 / Ivanova Anastasiya Vladimirovna [Mesto zashchity: In-t ekonomiki UrO RAN]. – Ekaterinburg, 2013. – 270 s. [in Russian].
2. Ahiyarova N.V. Social'no-upravlencheskie problemy gosudarstvennoj podderzhki molodezhnogo predprinimatel'stva v Respublike Bashkortostan [Social and managerial problems of state support of youth entrepreneurship in the Republic of Bashkortostan]: avtoref. dis. ... kand. sociol. nauk: 22.00.08 / Ahiyarova Natal'ya Vladimirovna [Mesto zashchity: Bashkir. gos. un-t]. – Ufa, 2009. – S. 17-18 [in Russian].
3. Zubok YU.A. Social'naya integraciya molodezhi v usloviyah nestabil'nogo obshchestva [Social integration of young people in an unstable society]. – M., 2007. – 322 s. [in Russian].
4. Anikin L.S., Neboga V.S. Rol' regional'nyh organov vlasti v privlechenii investitsij v social'nyu sferu na primere Saratovskoj oblasti [The role of regional authorities in attracting investment in the social sphere on the example of the Saratov region] // Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya: Sociologiya. Politologiya. – 2012. – T. 12. – Vyp. 2. – S. 31-41 [in Russian].
5. Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan [Entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan]. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktyabrya 2015 goda №375-V ZRK [in Russian].
6. Statisticheskij sbornik «Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazahstan 2014-2018» [Statistical collection «Small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan 2014-2018»]. – Nur-Sultan, 2019. – 48 s. [in Russian].
7. Miloslavskij V.G. Molodezhnoe predprinimatel'stvo kak fundament razvitiya srednego klassa v Rossii [Youth entrepreneurship as a Foundation for the development of the middle class in Russia] // Molodoj uchenyj. – 2016. – №8. – S. 594-597. – URL <https://moluch.ru/archive/112/28765/> (Data obrashcheniya: 30.11.2019) [in Russian].
8. Vlasov G.YU. Razvitie molodezhnogo predprinimatel'stva na sovremennom etape [Development of youth entrepreneurship at the present stage] // Rossijskoe predprinimatel'stvo. – 2011. – № 10. – T. 12. – S. 11-16 [in Russian].

9. Karimbergenova M. K. The most perspective directions of development of family business in Pavlodar region // Central Asian Economic Review. – 2018. – №3 (121). – S. 86-97.
10. «Dorozhnaya karta biznesa-2020» [«Business road map-2020»] Elektronnyj resurs: <https://damu.kz/programmi/dorozhnaya-karta-biznesa-2020> [in Russian].
11. Oficial'nyj sajt PGU imeni S. Torajgyrova [Official website of S. Torajgyrov PSU] <http://psu.kz/index.php?cmobile=0&lang=kaz> [in Russian].
12. Gosudarstvennaya programma razvitiya produktivnoj zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017-2021 gody «Enbek» [State program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 «Enbek»]. <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванова А.В. Комплексная оценка факторов развития молодежного предпринимательства в университетской среде: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Иванова Анастасия Владимировна [Место защиты: Ин-т экономики УрО РАН]. – Екатеринбург, 2013. – 270 с.
2. Ахиярова Н.В. Социально-управленческие проблемы государственной поддержки молодежного предпринимательства в Республике Башкортостан: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08 / Ахиярова Наталья Владимировна [Место защиты: Башкир. гос. ун-т]. – Уфа, 2009. – С. 17-18.
3. Зубок Ю.А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества. – М., 2007. – 322 с.
4. Аникин Л.С., Небога В.С. Роль региональных органов власти в привлечении инвестиций в социальную сферу на примере Саратовской области // Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: Социология. Политология. – 2012. – Т. 12. – Вып. 2. – С. 31-41.
5. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V ЗРК.
6. Статистический сборник «Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан 2014-2018». Нур-Султан, 2019. – 48 с.
7. Милославский В.Г. Молодежное предпринимательство как фундамент развития среднего класса в России // Молодой ученый. – 2016. – №8. – С. 594-597. – URL. <https://moluch.ru/archive/112/28765/> (Дата обращения: 30.11.2019).
8. Власов Г.Ю. Развитие молодежного предпринимательства на современном этапе // Российское предпринимательство. – 2011. – № 10. – Том 12. – С. 11-16.
9. Karimbergenova M.K. The most perspective directions of development of family business in Pavlodar region // Central Asian Economic Review. – 2018. – №3 (121) – С. 86-97.
10. «Дорожная карта бизнеса-2020». Электронный ресурс: <https://damu.kz/programmi/dorozhnaya-karta-biznesa-2020/>.
11. Официальный сайт ПГУ имени С. Торайгырова. <http://psu.kz/index.php?cmobile=0&lang=kaz>
12. Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек» <http://adilet.zan.kz>.

Д.Н. Айтжанова, С.К. Кунязова, М.К. Каримбергенова

ЖАС КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасында жастар кәсіпкерлігін дамыту перспективалары қарастырылады. Мақала авторлары А.В. Иванов, Н.В. Ахияров сияқты ғалымдардың жастар кәсіпкерлігінің проблематикасына арналған ғылыми еңбектерін зерттеді. Авторлар елдің инновациялық дамуындағы жастар кәсіпкерлігінің рөлін анықтады. Мақалада шағын және орта бизнес қызметін реттейтін заңнамалық және нормативтік актілер талданды. Авторлар ҚР Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес кәсіпкерлік ұғымының негізгі анықтамаларын берді, кәсіпкерлік түрлері, кәсіпкерлік субъектілері сипатталған. Мақалада кәсіпкерлікті, жастар кәсіпкерлігін қолдау бағдарламалары, атап айтқанда 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» және «Бизнестің жол картасы-2020» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде «Жас кәсіпкер» жобасы зерделенді. Авторлар жастар кәсіпкерлігінің әлсіз және күшті жақтарын бөліп отыр. Мақалада авторлар жастар кәсіпкерлігінің бизнес-жобасын іске асыру кезіндегі идеяларды – іздеу зерттеулерін, ҒЗТКЖ – жобаны қаржыландыру туралы мәселелерде – жоба іске қосылғанға дейінгі алдын ала өлшеу зерттеулерін (бизнес-жоспарды әзірлеу, патенттеу, тәжірибелік үлгіні құру) құрудан бастап кезеңдерді ұсынды. Мемлекеттің, бизнестің, азаматтық қоғам институттарының ортақ күш-жігерін іске асыру ғана жастар кәсіпкерлігін дамытуға ықпал ететіні туралы қорытынды негізделген.

Д.Н. Айтжанова, С.К. Кунязова, М.К. Каримбергенова

РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются перспективы развития молодежного предпринимательства в Республике Казахстан. Авторами статьи исследованы научные труды ученых Иванова А.В., Ахиярова Н.В., посвященные проблематике молодежного предпринимательства. Авторами определена роль молодежного предпринимательства в инновационном развитии страны. В статье проанализированы законодательные и нормативные акты, регулирующие деятельность малого и среднего бизнеса. Авторами в соответствии с Предпринимательским кодексом РК даны основные определения понятия предпринимательства, описаны виды предпринимательства, субъекты предпринимательства. В статье изучены программы поддержки предпринимательства, молодежного предпринимательства, а именно проект «Жас кәсіпкер» в рамках госпрограмм развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек» и «Дорожная карта бизнеса-2020». Авторами выделены слабые и сильные стороны молодежного предпринимательства. В статье авторами представлены этапы при реализации бизнес-проекта молодежного предпринимательства, начиная с создание идей – поисковые исследования, НИОКР – в вопросах об финансировании проекта – предкоммерческие исследования (разработка бизнес-плана, патентование, создание опытного образца) до запуска проекта. Обоснован вывод о том, что только реализация общих усилий государства, бизнеса, институтов гражданского общества будет способствовать развитию молодежного предпринимательства.

Г.Б. Каримов, PhD докторанті¹

Б.К. Жуманова, э.ғ.к., қауымдас. профессор¹

Г.А. Саймагамбетова, э.ғ.к., қауымдас. профессор²

А.А. Жунусова, DBA бейіні бойынша доктор³

*Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университеті¹*

Нұр-Сұлтан қ.

*Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік
технологиялар және инжиниринг университеті²*

Ақтау қ.

Тұран-Астана университеті³

e-mail: Aliya.zhunusova1983@mail.ru

ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІН БАСҚАРУДАҒЫ КАДРЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕР

Бұл мақалада шешімді қабылдау нәтижесінде адамдардан шығатын қауіп пен қолайсыз жағдайлардың болу ықтималдылығын көрсететін кадрлық тәуекелдерді басқару сұрақтары қарастырылды.

Персоналды басқару жүйесіндегі кадрлық тәуекелдер мәселелері талданылды және кешенді сипаттағы антропогендік сипаттағы қауіп-қатерлер ұсынылды. Кадрлық тәуекелдердің кейбір ерекшеліктері мен туындау себептері көрсетілді.

Қолайсыз жағдайлар маңызды құпия ақпаратты жоғалтумен, коммерциялық тәуекелдің көрінуімен, компанияның табыс пен беделін жоғалтумен сипатталады. Кадрлық тәуекелдерді барабар төмендеуі қызметкерлердің сапасын арттырады, сәйкесінше тәуекелдік қауіптердің іске асуынан болған зиянды төмендетеді. Тәуекелдерді басқару – бұл басқару процесінде пайда болатын, кәсіпорынға әсер ететін басқару іс-әрекеттері мен салдарының стратегиясы мен тактикасын қамтитын тәуекелдерді және қаржылық-экономикалық қатынастарды басқару жүйесі.

Осылайша, қолайсыз іс-шараларды жүзеге асыру кезінде компания талаптарға сәйкес келмейтін маманды алады. Сонымен қатар тәуекел функционалдық қызметті орындалмауымен ғана емес, нақты шығынмен де байланысты болуы мүмкін. Қызметкерлердің қауіпсіздігі мен кадрлық тәуекелдерді басқару кәсіпорынның іскерлік процесінде маңызды роль атқарады.

Болашақта компанияны дамыту үшін негіз бола алатын шығындарды болдырмауға және азайтуға мүмкіндік беретін тәуекелдерді анықтау алгоритмі ұсынылды. Кадрлық тәуекелдерді басқару жүйесін құру қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Кадрлық тәуекелдерді басқару стратегиясын әзірлеу кезеңінде басталатын үдеріс болып табылады және өзгеруі ұйым мен қызметкерлердің қызметіне теріс әсер етуі мүмкін барлық ішкі және сыртқы факторларды айқындауды, бағалауды және бақылауды қамтиды.

Кілт сөздер: кадрлар, кадрлық тәуекел, қызметкерлер қауіпсіздігі, тәуекелдерді басқару, тәуекел деңгейі, қызметкерлер, мүдделер тартысы.

Ключевые слова: кадры, кадровый риск, безопасность персонала, управление рисками, уровень риска, сотрудники, конфликт интересов.

Keywords: personnel, personnel risk, personnel safety, risk management, risk level, employees, conflict of interest.

Кіріспе. Соңғы он жылдықта дамыған елдерде тәуекелді басқару тақырыбы өзекті. Біз де қауіп және қатерлердің тез өсуін бақылайтындымызға еш күмән жоқ. Тәуекел мәселелері бастапқыда Дж. М. Кейнс, Ф. Найт, К. Рэдхэд, С. Хьюз, У. Бек еңбектерінде жалпы басқару және экономикалық тұжырымдамаларында көрсетілген.

Қызметкерлермен байланысты тәуекелдердің заманауи түрлері компанияның материалдық құндылықтарының ұрлану ықтималдылығы мен кейіннен жұмыстан шығып кететін қызметкерлерді оқытуға жұмсалған ақталмаған инвестиция ретінде көрінеді. Компания мүлкін ұрлау себептерінің пайда болуы келесідегідей дереккөздерге ие: қызметкерлердің деформацияланған әлеуметтік нұсқаулары; кәсіпорындағы бақылау және есепке алуды ұйымдастырудың төмен деңгейі; қызметтің салықтық-құқықтық моделінің екіжақты стандарты, оларды дағдарыс жағдайында бизнесті сақтап қалу үшін басшылық жүзеге асырады. Қызметкерлердің қауіпсіздігі мен кадрлық тәуекелдерді басқару кәсіпорынның іскерлік процесінде маңызды роль атқарады [1].

Осы зерттеудің мақсаты ұйымның персоналымен жұмыс істеудегі кадрлық тәуекелдерді басқару бойынша әдістемелік ұсынғандарды әзірлеу және теориялық негіздеу болып табылады.

Тәуекелдерді басқару мен қауіпсіздік компоненттері көп аспектілі режімде орындалады және төмендегілерді қамтамасыз етеді:

- әрекеттердің нысаналы тізбектілігін іске асыру: тәуекелдерді минималдау бағдарламасын, іске асырылған қауіптерден болған салдарларды теңестіру үшін өтем шараларын қолдану бағдарламасын жасау, бағалау, сәйкестендіру және жүзеге асыру.

- адам мінез-құлығының айқынсыздығы мен болжамсыздығы шартында тиімді эффектке қол жеткізуге мүмкіндік беретін басқару мен бағалаудың арнайы қағидаларын, функцияларын, бағалау әдістерін жүзеге асыру [2].

Әдебиеттік шолу. Жалпы тәуекелдер және соның ішінде кадрлық тәуекелдер мәселесінің әзірлену дәрежесі біздің елімізде осы ғылыми саладағы іргелі зерттеулердің шектелген санымен сипатталады. Негізінен жұмыс қоғамдық өмірдегі нақты сфера аясында жүргізілді: құқықтану, медицина, психология, экология, экономика, басқару, білім беру және өндіріс сферасында және т.б. Кадрлық тәуекелдердің әлеуметтік-экономикалық мазмұнын зерттеу еңбек, қызметкер және қызметкерлерді басқару жүйесі жайлы теориялық жағдайға негізделеді [3]. Бірақ кадрлық тәуекелді басқаруға теориялық тәсілдердің болуына қарамастан, бұл мәселе теориялық және әдістемелік тұрғыдан жеткіліксіз зерттелген деп белгілеуге болады. Осы уақытқа дейін басқарудың объектісі мен субъектісіне ерекшелеуге, кадрлық тәуекелдерді басқару процесстері мен кадрлық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің арақатынасына жалпыға ортақ қабылданған тәсілдер әлі де жоқ.

Кадрлық тәуекелдерді басқару деп өзгеруі ұйымның және оның персоналының қызметіне теріс әсер етуі мүмкін кадрлық тәуекелдің барлық ішкі және сыртқы факторларын анықтау, бағалау және бақылау процесін түсінеді [4].

Негізгі бөлім. Жалдау процесі белгілі бір тәуекелдері бар жеке процесс ретінде қарастырылады:

- үміткерлерді дұрыс емес іріктеу (сфера, лауазым);

- жұмысты бұрыс сипаттау;

- жұмыс іздеу сайтында өтінімнің сәйкессіз формасы;

- үміткерді қате бағалау (кәсіби құзыреттілік, құралған командамен үйлесімсіздігі, үміткердің осы компаниядағы жұмысқа деген төмен уәжділік, компанияның мақсатының үміткердің жеке мақсатымен сәйкес келмеуі, бар психикалық ауытқулар, маскүнемдік, есірткіге және құмар ойындарына тәуелділік, үміткердің компанияға зиянын тигізе алу мүмкіндігі және т.б.);

– ашық вакансияларды қате хабарландыру арқылы жариялау үшін компанияның теріс имиджінің қалыптасу тәуелділігі, бұрынғы қызметкерлердің «жұмыс берушілердің кара тізімі» сайтында жарнама шығару тәуелділігі, сауатсыздық, құзырсыздық және рекрутерлардың дөрекілігі, мамандардан үміткерлерге кері байланыстың берілмеуі).

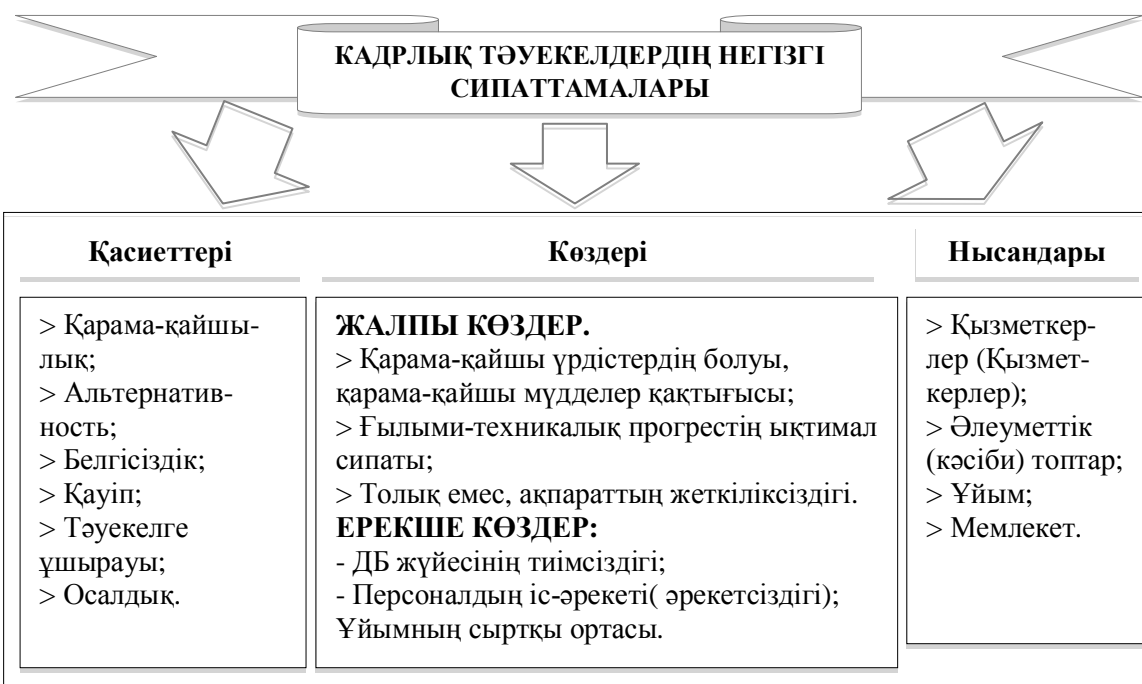
Кадр тәуекелдерінің негізгі сипаттамалары 1-суретте көрсетілген.

Компанияның кадрлық басқару жүйесіндегі ең жиі кездесетін тәуекелдерге жатады:

1. Қызметкерлердің компаниядағы жұмысының бастапқы кезеңінде кездесетін тәуекелдері. Бұл тәуекелдің түрі қызметкерлерді жалдау кезінде туындайды. Көптеген

компанияларда іріктеу уақытында үміткерлерді әлеуметтік және корпоративті стандарттарға, психологиялық тұрақтылыққа сәйкестігін тексеру мүлдем мүмкін болмайды, сондықтан компания үшін теріс эффект беретін қызметкердің жиі әдейі емес жасалған әрекетінің тәуекелділігі бар болуы мүмкін.

2. Қызметкермен жұмыс істеу кезіндегі тәуекелдер. Ерекше жағдай ретінде бәсекелестер үшін білікті маман дайындап, ұйым «кадрлар ұстаханасына» айналатын жағдайды алуға болады. Қызметкерлердің қазіргі қызметке, кәсіби дайындық пен қызметкерлердің мансабын жоспарлауға бейімделу жүйесінің жеткілікті түрде дамымағандығы тәуекелдердің себебі болуы мүмкін.

Сурет 1. Кадр тәуекелдерінің негізгі сипаттамалары *

* Авторлармен құрылған

3. Қызметкерді жұмыстан босату кезеңінде қызметкерлермен жұмыс істеу кезіндегі тәуекелдер. Жұмысшыны жұмыстан босату рәсімі Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінде жазылған, бірақ бейресми

талаптардың сақталмауы жұмысшының наразылығын тудыруы мүмкін, сәйкесінше беделді және қаржылық шығынға әкеледі. Заң іс-тәжірибесіне сәйкес еңбек дауын сотқа дейін апармаған жөн, өйткені қар-

жылық шығындарды жұмыс беруші өтеуі тиіс [5].

Іріктеу кезеңінде білім беру, жұмыс тәжірибесінің деңгейін анықтап алған жөн. Бұл міндет ақпараттың шектелгендігіне байланысты қиын көрінеді. Адам коммуникациясына бағытталған ақпарат теориясының контекстінде объектінің бағалауындағы белгісіздік бұл адамдар жайлы бағалаушы ақпараттың төмен сапада не толық емес болуының және бағалаудағы субъективті бағымдылықтың нәтижесі, бұл сол ақпараттың бұрмалануына әкеледі. Сондықтан тәуекелді төмендету үшін кадрлық шешімдерді қабылдау кезінде өтініш берушілер жайлы толық ақпарат алу, бағалау ақпаратының сапасын бағалау механизмінің жетілдірілмегендігін жою және өтініш берушінің бағасындағы субъективтілікті шектеу жолымен арттыру қажет [6].

Жоғарыда айтылған тәсілден логикалық түрде өтініш беруші шыншыл және адал екендігіне көз жеткізіп алу керек. Өтініш берушінің құжатын қарастыру не сұхбаттасу кезеңінде дәстүрлі тәсілді қолданып, жауап беру мүмкін емес. Яғни бұл қасиеттер жұмыс берушімен құпталады және кадрлық тәуекелдерді айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді [7].

Әлеуметтік желілердегі ақпаратқа сәйкес біздің алдымызда қандай түйіндеме жатқандығын анықтауға немесе ол жердегі ақпаратты дәлдікке тексеруге болады. Мысалы, үміткердің өмірі қаншалықты белсенді және заңға бағынушылықты екендігін, оның немен айналысатынын, және де ол өз қызығушылықтарын лауазыммен қатар алып жүре алады ма (мысалы, бұл оның жеке қасиеттеріне сәйкес келеді ме) [8].

Қызметкерлермен жұмыс істеу кезінде кейде шешімі жоқ көптеген мәселелер болуы мүмкін.

Бірақ кейбір мәселелер кадрлар бөлімінің мәселесі емес. Басқа да көптеген факторлармен байланысты тәуекелдер бар. Мысалы, өздерінің лауазымына сәйкес келе ал-

майтын нақты бір жұмысшыларды қабылдау.

Қазіргі уақытта тәуекелдерді басқаруды үш негізгі сфера бар:

– тәуекелдер және тәуекелдердің пайда болуын болдырмау, олардың ұйым құрылымына әсер етуі;

– әр түрлі тәуекелдердің түрлерімен туындатылған кері салдарларды минималдау;

– қосымша табыс, тәуекелдерді табу үшін берілетін бонус және ұйым тәуекелдің пайда болуы кезінде ала алатын бонус сияқты оң аспектілерді зерттеу.

Кәсіпорында жасалған тәуекелдерді басқару жүйесі міндеттер мен мақсаттарға жету үшін оларды басқара алады.

Қызметкерлер арасында міндеттерді бөлу керек және белгілі бір бөлімдердің қызметін бақылау процесі мен бағыну деңгейінде қайшылықтарды болдырмау үшін тәуекелдерді басқарушының міндетін нақты анықтау қажет. Сонымен қатар тәуекелдерді басқарушылардың болуы басқа бөлім қызметкерлерінен жауапкершілікті алып тастамауы тиіс, өйткені олар бұл тәуекелдердің сипатын жақсы түсінеді және тәуекелге әкелетін болжанбаған әрекеттерден компанияны бірінші деңгейлік қорғаумен қамтамасыз етеді.

Тәуекелдерді анықтау алгоритмі:

I. Ақпаратты қабылдау және өңдеу.

Ақпарат тәуекелдерді анықтау мен саралаудағы негізгі аспектілердің бірі болуы мүмкін. Кез келген зерттеу үшін алынған ақпаратты жинақтау мен саралауға жеткілікті уақыт жұмсалуды тиіс, бірақ өкінішке орай бұл құраушыға көбісі назар аударма бермейді. Сәйкес келмейтін тәуелділікті қабылдау ықтималдылығы ақпараттық қауіпсіздікке, сапасына және толықтылығына байланысты. Бірнеше нұсқаның бар болуы кезінде тәуекелдің минималды ықтималдылығы жайлы шешім қабылданады.

II. Тәуекелдерді тіркеу.

Компанияның қаржылық операцияларын бағалау үшін тәуекелдерді тіркеден

өткізу қажет, бұл бар тәуекелдердің шеңберін кемітуге мүмкіндік береді.

III. Шешімдер алгоритмін жасау.

Бұл кезең жоспарланатын шешімдерді қарапайым және толық деп бөлу үшін қажет.

IV. Тәуекелдерді біліктілікті бағалау.

Ұсынылатын шешімді жүзеге асырумен байланысты тәуекелдерді анықтау; тәуекелдің сандық көрсеткіштері; шешімді қабылдау жоспарында көрсетілген тәуекелдердің қауіпті аймақтары, - бұл барлық тәуекелдер сапалы бағалауды тұспалдайды.

V. Тәуекелді сандық бағалау.

Кәсіпорынның жетістігі үшін тәуекелмен күреспей, керісінше оны басқару қажет. Тәуекелдерді басқару – компанияны басқару тиімділігін арттыруға бағытталған негізгі құралдардың бірі және компания жетістігінің негізгі факторлары болатын әлеуетті мәселелерді жеңілдетіп, өнімнің өмірлік циклін минималдау үшін қолданылауы тиіс. Тәуекелдердің алдын-алу және шығындарды азайту кәсіпорынның дұрыс дамуына септігін тигізеді. Осылай тәуекелді бағалау – бұл нәтижесінде компанияны басқару тәуекелдерді басқаруға бағытталатын процесс. Тәуекелді басқару – бұл тәуекелдерді басқарудың ең қолайлы тәсілін таңдай отырып, негізгі өнімді өндіру кезінде компания тап болатын шығындар анықталатын процесс.

Жоғарыда айтылған тәуекелдерді минималдау үшін инновациялық шешімдер қажет. Үміткерді бағалаудың индикаторы ретінде инновация экономикасы саналады. Осылай көрсетілген мәндерге қол жеткізу үшін қызметкерлердің тиімсіз өндірістік мінез-құлқы себепкер болған шығындарды азайту есебімен жобаның табыстылығын нысаналы арттыру керек деген қорытынды жасауға болады.

Қазіргі уақытта ең көп тараған мәселе – ол қызметкерлерді іріктеу мәселесі. Сондықтан бұл тақырып заманауи әдебиетте көп қарастырылады. Қызметкерлерді іріктеу кәсіпорын құруға бірінші қадам жасап жатқан кез келген ұйымның бірінші міндеті

болып табылады. Жаңа қызметкерлерді таңдау – маңызды салдары бар тұрақты әрекет. Қызметкерлерді жұмысқа алу сапалы және минималды шығындармен жасалуы керек екендігін ескере кеткен жөн.

Іріктеу критерийі қызметкерлерді объективті тұрғыдан таңдауға мүмкіндік береді, өйткені барлық үміткерлер бірдей критерийлер бойынша бағаланады. Оның көмегімен бос қызмет орнына ұсынылған үміткерлердің әлсіз және мықты тұстарын анықтауға болады. Нақты жұмысқа қойылатын талаптарды сипаттауды бос қызмет орны құрамына енетін құрылымдық бөлімшенің жетекшісі анықтайды.

Басқару құрылымына байланысты қызметкерлер мен бөлімшенің жетекшілеріне тапсырылған міндеттер бөлінеді, сонымен қатар егер де билікті табыстау дұрыс жүзеге асырылса, қызметкерлер мен жетекшілер жұмысшылардың корпоративтік басқаруға деген сенімділік дәрежесін сезіне алады. Тиімді іріктеу оң имидждің қалыптасуына септігін тигізеді және болашақта бос қызмет орнына білікті және тәжірибелі мамандарды жұмысқа тартуға мүмкіндік береді.

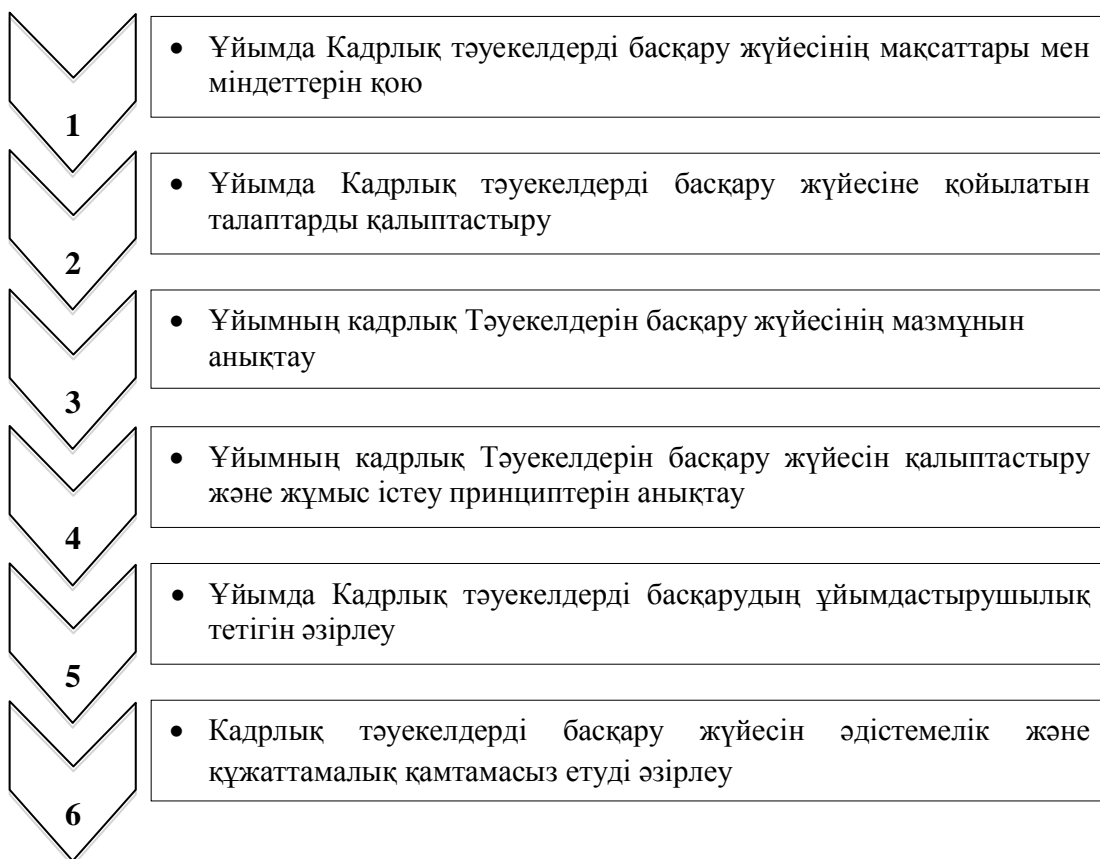
Осылай тәуекелді бағалау құны мен мақсатты орындаудан кейінгі табыс арасынан оңтайлы баланс табу керек [4, с.172].

Қызметкерлерді іріктеу барысындағы тестілеу қазіргі уақытта өте танымал әдіске айналды. Бұл тесттер үміткердің психологиялық портретін алуға, оның кәсіби білімі мен дағдысын бағалауға, күйзелістік жағдайда шешім қабылдай алу қабілеттілігін бағалауға бағытталған. Барлық өтініш берушінің арасынан үміткерлердің салыстырмалы кестесін жасауға мүмкіндік береді. Тесттерді қолданудың екі түрлі себебі бар. Біріншіден, кәсіпорындағы бос қызмет орнына ұсынылған үміткерлердің саны артқан кезде қызметкерлерді іріктейтін мамандар ең лайықты үміткерді анықтау үшін кез келген мүмкіндікті қолдануға ұмтылады [3, с.132]. Бос қызмет орнына ұсынылып жатқан үміткерлердің саны артқан сайын

шешім шығаруға қиындай түседі.

Білімі не кәсіби тәжірибесіне ғана көңіл аударып, дұрыс портрет жасау мүмкін емес. Тұлғалық қасиеттері, интеллект, шешімді қабылдаудағы икемділік және жұмыс орнында

бейімделе алу қабілеті секілді үміткердің басқа да артықшылықтары қарастырылады. Өтініш берушінің жоғарыда аталған барлық оң қасиеттерін жұмыс берушіге көрсете алатын әдіс ретінде тестілеуді қарастырады.

Сурет 2. Ұйымдағы кадрлық тәуекелдерді басқару жүйесін әзірлеу кезеңдері *

** Авторлармен құрылған*

Кадрларды іріктеу кезіндегі негізгі критерий ретінде кәсіпорынның тиімді дамуының ортақ стратегиясымен қатар жуық уақыттағы кәсіпорын міндеттеріне негізделген ақпарат есептеледі. Біз жоғарыда айтып өткендей, қызметкерді іріктеудің әр келесі кезеңі қымбаттай түседі. Осыған байланысты іріктеу процесінің бастапқы кезеңінде қолайсыз өтініш берушілерді «електен өткізуге» мүмкіндік беретін автоматты не жартылай автоматты, яғни шығыны көп

емес сүзгі жинағын жасап шығару қажет. Қолайсыз үміткерлер жайлы сөз қозғағанда, біз дайындықтың кәсіби деңгейіне емес, көбінесе болашақта орын алуы мүмкін қолайсыз жағдайлардың әлеуетті тәуекеліне көбірек назар аударамыз. Кадрлық тәуекелдерді басқару жүйесін әзірлеу кезеңдері 2-суретте көрсетілген.

Іріктеу кезеңін жақсарту үшін өтініш беруші қатысатын әлеуметтік желілерден ақпаратты пайдалану ұсынылады. Әлеумет-

тік желілер, дегенмен, ақпараттың үлкен көлемін ұсынса да, кандидат туралы нақты мағлұмат ескере отырып, мұқият қаралуы тиіс.

Қорытынды. Осылай қызметкерлерді іріктеу кадрлық процестердің маңызды кезеңі болып табылады. Айтарлықтай кемшілік ретінде үміткер жайлы шектеулі ақпаратты айтуға болады, өйткені оның негізінде жұмысқа алу жайлы шешім шығарылады. Іріктеу кезеңін жақсарту үшін өтініш беруші қолданатын әлеуметтік желілерден ақпарат алу ұсынылады. Әлеуметтік желілер ақпараттың үлкен көлеміне ие болғаны-

мен, тиянақты қарастырылуы керек, үміткер жайлы сенімді ақпарат алынуы тиіс. Ақпаратты саралау мен әдіснаманы қалыптастыру үшін барабар тәсіл жасау арқылы іріктеу кезеңінде шешім қабылдаудың әділдігі айтарлықтай артады және бұл келесі кезеңдерде өтініш берушіні қарастырудағы шығынды төмендетуге мүмкіндік береді.

Ұйымның кадр тәуекелдерін басқару жүйесін іске асыру ұйымның стратегиялық және жедел деңгейлерде үздіксіз және тұрақты жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Архипов А.А., Абрамова О.Ф. Современная статистика пользования социальными сетями разных слоев населения / Матер. X Междунар. студенч. форума. – Волжский Политехнический институт. – 2018. – С.6.

2. Войскунский А.Е. Социальное восприятие в социальных сетях / Вестник Московского Университета. Серия 14: психология. – 2014. – №2. – С.90-104.

3. Ишунин П. Управление рисками персонала: проблемы и решения / Журнал «Кадровик». – М. – 2011. – №3(29). – С.129-134.

4. Митрофанова А. Концепция управления кадровыми рисками в работе с персоналом организации / Журнал «Компетентность». – М. – 2013. – №3 (104). – С. 40-45.

5. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы №414-V (2020.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).

6. Жуков Д.В., Мансуров А.В. Методы выявления социально опасных ссылок в компьютерных социальных сетях / Матер. XIX Междунар. научно-технич. конф. «Измерение, контроль, информатизация». ФГБОУ ВО «Алтайский государственный университет». – 2018. – С.170-173.

7. Захаров Д.Н. Социологическая оценка изображений, представленных в социальных сетях // Журнал юридических и экономических исследований. – 2015. – №3. – С.200-202.

8. Смирнова П.В., Цыплаков А.А. Самопрезентация и формирование социального капитала в деловых социальных сетях / Интернет-журнал «Науковедение». – 2016. – №6(37). – Т. 8. – С.66-75.

REFERENCES

1. Arhipov A.A., Abramova O.F. Sovremennaja statistika pol'zovanija social'nymi setjami raznyh sloev naselenija / Mater. X Mezhdunar. ctudench. foruma. – Volzhskij Politehnicheskij institut. – 2018. – S.6 [in Russian].

2. Vojskunskij A.E. Social'noe vosprijatie v social'nyh setjah /Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serija 14: psihologija. – 2014. – № 2. – S.90-104 [in Russian].

3. Ishunin P. Upravlenie riskami personala: problemy i reshenija / Zhurnal «Kadrovik». –

М – 2011. – №3(29). – С.129-134 [in Russian].

4. Mitrofanova A. Koncepcija upravljenja kadrovymi riskami v rabote s personalom organizacii / Zhurnal «Kompetentnost'». – М – 2013. – №3(104). – С. 40-45 [in Russian].

5. Qazaqstan Respublikasynyn Enbek Kodeksi 2015 zhylygy № 414-V (2020.01.01. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) [in Kazakh].

6. Zhukov D.V., Mansurov A.V. Metody vyjavlenija social'no opasnyh ssylok v komp'juternyh social'nyh setjah / Mater. XIX Mezhdunar. nauchno-tehnich. konf. «Izmerenie, kontrol', informatizacija». FGBOU VO «Altajskij gosudarstvennyj universitet». – 2018. – С.170-173 [in Russian].

7. Zaharov D.N. Sociologicheskaja ocenka izobrazhenij, predstavlennyh v social'nyh setjah // Zhurnal juridicheskikh i jekonomicheskikh issledovanija. – 2015. – №3. – С.200-202 [in Russian].

8. Smirnova P.V., Cyplakov A.A. Samoprezentacija i formirovanie social'nogo kapitala v delovyh social'nyh setjah /Internet-zhurnal «Naukovedenie». – 2016. – №6(37). – Т. 8. – С.66-75 [in Russian].

Г.Б. Каримов, Б.К. Жуманова, Г.А. Саймагамбетова, А.А. Жунусова

КАДРОВЫЕ РИСКИ В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы управления кадровыми рисками, представляющие собой вероятность наступления неблагоприятных событий или угроз, исходящих от людей, в результате принятия решений. Анализируются вопросы кадровых рисков в системе управления персоналом и представлены угрозы антропогенного характера, которые носят комплексный характер. Отражены некоторые особенности и причины возникновения кадровых рисков. Неблагоприятные события выражаются в утрате важной конфиденциальной информации, в проявлении коммерческих рисков, в потерях прибыли, имиджа и репутации компании.

Адекватное снижение кадровых рисков повысит качество персонала и, как следствие, снизит ущерб от реализации рискованных угроз. Управление рисками – это система управления рисками и финансово-экономическими отношениями, возникающими в процессе управления, включающими в себя стратегию и тактику управленческих действий и последствий, которые влияют на предприятие. Таким образом, при осуществлении неблагоприятных мероприятий, компания получает специалиста, который не соответствует требованиям. Кроме того, риск может быть связан не только с невыполнением функционала, но и с реальным убытком. Безопасность персонала и управление кадровыми рисками играет важную роль в деловом процессе предприятий.

Предложен алгоритм определения рисков позволяющих предотвратить и минимизировать потери, которые в перспективе могут служить основой для развития компании. Сделан вывод о необходимости выстраивания системы управления кадровыми рисками. Управление кадровыми рисками представляет собой процесс, который начинается на этапе разработки стратегии управления и включает в себя определение, оценку и контроль всех внутренних и внешних факторов, изменение которых может негативно повлиять на деятельность организации и сотрудников.

HR RISKS IN ORGANIZATION PERSONNEL MANAGEMENT

Annotation

This article discusses personnel risk management issues, which are the likelihood of adverse events or threats coming from people as a result of decision-making. The issues of personnel risks in the personnel management system are analyzed and threats of anthropogenic nature that are complex in nature are presented. Adverse events are expressed in the loss of important confidential information, in the manifestation of commercial risks, in the loss of profit, image and reputation of the company. Adequate reduction of personnel risks will increase the quality of personnel and, as a result, reduce damage from the implementation of risk threats. Risk management is a system of risk management and financial and economic relations arising in the management process, including the strategy and tactics of management actions and consequences that affect the enterprise. Thus, in the implementation of adverse events, the company receives a specialist who does not meet the requirements. In addition, the risk may be associated not only with the failure of the functional, but also with a real loss. Personnel safety and personnel risk management plays an important role in the business process of enterprises.

An algorithm is proposed for identifying risks that can prevent and minimize losses, which in the future can serve as the basis for the development of the company. The conclusion is made about the need to build a personnel risk management system. HR risk management is a process that begins at the stage of developing a management strategy and includes the identification, assessment and control of all internal and external factors, the change of which can negatively affect the activities of the organization and employees.

ӘОЖ 332.122(1-21)

FTAMP 06.61.53

**Г. Ғалымқызы, «Мемлекеттік және жергілікті басқару»
мамандығының докторанты**

Л.Ж. Аширбекова, э.ғ.к., аға оқытушы
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ.

e-mail: Gulmira.galimkyzy.93@gmail.com

АЛМАТЫ АГЛОМЕРАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Мақала қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды процесін қалалық агломерациялардың жұмыс істеуін талдауға арналған. Экономикалық әдебиетте қалыптасқан көзқарастардың қысқаша эволюциясы келтірілген. Зерттеудің өзектілігі Қазақстанда заманауи агломерацияны қалыптастыру және моноқалаларды дамыту кезінде елеулі әлеуметтік-экономикалық және экологиялық проблемалардың болуымен байланысты. Бүгінде бүкіл жер халқының жартысынан астамы қалаларда тұрады. Мақалада жыл сайын миллиондаған қалалардың тізімі кеңейіп жатқандығын, көптеген адамдар қалаларда жайлы және ыңғайлы өмір

сүруді таңдайтындығын, осылайша, неғұрлым сапалы әлеуметтік қызметтерге және өзін-өзі дамыту мүмкіндігіне ие болатыны қарастырылған. Зерттеуде қалалар экономикалық өсу орталықтарына айнала отырып, адами, ақпараттық және инвестициялық ресурстарды шоғырландыратыны анықталған. Автор мақалада Алматы агломерациясында қандай инфрақұрылым орталықтары мен өндіріс орындарының жаңадан ашылатынын, агломерация тұрғындары үшін қолайлы өмір сүру мүмкіндіктерін анықтайды. Сонымен қатар Алматы агломерациясында халық санының болжамды өсу қарқыны мен туындайтын мәселелерді анықтайды. Жұмыста агломерацияны құру аумақтық бөліністе өндірісті әртараптандыру проблемаларын шешуге, жерді тиімді пайдалануды жүзеге асыруға, көлік және тұрғын үй-коммуналдық инфрақұрылымды оңтайландыруға мүмкіндік беретіні дәлелденген. Агломерация өзінің төңірегіндегі аймақтың экономикалық және әлеуметтік жағынан өркендеуіне үлкен ықпалын тигізеді.

Кілт сөздер: агломерация, урбанизация, ішкі мобильділік, Gate City, бірінші деңгейдегі қалалар, моно қалалар, шағын қалалар, қала халқы, агломерация мәселелері, қалалық инфрақұрылым.

Ключевые слова: агломерация, урбанизация, внутренняя мобильность, Gate City, города первого уровня, моно-города, малые города, городское население, проблемы агломерации, городская инфраструктура.

Keywords: agglomeration, urbanization, internal mobility, Gate City, first-level cities, monocities, small towns, urban population, agglomeration problems, urban infrastructure.

JEL classification: R 11, R 13, R 23.

Кіріспе. Бүгінгі күні агломерация ұғымы мен термині ешкімге де таңсық емес. Оны негізінен индустриялық аймақтарға тән құбылыс деуге болады. Жекелеген ірі қаланың төңірегінде топтасатын агломерация атауының ауқымы мейлінше кең. Бұл біріншіден, еңбек ресурстарының аумақтық шоғырлануын сипаттай алады. Соған сәйкес мұнда өнеркәсіп, инфрақұрылым, денсаулық сақтау мен білім беру салалары бір-бірімен үйлесімді түрде қатар дами береді. Мұндай жағымды жайт халықтың тығыз қоныстануына ықпал жасай алады. Осы орайда оған қажетті факторлардың бірі халық санының сәйкес келуі десек, бұл мәселе жөніндегі деректерге салыстыру жасай кеткеннің артықшылығы бола қоймас.

Қазіргі әлемде агломерация кең таралған. Дамыған елдерде агломерациялар айтарлықтай қаржы ресурстарын және білікті адами ресурстарды шоғырландырады, орнықты экономикаға ықпал ететін жоғары технологиялық өнімдер өндірісін шоғырландырады. Агломерациялардың қалыптасуы өндірістің кеңістіктік шоғырлануы

және экономикалық байланыстарды нығайту нәтижесінде көліктік, транзакциялық және басқа шығындарды азайту арқылы агломерацияның әлеуметтік-экономикалық нәтижесін алуға мүмкіндік береді. Олардың негізінде университеттерді, кәсіпкерлікті және мемлекетті біріктіретін инновациялық кластерлерді құру үшін алғышарттар жасалады, бұл экономиканың білімге негізделген секторын құруға және еңбек өнімділігінің жылына 2-3%-ға дейін өсуіне ықпал етеді [1]. McKinsey Global Institute ғылыми зерттеу ұйымының мәліметтері бойынша дүниежүзілік ЖІӨ өсімінің 60% қазірдің өзінде 600 қала құрайды. Ұйымның болжамдары бойынша болашақта 600 қала әлемдік ЖІӨ-нің 60%-ын генерациялайтын болады, алайда ауырлық күші Азия мен Африка қалаларына, ең алдымен Қытайдың тез өсетін қалаларында сезілетін болады.

Мақалада келесідей: жер бетінде халық санының артып, олардың сапалы өмірге ұмтылуындағы агломерацияның алатын орны қаншалықты, агломерацияны дамыту арқылы сол аймақтың әлеуметтік-экономи-

калық жағдайын арттыру мүмкіндіктері, сонымен қатар сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудегі мәселелерді қарастырады. Зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстан қалаларын, соның ішінде Алматыны агломерация орталықтарына айналдырудағы мүмкіндіктер мен күтілетін қауіптерді анықтау. Жұмыс барысында зерттеудің келесі әдістері қолданылды: салыстыру, жүйелік көзқарас, Алматы қаласының даму үрдістері мен проблемаларын анықтау үшін статистикалық және салыстырмалы экономикалық талдау, жинақтау және жүйелеу әдістері.

Әдебиеттік шолу. Экономикалық әдебиеттерде «агломерация» терминін түсіндірудің бірыңғай анықтамаларын кездестіру қиын. Оны экономикалық айналымға алғаш рет америкалық ғалым Адна Феррин Вебер енгізді. Өзінің «19 жүзжылдықтағы қалалардың өсуі» (1899 ж.) деп аталатын жұмысында қалада халықтың шоғырлануының негізгі себебі ретінде ол техникалық прогресс, сауданың пайда болуы мен дамуы, аумақтық еңбек бөлінісі және т. б. тұратын экономикалық (құрылымдық) күштерді қарастырды [2]. Мұнда ол агломерацияларды өлшеудің статистикалық әдістерін ұсынды, олардың елдің экономикалық дамуына әсерін қарастырды. Бұдан әрі агломерацияны зерттеу үш бағытта жүргізілді: халықты орналастыру, агломерациялық әсерлер, өнеркәсіптік өндірісті орналастыру.

XIX ғ. басында француз географы М. Руже агломерация ұғымын халықты қоныстандыру тұрғысынан қарастырылды, бұл ретте ол агломерация қалалық қызмет түрлерінің шоғырлануы әкімшілік шекаралардан тыс шығып, көршілес елді мекендерге тарайтын жағдайда пайда болады деп есептеді [3].

1909 ж. американдық экономист Альфред Вебер «өнеркәсіпті орналастыру туралы: штандорттың таза теориясы» жұмысында өндірісті орналастырудың үш негізгі бағытын атап көрсетті: көліктік, жұмыс және агломерациялық. Бұл ретте ол агломерация функциясы шағын кәсіпорындарға қатысты

ірі өндірістің тартымды күшін білдіреді деп есептеді. А. Вебер агломерация тәуелді факторларды атап көрсетті: өндірістік масса, көліктік тариф ставкасы, штандорттық салмақ [4, 50-51 б.]. Осылайша, XX ғасырдың басында аталған термин өнеркәсіптік кәсіпорындардың аумақтық шоғырлануын анықтау үшін қолданыла бастады.

1970-1990 жылдары батыс экономистері қалалық экономикалық теория немесе қала экономикалық теориясы деп атаған экономиканың даму бағыты айқындалды [5]. Зерттеудің көптеген бағыттарының арасында келесі аспектілерде қарастырылған агломерациялық процестерге ерекше назар аударылды:

– инновациялық тұрғыдан дамыған аумақтар шегінде жоғары технологиялық фирмалардың шоғырлану және оқшаулау әсері [6];

– халықтың өсуі мен урбанизация салдарынан пайда болатын өндіріс ауқымының әсері;

– ірі қалалар деңгейінде өсудің секторлық модельдер;

– экономикалық интеграцияға байланысты өнеркәсіптік агломерацияның заңдылықтары;

– көлік шығындарының өзгеруі [7].

Басқа авторлар (В.В. Гаевский және т.б.) [8] агломерацияны екі көзқарас тұрғысынан қарастыруды ұсынады:

– географиялық - өндірістік, әлеуметтік, еңбек және мәдени-тұрмыстық байланыстармен, инфрақұрылым объектілерімен, қонысаралық аумақтар мен ресурстарды жалпы пайдаланумен біріктірілген қалалар мен басқа да елді мекендер тобының тығыз шоғырлануы ретінде;

– басқарушылық - бірлескен дамуды тиімді басқару, принциптарлық жобаларды іске асыру мақсатында көрші муниципалдық құрылымдардың ерікті шешімі негізінде құрылған басқару құрылымы ретінде.

Сонымен қатар экономикалық зерттеулер бар, онда ірі қалалар мен аймақтар-

дың тұрақты экономикалық дамуы, қалалық (аймақтық) өнімдер мен кірістер ағынының тепе-теңдігінің әдіснамалық принципі тұрғысынан қарастырылады [9].

Негізгі бөлім. Әлемнің көптеген елдерінде заманауи қоныстандырудың басты өлшемі жедел дамып келе жатқан қалаға халықтың жиі шоғырлануы болып отыр. Бұл өркениетті мемлекеттерге ғана емес, дамушы елдерге де тән. Сондықтан уақыт өте келе тұрғындардың басым көпшілігі қалалық агломерацияларға тұруға ұмтылады. Бұл түсінікті де. Озық өркениет әлеуметтің әлеуетін көтереді. Мысалы, дамыған АҚШ-тың өзінде бүкіл халықтың 76%-дан астамы агломерацияларда тұрып жатыр, олардың ең ірісі Нью-Йоркте (23,3 млн адам) және Лос-Анджелес (18,6 млн адам) агломерациялары. Ал Еуропада әлемдік деңгейдегі агломерациялар Лондон (13,4 млн адам) және Париж (12 млн-нан астам) агломерациялары. Қытайда – Шанхай (18,6 млн адам), Бразилияда – Рио-де-Жанейро (12,1 млн адам), Аргентинада – Буэнос-Айрес (14,6 млн адам), Үндістанда – Колката 15,6 млн адам) және басқа да дамушы елдерде осындай аумақтар жылдам қарқынмен қалыптасып жатыр. Қазіргі уақытта Қазақстанда орталықтары Астана, Алматы, Шымкент және Ақтөбе қалалары болатын агломерациялар «бірінші деңгейдегі» қалалар болып отыр. Қалыптасып келе жатқан қалалық агломерациялар елдің барлық халқының үштен бір бөлігінен астамын шоғырландырады.

Біздің қарастыратынымыз, Алматы агломерациясы. Енді қаланың алдағы жоспары туралы жан-жақты даму жоспарын талдасак. Жақында үкіметте 2020-2025 жылдарға арналған өңірлерді дамытудың жаңа бағдарламасының жобасы таныстырылған болатын. Онда үш басты бағыт бар:

– төрт агломерацияны (Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент және Ақтөбе орталықтары бар) және екінші деңгейдегі «қалаларды дамыту»;

– моно және шағын қалаларды дамыту;

– ауылдық елді мекендерді дамыту.

Жалға берілетін тұрғын үй, инженерлік желілер мен жолдар, өрт сөндіру деполары, әлеуметтік объектілер «20 минуттық қадамдық қолжетімділік» қағидатымен салу; әлемдік жоғары оқу орындарының филиалдарын және жаңа өндірістерді ашу жоспарда бар. Бұған бюджеттен және инвестициялар есебінен 410 млрд теңге бөлінеді деп жоспарлануда: 2020 жыл – 102 млрд теңге; 2021 жыл – 158 млрд теңге; 2022 жыл – 77 млрд теңге; 2023 жыл – 38 млрд теңге; 2024 жыл – 35 млрд теңге.

Қазақстан қалаларының урбанизациясына қандай мәселелер кедергі келтіруі мүмкін. Біріншіден, халықтың жаппай қалаға көшуі. Оған бірнеше себеп те бар, мысалы, ауылда жұмыссыздықтың жоғары көрсеткіші, ауылдық жерлердің инфрақұрылымы және т.б.

Бүгінде Қазақстанда 87 қала мен 6,5 мың ауыл бар. Соңғы 20-25 жылда ауыл тұрғындарының (әсіресе жастардың) ірі қалаларға қарқынды ішкі көші-қоны байқалады. Онда оралмандар да бар. Нәтижесінде ел халқының үштен бірі орталықтары: Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент және Ақтөбе қалаларында төрт агломерацияда тұрады. Бірақ қала халқының өсуіне қарамастан, урбанизация көрсеткіштері (халықтың ауылдық аудандардан жақсы жұмыс және өмір сүру үшін ең жақсы жағдайлар іздеуде көшуіне байланысты қалалардың өсуі) Қазақстанда өзгермейді.

Ұлттық экономика министрлігі қалалық дамудың алты негізгі проблемасын атап өтті (1-кесте).

Осының барлығы өңірлердің дамуының сәйкессіздігіне алып келеді. Мысалы, Алматы, Жамбыл, Түркістан облыстарында ЖІӨ жан басына шаққанда орташа республикалық көрсеткіштен 3-4 есе төмен. Бұл үш өңірде урбанизацияның ең төмен деңгейі (40%-дан кем), ауыл халқының үлкен үлесі, жұмыспен қамту проблемалары және төмен табыспен байланысты.

Қалалық дамудың негізгі мәселелері *

Қалалық дамудың мәселелері	Себептері
Нашар урбанизация	Елде шағын/орта қалалар көп (27 моно - және 41 шағын қала), ал ірі қалалар (Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент) үлесіне барлық халықтың 21% ғана келеді. Бұл ЭЫДҰ елдерінің көпшілігіне қарағанда төмен.
Ірі қалаларда өмір сүрудің қымбатшылығы	Ірі қалаларда өмір сүру құнының жоғары болуы және Астанадан тыс жалға берілетін тұрғын үйдің толық болмауы. Алматыда және Нұр-Сұлтанда өмір сүру құны ел бойынша орташа есеппен салыстырғанда 190-240%-ға қымбат, ал оларда тұрғын үй шығындары Сан-Франциско және Ванкувер сияқты атақты эксклюзивті қалаларға қарағанда жоғары. Сондықтан ауылдық отбасылар ірі қалаларға көшіп кете алмайды.
Ішкі мобильділіктің жетіспеушілігі	Ауылдардан қалаға көшу процесі болғанымен, мегаполистерде жоғары білікті маман – даму драйверлері жетіспейді.
Қала тіршілігіне ауыл тұрғындарының әлсіз интеграциясы	Басқаша айтқанда, бұл «жалған урбанизация» деп аталады, қала тұрғындарының өсуі мен аумақты кеңейту қала тұрғындарын мәдени-экономикалық ортаға тартпайды.
Қала шетіндегі жеке үйлердің құрылысы	Аз қоныстанған тұрғындары бар аудандар пайда болуда, олар коммуналдық инфрақұрылыммен, бірінші кезекте кәрізмен қамтамасыз етілмеген.
Өңірлерде қалалық дамудың дәстүрлі бағыттары қолданылады	Қалалар бұрынғысынша: орталыққа, шетіне және өнеркәсіптік аудандарға бөлінген. Сауда аудандары мен демалыс аймақтары қазақстандықтарға көлікті пайдаланбай қолжетімді емес.

* [10] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылды

«Бірінші деңгейдегі» қалалар болып Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент және Ақтөбе орталықтары бар агломерациялар анықталған. Онда 7 млн адам немесе ел халқының жалпы санының 38,1%-ы тұрады.

Агломерация орталықтарын шетінде орналасқан моно және шағын қалалармен және елді мекендермен бірлесіп дамытатын болады. Нұр-Сұлтан ықпал ететін аймақта Ақкөл шағын қаласы; Алматы – Есік, Қап-

шағай, Қаскелең, Талғар; Шымкент – Ленгер, Ақтөбе – Алға, Хромтау моноқалалары орналасқан.

Алматы агломерациясы. Агломерацияға Алматы облысы аудандарының 5 қаласы мен 183 елді мекені кірді. Қапшағай, Қаскелең, Талғар, Есік, Ұзынағаш Алматы серіктері болады. Олар контрмагнит-қалалар ретінде ішкі көші-қон ағындарын тартуға тиіс. Алматы тұрғындары бүгінгі күні 1,9

млн адамды құрайды, ал қала маңымен қоса 2,9 млн-ға жетіп отыр. Сонымен қоса қала маңында тұратындар күн сайын Алматыға жұмысқа барады немесе пәтерді жалға алады. Жағдай қала маңындағы трассалар бойынша автомобиль қозғалысына қиындық туғызады және ең бастысы агломерация қалаларын дамытпайды. Сондықтан серіктес қалалардың құрылысы бойынша жоба жалғастырылуы қажет.

Агломерацияның оңтүстігінде – таулауда рекреациялық мақсаттарды қоспағанда, құрылыстың барлық түрлерін шектейді. Ал серіктес қалалар үш бағытта дамитын болады:

– солтүстікте Қапшағай қаласында контрмагнит қаласы құрылады, онда Алматыда жұмыс істейтін халықтың басым бөлігі тұратын болады;

– батыста Ұзынағаш ауылында көлік-логистикалық қатынас пен ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді дамытатын болады;

– шығыста Шелек ауылы ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу орталығы болады.

Сонымен қатар G-4 City төрт серіктес қала құрылысы туралы айта кетсек. G4 City жобасын іске асыруы 2008 жылы басталды. Техникалық-экономикалық негіздемеге сәйкес, 2030 жылға дейін бірінші Gate City қала-спутнигін салу көзделген. Республикалық бюджеттен 34,2 млрд теңге бөлінді. «Gate City»-дің бірінші кезеңінде сумен, газбен және электрмен жабдықтау нысандары, яғни барлығы 9 ірі объектілер салынды. Көлік жолдары бойынша жұмыстар аяқталуда, олар 2018 жылы пайдалануға беріледі. 2017 жылдың желтоқсан айында жылумен жабдықтау желілерінің бірінші іске қосылатын кешені аяқталды. Оңтүстік жобалау ауданының аумағында 1,4 млн шаршы метр тұрғын-үй салу жоспарланған. Жобалар бұлармен бітпейді. «Green 4» жобасы аясында «Өркен» (халықаралық нұсқасы «GrowingCity») қала-спутниктері ау-

мақтарында «Қорғас-Шығыс қақпасы» АЭА субзоналарын салу мәселесін де пысықтау және ұсыныстар енгізу жүруде. Бұл «субзоналарды» салу мәселесі Алматы агломерациясын дамыту перспективаларын есепке ала отырып, қарастырылатын болады. Жобаны іске асыру шартымен 2035 жылға қарай GateCity халқының саны 60 мың адамды құрайды деп жоспарлануда [11].

Агломерацияның тау бөктеріндегі және таулы бөліктерінде бау-бақша шаруашылығын, атап айтқанда Алматы апортын жаңғырту жоспарлануда.

Мәдени мұраны насихаттау үшін келесілер ұсынылуда: ежелгі Талғар қалашығын сақтау; Боралдай сақ қорғандары аумағында мұражай-қорық құру; 32 тарих және мәдениет ескерткішін жөндеу; Тұңғыш Президент саябағы республикалық маңызы бар табиғи-қорық қорының жерлеріне жатқызыдыру; Баум тоғайы мен Орталық мәдениет және демалыс саябағы мемлекеттік мемориалдық парк мәртебесін беру; Оң Талғар шатқалында Сиверс алмасының генетикалық резерваттарын құру [12].

Агломерацияның қалыптасып, дамып, ел экономикасына үлес қосқаны жақсы. Бірақ кейбір мәселелер шешімін қалай табады? Агломерация халқы қаншалықты өседі? Және де бұл су тапшылығына алып келуі мүмкін бе?

Алматы агломерациясы су тапшылығына тап болуы мүмкін. «Қазақстанда агломерацияларды дамыту аясында олардың өсу серпінін зерттеу жүргізілуде. 2050 жылға қарай Алматы агломерациясында ел халқының 24,5%-ы өмір сүретін болады, яғни бұл шамамен 5 млн адам. Бұл ретте қалалық жерде 3 млн-ға жуық адам, ауылдық жерде 1,5 млн-ға жуық адам тұратын болады. Тіпті 2035 жылы Алматы агломерациясы халқының саны 3,755 млн адамға дейін артады деп күтілуде. Дамудың осындай серпіні коммуналдық қызметтермен, ең алдымен ауыз сумен және суармалы сумен қамтамасыз ету жүйесін қарқынды салуды талап

етеді. Ол өңірдегі негізгі су көзі болып табылатын мұздықтардың қарқынды еру проблемасын атап өту қажет. McKinsey аудиторлық компаниясының зерттеу қорытындысы бойынша, 2050 жылға қарай Іле Алатауында Жетісуда өзендерді қоректендіретін және ауыз су қорын қалыптастыратын барлық мұздықтар жоғалып кетеді. Қазақстан мұздықтарының күрт құлдырауына ел Үкіметінің тиісті бөлімшесі – Қазақстан Республикасының География институты бірнеше рет көрсеткен. Оқиғалардың мұндай дамуы Алматы аймағын сумен жабдықтаудың дәстүрлі көздерінің күрт тапшылығына, мүмкін жоғалтуына әкеп соғады. Аумақты сумен қамтамасыз ету мәселесін талқылау кезінде ел басшылығы бірнеше рет ірі және шағын су қоймаларын салу арқылы тасқын су есебінен су жинау және сумен қамтамасыз ету жүйесін өрістетуге қажеттігін көрсеткен болатын [13].

Жобалаудың болжамды мерзіміне қарай Алматы агломерациясында 4530,8 мың адам немесе ел халқының 24,5% - ы тұратын болады. Бұл ретте қалалық жерлерде 3351,9 мың адам, ал ауылдық жерлерде – 1178,9 мың адам тұратын болады. Алматы агломерациясының барлық халық санының өсу

қарқыны 2050 жылға қарай 62,8%-ды (немесе 1747,5 мың адам) құрайды, оның ішінде қалалық жерлерде 68,1%-ды (немесе 1358 мың адам), ал ауылдық жерлерде 49,3%-ды (немесе 389,5 мың адам) құрайды [14].

Қорытынды. Алматы – еліміздің жетекші ғылыми-инновациялық орталығы. Мегаполисте Қазақстанның үздік университеттері, институттары мен білім беру орталықтары орналасқан. Қаланың даму басымдығы экономиканың зияткерлік секторы болуы тиіс. Яғни қосылған құны жоғары тауарлар мен қызметтер өндірісін қолдау керек. Олардың ішінде қаржы, білім беру, ақпараттық технологиялар, денсаулық сақтау және туризм. Халық үшін жаңа үйлер салынады. Рас, қандай мөлшерде және қайда, жобада нақтыланбайды. Барлық сандар шаршы метрдің ұлғаюына байланысты, олар толық сурет туралы түсінік бермейді. Сондай-ақ жаңа балабақшалар, мектептер, ауруханалар мен емханалардың ашылуына қатысты. Жобада жаңа нысандар қайда және қашан салынатынын түсіндірусіз орындардың ұлғаюы көрсетілген. 2030 жылға қарай Алматы күнделікті өмір, жұмыс және демалыс үшін қолайлы халықаралық маңызы бар тұрақты қала болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нурланова Н. К. Агломерационный ресурс инновационного развития экономики Казахстана в условиях новых глобальных вызовов [Текст] / Н.К. Нурланова // Казахстан-2050 в условиях десяти глобальных вызовов XXI века. – Вена, Австрия: Ассоциация перспективных исследований и высшего образования «Восток-Запад», 2015. – С.133-152.
2. Weber A.F. The growth of cities in the nineteenth century. Trans. from English by A.N. Kotelnikova. St. Petersburg: E. D. Kuskova Publ, 1903. – P.10-12.
3. Lappo G., Polyan P., Selivanova T. Gorodskie aglomeratsii Rossii [Urban agglomerations of Russia]. Retrieved from: <http://polit.ru/articule/2010/02/16/demoscope407/> (Date of access: 03.03.2016).
4. Вебер А.Ф. Теория размещения промышленности [A theory of industrial location]. – М.: Книга Публикации, 1926. – 77 с.
5. Henderson J.V. Urban Development: Theory, Fact, and Illusion. New York: Oxford University Press, 1988. – 151 с.
6. O'Hara D. J. Location of Firms within a Square Central Business District // Journal of

Political Economy. – 1977. – P.1189-1207.

7. Krugman P. Urban Concentration: The Role of Increasing Returns and Transport Costs. *International Regional Science Review*, 1996. – P.5-30.

8. Гаевский В.В. Агломерации России как объект государственного управления // Развитие городских агломераций. Аналитический обзор / Министерство регионального развития Российской Федерации, 2007. – Вып.2. – 14 с.

9. Антонюк В.С. Устойчивое развитие городской экономики (аспекты стратегии) // Вестник Финансового университета [Bulletin of Financial University]. – 2003. – С.79-88.

10. Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года №990. <http://adilet.zan.kz/>.

11. Көмекбайұлы Б. «G4 City» атты жаңа төрт қала түзілуде // Inbusiness. – 2018. <https://inbusiness.kz/kz/news/%C2%ABg4-city%C2%BB-atty-zhana-tort-kala-zhasalady>

12. Стратегия развития «Алматы-2050». <https://almaty-2050.kz/ru/document/1/>

13. Алимханова М. Алматинская агломерация может столкнуться с нехваткой воды // zonakz. – 2019. <https://zonakz.net/2019/12/11/almatinskaya-aglomeraciya-mozhet-stolknutsya-s-nexvatkoj-vody/>

14. Алимханова М. К 2050 году в Алматинской агломерации будут проживать почти 25% населения страны – проект // zonakz. – 2019. <https://zonakz.net/2019/12/05/k-2050-godu-v-almatinskoj-aglomeracii-budut-prozhivat-pochti-25-naseleniya-strany-proekt/>

REFERENCES

1. Nurlanova N.K. Agglomeratsionnyy resurs innovatsionnogo razvitiya ekonomiki Kazakhstana v usloviyakh novykh global'nykh vyzovov [Tekst] / N.K. Nurlanova // *Kazakhstan-2050 v usloviyakh desyati global'nykh vyzovov XXI veka.* – Vena, Avstriya: Assotsiatsiya perspektivnykh issledovaniy i vysshego obrazovaniya «Vostok-Zapad», 2015. – S.133-152. [in Russian]

2. Weber A. F. Rost gorodov v 19 stoletii [The growth of cities in the nineteenth century]. Trans. from English by A.N. Kotelnikova. St. Petersburg: E.D. Kuskova Publ, 1903. – S.10-12.

3. Lappo G., Polyana P., Selivanova, T. Gorodskie aglomeratsii Rossii [Urban agglomerations of Russia]. Retrieved from: <http://polit.ru/articule/2010/02/16/demoscope407/> (Date of access: 03.03.2016).

4. Weber A. F. Teoriya razmeshcheniya promyshlennosti [A theory of industrial location]. – M.: Kniga Publ, 1926. – 77 s.

5. Henderson J.V. Urban Development: Theory, Fact, and Illusion. – New York: Oxford University Press, 1988 – 151 s.

6. O'Hara D. J. Location of Firms within a Square Central Business District // *Journal of Political Economy.* – 1977. – P.1189-1207.

7. Krugman P. Urban Concentration: The Role of Increasing Returns and Transport Costs. *International Regional Science Review*, 1996. – P.5-30.

8. Gaevskiy V.V. Aglomeratsiy Rosiyi kak obekt gosudarstvennogo upravleniya // *Razvitiya gorodskih aglomeratsiy. Analiticheskiy obzor / Ministerstvo regionalnogo razvitiya Rossiskoy Federatsiy*, 2007. – Vyp.2. – 14 s. [in Russian].

9. Antonyuk V.S. Ustoychivoye razvitie gorodskoy ekonomiki (aspekty strategii) [Sustainable development of urban economy (aspects of strategy)] // *Vestnik Finansovogo universiteta [Bulletin of Financial University]*. – 2003. – S.79-88.

10. Gosudarstvennaya programma razvitiya regionov na 2020-2025 gody Respubliki

Kazakhstan ot 27 dekabrya 2019 goda №990. <http://adilet.zan.kz/> [in Russian].

11. Komekbayuly B. «G4 City» attə jana tort qala tuzilude // Inbusiness. – 2018. <https://inbusiness.kz/kz/news/%C2%ABg4-city%C2%BB-atty-zhana-tort-kala-zhasalady> [in Kazakh].

12. Strategiya razvitiya «Almaty-2050». <https://almaty-2050.kz/ru/document/1/>

13. Alimkhanova M. Almatinskaya aglomeratsiya mozhnet stolknut'sya s nekhvatkoy vody// zonakz. – 2019. URL: <https://zonakz.net/2019/12/11/almatinskaya-aglomeraciya-mozhet-stolknutsya-s-nexvatkoj-vody/> [in Russian].

14. Alimkhanova M. K 2050 godu v Almatinskoy aglomeratsii budut prozhivat' pochti 25% naseleniya strany – proyekt //zonakz. – 2019. URL: <https://zonakz.net/2019/12/05/k-2050-godu-v-almatinskoy-aglomeracii-budut-prozhivat-pochti-25-naseleniya-strany-proekt/> [in Russian].

Г. Галымкызы, Л.Ж. Аширбекова

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ АЛМАТИНСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена анализу важнейшего процесса современного социально-экономического развития функционированию городских агломераций. Приведена краткая эволюция точек зрения, сложившихся в экономической литературе. Актуальность исследования связана с наличием в Казахстане серьезных социально-экономических и экологических проблем при формировании современной агломерации и развитии моногородов. Сегодня в городах проживает более половины всего населения Земли. Ежегодно расширяется список миллионов городов, многие выбирают комфортную и удобную жизнь в городах, таким образом, получают более качественные социальные услуги и возможность саморазвития. Города концентрируют человеческие, информационные и инвестиционные ресурсы, превращаясь в центры экономического роста. В статье автор определяет, какие инфраструктурные центры и промышленные предприятия будут открыты в Алматинской агломерации, а также возможности комфортного проживания для населения агломерации. Вместе с тем, определяют прогнозируемые темпы роста численности населения в Алматинской агломерации и возникающие проблемы. В работе доказано, что создание агломерации позволит решить проблемы диверсификации производства в территориальном разрезе, осуществить эффективное землепользование, оптимизировать транспортную и жилищно-коммунальную инфраструктуру. Агломерация оказывает большое влияние на экономическое и социальное процветание окружающего региона.

G. Galymkyzy, L. Ashirbekova

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF ALMATY AGGLOMERATION

Annotation

The article is devoted to the analysis of the most important process of modern socio-economic development of the functioning of urban agglomerations. A brief evolution of the points of view that have developed in the economic literature is given. The relevance of the study is related to the presence of serious socio-economic and environmental problems in Kazakhstan in the formation of modern agglomeration and the development of single-industry towns. Today, more than half of the World's population lives in cities. Every year, the list of millions of cities is expanding. many people choose a comfortable and convenient life in cities, so they will get better social services and an opportunity for

self-development. Cities concentrate human, information and investment resources, becoming centers of economic growth. In the article, the author determines which infrastructure centers and industrial enterprises will be opened in the Almaty agglomeration, as well as opportunities for comfortable living for the population of the agglomeration. At the same time, they determine the projected rate of population growth in the Almaty agglomeration and the problems that arise. The paper proves that the creation of an agglomeration will solve the problems of production diversification in the territorial context, implement effective land use, and optimize transport and housing infrastructure. Agglomeration has a great impact on the economic and social prosperity of the surrounding region.

ӘОЖ 338.012
ГТАМР 06.71.03

О. Дурру, PhD докторанты
М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан мемлекеттік университеті
Шымкент қ.
e-mail: oguzd@list.ru

ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық бағыттағы даму стратегиясын қалыптастырудың жаңа әдістері мен құралдары қарастырылған. Шетелдік ғалымдардың жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық технология, техника және ассортиментке қатысты еңбектері зерттелген. Автор жеңіл өнеркәсіптің дамуына әсер ететін мәселелерді жинақтаған: сапалы отандық шикізаттың болмауы; шетелдік шикізат жеткізушілеріне жоғары тәуелділік; білікті жұмысшы кадрлардың жетіспеушілігі; еңбек өнімділігінің төмен деңгейі. Мақалада әлемде мақта өндірісімен айналысатын мемлекеттердің мәліметтері талданған. Автордың ойынша, жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының әлемдік орналасуына бірнеше факторлар әсер етеді: шикізат факторы, тұтыну факторы, еңбек ресурстарының факторы, экологиялық фактор. Жеңіл өнеркәсіпте синтетикалық талшықтарды киімге және басқа да тоқымалық мақсаттарға кеңінен қолдану керектігі баса көрсетілген. Синтетикалық талшықтар материалдардың қаттылығы мен жоғары беріктігін қамтамасыз етеді. Мұнай өнімдері инновациялық тоқыма фирмаларына функционалдық мүмкіндіктерінің кең ауқымы бар экологиялық таза және тиімділігі жоғары өнімдерді өндіруге мүмкіндік береді, осылайша олардың бәсекеге қабілеттілігін нығайтады. Автордың ойынша, жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарында ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелерін енгізу және пайдалану керек. Мақалада жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының даму бағыттары ұсынылған: мақтаны толықтай қолдануды азайту; мұнай өнімдерін қолданасыққа енгізу.

Кілт сөздер: жеңіл өнеркәсіп, инновация, фактор, шикізат, мақта, синтетикалық талшықтар, мұнай өнімдері, экология, бәсеке, тиімділік.

Ключевые слова: легкая промышленность, инновация, фактор, сырье, хлопок, синтетические волокна, нефтяные продукты, экология, конкуренция, эффективность.

Keywords: light industry, innovation, factor, raw materials, cotton, synthetic fibers, petroleum products, ecology, competition, efficiency.

Кіріспе. Жаһандық интеграция жағдайында әлемдік шаруашылық жүйесінің мемлекеттің экономикалық дамуына тікелей әсер ететін өнеркәсіпті дамытудың қазіргі заманғы үдерістерінің мәні мен түрін өзгертетін және күрделендіретін жаңа құбылыстар қалыптасады, бұл өз кезегінде жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының даму стратегиясын қалыптастырудың жаңа әдістері мен құралдарының пайда болу қажеттілігін тудырады.

Қазіргі уақытта жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын дамыту инновациялық бағыттағы басымдықтарды дамудың негізгі мақсаттарына қол жеткізуге үлкен дәрежеде әсер ететін басқа факторларды ескермей, ресурстық толықтыруды және түпкілікті қаржылық нәтижелерді алуға мүмкіндік болмайды. Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын дамытудың инновациялық жолын іске асыру үшін кәсіпорындарды дамыту стратегиясын жетілдіруге мүмкіндік беретін тиімді әдістер мен құралдардың болуы қажет. Осыған байланысты жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық дамуын қалыптастыру құралдарын жетілдіруге бағытталған зерттеулер жүргізу қажеттілігі ерекше өзектілікке ие болып отыр.

Осы мақаланың мақсаты жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының дамытудың қазіргі инновациялық даму жолдарын зерттеу және оны жетілдіру жолдарын ұсыну болып табылады.

Зерттеудің жалпы ғылыми әдіснамалық негізіне ғылыми-теориялық әдістер және халықаралық статистикалық мәліметтерді талдау әдістері жатқызылады.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі уақытта отандық жеңіл өнеркәсіп негізгі қорларының моральдық және табиғи тозуының жоғары дәрежесімен, әлсіз инвестициялық белсенділігімен, еңбек өнімділігінің төмен деңгейімен сипатталады. Осыдан бәсекеге

қабілеттілігі қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келмейтін өндіріс пен өнімнің жоғары ресурс сыйымдылығы «сапа-баға» параметрлері бойынша отандық тауарлар нарығының дамуын тежейді.

Шетелдік ғалымдар жеңіл өнеркәсібінің дамуына үлкен мән береді.

Банкс И. ойынша, жеңіл өнеркәсіп әлемдік экономиканың маңызды секторы болып табылады, ал оның өнімдері (мысалы, иірімжіп, мақта және киім) күнделікті өмірдің ажырамас және іргелі құрамдас бөлігі болып табылады. Киім, мысалы, ауарайының қолайлылығы мен қорғалуын қамтамасыз етеді. Көптеген адамдар үшін киім үлгісі оның темпераментіне, жеке талғамына орай өмірдегі азаматтың көрінісін білдіреді [1].

Осы артықшылықтардан басқа, Тульчинский Т.Х. және Варавикова Е.А. сияқты авторлар жеңіл өнеркәсіптің тоқыма бұйымдарының дизайны мен өндірісінде ғана емес, оларды пайдалануда немесе тұтынуда да көрінетін елеулі және шаң сорғыш кемшіліктері бар екенін атап көрсеткен. Тоқыма, әсіресе киім жүйесі – бұл бірнеше экологиялық және әлеуметтік салдармен өте ластаушы. Мақта шаңы, мысалы, көптеген жылдар бойы тоқыма секторының қызметкерлері арасында биссиноздың және созылмалы өкпе ауруының кең таралған себебі болды, ал бүкіл тоқыма экологиялық жүйесін сипаттайтын сызықтық жүйе экономикалық мүмкіндіктерді елеулі түрде пайдаланбайды [2].

Росс А. ойынша, жеңіл өнеркәсіп үшін кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне өлшеусіз өндірістік шығындарды, басқарудағы кемшіліктерді, бәсекелестікті және реттеудегі тар жерлерді қоса алғанда, бірнеше факторлар әсер етеді. Экономикасы дамыған елдер үшін (мысалы, АҚШ, Жапония және Еуропалық Одақ), бұл сектордағы

бәсекеге қабілеттілік айтарлықтай дәрежеде техникалық теңсіздікке, қолайсыз еңбек жағдайларына, шеберлік пен капитал салымдарына байланысты [3].

Ал ғалым Чикан А. зерттеулер бәсекеге қабілеттіліктің детерминантты жақтарын іске асырудың әртүрлі тәсілдерін қарастырады: сыртқы өзгерістер арқылы (мысалы, зиянкестер факторларының белсенді өзгеруі) және ішкі модификациялар арқылы (мысалы, инновациялық мүмкіндіктер мен бірегей құзыреттер) кіріс факторларын тиімді пайдалану мүмкіндігі бар екендігін көрсеткен [4].

Қарастырылған ғалымдардың ойынша, жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігі инновациялық технологиясына, техникасына және ассортиментіне тікелей тәуелді. Сондықтан арнайы ғылымды қажетсінетін инновациялық технология, өз жабдықтары және сатып алушыларды жайлылығы жағынан да, тартымды сыртқы түрі бойынша да тартатын өзіндік ассортимент қажет.

Негізгі бөлім. Жеңіл өнеркәсіпті дамыту елдің өнеркәсіп кешені өндірісінің барлық салаларының теңдестірілген өсуіне әкелуі тиіс. Мұндай бағытты іске асыру үшін табыстылық деңгейі қалғандарына қарағанда төмен салаларды мемлекет тарапынан қолдау қажет.

Жеңіл өнеркәсіптің дамуына шектеу жасап отырған мәселелерге мыналарды жатқызуға болады:

- сапалы отандық шикізаттың болмауы;
- шетелдік шикізат жеткізушілеріне жоғары тәуелділік;
- білікті жұмысшы кадрлардың жетіспеушілігі;
- еңбек өнімділігінің төмен деңгейі.

Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорны нәтижесінде өнеркәсіптік өндірістің теңдестірілген, тұрақты құрылымы болатын жағдайлар жасауға бағытталған мемлекет мүдделерін ескере отырып, өзінің даму стратегиясын

қалыптастыруы тиіс.

Жеңіл өнеркәсіпте өндіру үдерісіне кіретін шикізат табиғи немесе синтетикалық болып табылады. Саланың негізгі табиғи шикізаты – саланың өндірістік тізбегінде бастау нүктесін құрайтын мақта, яғни табиғи талшық. 2007 жылы осы өмірлік маңызды материалдың әлемдік өндірісі 25 млн тоннаға жуық болды [5].

2018/2019 жылдарда әлемдік мақта өндірісі 118,5 млн тюкке бағаланды, себебі оны осы секторда пайдалану өсіп келеді [6]. Тігін өнеркәсібінде мақтаны пайдалану оның қажетті сипаттамаларына байланысты. Мысалы, мақта киімі мен маталары ылғал сіңіргіш, жеңіл және ыңғайлы. Бұл талшық өзінің керемет драпировкасымен және ұзақ беріктігімен белгілі.

1-кестеде мақта өндірісі кең дамыған елдер бойынша мақтаның әлемдік өндірісі туралы жиынтық ақпарат келтіріледі.

Кесте мәліметтері көрсетіп отырғандай, мақта өндірумен айналысатын ірі үш мемлекет қатарына Үндістан, АҚШ және Қытайды жатқызуға болады. Бұл мемлекеттерге мақта өндірісінің 60% жуығы тиесілі. Біздің көрші Түркия (4%) және Өзбекстан (3,5%) мемлекеттерінің де әлемдік нарықтағы алатын орны ерекше.

Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының әлемде орналасуы әртүрлі, бірақ негізгілеріне жатады:

- шикізат факторы, шикізатты бастапқы өңдеу жөніндегі кәсіпорындарды орналастыруға басым назар аударылады;
- тұтыну факторы, өйткені жеңіл өнеркәсіптің дайын өнімі жартылай фабрикаттармен салыстырғанда аз тасымалданады;
- еңбек ресурстарының факторы, жеңіл өнеркәсіптің барлық салалары еңбекті көп қажет ететін болғандықтан, олардың едәуір мөлшері мен біліктілігі ескеріледі;
- экологиялық фактор, жеңіл өнеркәсіптен түсетін зиянды қалдықтар өте көп болуы мүмкін.

Әлемдік мақта өндірісі бойынша мәліметтер (2018) *

№	Мемлекеттер	Өндіріс көлемі (1000 метрикалық тоннада)	Үлес салмағы (%)
1.	Үндістан	5770	28,7
2.	Америка Құрама Штаты	3999	19,9
3.	Қытай	3500	17,4
4.	Бразилия	2787	13,9
5.	Пәкістан	1655	8,2
6.	Түркия	806	4,0
7.	Өзбекстан	713	3,5
8.	Австралия	479	2,4
9.	Түркіменстан	198	1,0
10.	Буркина-Фасо (Африка)	185	0,9
	Барлығы	20092	100

* Автормен [7] бойынша әзірленген

Жаңғыртуға және техникалық қайта жарактандыруға, саланың әлеуетін оңтайландыруға және қажетті құрылымдық қайта құруларға ықпал ететін ғылыми әлеуетті жедел дамыту есебінен жеңіл өнеркәсіптің серпінді дамуын қамтамасыз ету инновацияларға инвестицияларды үнемі өсіре отырып, өнімдер мен технологияларды жанартып, жаңа нарықтарды жеңіп ала отырып, жеңіл өнеркәсіпті дамытудың жаңа кезеңін ашуға болады.

Жеңіл өнеркәсіпте синтетикалық талшықтар өнеркәсіптік химикаттар өндіруге маманданған химиялық сектордың материалдарынан алынады. Олардың бірі– мұнай-химиялық зат, ол гидрофобты және липофильді нысанда болады. Шығу тегіне келетін болсақ, майлар жануар және өсімдік материалдарынан немесе мұнай-химия қалдықтарынан алынуы мүмкін [8]. Синтетикалық талшықтар киімде және басқа да тоқымалық мақсаттарда кеңінен қолданылады. Олар полиэфирлер, нейлон, полиамидтер және полипропилен қоса алғанда, әртүрлі пішіндер мен нысандар болып келеді. Олар қатты мономерлі материалдар еріткіш немесе жылуды пайдаланып полимерленеді, онда иіру ретінде белгілі күрделі үдеріс арқылы

жасалады[9]. Оның ішінде шыны талшықтар, шыны пластик, көміртекті талшықтар және шыны эпоксидтер, синтетикалық талшықтар соңғы уақытта айтарлықтай назар аударады және табиғи талшықтарға сау бәсекелестікті құрайды. Бұл талшықтар табиғи нұсқалармен салыстырғанда ұсынатын артықшылықтарға байланысты. Мысалы, синтетикалық талшықтар материалдардың қаттылығы мен жоғары беріктігін қамтамасыз етеді, әсіресе аэроғарыштық және автомобиль өнеркәсібінде. Осылайша, осы нарыққа шығу тоқыма секторының фирмалары терең нарықтық позициялар мен таушаларды алатынына әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар синтетикалық талшықтар табиғи аналогтарға қарағанда әртүрлі түстерге ие. Синтетикалық талшықтардан жасалған киім табиғи талшықтардан гөрі арзан. Бұған дейін айтылғандай, құндық артықшылық бәсекеге қабілеттіліктің басты айқындаушы факторы болып табылады. Мұнай негізіндегі өнімдер, әсіресе мұнай-химия секторындағы өнімдер органикалық және генетикалық мақта өнімдері арасындағы реттеушілік күрес өндірушілерге экономикалық пайда әкелетін жағдайларда ең жақсы балама ұсынады. Орга-

никалық таңбалау әртүрлі аймақтарда ерекшеленеді. Еуропалық Одақта, мысалы, экомаркаланған тоқыма өнімі 2092/9/ регламентімен реттеледі [5]. Тағы бір мүмкіндік қоршаған ортаны басқару саласында. Жеңіл өнеркәсіп жетекші ластаушы болып саналады, ал кейбіреулері сияқты болашақ тоқыма фирмалары экологиялық нарыққа шығу үшін шешімдерді іздеуге тура келеді.

Тоқыма талшықтарындағы әлемдік қажеттіліктердің шамамен 50%-ы әдетте қолайлы және жиі қоршаған орта үшін ең жақсы деп түсінілетін мақта шикізатын қанағаттандырады. Алайда, зерттеулер мақта ең ластаушы материал екенін көрсетеді. Бұл пестицидтерді (жылына 150 млн кг жуық) және суды (20 000 л/кг мақта) шамадан тыс пайдалануға байланысты. Полиэфир сияқты синтетикалық талшықтарға өнімнің килограммына 68 литр су жұмсалады [5]. Осылайша, мұнай өнімдері инновациялық тоқыма фирмаларына функционалдық мүмкіндіктерінің кең ауқымы бар экологиялық таза және тиімділігі жоғары өнімдерді өндіруге мүмкіндік береді, осылайша олардың бәсекеге қабілеттілігін нығайтады.

Жеңіл өнеркәсіптің дағдарыстық жайкүйінің басты себебі көптеген кәсіпорындардың технологиялық артта қалуы болып табылады, бұл өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкеледі. Қалыптасқан

жағдайдан шығу үшін инновациялық қызметті жандандыру қажет, оның басты міндеті кәсіпорындарда ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелерін енгізу және пайдалану болып табылады. Инновациялық қызмет саласындағы ахуалды талдау негізгі ғылыми-техникалық жетістіктер мен технологияларға сұраныстың өте төмен екенін көрсетті, бұл саланың технологиялық артта қалуын күшейтеді.

Қорытынды. Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының дамуын қарастыра отырып мынадай қорытындылар жасауға болады:

– мақтаны толықтай қолдануды азайту. Мақта шикізат ретінде табиғи және синтетикалық текті материалдар тізбегінде және жеңіл өнеркәсіптің құнына бір немесе бірнеше операцияларға қатысады. Оның тұтынуда шаң сорғыш кемшіліктері кемшілігі бар. Бұдан басқа, ол әсіресе су тапшылығына әкеледі, өйткені мақтаны өсіру суға сұраныс өсіреді;

– мұнай өнімдерін қолданысқа енгізу. Мұнай өнімдері, әсіресе синтетикалық талшықтар осы сектордағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін нығайтатын көптеген мүмкіндіктерді ұсынады. Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарына шексіз нарықтық мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін инновациялық технологиядағы маталарды, яғни мұнай өнімдерін қолданғаны дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Banks I. (2017). A new textiles economy: Redesigning fashion's future [pdf]. Ellen Mac Arthur Foundation. Available at: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/A-New-Textiles-Economy_Full-Report_Updated_1-12-17.pdf>
2. Tulchinsky T.H., Varavikova E.A. 2014. Chapter 9 - Environmental and Occupational Health. In the New Public Health Cambridge: Academic Press. 3rd ed. – P. 471-533.
3. Ross A. 2004. Made in Italy: The Trouble with Craft Capitalism. Antipode. – №36(2). – P.209-216.
4. Chikan A. National and firm competitiveness: a general research model. Competitiveness Review. – 2008. – №18(1/2). – P.20-28.
5. Majeed A. 2009. Cotton and textiles – the challenges ahead. Dawn, [Online] 19 January. Available at: <<https://www.dawn.com/news/339288/cotton-and-textiles>>

6. Dohlman E., Johnson J., MacDonald S. Meyer, L., Soley G. 2019. The World and United States Cotton Outlook.[pdf] U.S. Department of Agriculture. Available at:< <https://www.usda.gov/oce/forum/2019/outlooks/Cotton.pdf>.

7. Shahbandeh M. 2019. World cotton production by country 2019. [Online] Available at:<<https://www.statista.com/statistics/263055/cotton-production-worldwide-by-top-countries/>.

8. Jamir M.R., Majid S. A. and Khasri A. 2018. 8 - Natural lightweight hybrid composites for aircraft structural applications. In M. Jawaid and M. Thariq, eds., Sustainable Composites for Aerospace Applications. Cambridgeshire, England: Woodhead Publishing. – P.155-170.

9. Houck M.M. and Siegel J.A. 2015. Chapter 15 - Textile Fibers. In Fundamentals of Forensic Science (3rd ed.). Cambridge: Academic Press. – P.381-404.

REFERENCES

1. Banks I. (2017). A new textiles economy: Redesigning fashion’s future.[pdf]. Ellen MacArthur Foundation. Available at:<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/A-New-Textiles-Economy_Full-Report_Updated_1-12-17.pdf>

2. Tulchinsky T.H., Varavikova E.A. 2014. Chapter 9 - Environmental and Occupational Health. In the New Public Health Cambridge: Academic Press. 3rd ed. – P. 471-533).

3. Ross A. 2004. Made in Italy: The Trouble with Craft Capitalism. Antipode. – №36(2). – P.209-216.

4. Chikan A. 2008. National and firm competitiveness: a general research model. Competitiveness Review. – №18(1/2). – P.20-28.

5. Majeed A. 2009. Cotton and textiles – the challenges ahead. Dawn, [Online] 19 January. Available at:<<https://www.dawn.com/news/339288/cotton-and-textiles>.

6. Dohlman E., Johnson J., MacDonald S., Meyer L., Soley G. 2019. The World and United States Cotton Outlook [pdf] U.S. Department of Agriculture. Available at:< <https://www.usda.gov/oce/forum/2019/outlooks/Cotton.pdf>.

7. Shahbandeh M. 2019. World cotton production by country 2019. [Online] Available at:<<https://www.statista.com/statistics/263055/cotton-production-worldwide-by-top-countries/>.

8. Jamir M.R., Majid S.A., Khasri A., 2018. 8 - Natural lightweight hybrid composites for aircraft structural applications. In M. Jawaid and M. Thariq, eds., Sustainable Composites for Aerospace Applications. Cambridgeshire, England: Woodhead Publishing. – P.155-170.

9. Houck M.M. and Siegel J.A. 2015. Chapter 15 - Textile Fibers. In Fundamentals of Forensic Science (3rd ed.). Cambridge: Academic Press. – P.381-404.

О. Дурру

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены новые методы и инструменты формирования стратегии инновационного развития предприятий легкой промышленности. Исследованы труды зарубежных ученых, касающихся инновационных технологий, техники и ассортимента предприятий легкой промышленности. Автор обобщает проблемы, влияющие на развитие легкой промышленности: отсутствие качественного отечественного сырья; высокая зависимость от зарубежных постав-

щиков сырья; недостаток квалифицированных рабочих кадров; низкий уровень производительности труда. В статье проанализированы данные государств, занимающихся производством хлопка в мире. По мнению автора, на мировое размещение предприятий легкой промышленности влияет несколько факторов: сырьевой фактор, фактор потребления, фактор трудовых ресурсов, экологический фактор. В легкой промышленности подчеркивается необходимость широкого использования синтетических волокон в одежде и других текстильных целях. Синтетические волокна обеспечивают твердость и высокую прочность материалов. Нефтепродукты позволяют инновационным текстильным фирмам производить экологически чистую и высокоэффективную продукцию с широким спектром функциональных возможностей, тем самым укрепляя их конкурентоспособность. По мнению автора, необходимо внедрять и использовать результаты научных исследований и разработок на предприятиях легкой промышленности. В статье представлены направления развития предприятий легкой промышленности: снижение полного использования хлопка; введение в эксплуатацию нефтепродуктов.

O. Durru

FEATURES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT LIGHT INDUSTRY ENTERPRISE

Annotation

The article considers new methods and tools for forming a strategy for innovative development of light industry enterprises. The works of foreign scientists concerning innovative technologies, equipment and assortment of light industry enterprises are studied. The author summarizes the problems affecting the development of light industry: lack of high-quality domestic raw materials; high dependence on foreign suppliers of raw materials; lack of qualified workers; low labor productivity. The article analyzes the data of countries engaged in cotton production in the world. According to the author, several factors influence the global placement of light industry enterprises: raw material factor, consumption factor, labor factor, environmental factor. In light industry, the need for widespread use of synthetic fibers in clothing and other textile purposes is emphasized. Synthetic fibers provide hardness and high strength of materials. Petroleum products allow innovative textile firms to produce environmentally friendly and highly efficient products with a wide range of functionality, thereby strengthening their competitiveness. According to the author, it is necessary to implement and use the results of research and development at light industry enterprises. The article presents the directions of development of light industry enterprises: reducing the full use of cotton; commissioning of petroleum products.

УДК 33:303.7
ГРНТИ 06.35.35

Г.Б. Утибаева, к.э.н.

Р.М. Жунусова, к.э.н.

Д.Т. Ахметова, к.э.н.

Казахский агротехнический
университет имени С. Сейфуллина
г. Нур-Султан
e-mail: gulzhan@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье изложены результаты изучения деятельности двух сельскохозяйственных предприятий. Они показывают, что производственные показатели у одного предприятия возрастают в динамике, что в некоторой степени оправдывает использование им краткосрочных и долгосрочных кредитов и это можно считать как экономически обоснованное. В отличие от этого, у второго предприятия производственные показатели в динамике снижаются, но, тем не менее, как показал анализ, за счет более высоких показателей ликвидности и кредитоспособности этому предприятию ежегодно банки и небанковские учреждения предоставляют долгосрочные кредиты.

Рассчитанные показатели финансовой независимости и финансирования, значения которых ниже оптимально допустимого уровня, свидетельствуют, что оба рассматриваемых предприятия в большей степени, чем по сравнению с собственными источниками, зависимы от внешних источников финансирования (от банковских кредитов и займов). Увеличение кредиторской задолженности поставщикам, кредитным и банковским организациям привело к тому, что соотношение дебиторской и кредиторской задолженности в этих предприятиях остается в основном неоптимальным за все рассматриваемые годы. Использование методики сравнительного анализа при изучении финансового состояния сельскохозяйственных предприятий позволяет выявить и оценить имеющиеся и них возможности осуществления своей производственной деятельности без привлечения кредитных ресурсов на пополнение оборотных средств.

Ключевые слова: финансовая отчетность, финансовое состояние, активы, пассивы, кредиты, ликвидность, платежеспособность, финансовая устойчивость, банки, кредитные организации.

Кілт сөздер: қаржылық есептілік, қаржылық жағдай, активтер, пассивтер, несиелер, өтімділік, төлем қабілеттілік, қаржылық тұрақтылық, банктер, несиелік ұйымдар.

Keywords: financial reporting, financial state, assets, passive voices, credits, liquidity, solvency, financial stability, banks, credit organizations.

Введение. Никто не будет оспаривать, что обеспечение финансовой устойчивости предприятия означает необходимость формирования условий ведения финансово-хозяйственной деятельности, позволяющей адаптировать финансовую

систему предприятия к изменениям внешней среды. Практическая реализация данного подхода связана со структурой баланса, степенью его зависимости от кредиторов и инвесторов. Значит, политика обеспечения финансовой устойчивости предприятия

– это в достаточной степени многогранное понятие. Такая политика должна учитывать необходимость оценки и собственного капитала, и состава оборотных и долгосрочных активов, и наличие или отсутствие убытков, и соотношение заемных и собственных источников средств.

Для успешного управления финансовой устойчивостью необходимо четко представлять ее сущность, которая, по нашему мнению, заключается в обеспечении стабильной платежеспособности за счет достаточной доли собственного капитала в составе источников финансирования. Это делает предприятие независимым от внешних негативных воздействий, в том числе обеспечивается независимость от кредиторов и, тем самым, снижается возможный риск банкротства.

В вышеприведенном определении учтена взаимосвязь финансовой устойчивости и платежеспособности. Вместе с тем, понятие финансовой устойчивости отражает состояние предприятия в долгосрочной перспективе, а платежеспособность отражает способность предприятия отвечать по всем своим долгам в данный момент времени и исключительно за счет имущества в денежной форме. Нельзя также забывать о том, что финансовая устойчивость предприятия, функционирующего в современной экономике, является одним из важнейших факторов оценки его конкурентоспособности.

При проведении анализа финансового состояния и оценки финансовой устойчивости предприятий сельского хозяйства нами преследовалась цель рассмотрения, а также возможностей учета при анализе следующих положений:

– применение общепринятых коэффициентов ликвидности при оценке платежеспособности, что противоречит зафиксированному в бухгалтерском учете допущению о непрерывности деятельности;

– использование относительных пока-

зателей финансовой устойчивости, не коррелирующих с финансово-результативными показателями, что ограничивает принятие управленческих решений о целесообразности и возможности привлечения заемных средств;

– учитывает ли специфику деятельности сельскохозяйственных предприятий общепринятая методика расчета аналитических показателей.

Финансовое состояние и финансовую устойчивость предприятий мы рассмотрим в данной статье на основе сравнительного подхода к их анализу на примере двух сельскохозяйственных предприятий. При этом мы преследуем цель – выявить отклонения и их причины, зависящие от результатов деятельности сравниваемых предприятий.

Обзор литературы. Изучение различных точек зрения о содержании понятия «финансовая устойчивость» показывает, что по исследуемой проблеме нет единого взгляда различных авторов. Большинство из них, Шеремет А.Д. и Савицкая Г.В., представляют финансовую устойчивость более узко, чем следовало бы, выражая финансовую устойчивость одним или двумя показателями [1,2 и др.]. Однако очевидно, что финансовая устойчивость – многомерное экономическое явление, значит, выражается системой показателей.

Ряд экономистов, как Мельник М.В., Грищенко О.В., определяют финансовую устойчивость предприятия как определенное состояние счетов предприятия, гарантирующее его постоянную платежеспособность [3,4 и др.]. В результате осуществления какой-либо хозяйственной операции финансовое состояние предприятия может остаться неизменным, улучшиться или ухудшиться.

Однако понятие «финансовая устойчивость» предприятия многогранное, оно более широкое в отличие от понятий «платежеспособность» и «кредитоспособность», поскольку включает в себя оценку различ-

ных сторон деятельности предприятия. Такой подход к пониманию данной категории позволил бы адаптировать аналитический инструментарий к производственно-технологической специфике аграрного производства с целью выработки более релевантной информации для принятия управленческих решений.

Основная часть. В современной экономической действительности эффективность управления сельскохозяйственными предприятиями во многом определяется качеством предоставляемой информации и оценкой результатов деятельности этих предприятий. Это особенно важно с точки зрения использования оптимальных инструментов для управления бизнесом в сельском хозяйстве с учетом его особенностей.

Одним из наиболее важных аспектов влияния на методику финансового анализа деятельности сельскохозяйственных предприятий является учет специфических особенностей отрасли при расчете и интерпретации показателей его комплексной оценки. В этой связи отметим ряд специфических особенностей аграрного производства с позиции их влияния на порядок расчета показателей. К основным особенностям следует отнести: неравномерность поступления денежных средств из-за влияния сезонного характера производства; объективная необходимость использования заемного капитала для финансирования производственных процессов; дотационный характер аграрного производства и другие.

Особенности сельскохозяйственного производства необходимо дифференцировать с позиции их влияния на порядок интерпретации финансовых показателей. Следовательно, вопросы эффективной и адекватной оценки результатов анализа финансового состояния сельскохозяйственных товаропроизводителей требуют своего совершенствования. Известно, что для оценки устойчивости финансового состояния предприятия используются показатели ликвид-

ности баланса, на основе которых изучается уровень соотношения между краткосрочными обязательствами и краткосрочными активами, предназначенными для погашения этих обязательств. Величина покрытия долгов предприятия его активами устанавливается с учетом соответствия срока превращения активов в денежные средства.

Изучение балансов двух сравниваемых сельскохозяйственных предприятий - ТОО «Ен-Дала» и АО «Агрофирма «Актык» Целиноградского района [5,6], показало, что структура и активов, и пассивов наглядно свидетельствует о влиянии специфики их деятельности. Так, доля трудно и медленно реализуемых активов в балансе за последние три года составляла в среднем от 80% в АО «Агрофирма «Актык» до 90% в ТОО «Ен-Дала». В ТОО «Ен-Дала» преобладают пассивы первой группы с наиболее высоким удельным весом (24%-35%) - это кредиторская задолженность поставщикам. Еще более высокая доля (35%-45%) приходится на пассивы третьей группы, представленные долгосрочными кредитами и займами.

По данным пассива баланса АО «Агрофирма «Актык» мы наблюдаем противоположную картину. Здесь значительную долю в структуре пассивов занимают краткосрочные обязательства (27%-42%). Отметим, что эти предприятия имеют устойчивую тенденцию ежегодного роста объемов привлекаемых кредитов.

Отсюда можно заключить, что первое предприятие осуществляет свою производственную деятельность за счет привлечения только долгосрочных займов, а второе сельскохозяйственное предприятие производит и реализует сельскохозяйственную продукцию как за счет долгосрочных, так и краткосрочных займов. Такие займы оба предприятия получают на льготных условиях в кредитном товариществе ТОО «Целиноградское», участниками которого наряду с этими двумя предприятиями являются более 50-ти других ТОО и крестьянских хозяйств.

Изучение активов и пассивов двух сельскохозяйственных предприятий было осуществлено по данным первичного бухгалтерского учета, поскольку содержание предоставляемой финансовой отчетности не позволяет осуществить такой анализ. В этом заключается один из недостатков действующей финансовой отчетности, поскольку в бухгалтерских балансах предприятий с точки зрения оценки финансового состояния не выдержаны группировки статей актива и пассива по реальному участию финансовых ресурсов в их финансово-

хозяйственной деятельности. Это, в свою очередь, не позволяет получить более точные и достоверные расчеты и не дает возможности объективно оценить финансовое состояние предприятий [7].

Теперь оценим, являются ли балансы этих двух предприятий ликвидными. Для чего произведем сравнение величины активов первой, второй, третьей и четвертой группы с величиной соответствующих групп пассива. Расчеты представим в таблице 1, где приведем величину платежного излишка (+), недостатка (–) средств.

Таблица 1

Сравнительные данные активов и пассивов предприятий, тыс.тенге

Платежный излишек (+), недостаток (–)					
ТОО «Ен – Дала»			АО «Агрофирма «Актык»		
2016 год	2017 год	2018 год	2016 год	2017 год	2018 год
-494369	-939332	-987969	-13740	-81822	-34935
-154821	71627	161606	-364885	-673442	-256317
-414784	-255341	-798000	-454813	-315658	-599473
1063974	1123046	1624363	833438	1070922	890725

Как видно из данных таблицы 1, оба анализируемые предприятия в 2018 году имели неликвидный баланс, поскольку наблюдается большой недостаток платежных средств, необходимых для покрытия наиболее срочных обязательств. Причем, такой платежный недостаток в балансе ТОО «Ен – Дала» составил 987 969 тыс. тенге, или почти 1 млрд тенге, тогда как в балансе АО «Агрофирма «Актык» - 34 935 тыс.тенге, или в 28 раз меньше. Тем не менее, даже такой размер недостатка все равно свидетельствует о неликвидности баланса этих двух предприятий. Недостаток платежных средств наблюдается также как по второй, так и по третьей группе актива и пассива баланса АО «Агрофирма «Актык». При сравнении активов и пассивов четвертой

группы можно заметить, что и у первого, и у второго предприятия имеется достаточно большой излишек активов. Другими словами, анализируемые предприятия испытывают недостаток собственного оборотного капитала.

Недостаток средств по одной группе в принципе можно компенсировать за счет избытка по другой группе, но на практике у сельскохозяйственных предприятий активы с низкой ликвидностью не могут заменить активы с более высокой ликвидностью, поскольку наиболее срочные обязательства не погашаются средствами с более низкой ликвидностью.

В таблице 2 приведен ряд показателей, характеризующих в целом финансовую устойчивость сельхозпредприятий.

Показатели финансовой устойчивости предприятий

Показатели	ТОО «Ен-Дала»			АО «Агрофирма «Актык»		
	2016 год	2017 год	2018 год	2016 год	2017 год	2018 год
Коэффициент финансовой независимости	0,34	0,29	0,19	0,33	0,26	0,25
Коэффициент финансирования	0,52	0,43	0,24	0,50	0,35	0,34
Коэффициент финансовой зависимости	0,66	0,70	0,81	0,67	0,74	0,75
Коэффициент соотношения заемных и собственных средств	1,93	2,34	4,18	1,99	2,85	2,95
Коэффициент финансовой устойчивости	0,68	0,64	0,63	0,67	0,54	0,69
Коэффициент соотношения дебиторской и кредиторской задолженности	0,28	0,14	0,13	0,25	0,40	1,29

По данным таблицы 2 видно, что показатели финансовой независимости и финансирования у двух предприятий ниже оптимально допустимого уровня, поэтому оба предприятия весьма зависимы от внешних источников финансирования и, прежде всего, от банковских кредитов и займов. Соотношение заемных и собственных средств на первом предприятии в 2018 году составляло 4,18, на втором – 2,95. Оба предприятия не обеспечивают сохранности собственного оборотного капитала и не обладают способностью маневрирования свободными ресурсами.

Соотношение дебиторской и кредиторской задолженности у двух предприятий является неоптимальным все рассматриваемые годы в основном за счет увеличения кредиторской задолженности поставщикам, кредитным и банковским организациям.

Изучение финансовой устойчивости предприятий по данным финансовой отчетности, характеризуя в целом их финансовое состояние сточки зрения наличия и степени обеспеченности собственными источниками финансирования, не дает объективной

оценки его способности своевременно осуществлять все необходимые платежи в долгосрочной перспективе. Такая оценка возможна на основе использования показателей платежеспособности и ликвидности, также характеризующих финансовое состояние предприятий.

Однако заметим, что при расчете соотношения дебиторской и кредиторской задолженности надо учитывать то обстоятельство, что есть такая немаловажная проблема как невозможность получения информации о реальной дебиторской и кредиторской задолженности, поскольку в бухгалтерском балансе не приводится их расшифровка. В результате чего, рассчитанные показатели ликвидности и платежеспособности сельхозпредприятия зачастую не отражают реального финансового состояния и значительно превышают или намного ниже их нормативного значения. Это объясняется тем, что в составе и структуре таких долгов не отражается ни просроченная дебиторская, ни кредиторская задолженность. Для более точной оценки реального финансового состояния аналитику необходима

данная информация, которая должна содержаться хотя бы в пояснительной записке к балансу предприятия [7].

Понимание ликвидности как определение риска неплатежеспособности предприятия посредством соотношения оборотных активов и краткосрочных обязательств является классическим. С нашей точки зрения, данное определение не совсем адекватно отражает степень риска неплатежеспособности предприятия, так как неплатежеспособность имеет место быть тогда, когда имеет место недостаток денежных средств у предприятия для погашения своих долгов. Однако наличие у него активов свидетельствует о его потенциальных возможностях по погашению своей задолженности. Отсюда следует вывод, что в современной трактовке ликвидность предприятия понимается как потенциальная, а не реальная способность рассчитаться с долгами.

В отношении анализа финансового состояния сельскохозяйственных предприятий нужен обособленный подход ввиду специфических отраслевых его особенностей. С учетом этих особенностей необходимо существующие методики дополнить рядом показателей, которые могут обеспечить получение наиболее точных их результатов. На наш взгляд, во-первых, при оценке

ликвидности предприятия и расчете показателей платежеспособности учитывать не только краткосрочные кредиты, но и долгосрочные кредиты и займы, во-вторых, показатели эффективности использования краткосрочных и долгосрочных займов и кредитов необходимо включать в расчет оценки потенциального банкротства сельскохозяйственных предприятий.

Оценка платежеспособности необходима не только для предприятия с целью оценки финансового состояния, но и для внешних инвесторов (кредиторов). Прежде чем выдавать кредит, банк должен удостовериться в кредитоспособности заемщика. Чтобы выжить в сложных экономических условиях и не допустить банкротства предприятия, необходимо хорошо знать, как управлять финансами, какой должна быть структура капитала по составу и источникам образования, какую долю должны занимать собственные средства, а какую – заемные.

Главной целью анализа платежеспособности является своевременное выявление и устранение недостатков в финансовой деятельности, и нахождение резервов для улучшения финансовых возможностей предприятия. В связи с этим, были рассчитаны показатели ликвидности и платежеспособности, представленные в таблице 3.

Таблица 3

Показатели ликвидности анализируемых предприятий

Показатели	ТОО «Ен-Дала»			АО «Агрофирма «Актык»		
	2016 год	2017 год	2018 год	2016 год	2017 год	2018 год
Коэффициент абсолютной ликвидности	0,19	0,10	0,12	0,01	0,001	0,04
Коэффициент быстрой ликвидности	0,26	0,16	0,30	0,16	0,38	0,66
Коэффициент текущей ликвидности	0,90	0,80	0,80	0,69	0,77	1,45

Значения показателей абсолютной ликвидности, которые приведены в таблице 3, показывают, что они в предприятиях ниже

рекомендуемого уровня, равного 0,2. Это свидетельствует о серьезном дефиците свободных денежных средств у данных пред-

приятий в течение последних трех лет.

Вместе с тем следует подчеркнуть важность коэффициента быстрой ликвидности для кредиторов, банков и других контрагентов. Величина этого показателя должна быть не менее 1. В анализируемом периоде этот показатель у двух предприятий отражает неспособность погашать их текущие обязательства из-за сложностей, связанных с реализацией сельскохозяйственной продукции. Так, в 2018 году в ТОО «Ен-Дала» данный показатель составил 0,30, в АО «Агрофирма «Актык» - 0,66. Рассчитанный коэффициент текущей ликвидности при норме, равной 2 в ТОО «Ен-Дала» равнялся 0,80 и в АО «Агрофирма «Актык» -1,45, что в 2,5 и в 1,4 раза меньше рекомендуемого оптимального значения.

В качестве дополнительных показателей, которые также характеризуют устойчивость финансового состояния сельхозпредприятий, можно предложить расчет коэффициентов долгосрочного привлечения заемных средств, мобильности и абсолютной мобильности.

Выводы. Проведенный сравнительный анализ и оценка финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий позволяет заключить:

1. Рассмотренные объекты анализа независимо от их размеров и масштабов имеющихся собственных финансовых средств в настоящее время не имеют достаточной возможности осуществлять производственную и воспроизводственную деятельность без привлечения кредитных ресурсов, в частности, это касается наличия оборотного капитала, поскольку их вели-

чина в этих предприятиях полностью зависит от внешних источников.

2. Состав и структура собственных финансовых ресурсов служат значимыми внутренними факторами укрепления финансовой устойчивости при оптимальном управлении ими. Чем больше у предприятия собственных финансовых ресурсов, прежде всего, чистой прибыли, тем стабильнее финансовое состояние предприятия. При этом значение имеет распределение чистой прибыли, особенно в части, направленной на воспроизводство.

3. Правильное управление финансовыми ресурсами означает мониторинг наличия на счетах предприятия минимально необходимой суммы ликвидных средств, которая нужна для текущей оперативной деятельности, обеспечение гибкой структуры капитала и умение организовывать его движение таким образом, чтобы обеспечить постоянное повышение доходов над расходами с целью сохранения платежеспособности и создания условий для финансирования собственными средствами.

4. Поскольку возможности предприятий в использовании собственных финансовых ресурсов для финансирования своих потребностей ограничены, особую значимость приобретает обоснование мер, обеспечивающих получение желаемой чистой прибыли, которая может служить гарантией погашения взятых предприятием на себя обязательств. Все это требует проведения технико-экономического обоснования, содержащего расчет экономической эффективности окупаемости затрат на инвестиции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шермет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 374 с.
2. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности: Учебник. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск: РИГТО, 2012. – С.3-6.
3. Мельник М.В. Экономический анализ: Учебн. пособие. – СПб.: ПИТЕР, 2011. – С.7-8.

Қаржы және есеп / Финансы и учет

4. Грищенко О.В. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. – М.: ИФРА-М, 2012. –145 с.
5. Финансовая отчетность ТОО «Ен-Дала» за 2016-2018 гг.
6. Финансовая отчетность АО «Агрофирма «Актык» за 2016-2018 гг.
7. Утибаев Б.С., Жунусова Р.М. Проблемные вопросы финансового анализа // Международный научно-теоретический и практический журнал «Известия Иссук-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии». Спец. выпуск. – 2014. – №2 (4). – С.388-394.

REFERENCES

1. Sheremet A.D. Analis i diagnostika finansovo-hosiaistvennoi deiatelnosti predpriatia [Analysis and diagnostics of financial and economic activities of the enterprise: Textbook]. – М.: INFRA-M, 2019. – 374 s.[in Russian].
2. Savitskaya G.V. Analis hosiaistvennoi deiatelnosti predpriatia [Analysis of economic activity: Textbook]. – 2-nd ed., rev. and add. – Minsk: RIGTO, 2012. – S.3-6 [in Russian].
3. Melnik M.V. Ekonomicheskii analis [Economic analysis]: a training manual. – St. Petersburg: PETER, 2011. – S. 7-8 [in Russian].
4. Grishchenko O.V. Analis i diagnostika finansovo-hosiaistvennoi deiatelnosti predpriatia [Analysis and diagnostics of the financial and economic activities of the enterprise]. – М.: IFRA-M, 2012. – 145 s. [in Russian].
5. Finansovaia otchetnost TOO «En-Dala» [Financial statements of En-Dala LLP for 2016-2018] [in Kazakh].
6. Finansovaia otchetnost AO «Agrjfirma «Aktyk» [Financial statements of Agrofirma Aktyk JSC for 2016-2018] [in Kazakh].
7. Utibaev B.S., Zhunusova R.M. Problemnye voprosy finansovogo analiza [Problematic issues of financial analysis] // International scientific-theoretical and practical journal «Bulletin of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asia». Specialist. graduation. – 2014. – №2 (4). – S. 388-394 [in Kazakh].

Г.Б. Утибаева, Р.М. Жұнұсова, Д.Т. Ахметова

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ
ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ БАҒАЛАУ**

Аңдатпа

Қазіргі экономикалық жағдайда ауылшаруашылық кәсіпорындарды басқарудың тиімділігі негізінен берілген ақпараттың сапасы мен сол кәсіпорындардың қызмет нәтижелерін бағалауға байланысты. Бұл әсіресе ауыл шаруашылығындағы бизнесті оның оңтайлы ерекшеліктерін ескере отырып басқарудың құралдарын пайдалану тұрғысынан өте маңызды.

Екі ауылшаруашылық кәсіпорындарының нәтижелерін зерттеу бірінші кәсіпорынның өндірістік көрсеткіштері қарқынды өсіп келе жатқандығын көрсетті, бұл белгілі бір дәрежеде осы кәсіпорынға қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді несиелер беруді ақтайды және оны экономикалық тұрғыдан орынды деп санауға болады. Керісінше, екінші кәсіпорындағы өндіріс төмендейді, бірақ соған қарамастан, өтімділіктің және несиелік қабілеттіліктің жоғарылауына байланысты банктер мен банктік емес мекемелер жыл сайын осы кәсіпорынға ауылшаруашылық

техниканы сатып алуға арналған ұзақ мерзімді несиелер береді.

Қарастырылып отырған екі кәсіпорын меншікті көздерге қарағанда көбінесе сыртқы көздерден (банк несиелері мен займдардан) тәуелді. Ол жөнінде деңгейлері оңтайлы қолайлы деңгейлерден төмен қаржылық тәуелсіздік пен қаржылындыру көрсеткіштері дәлелдейді. Қарастырылып отырған жылдар бойы осы кәсіпорындарда жеткізушілерге, банк және несиелік ұйымдарға дебиторлық несиелік берешектері арқылы ұлғайған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

G. Utibaeva, R. Zhunusova, D. Akhmetova

**COMPARATIVE ESTIMATION OF FINANCIAL STABILITY
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Annotation

In modern economic reality, the efficiency of managing agricultural enterprises is largely determined by the quality of the information provided and the evaluation of the results of these enterprises. This is especially important from the point of view of using optimal tools for managing a business in agriculture, taking into account its features. A study of the results of the two agricultural enterprises showed that the production indicators of the first enterprise are growing dynamically, which to some extent justifies the provision of short-term and long-term loans to this enterprise and this can be considered economically feasible. In contrast, production at the second enterprise is declining, but nevertheless, due to higher liquidity and creditworthiness indicators, banks and non-bank institutions annually provide long-term loans for the purchase of agricultural machinery. Both companies under consideration are more dependent on external sources of financing (from bank loans and borrowings) than in comparison with their own sources. This is evidenced by indicators of financial independence and financing, the values of which are below the optimal acceptable level. Due to an increase in accounts payable to suppliers, credit and banking organizations, the ratio of accounts receivable and payable in these enterprises remains largely suboptimal for all the years under review. Comparative analysis of the financial condition allows us to conclude that the studied agricultural enterprises are not able to carry out their production activities without attracting credit to replenish working capital.

М.К. Алиев, э.ғ.д., профессор¹

Н.С. Досмағанбетов, э.ғ.м., аға оқытушы²

Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университеті¹

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті²

Нұр-Сұлтан қ.

e-mail: ali—mur@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАРЫ ӨНДІРІСІНДЕГІ КӘСПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Қазіргі уақытта өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық қызметінің жай-күйі кез келген мемлекеттегі қоғам мен экономиканың маңызды индикаторы болып табылады. Дамыған елдерде инновациялық саясат мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық даму үшін өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық қызметінің өзектілігі мен маңыздылығын ескере отырып, инновациялық қызметті жандандыру мәселелері Қазақстан Республикасының экономикалық дамуының маңызды басымдықтары ретінде айқындалады.

Кез келген елдің қазіргі экономикасының ірі құрамдас бөлігі құрылыс материалдарының өнеркәсібі болып табылады. Құрылыс үшін негізгі материалдық база бола отырып, ол экономиканың басқа салаларындағы өсу қарқынына және жалпы қоғамның әлеуметтік жағдайына айтарлықтай әсер етеді. Құрылыс материалдары өнеркәсібіндегі үрдістер, ең алдымен, республика экономикасындағы инвестициялық белсенділік шарасымен айқындалады.

Мақалада авторлармен Қазақстан Республикасында құрылыс материалдары өндірісі саласындағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін көтерудің инновациялық белсенділігіне және оның қарқынына талдау қарастырылады. Құрылыс материалдары өндірісі саласындағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі қызметтері бойынша дамуының негізгі экономикалық көрсеткіштеріне, олардың шығаратын құрылыс материалдарының жекелеген түрлерінің өндірілу көлеміне, инновацияларды енгізу мен пайдаланудың негізгі көрсеткіші болып табылатын бәсекеге қабілеттіліктің қазіргі жай-күйіне барынша сипаттама беріледі. Сонымен қатар Қазақстанның құрылыс материалдары өндірісіндегі инновациялық кәсіпорындардың санын және олардың инновациялық өнімдерінің үлес салмағын қарастыра келе, олардың инновациялық белсенділігіне әсер ететін факторларға талдау жасалады және инновациялық көрсеткіштерін арттырудың жолдары мен бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: инновация, инновациялық қызмет, инновациялық белсенділік, бәсекеге қабілеттілік, құрылыс материалдары өндірісі, негізгі капиталға салынған инвестициялар, рентабелділік, инновациялық өнім, инновациясы бар кәсіпорындар, инновациясы жоқ кәсіпорындар.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, инновационная активность, конкурентоспособность, производство строительных материалов, инвестиции в основной капитал, рентабельность, инновационная продукция, предприятия имеющие инновации, предприятия не имеющие инновации.

Keywords: innovation, innovative activity, innovation activity, competitiveness, production of construction materials, investment in fixed assets, profitability, innovative products, enterprises that have innovations, enterprises that do not have innovations.

JEL classification: L23, L99, M21

Кіріспе. Зерттеудің мақсаты болып экономиканың құрылыс материалдары өндірісінің мысалында кәсіпорынның инновациялық қызметінің белсенділігін анықтайтын көрсеткіштерді талдау және инновациялық белсенділікті көтерудің жолдарын ұсыну табылады. Зерттеу жүйелік, экономикалық-статистикалық және есептік-конструктивтік әдістерге, сондай-ақ зерттеудің, қорытудың және талдаудың теориялық әдістеріне негізделеді. Жұмыстың негізі Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері, кәсіпорынның инновациялық қызметін дамыту мәселелері бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері болып табылады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның инновациялық қызметінің жағдайын көрсететін экономикалық санаттардың бірі болып инновация және инновациялық қызмет ұғымдары табылады. Экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде инновациялар мен инновациялық қызмет кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың ауқымы мен тиімділігін және кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуді айқындайтын негізгі сапалық факторлар болып табылады.

Қазақстан Республикасының (ҚР) құрылыс материалдары өндірісі саласындағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың жалпы экономикалық көрсеткіштерін және олардың инновациялық қызметін талдауды бастамас бұрын біз инновация және инновациялық қызмет ұғымдарына сипаттама беріп аламыз.

ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика жөніндегі комитетінің әдістемелік деректерінде осы ұғымдарға аса толығырақ анықтама берілген. Сонымен, «инновация» – бұл экономикалық тиімділікті арттыру мақсатында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді ескере отырып, жаңа немесе жетілдірілген өндірістер, технологиялар, тауарлар, жұмыстар мен қызметтер, техникалық, өндірістік, әкімшілік, коммерциялық сипаттағы ұйымдастырушылық

шешімдер, сондай-ақ өзге де пайдасы бар нәтиже түрінде іс жүзінде асырылған жеке және (немесе) заңды тұлғалар қызметінің нәтижесі. «Инновациялық қызмет» – нарықта енгізілген жаңа немесе жетілдірілген өнімге ойларды ауыстыруымен байланысты қызмет; тәжірибелік қызметте пайдаланылған жана немесе жетілдірілген технологиялық процесс; инновацияға алып келетін ғылыми-техникалық, ұйымдық, қаржылық және коммерциялық іс-шаралар кешенін ұсынатын әлеуметтік қызметке жаңа тәсіл [1].

Әдебиеттік шолу. Инновациялар теориясының дамуына елеулі үлесті австриялық-американдық экономист және ғалым Йозеф Шумпетер қосты. Оның еңбектерінде жекелеген салалар, өңірлер мен кәсіпорындар деңгейінде инновациялық дамуды басқарудың ұйымдық-экономикалық тетіктерін жетілдіру мәселелері қарастырылады, инновациялық тетіктер мен бастамалар ғылыми негізделген, инновациялық үдерістерді басқарумен және инновациялық жүйелерді құрумен байланысты басым ғылыми бағыттар анықталады [2].

Отандық ғалым-экономистердің ғылыми еңбектерінен инновация және инновациялық қызмет ұғымдарына қатысты анықтамаларды кездестіруге болады. Атап айтқанда, О. Сәбден [3], Ғ.С. Сейітқасымов [4], Б.Н. Исабеков [5], Р.К. Сағиева [6], Ж.С. Райымбеков [7] сияқты ғалымдардың зерттеулерінде кәсіпорынның инновациялық қызметін оңтайлы басқаруды арттырудың кейбір мәселелері қарастырылған.

Негізгі бөлім. Әдетте авторлардың көпшілігі өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық қызметінің тиімділігін бағалауды зерттеу әдістері мен құралдары тұтастай алғанда экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді деген пікірде. Алайда, экономиканың жекелеген салалары, әсіресе құрылыс материалдары өндірісі саласын зерттеу шеңберінде кәсіпорындардың инновациялық қызметін көтеруден болатын экономикалық әсерді

көрсететін зерттеулер көптеген басылымдар мен жарияланымдарда және ғылыми-зерттеу әдебиеттерінде толық зерттелмеген, сондықтан қосымша зерделеу мен жетілдіруді талап етеді.

Экономикалық қатынастардың жалпы жүйесінде өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық қызметіне және олардың белсенділігіне аса маңызды көңіл бөлінеді, себебі оның нәтижелері өндірістің көлемі мен тиімділігін арттыру, еңбек өнімділігі мен капиталдың өсуін қамтамасыз етеді, жоғары

технологиялық инновациялық өнімдердің көлемін ұлғайтады, яғни кәсіпорындардың инновациялық қызметі елдің экономикалық дамуының қуатын айқындайды.

Кез келген инновацияларды енгізу бірінші кезекте өнеркәсіптік кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Сондықтан, біз құрылыс материалдары өндірісі саласындағы отандық өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер серпініне назар аударамыз (1-кесте).

Кесте 1

2015-2018 жылдардағы ҚР құрылыс материалдары өндірісі бойынша экономикалық көрсеткіштер серпіні *

Көрсеткіштер	2015	2016	2017	2018
Өнеркәсіптік өнім өндірісінің көлемі, млн теңге	442 989	442 975	506 479	563 678
Өнеркәсіптік өндірістің индексі, өткен жылға, %	105,1	94,8	105,7	103,1
Өнеркәсіп өнімдерін өндірудің жалпы көлеміндегі сала өнімдерінің үлесі, %	3,0	2,3	2,2	2,1
Кәсіпорындар мен өндірістер саны – барлығы	962	1 020	1 044	1 058
соның ішінде:				
негізгі қызмет түрі бойынша	691	751	775	791
Негізгі қызметтегі персоналының саны, мың адам	29,8	29,9	29,1	28,4
өткен жылға, %	89,5	100,4	97,3	97,6
Өнеркәсіптегі негізгі қызмет персоналының жалпы санына саладағы негізгі қызмет персоналы санының үлесі, %	4,5	4,7	4,6	4,5
Негізгі қызметтегі персоналдың орташа айлық жалақысы, теңге	113 662	116 603	127 627	138 915
Саланың негізгі қызметіндегі персоналдың орташа айлық жалақысының өнеркәсіптің негізгі қызметіндегі персоналының орташа айлық жалақысына қатынасы, %	64,5	59,1	59,1	58,8
Салықсалуға дейінгі пайда (залал), млн теңге	-73 496	14 312	14 493	18 524
Рентабелділік, %	-11,9	2,4	2,3	2,3
Өндіруші кәсіпорындар бағасының индексі, өткен жылға, %	98,9	100,1	104,5	104,8
Негізгі капиталға салынған инвестициялар, млн теңге	97 437	68 886	83 295	104 523
өткен жылға, %	111,5	67,4	115,6	118,6

* [8] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылды

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2015-2018 жылдар аралығында құрылыс материалдары өндірісі бойынша экономикалық көрсеткіштер ішінде өнеркәсіптік өнім өндірісінің көлемі, кәсіпорындар мен өндірістер саны, негізгі қызметтегі персоналдың орташа айлық жалақысы, өндіруші кәсіпорындар бағасының индексі, негізгі капиталға салынған инвестициялар сияқты негізгі көрсеткіштер өскен. Ал өнеркәсіптік өндірістің индексі, өнеркәсіп өнімдерін өндірудің жалпы көлеміндегі сала өнімдерінің үлесі, негізгі қызметтегі персоналының са-

ны, рентабелділік көрсеткіштері төмендеген.

Кәсіпорындардың инновациялық қызметінің белсенділігін зерттеу үшін 2015-2018 жылдардағы ҚР құрылыс материалдары өндірісі саласындағы өнімдік және үдерістік инновациялар бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің деректері, кәсіпорындардың жалпы саны, инновациялары бар және жоқ компаниялардың саны, сондай-ақ олардың үлестік арақатынасы сияқты статистикалық мәліметтерді қамтитын төмендегі кестеге жүгінеміз (2-кесте).

Кесте 2

2015-2018 жылдардағы ҚР құрылыс материалдары өндірісіндегі өнімдік және үдерістік инновациялар бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі *

Көрсеткіштер	2015	2016	2017	2018
Кәсіпорындардың жалпы саны, бірлік	604	640	628	613
Инновациясы бар кәсіпорындар саны, бірлік	88	55	63	83
Кәсіпорындардың жалпы санындағы инновациясы бар кәсіпорындардың үлес салмағы, %	14,	8,	10,	13,
Инновациясы жоқ кәсіпорындар саны, бірлік	516	585	565	535
Кәсіпорындардың жалпы санындағы инновациясы жоқ кәсіпорындардың үлес салмағы, %	85,	91,	90,	86,

* [9], [10], [11],[12] әдебиеттер негізінде авторлармен құрастырылды

Кестедегі статистикалық деректерден көріп отырғанымыздай, 2018 жылы өз қызметінде өнімдік және үдерістік инновацияларды енгізетін және пайдаланатын кәсіпорындардың үлес салмағы 613 бірліктен тұратын жалпы кәсіпорындар санынан 13,4%-ды немесе 83 бірлікті құрады. Сондай-ақ, кестедегі деректер ҚР құрылыс материалдары өндірісі секторында инновациялық кәсіпорындар санының азаюының теріс трендін көрсетеді, атап айтқанда, осы жылдар аралығында олардың физикалық саны 5 бірлікке шамалы азайған және са-

лыстырмалы шамада 14,6%-дан 13,4%-ға төмендеген.

Төмендегі кестеден 2015-2018 жылдар аралығында республика бойынша өндірілген инновациялық өнімнің жалпы санында ҚР құрылыс материалдарының өндірісі саласындағы инновациялық өнімнің үлес салмағына қатысты статистикалық мәліметтер көрсетілген. Айта кетерлігі, ел экспорты құрылымында қарастырылып отырған сала өнімінің жоғары үлесі аясында тікелей жетілдірілген өнім үлесі жалпы санынан 5%-дан аспайды (3-кесте).

2015-2018 жылдардағы ҚР құрылыс материалдарының өндірісі саласындағы кәсіпорындардың өткізген инновациялық өнімдерінің көлемі *

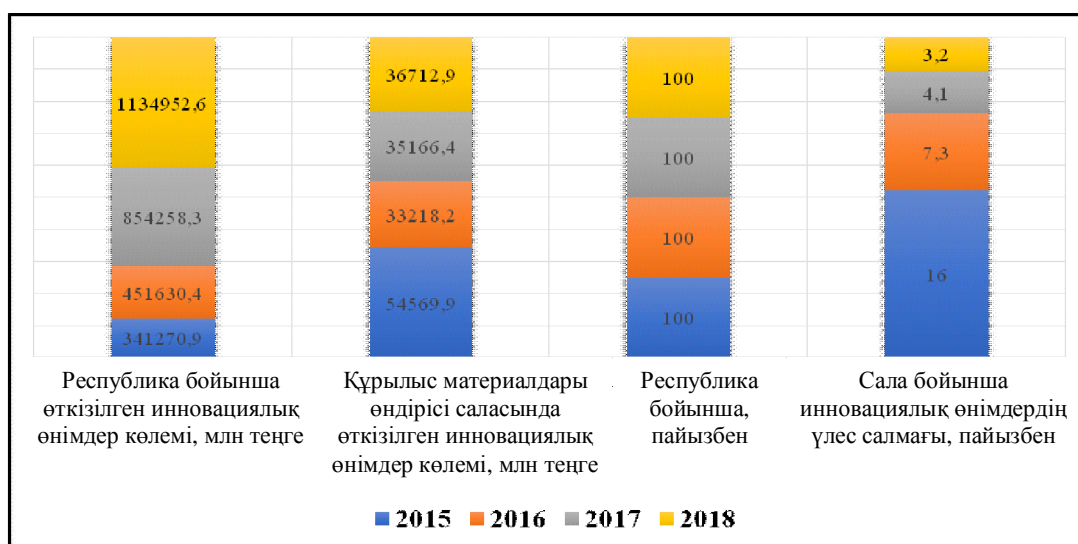
млн теңге

Көрсеткіштер	2015	2016	2017	2018
Өткізілген инновац. өнімдер көлемі	54 569,9	33 218,2	35 166,4	36 712,9
соның ішінде:				
тауар (қызмет) нарығы үшін жаңа болып табылатын жаңа немесе едәуір жетілдірілген тауарлар (қызметтер)	29 743,8	9 028,7	12 407,6	935,9
ұйым үшін жаңа болып табылатын жаңа немесе едәуір жетілдірілген тауарлар (қызметтер)	24817,1	24 189,5	22 758,8	35 777,1

* [9], [10], [11], [12] әдебиеттер негізінде авторлармен құрастырылды

Кестеден көріп отырғанымыздай, аталған жылдары құрылыс материалдары өндірісі саласындағы кәсіпорындардың өткізген инновациялық өнімдерінің көлемі 2018 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 54 569,9 млн теңгеден 36 712,9 млн теңгеге айтарлықтай төмендеген және бұл төмендеу салыстырмалы шамада -32,7% болып табылады. Соның ішінде, азайған инновациялық өнім көлемінің құрылымында кәсіпорын-

дар тауар немесе қызмет нарығына өткізуден ұйымдар үшін өткізу көлемін едәуір арттыруға көше бастаған, атап айтқанда, тауар немесе қызмет нарығы үшін жасалған жаңа өнімдер 2018 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 29 743,8 млн теңгеден 935,9 млн теңгеге күрт азайған және керісінше, ұйымдар үшін жасалған жаңа өнімдер 24 817,1 млн теңгеден 35 777,1 млн теңгеге дейін артқан.

Сурет 1. 2015-2018 жылдардағы ҚР құрылыс материалдары өндірісі саласындағы кәсіпорындардың өткізген инновациялық өнімдерінің көлемі және үлестік қарқыны *

* [9], [10], [11], [12] әдебиеттер негізінде авторлармен құрастырылды

Статистикалық деректерді әрі қарай талдайтын болсақ, жалпы республика бойынша өнеркәсіптік кәсіпорындардың өткізген инновациялық өнімдерінің көлемі 2015-2018 жылдар аралығында 341 270,9 млн теңгеден 1 134 952,6 млн теңгеге дейін өскен. Осының ішінде, құрылыс материалдары өндірісі саласындағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың өткізген өнім көлемінің үлес салмағын анықтау аса маңызды болып табылады (1-сурет).

Суретте келтірілген деректерге сәйкес, 2015 жылы республика бойынша өткізілген инновациялық өнімдер көлеміндегі құрылыс материалдары өндірісіндегі өткізілген өнімдер көлемінің үлесі 16,0% болса, ал 2018 жылы бұл көрсеткіш небәрі 3,2%-ды ғана құраған және айтарлықтай төмендеген.

Қазақстандағы құрылыс материалдары өндірісіндегі кәсіпорындардың инновациялық қызметін талдау көрсетіп отырғандай, өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі жылдан жылға төмендеп жатқандығын байқауға болады. Мұндай жағдайдың орын алуы бірқатар себептердің ықпалымен қалыптасады. Қазақстандағы құрылыс материалдары өндірісіндегі кәсіпорындардың инновациялық қызметінің дамуындағы теріс үрдістерді туындататын теріс факторларға мыналарды жатқызуға болады:

- қаржы қаражатының жетіспеушілігі;
- сыртқы қаржыландыру көздерінен қаржы қаражатының жетіспеушілігі;
- инновациялық шығындардың өте жоғары болуы;
- білікті мамандардың жетіспеушілігі;
- технологиялар жөнінде ақпараттың жоқтығы;
- нарық туралы ақпараттың жоқтығы;
- инновация үшін серіктестік табудың күрделілігі;
- нарықтағы бар кәсіпорынның үстемдігі;
- инновациялық тауарлар мен көрсетілетін қызметтерге сұраныстың белгісіздігі;
- бұрынғы инновациялар салдарынан қажеттіліктің туындамауы;
- сұраныстың болмауынан иннова-

цияға қажеттіліктің туындамауы.

Қорытынды. Қазақстанның құрылыс материалдары өндірісіндегі өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық даму әлеуетін, атап айтқанда өнеркәсіп пен ғылым арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту мүмкіндігін, технологиялар трансферті есебінен инновациялық өнімдер көлемін және еңбек өнімділігін арттыру басымдықтарын, бірқатар басымдықты жоғары технологиялық салалардағы көшбасшылықты, инновациялық үдерістер есебінен өткізу нарықтарының өсуін ескере отырып, құрылыс саласындағы кәсіпорындардың инновациялық қызметтерінің белсенділігін арттырудың бір қатар жолдарын ұсынуға болады. Оларға мыналар жатады:

– құрылыс материалдары өндірісі саласында өнеркәсіптік кәсіпорындардың өндірісті ұйымдастыру мен басқаруға тиімді инновацияларды әзірлеу және енгізу бойынша мемлекет тарапынан ынталандыру және қолдау тетіктерін жетілдіру жөніндегі шаралар кешенін орындау. Бұл шығарылатын өнімнің әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін болады;

– құрылыс материалдары өндірісі саласында ғылымды қажетсінетін инновациялық өнімдер жасау мен өндірудің ұлттық жобаларын әзірлеу, сондай-ақ олардың қазіргі заманғы талаптарға сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында техникалық және технологиялық құрамдастарды жаңғырту;

– құрылыс материалдары өндірісі саласы бойынша инновациялық инфрақұрылымды дамытуға мемлекеттік жәрдемдесу шараларын және инновациялар саласына жеке капиталды тарту жүйесін әзірлеу.

Біздің пікірімізше, құрылыс материалдары өндірісі саласындағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арттырудың ұсынылып отырған жолдары олардың инновациялық дамуына жоғарыда аталған кері әсер ететін факторлардың жағымсыз салдарларын барынша төмендетуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар және инновациялар статистикасы көрсеткіштерін қалыптастыру бойынша әдістеме». Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті төрағасының 2016 жылғы 6 қазан №232 бұйрығы. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/methodology>
2. Шумпетер Й.А. История экономического анализа. В 3-х томах. М.: Директмедиа Паблишинг, 2012. – 401 с.
3. Конкурентоспособность национальной экономики: критерии оценки и пути повышения: Моногр. – 2-е изд. / Под науч. ред. д.э.н., проф., академика НИА РК О. Сабдена. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2011. – 200 с.
4. Сейткасимов Г.С. Макроэкономические проблемы современной экономики Казахстана: Моногр. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2010. – 350 с.
5. Исабеков Б.Н. Инновация және кәсіпкерлік: Оқулық / Б.Н. Исабеков; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. – Астана: РМК, 2017. – 679 б.
6. Инновационный тренд развития Казахстана / Под ред. Р.К. Сагиевой. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 217 с.
7. Раимбеков Ж.С. Повышение эффективности инновационных проектов в энергетической отрасли Казахстана // Бюллетень науки и практики. – 2017. – №9. – С. 113-119.
8. Қазақстан және оның өңірлерінің өнеркәсібі. 2015-2018 // Статистикалық жинақ. – Нұр-Сұлтан, 2019 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/151/publication>
9. Қазақстанның ғылымы және инновациялық қызметі. 2011-2015 // Статистикалық жинақ. – Нұр-Сұлтан, 2016 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication>
10. Қазақстанның ғылымы және инновациялық қызметі. 2012-2016 // Статистикалық жинақ. – Нұр-Сұлтан, 2017 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication>
11. Қазақстанның ғылымы және инновациялық қызметі. 2013-2017 // Статистикалық жинақ. – Нұр-Сұлтан, 2018 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication>
12. Қазақстанның ғылымы және инновациялық қызметі. 2014-2018 // Статистикалық жинақ. – Нұр-Сұлтан, 2019 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication>.

REFERENCES

1. «Gylymi-zerttey jane tajiribelik-konstrыktorlyq jumystar jane inovasialar statistikasy korsetkishterin qalyptastyru boynsha adisteme» Qazaqstan Respyblikasy Ulattyq ekonomika ministrlygi Statistika komiteti toragasynyn 2016 jylgy 6 qazan №232 buirygy [Order of the Chairman of the Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan dated October 6, 2016. №232 «Methodology for forming statistics of research and development and innovation»]. <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/methodology> [in Kazakh].
2. Shumpeter J.A. Istoriya jekonomicheskogo analiza. V 3-h tomah. [History of economic

analysis]. – М.: Direktmedia Publishing, 2012. – 401 s. [in Russian].

3. Konkurentosposobnost' nacional'noj jekonomiki: kriterii ocenki i puti povysheniya: Monogr. – 2-e izd. [Competitiveness of the national economy] / Pod nauchn. red. d.je.n., prof., akademika NIA RK O. Sabdena. – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2011. – 200 s.[in Russian].

4. Sejtkasimov G.S. Makrojekonomicheskie problemy sovremennoj jekonomiki Kazahstana: Monogr. [Macroeconomic problems of the modern economy of Kazakhstan]. – Astana: Izd. KazUJeFMT, 2010. – 350 s.[in Russian].

5. Isabekov B.N. Innovacija zhәне kәsipkerlik: Oqulyq [Innovation and entrepreneurship] / B.N. Isabekov; Kazakstan Respublikasy Bilim zhәне gylym ministrliги. – Astana: RMK, 2017. – 679 b. [in Kazakh].

6. Innovacionnyj trend razvitija Kazahstana [Innovative development trend in Kazakhstan] / Pod red. R.K. Sagievoj. – Almaty: Kazak universiteti, 2013. – 217 s. [in Russian].

7. Raimbekov Zh.S. Povыshenie jeffektivnosti innovacionnyh proektov v jenergeticheskoj otrasli Kazahstana [Improving the efficiency of innovative projects in the energy sector of Kazakhstan] // Bjulleten' nauki i praktiki. – 2017. –№ 9. – S. 113-119 [in Russian].

8. Qazaqstan jane onyc ycirlerinic ynerkasibi (2019). 2015-2018 // Statisikalyq jinaq. – Nur-Sultan [Industry of Kazakhstan and its regions (2019). 2015-2018. the statistical compilation]. <https://www.stat.gov.kz/official/industry/151/publication>[in Kazakh].

9. Qazaqstannyc xylymy jane inovasialyq qyzmeti (2016). 2011-2015 // Statisikalyq jinaq. – Nur-Sultan [Science and innovation in Kazakhstan (2016). 2011-2015. statistical compendium]. <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication>[in Kazakh].

10. Qazaqstannyc gylymy jane inovasialyq qyzmeti (2017). 2012-2016 // Statistikalыq jinaq. – Nur-Sultan [Science and innovation in Kazakhstan (2017). 2012-2016. statistical compendium]. <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication> [in Kazakh].

11. Qazaqstannyc gylymy jane inovasialyq qyzmeti (2018). 2013-2017 // Statistikalыq jinaq. – Nur-Sultan [Science and innovation in Kazakhstan (2018). 2013-2017. statistical compendium]. <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication> [in Kazakh].

12. Qazaqstannyc gylymy jane inovasialyq qyzmeti (2019). 2014-2018 // Statistikalыq jinaq. – Nur-Sultan [Science and innovation in Kazakhstan (2019). 2014-2018. statistical compendium]. <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/publication> [in Kazakh].

М.К. Алиев, Н.С. Досмаганбетов

**АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
ПРОИЗВОДСТВА СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В настоящее время состояние инновационной деятельности промышленных предприятий является важным индикатором экономики и общества в любом государстве. В развитых странах инновационная политика является составной частью государственной социально-экономической политики. Учитывая актуальность и важность инновационной деятельности промышленных предприятий для социально-экономического развития, вопросы активизации инновационной деятельности определяются как важнейшие приоритеты экономического развития Республики Казахстан.

Крупнейшей составной частью современной экономики любой страны является промышленность строительных материалов. Являясь основной материальной базой для строительства,

она существенно влияет на темпы роста в других отраслях экономики и социальное положение общества в целом. Процессы в промышленности строительных материалов определяются, прежде всего, мерой инвестиционной активности в экономике республики.

В статье авторами рассматривается анализ инновационной активности и темпов повышения конкурентоспособности предприятий в сфере производства строительных материалов в Республике Казахстан. Дается полная характеристика основных экономических показателей развития промышленных предприятий в сфере производства строительных материалов по основной деятельности, объемов производства отдельных видов выпускаемых ими строительных материалов, современного состояния конкурентоспособности, являющегося основным показателем внедрения и использования инноваций. Вместе с тем, рассматривая количество инновационных предприятий в производстве строительных материалов Казахстана и удельный вес их инновационной продукции, анализируются факторы, влияющие на их инновационную активность и предлагаются пути и направления повышения инновационных показателей.

M. Aliyev, N. Dosmaganbetov

ANALYSIS OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES PRODUCING CONSTRUCTION MATERIALS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

Currently, the state of innovation activity of industrial enterprises is an important indicator of the economy and society in any state. In developed countries, innovation policy is an integral part of state socio-economic policy. Taking into account the relevance and importance of innovative activities of industrial enterprises for socio-economic development, the issues of innovation activation are defined as the most important priorities of economic development of the Republic of Kazakhstan.

The largest component of the modern economy of any country is the construction materials industry. As the main material base for construction, it significantly affects the growth rates in other sectors of the economy and the social status of society as a whole. Processes in the construction materials industry are determined primarily by the measure of investment activity in the Republic's economy.

The article deals with the analysis of innovative activity and the rate of increasing the competitiveness of enterprises in the production of construction materials in the Republic of Kazakhstan by the authors. The main economic indicators of the development of industrial enterprises in the field of production of building materials for the main activity, the volume of production of certain types of building materials produced by them, the current state of competitiveness, which is the main indicator of the introduction and use of innovations, are given as much as possible. At the same time, considering the number of innovative enterprises in the production of construction materials in Kazakhstan and the share of their innovative products, the factors affecting their innovative activity are analyzed and ways and directions of improving innovative indicators are proposed.

Р.Қ. Елшібаев, э.ғ.к., қауымдас. профессор
Нархоз университеті
Алматы қ.
e-mail: rakymzhan.elshibaev@narхоз.kz

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі бәсекелік ортаның күшеюі жағдайында кәсіпорынның қаржылық әлеуеті мен қызмет тиімділігі маңызды роль атқарады. Сондықтан кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың маңыздылығы жоғары. Талдау жасау арқылы кәсіпорынның қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілу шамасын, оның пайдалану тиімділігін, ағымдағы қызметті қаржыландыру мүмкіншілігін, төлем қабілеттілігін анықтай аламыз. Алайда экономикалық әдебиеттерде зерттеуші ғалымдар қаржылық жағдайды талдауды әртүрлі аспектіде қарастырады және өзіндік әдіс-тәсілдерін ұсынады. Қаржылық жағдайды талдауды жеткілікті түсінбегендіктен және кешенді талдау жасалмағандықтан, басқару шешімдерін қабылдау бойынша сәтсіздіктер орын алып жатады. Көптеген жағдайларда қаржылық талдау мен қаржылық жағдайды талдаудың ара-жігін ажырата алмай, бірдей ұғымдар ретінде қарастырады. Осыған байланысты мақалада қаржылық жағдайды микродеңгейде, яғни кәсіпорын деңгейінде талдаудың теориялық мәселелері қарастырылады.

Мақалада кәсіпорынның қаржылық жағдайы бойынша әртүрлі көзқарастар мен пікірлер жүйеленген, қаржылық жағдай және қаржылық талдау түсініктерінің ара-жігі ажыратылып көрсетілді, кәсіпорынның қаржылық жағдайын толыққанды және кешенді бағалау үшін талдау бағыттары анықталды, қаржылық жағдайдың мәні, маңызы және мазмұны нақтыланды, қаржылық жағдайды талдау әдістемелері зерттеліп, негізгі көрсеткіштер топтары анықталды. Талдау жүргізу мақсаты мен міндеттеріне байланысты талдау әдістері мен көрсеткіштері қолданылатындығы негізделді.

Кілт сөздер: қаржылық жағдай, қаржылық талдау, өтімділік, ақша қаражаты, қаржы ресурсы, төлем қабілеттілік, капитал, іскерлік белсенділік, қаржылық тұрақтылық, капитал салымы.

Ключевые слова: финансовое состояние, финансовый анализ, ликвидность, денежные средства, финансовые ресурсы, платежеспособность, капитал, деловая активность, финансовая устойчивость, капиталовложение.

Keywords: financial position, financial analysis, liquidity, cash, financial resources, solvency, capital, business activity, financial stability, investment.

JEL classification: G12, G17

Кіріспе. Еліміз экономикалық дамудың қазіргі жағдайында тұрақтылықты тек макродеңгейде ғана емес, сонымен қатар мезо және микро деңгейде де қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөліп отыр. Әсіресе соңғы жылдары жаһандық ғаламдану мен интеграциялық үдерістердің күшеюі бәсе-

келік ортаның дамуына байланысты әрбір шаруашылық жүргізуші субъектіге нақты міндеттер жүктелді. Мұндай міндеттер шешімін тауып, көзделген мақсатқа қол жеткізіп, жақсы нәтижелер көрсету үшін бірінші кезекте қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету керек. Бүгінгі таңда компанияның

қызметін қаржылық талдауға қатысты теориялық-әдістемелік көзқарастар бірқатар өзгерістерге ұшырағанын атап өту қажет. Қаржылық талдаудың заманауи ерекшеліктеріне оның мақсатты бағытталуын, ақпараттық базаның кеңеюін жатқызуға болады. Қазіргі заманғы қаржылық талдаудың мақсатты бағытталуы басқарушылық шешімдерді негіздеуде көрініс табады. Яғни болашақтағы оның маңызды міндеті айқынсыздық пен тәуекел жағдайында компанияның даму мақсаттары тұрғысынан оның қаржылық жағдайы мен тұрақтылығын перспективті бағалау болып табылады. Осыған байланысты бақылау функциясы екінші орынға жылжиды. Ал басқару шешімдерін негіздеуге, капитал салымының мүмкін болатын барлық бағыттарын анықтау мен олардың мақсатқа сәйкестігін бағалауға баса назар аударылатын болады. Сондықтан да қаржылық талдау бүгінгі күні қаржылық басқарудың белгілі бір стратегиялық және оперативті міндеттерін шешуге бағытталады. Бизнесінің мақсатты бағытталуы мен негізгі шарттарының өзгеруі мақсатты және бақыланатын көрсеткіштерді басымдықтары бойынша белгілеуде және пайдаланылатын қаржылық талдау әдістемесін анықтауда көрініс тапты. Сонымен қатар айқынсыздық жағдайында компанияның ағымдағы қаржылық жағдайы мен оны болжамды бағалауға және олардың қаржылық есептілікте ашылып көрсетілуіне ерекше көңіл бөлінеді.

Қазіргі қаржылық талдау ағымдағы және болашақтағы қаржылық жағдай мен қаржылық тұрақтылықты анықтайтын ішкі және сыртқы факторлардың жиынтығы түрінде қарастыруға негізделген. Нарықтың жағдайы мен ондағы алатын үлесі, қаржы ресурстарын орналастыру мен тарту ставкаларының өзгеру тенденциялары, инфляция деңгейі және олардың компанияның қаржылық тұрақтылығына әсері объективті себептермен шаруашылық қызметті дәстүрлі талдауда ескерілмесе, қазіргі кезде анали-

тиктердің тікелей зерттеу пәні болып табылады.

Бизнесінің дамытудың негізгі мақсаты болып табылатын пайданы максимизациялау тұжырымдамасының орнына құнды максимизациялау тұжырымдамасы келгенін атап өту қажет. Бұл тұжырымдама құнның негізгі факторларына барлық күш-жігерді шоғырландыру есебінен компанияның стратегиялық міндеттерін шешуге бағытталған.

Микродеңгейдегі қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мемлекеттің қаржы нарығына қатысты ұстанымдары мен қаржы саясаты өзіндік ықпалын тигізетіндігін де атап өтуіміз қажет. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған жолдауында шешімін табуы тиіс маңызды міндеттердің бірі ретінде қаржы секторын «қайта жаңғырту» тапсырмасы жүктелді. Атап айтқанда, Елбасы: «Ұлттық банк пен Үкімет экономика салаларындағы нақты тиімділікті есепке алатын ставкалармен бизнеске ұзақ мерзімді несиелендіруді қамтамасыз ету мәселесін бірлесіп шешуге тиіс», - деген болатын [1].

Компанияның қаржылық көрсеткіштерін есептеу арқылы оның қаржылық жағдайы мен тұрақтылығын бағалауға, соның негізінде оның қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелері мен активтерді пайдалану тиімділігі анықталатын болады. Қаржылық жағдайды талдау негізінде жасалған тұжырымдар мен ұсыныстар дұрыс басқарушылық шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты қаржылық көрсеткіштерді талдау, объективті бағалау арқылы қаржылық тұрақтылықты нығайту, төлем қабілеттілігін анықтау, іскерлік белсенділігін, айналымдылық деңгейін айқындауға болады. Сондықтан да зерттеу тақырыбы қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі деп айтуға болады.

Зерттеудің мақсаты – кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауға қатысты әртүрлі көзқарастарды теориялық тұрғыда

зерттеу, жүйелеу және тұжырымдар жасау. Зерттеу әдістері – зерттеу жұмысында салыстырмалы және сараптамалық бағалау әдісі, жүйелік тәсіл қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы басқару шешімдерін қабылдау кезінде ақпараттық қамтамасыз ету мен негіздеуде маңызды роль атқарады. Компанияның қаржылық жағдайын зерттеуші ғалымдардың еңбектерін зерттеу барысында «қаржылық талдау» және «қаржылық жағдайды талдау» түсініктері ұқсас ұғымдар ретінде қарастырады. В.В. Ковалев пен И.Т. Балабанов және басқалары бұл терминдерді синоним сөздер ретінде қолданады:

– «қаржылық талдау дәстүрлі түсінікте кәсіпорынның бухгалтерлік есептемелері негізінде оның қаржылық жағдайын бағалау мен болжау әдістерін білдіреді» [2, 54б.];

– «қаржылық талдау – қаржылық ақпараттар көрсеткіштерінің динамикасы мен тәуелділігін зерттеу негізінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық жағдайын ретроспективті және перспективті бағалау әдісі» [3, 8-9 б.];

Сонымен қатар И.Т. Балабанов «қаржылық талдау шаруашылық үрдістегі қаржылық ресурстардың қозғалысы мен қаржылық қатынастарды тереңінен, ғылыми негізде зерттеуді білдіреді» деген пікір айтқан [3, 10 б.].

Жекелеген авторлар (А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев, В.И. Стражев, Н.А. Русак, М.М. Глазов, Г.В. Савицкая, О.В. Ефимова және басқалары) бұл түсініктерді бөліп қана қоймай, сондай-ақ қаржылық жағдайды талдауды шаруашылық қызметті талдау немесе қаржылық талдаудың құрамдас бөлігі ретінде қарастыруды ұсынады [4,5,6,7].

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы мәселесіне отандық ғалымдар да айтарлықтай үлес қосқан. Атап айтар болсақ, К.Ш. Дүйсембаев, Э.Т. Төлегенов, Ж.Г. Жұмағалиева, К.К. Жүйріков кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудың әртүрлі аспектілерін қарастырған. Елімізге белгілі

ғалым К.Ш. Дүйсембаевтың пікірінше, сенімділік кәсіпорын жұмысының үздіксіздігі мен төлемқабілеттілігін көрсетеді. Осыған байланысты кәсіпорынның қаржылық жағдайын оның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығы мен шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен қарыздық міндеттемелерін уақытылы өтеуі үшін қаржылық ресурстармен қамтамасыз етілуі ретінде сипаттаған [8].

Тағы бір отандық зерттеуші ғалым К.К. Жүйріков компанияның қаржылық жағдайындағы өзгерістердің себептерін айқындау үшін оның іс-әрекетінің барлық аспектілерін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесін қарастыру қажет деген пікір білдірген [9]. Кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақты болуы оның қызметінің тиімділігі мен үздіксіздігін қамтамасыз етудің негізгі шарты болып саналады. Ол үшін бизнес субъектісінің төлем қабілеттілігінің тұрақты, өтімділігі мен қаржылай тәуелсіздігі, табыстылық деңгейі жоғары болуын қамтамасыз ету қажет. Әрбір компанияның қаржылық тұрақтылығын кешенді талдау арқылы жекелеген көрсеткіштерді басқару үшін қаржылық ахуалдың жақсаруына әсер ете аламыз.

Негізгі бөлім. Қарастырылып отырған мәселе бойынша әдебиеттерді зерттеу көрсеткендей, қаржылық жағдай анықтама-сында көбінесе қаржылық ресурстарды орналастыру мен пайдалану айтылады. Авторлар қаржы ресурстарының болуы, төлем қабілеттілік, бәсекеге қабілеттілік, тұрақтылық, басқа шаруашылық субъектілермен өзара қарым-қатынас, сенімділік, несие қабілеттілік, кәсіпорынның мүмкіндіктері, қаражаттардың мобильділігі сияқты параметрлерді бөліп көрсетеді. Әртүрлі түсініктемелерді қорытындылай келе мынадай анықтама беруге болады: қаржылық жағдай – қаржы ресурстарын орналастыру және пайдалануды, сондай-ақ олардың кез келген сәтте жеткіліктілігін сипаттайтын экономикалық категория.

Зерттеулер көрсеткендей қаржылық талдаудың мазмұны қаржылық шешімдердің келесі 3 негізгі бағыттарын өз уақытында және сапалы негіздеумен анықталады:

- капиталдар (ресурстар) салымы бойынша шешімдер;
- осы ресурстардың көмегімен жүргізілетін операциялар;
- бизнестің қаржылық құрылымын анықтау.

Қаржылық талдау едәуір кең түсінік, өйткені ол қаржылық жағдайды талдаумен қатар пайданы қалыптастыру мен бөлу, өнімнің өзіндік құны, өнімді өткізу және басқа да мәселелерге талдау жасауды қамтиды. Сондықтан қаржылық жағдайды талдау қаржылық талдаудың бір бөлігі ретінде қарастырылады. Ол кәсіпорынның даму перспективасын бағалау мақсатымен өткен кезеңдегі қызмет нәтижелері мен қаржылық жағдайы туралы мәліметтерді зерттеуге негізделген үрдіс болып табылады.

Қаржылық талдау бухгалтерлік есептілік және кейбір басқа да ақпарат түрлерінің деректері бойынша объективті және субъективті факторлардың ықпалымен қалыптасатын, кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен оның қызметінің қаржылық нәтижелері туралы шаруашылық үрдістерді зерттеу тәсілдерінің жүйесі ретінде де сипатталады.

Біздің ойымызша, ақша қаражаттарының ағыны, ақшаны орналастыру мен олардың көздерінің құрылымына ерекше назар аударылуы тиіс. Қызмет тиімділігі мәселесі қаржы жағдайы туралы навқты пікір айтуға жеткілікті дәрежеде ғана зерттеледі. Сонымен бірге қаржылық талдау туралы айтқанда қаржының болуы және пайдалануымен байланысты кез келген мәселелер теңдей дәрежеде талданады. Осылайша «қаржылық талдау» термині қаржылық жағдайды талдау мәселелерін кеңінен және терінінен қарастыру кезінде пайдаланылады.

Экономистер мен қаржыгерлер ара-

сында «қаржылық жағдай» түсінігін анықтау мәселесі бойынша бірыңғай көзқарас жоқ. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы мынадай пікірлер бар:

– кәсіпорынның қаржы ресурстарының болуы мен пайдаланылуын көрсететін көпқырлы экономикалық өлшем [10];

– қаржы ресурстарының болуы, орналасуы мен пайдаланылуын көрсететін көрсеткіштердің жиынтығы [11];

– кәсіпорынның өзінің қарыздық міндеттемелерін жабу қабілетін көрсететін көрсеткіштер жиынтығы [12];

– нарық субъектісінің қаржылық қатынасын және белгілі бір күндегі жағдай бойынша өз қызметін қаржыландыру қабілетін көрсететін экономикалық категория [13];

– кәсіпорынның нарықтағы сенімділігінің, бәсекеге қабілеттілігінің, тұрақтылығының маңызды сипаттамасы.... қаражаттарды (активтерді) орналастырумен және пайдаланумен, оларды қалыптастыру көздерімен (меншікті капитал мен міндеттемелер, яғни, пассивтер) сипатталады [14];

– салық төлеуші, объектіге капитал салушы, бизнес бойынша әріптес ретінде фирманың нақты және потенциалды қаржылық мүмкіндіктері [15];

– кәсіпорынның қалыпты өндірістік, коммерциялық және басқа да қызметтері үшін қажетті қаржылық ресурстармен қамтамасыз етілуін сипаттайды, оларды орналастыру мен пайдалану тиімділігі мен мақсаттылығын, басқа шаруашылық субъектілермен қаржылық өзара қарым-қатынасын, төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығын, өз қызметін қаржыландыру қабілетін көрсетеді [16];

– қаражаттарды және оларды қалыптастыру көздерін орналастыру және пайдаланумен сипатталады;

– кәсіпорынның қаржылық жағдайы оның активтері мен пассивтерінің құрылымының қарым-қатынасында, яғни кәсіпорын қаржылары мен олардың көздерінде көрініс табады [4, б. 139].

Қаржылық жағдай түсінігіндегі айырмашылықтар оны талдау құрылымында да көрініс табады. Көптеген зерттеушілер ондаған қаржылық оперативтік коэффициенттер мен басқа да талдау әдістеріне бөле отырып, талдаудың сәйкес бағыттарын анықтайды. Төменде берілген 1-кестеде әртүрлі зерттеушілер ұсынған қаржылық жағдайды талдау құрылымының топтамасы келтірілген.

Кестеде берілген талдаудың құрамдас бөліктері дереккөздерде қайталану жиілігі бойынша ретке келтірілген және мазмұнында кездесетін ортақ белгілері бойынша топтастырылған. Қаржылық жағдайды талдау бағыттары бойынша қарастырылған топтамалар авторлармен ұсынылған қаржылық жағдай түсінігінің мазмұнына негізделген.

Кесте 1

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау бағыттарының топтары *

Көрсеткіштер / Авторлар	К.Ш. Дүйсембаев	К.К. Жүйріков	В.В. Ковалев	Г.В. Савицкая	А.Д. Шеремет	И.Т. Балабанов
Төлем қабілеттілік	+	-	-	+	+	-
Қаржылық тәуелсіздік, тұрақтылық	+	+	+	+	+	+
Активтер мен пассивтердің құрылымы	+	+	-	+	+	-
Іскерлік белсенділік	+	+	+	+	-	+
Рентабельділік	+	+	+	-	-	+
Өтімділік	+	+	+	-	+	-
Несие қабілеттілік	-	-	-	+	-	+
Ақша ағындырын басқару	-	-	-	-	-	-
Мүлдіктік жағдай	+	-	+	-	-	-
Бәсекеге қабілеттілік	-	-	-	-	-	-

* Зерттеу мәліметтері негізінде дайындалды

Талдаудың айтарлықтай жиі кездесетін бағыттары мыналар: төлем қабілеттілікті, қаржылық тұрақтылықты талдау, активтер мен пассивтер құрылымын талдау, іскерлік белсенділігін (айналымдылық коэффициенттері), рентабельділігі (пайдалылығы) мен өтімділігін талдау. Бұл бағыттарды кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен көрсеткіштерін есептеу кезінде негізгілер ретінде қарастырылады. Біздің ойымызша да кәсіпорынның қаржылық жағ-

дайын толыққанды, кешенді бағалау үшін осы бағыттар бойынша жасалған дұрыс.

Жоғарыда жасалған зерттеулер мен тұжырымдардың барлығын негізге ала отырып, қаржылық талдаудың мынадай 3 бағытын бөліп көрсетуге болады:

- меншікті қаржылық қаражаттар және олардың орналастырылуы;
- әрбір уақыт сәтінде ақша қаражаттарының жеткіліктілігі;
- қаржы қаражаттарды пайдалану.

Осы аталған тұжырымдар негізінде қаржылық жағдай түсінігін келесі сурет (1-сурет) түрінде көрсетуге болады.

Бірінші суретте қаржылық жағдай түсінігінің мазмұны қаржылық талдау бағыттары тұрғысынан қарастырылған. Суреттен көріп отырғанымыздай меншікті қаржылық

қаражаттар мен оларды орналастыруды актив пен пассивтің мәліметтерін бірлесе пайдалану кезінде үш бағыт бойынша талдау жасауға болады: қаржылық қаражаттар құрылымын талдау; өтімділікті бағалау; қаржылық тұрақтылықты талдау.

Сурет 1. Қаржылық жағдай түсінігінің мазмұны *

** Зерттеу мәліметтері негізінде автормен құрастырылған*

Әрбір уақыт сәтінде ақша қаражаттарының жеткіліктілігін екі бағыт бойынша талдау жасаған дұрыс:

- 1) ақша қаражаттары ағыны құрылымын талдау (тікелей әдіс);
- 2) ақша қаражаттары ағынын қаржылық қаражаттармен өзара байланыста талдау (жанана әдіс).

Қаржы қаражаттарды пайдалану айналымдылық және рентабельділік көрсеткіштері арқылы бағаланады. Қаржылық жағдай кешенді түсінік болып табылады. Сәйкесінше кәсіпорынның қаржылық жағ-

дайына талдау жасау кешенді түрде жүргізілуі керек. Ол кәсіпорын қызметінің әрбір аспектісінің қаржылық жағдайы мен қаржылық нәтижелерін жан-жақты қарастыруды қамтамасыз ететін кешенді бағалау жүйесін қамтуы тиіс. Сондықтан оның құрылымының әрбір бағыты бойынша қаржылық жағдайын талдаумен қатар қаржылық көрсеткіштерге жүйелі талдау жүргізу керек. Ол әртүрлі аналитикалық коэффициенттердің өзара байланысын көрсетеді. Осыған байланысты кәсіпорынның қаржылық жағдайының жүйелі нормативтік моде-

лін қалыптастыру және пайдалану қажет. Мұндай модель қазіргі жағдайда кәсіпорындардың қаржылық жағдайын талдау кезінде туындайтын мәселелердің көпшілігін шешуге мүмкіндік береді.

Қорытынды. Компанияның қаржы-экономикалық жағдайын талдау оның қаржы саясатын әзірлеу кезіндегі негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Қаржылық саясатты әзірлеу бойынша әдістемелік ұсыныстарда берілген талдау әдістемелері директорларға, қаржы-экономикалық қызмет басқарушыларына, бас бухгалтерлерге арналған. Осы әдістемені қолдану арқылы қаржылық жағдайын бағалау нәтижесінде инвесторлар потенциалды объектілерге қаржы салымын жасау туралы шешім қабылдайды.

Компанияның қаржылық жағдайын талдау әдістемелерін зерттеу нәтижелері бойынша мынадай тұжырымдар жасауға болады:

– қаржылық жағдайдың жалпыға ортақ көрсеткіштер жүйесі нақты айқындалмаған;

– әдістемелердің көпшілігінде төлем қабілеттілік пен өтімділікті талдау бойынша айырмашылықтар мен шектеулер ұсынылмаған;

– төлем қабілеттілікті талдаудың үш тәсілі ұсынылады: біріншісінде төлем қабілеттілік өтімділік көрсеткіштері негізінде қарастырылса, екіншісінде қаржылық тұрақтылық тұрғысынан зерттеледі, үшіншісінде төлем қабілеттілік мүлдем қарастырылмайды. Кейбір авторлар төлем қабілеттілікті бағалау үшін өтімділік және қаржы тұрақтылық көрсеткіштерін есептеуді ұсынады;

– қаржылық жағдай көрсеткіштерін салыстыру динамикада ұсынылады; нормативтер кәсіпорынның өзіндік және салалық ерекшеліктерін ескерместен жекелеген көрсеткіштерге ғана ұсынылады;

– әртүрлі әдістемелерде қаржылық жағдайдың негізгі бағыттарын бағалау үшін ұсынылатын көрсеткіштер саны әртүрлі болып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» 10.01. 2018 жыл. www.akorda.kz
2. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Анализ отчетности. – М.: Финансы и статистика, 2015. – 432 с.
3. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 208 с.
4. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 250 с.
5. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – Минск, 2011. – 398 с.
6. Ефимова О.В. Финансовый анализ. Бухгалтерский учет, 2013. – 248 с.
7. Экономический анализ: Учебник для вузов / Под ред. Л.Т. Гиляровой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 527 с.
8. Дүйсембаев К.Ш. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау. – Алматы: Экономика, 2011. – 356 б.
9. Жуйриков К.К. Финансы предприятий в условиях рынка. – Алматы: Интер, 2009. – 353 с.
10. Жанабеков Д.Г. Методика экономической диагностики предприятия. – СПб, 2011. – 534 с.

11. Ковалев В.В. Анализ финансового состояния и прогнозирование банкротства. – СПб.: Аудит Ажур, 2014. – 163 с.
12. Маркарьян Э.А., Герасименко Г.П. Финансовый анализ. – М.: ПРИОР, 2017. – 160 с.
13. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Минск: ИП «Эксперт», 2016. – 494 с.
14. Балабанов И.Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 80 с.
15. Финансовое управление фирмой. – М.: Экономика, 2015. – 350 с.
16. Русак Н.А., Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: Спр. пособие. – Минск, 2015. – 309 с.

REFERENCES

1. Qazaqstan Respyublikasynyn Prezidenti N.A.Nazarbaevtyn Qazaqstan halqyna joldayy «Tortinshi onerkasiptik revoliytsiia jagdaiyndagy damydyñ jana mumkindikteri» 10.01.2018 jyl. [in Kazakh].
2. Kovalev V.V. Finansovyi analiz: Ypravlenie kapitalom. Analiz otchetnosti. – М.: Finansy i statistika, 2015. – 432 s. [in Russian].
3. Balabanov I.T. Finansovyi analiz i planirovanie hoziaistvyyiego sybekta. – М.: Finansy i statistika, 2014. – 208 s. [in Russian].
4. Sheremet A.D. Negashev E.V. Metodika finansovogo analiza. – М.: INFRA-M, 2016. – 250 s. [in Russian].
5. Analiz hoziaistvennoi deiatelnosti predpriatii: Ychebnik. – Minsk, 2011. – 398 s. [in Russian].
6. Efimova O.V. Finansovyi analiz. Byhgalterskii ychet, 2013. – 248 s. [in Russian].
7. Ekonomicheskii analiz: Ychebnik dlia vyzov / Pod red. L.T. Giliarovskoi. – М.: IyNITI-DANA, 2011. – 527 s. [in Russian].
8. Duisembaev K.Sh. Kasiporynnyn qarjylyq jagdaiyn talday. – Almaty: Ekonomika, 2011. – 356 b. [in Kazakh].
9. Jyirikov K.K. Finansy predpriatii v ysloviiah rynka. – Almaty: Inter, 2009. – 353 s. [in Russian].
10. Janabekov D.G. Metodika ekonomicheskoi diagnostiki predpriatii. – SPb, 2011. – 534 s. [in Russian].
11. Kovalev V.V. Analiz finansovogo sostoianiia i prognozirovaniye bankrotstva. – SPb.: Audit Ajyr, 2014. – 163 s. [in Russian].
12. Markarian E.A., Gerasimenko G.P. Finansovyi analiz. – М.: PRIOR, 2017. – 160 s. [in Russian].
13. Savitskaia G.V. Analiz hoziaistvennoi deiatelnosti predpriatii. – Minsk: IP «Ekspert», 2016. – 494 s. [in Russian].
14. Balabanov I.T. Analiz i planirovanie finansov hoziaistvyyiego sybekta. – М.: Finansy i statistika, 2014. – 80 s. [in Russian].
15. Finansovoe upravlenie firmoi. – М.: Ekonomika, 2015. – 350 s. [in Russian].
16. Rysak N.A., Rysak V.A. Finansovyi analiz sybekta hoziaistvovaniia: Spr. posobie. – Minsk, 2015. – 309 s. [in Russian].

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В нынешней конкурентной среде финансовый потенциал и эффективность предприятия играют ключевую роль. Поэтому важно проанализировать финансовое положение предприятия. Анализируя, мы можем определить степень, в которой предприятие обеспечено финансовыми ресурсами, насколько оно эффективно, его способность финансировать свою текущую деятельность и его платежеспособность. Однако в экономической литературе ученые смотрят на финансовый анализ по-разному и предлагают свои собственные методы. Управленческие решения часто терпят неудачу из-за неточного или всестороннего анализа финансового положения. Во многих случаях финансовый анализ и финансовое положение рассматриваются как одни и те же понятия, без различия между ними. В связи с этим в статье рассматриваются теоретические вопросы анализа финансового положения на микроуровне, то есть на уровне предприятия.

В статье систематизированы различные взгляды и мнения о финансовом положении предприятия, проведено дифференцирование различий между финансовой отчетностью и финансовым анализом, определены направления анализа для комплексной и всесторонней оценки финансового состояния предприятия, уточнены сущность, значение и содержание финансового положения, проанализированы методы анализа финансового положения и были определены группы основных показателей. Обосновано, что аналитические методы и показатели используются в зависимости от цели и задач анализа.

R. Yelshibayev

THE ORETICAL ISSUES OF FINANCIAL ANALYSIS OF THE ENRRERPRISE

Annotation

In the current competitive environment, the financial potential and efficiency of the enterprise play a key role. Therefore, it is important to analyze the financial position of the company. By analyzing, we can determine the degree to which the enterprise is provided with financial resources, how efficient it is, its ability to finance its current activities and its solvency. However, in economic literature, scientists look at financial analysis differently and offer their own methods. Management decisions often fail due to an inaccurate or comprehensive analysis of the financial situation. In many cases, financial analysis and financial position are considered as the same concepts, without distinction between them. In this regard, the article discusses theoretical issues of the analysis of the financial situation at the micro level, that is, at the enterprise level.

The article systematizes various views and opinions on the financial situation of the enterprise, differentiates the differences between the financial statements and financial analysis, identifies areas of analysis for a comprehensive and comprehensive assessment of the financial condition of the enterprise, clarifies the nature, value and content of the financial situation, analyzes methods of analyzing the financial situation and analyzes groups of key indicators are identified. It is proved that analytical methods and indicators are used depending on the purpose and objectives of the analysis.

Н.П. Құраш, PhD докторанты
Г.Ж. Есенова, э.ғ.к., қауымдас. профессор
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ.
e-mail:naz-9393@list.ru

ИСЛАМ ҚАРЖЫСЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ТАРИХЫ: ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Мақалада Ислам қаржы институттарының пайда болу себептері мен оның Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттердегі даму тарихы қарастырылған. Еңбекте зерттеу пәні ретінде бүгінгі күні өзекті тақырыпқа айналған, қаржылық және коммерциялық операциялары шарият қағидатына негізделіп жүргізілетін Ислам қаржысы алынып отыр. Қаржылық қызметтер индустриясының әлемдегі ең жылдам өсіп келе жатқан сегменттерінің бірі Исламдық қаржыландыру болып табылады. Исламдық қаржыландыру салыстырмалы түрде жақында пайда болғанымен, қазіргі таңда банк қызметінің кең таралған саласына айналууда. Исламдық қаржыландыру Қазақстанда белгілі бір инфрақұрылымды талап ететін бағыттардың бірі болғандықтан, мақалада ислам қаржысының қазіргі дамуының негізгі анықтамалары мен сипаттамалары қарастырылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың даму мәселелерін анықтау және мүмкін болатын шешімдерді ұсыну. Авторлар ислам қаржысының даму кезеңдері мен тарихына қысқаша шолу жасап, Қазақстан мен өзге елдің тәжірибесіне салыстырмалы талдаулар жүргізеді. Малайзия, Ұлыбритания және Қазақстан секілді елдер мысалында ислам қаржы институттарының өзіндік ерекшеліктері мен айрықша белгілері айқындалды. Сонымен қатар еңбекте Қазақстан Республикасындағы ислам қаржы жүйесінің даму мәселелері мен оны шешу жолдары ұсынылған.

Кілт сөздер: ислам қаржысы, ислам қаржы институттары, ислам банкі, ислам қаржы мекемелері, Астана халықаралық қаржы орталығы, Ислам даму банкі, Дүниежүзілік ислам экономикалық форумы, исламдық қаржыландырудың жаһандық есебі, ислам терезесі, Шарият кеңесі.

Ключевые слова: исламские финансы, исламские финансовые институты, исламский банк, исламские финансовые учреждения, международный финансовый центр Астана, Исламский банк развития, Всемирный исламский экономический форум, глобальный отчет исламских финансов, исламские окна, Совет шариаата.

Keywords: islamic finance, islamic financial institutions, islamic bank, islamic financial institutions, international financial center Astana, Islamic development bank, World Islamic economic forum, global Islamic finance report, islamic windows, Shariah council.

Кіріспе. Соңғы жылдары әлемде айтарлықтай қаржылық өзгерістер болды, бірақ қаржы дағдарысынан кейін бүкіл әлем исламдық қаржыландыруға (ИК) қызығушылық танытты. Оған себеп, дүние-

жүзілік қаржы дағдарысы кезінде де ислам қаржы институттары қаржылық тұрақтылықты көрсеткен, яғни исламдық қаржыландыру мемлекетті дамытуда маңызды орынды иеленіп отыр.

Исламдық қаржыландыру термині шариғат қағидаларына (ислам құқығы) сәйкес келетін қаржылық және коммерциялық операцияларды сипаттау үшін қолданылады. Жыл сайын мұсылман және мұсылман емес елдердегі исламдық қаржы ұйымдарының саны едәуір өсуде.

Сонымен қатар исламдық қаржыландыру әлемдегі қаржылық қызметтер саласының қарқынды дамып келе жатқан сегменттерінің бірі болып отыр. Осындай исламдық қаржыландыруды заңнамалық деңгейде енгізген мұсылман елдерінің біріне Қазақстан Республикасы жатады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында бірнеше исламдық қаржы институттары бар және жұмыс істеуде.

Осыған қарамастан, жалпы әлемде ислам қаржысының пайда болу себептері мен оған түрткі болған факторларды анықтау және де Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың даму мәселесі мен келешегін қарастыру әлі де өзекті мәселе болып отыр. Бүгінгі күні бұл қарастырылып отырған мәселе толықтай зерттеуді қажет етеді.

Зерттеу жүргізудің мақсаты қазіргі таңда Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың даму мәселелерін анықтау және мүмкін болатын шешімдерді ұсыну болып отыр. Зерттеу жүргізу барысында зерттеудің теориялық әдістер мен эмпирикалық әдістер кешені қолданылды: ресми нормативтік құжаттарды талдау, зерттеу мәселелері бойынша ғылыми әдебиеттермен жұмыс жасау, салыстыру мен экономикалық талдау әдістері және тағы да басқа әдістер.

Әдебиеттік шолу. Мақаланы жазу барысында зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетел авторларының монографиялары, ғылыми мақалалары мен оқулықтары қарастырылды. Мәселен, орысғалымы Гафурова Г.Т. Ислам қаржы-несие институттарына арналған монографиясы [1], отандық автор Байдаулет Е.А. Ислам қаржысының негіздері [2] атты оқулығы зерттеліп, ғылыми мақалада өз қолданысын тапты.

Сондай-ақ ғылыми жұмыста авторлар талдау жүргізу барысында Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің статистикасы мен есептерін, исламдық қаржыландырудың дамуы туралы есебін және исламдық қаржыландыру туралы жаһандық есепті пайдаланды.

Жалпы Исламдық қаржыландырудың (ИҚ) даму тарихына тоқталатын болсақ, 1963 жылы Египетте Ахмад Ел Наджар экономисінің банк ісін исламмен байланыстыру идеясымен басталған және Алғашқы ислам жинақ банкі - Mit Garm Bank құрылды. Малайзияда бұған ұқсас банк 1963 жылы құрылған. Сондай-ақ Малайзияда алғашқы исламдық қаржы институты құрылып, уақыт өте келе ол банктік емес қаржылық компанияға айналды.

Алайда, ислам қаржысы түсінігі ең алғаш 1970 жылдары пайда болған. Оған көптеген мұсылман елдерінде болған саяси жағдайлар себеп болды. Мәселен, осы жылы мұнай бумы орын алып, олардың валюталық резерві 5 есе ұлғайған. Дәл осы мемлекеттерде Ислам шариғатына негізделген жаңа қаржы құрылымдарын құру көзделген болатын. 1975 жылы Сауд Арабиясында Ислам Даму банкі құрылды. Ол өз кезегінде ислам банктері дамуының бастамасы болды [3].

Ислам банктеріне қаржы сарапшыларының көзқарасы уақыт өте келе өзгерді. Бұл банктерді исламды насихаттаудан басқа ештеңе бермейді деп есептеп, олардың құлдырауын болжаған. Дегенмен қазір ислам банктері маңызды коммерциялық жоба ретінде қабылданып отыр. Осыдан кейін ислам банктері Еуропа елдерінде ашыла бастады. Ең алғаш 1978 жылы Люксембургте (Islamic Finance House) құрылды. Сонымен қатар бұл банктер АҚШ-та, Данияда, Австралияда сәтті жұмыс істеді [4].

Негізгі бөлім. Исламдық қаржыландыру шариғат қағидаларына сәйкес келетін қаржылық, коммерциялық операцияларды сипаттау үшін қолданылатын термин. Шамамен қырық жыл бұрын пайда болған

исламдық қаржыландыру бүгінде Дубайда, Куала-Лумпурде, Бахрейнде, Лондонда жұмыс істейтін қаржы орталықтары бар банк қызметінің кең таралған саласына айналууда.

Исламдық қаржыландыру әлемдегі қаржылық қызмет көрсету саласының қарқынды дамып келе жатқан сегменттерінің бірі болып отыр. ИҚ дамуы жөніндегі 2018 жылғы есебінде исламдық қаржы саласы 1389 исламдық қаржы институттары мен терезелерден тұрды. Соның ішінде исламдық банкинг 71% немесе 1,7 трлн АҚШ долл. алып отыр, яғни 2017 жылы саладағы жалпы активтердің орташа жылдық өсу қар-

қыны 5%-ды құрады. Жаһандық исламдық қаржыландыру саласындағы (56 мемлекет негізінде) 2017 жылы активі 11% -ға, яғни 2,4 трлн АҚШ долл. дейін өссе, ал 2012 жылмен салыстырғанда 6% -ға өсті[5].

Әр мемлекетте дәстүрлі және ислам банкінің арақатынасы әртүрлі, алайда барлық жерде ислам банкі дәстүрліге қарағанда анағұрлым белсенді және тұрақты дамып келеді. Сонымен қатар жаңа клиенттерді тарту мақсатында көптеген дәстүрлі банктер исламдық қаржылық өнімдерді ұсына бастады. Жалпы ислам қаржысының дамуы 1-кестеде толық көрсетілген.

Кесте 1

Ислам қаржы институттарының даму кезеңдері *

Кезеңдері	Сатылары	Орын алған жағдай
1	2	3
Негізін салған	1 саты (1890-1930 жж.)	Ислам ғалымдарының батыс банк жүйесін сынауы
	2 саты (XX ғ. 30-50 жж.)	Ғалымдар мен экономистер дәстүрлі банкке балама ретінде исламдық банк жүйесі мен қаржы жүйелерін ұсынды.
	3 саты (XX ғ. 50 жж.)	Ислам экономикасы бойынша еңбектердің пайда болуы
	4 саты (XX ғ. 60жж.)	Египет пен Малайзияда алғашқы исламдық қаржы институттарының пайда болуы, исламдық қаржыландырудың қағидаларын қолдануы мен ислам қаржы институттарының жұмыс істеу тетіктерінің бейімделуі.
Таралу	5 саты (XX ғ. 70 жж.)	Парсы шығанағы елдеріндегі алғашқы исламдық қаржы институттарының пайда болуы. Ислам банкі мен ислам банктік емес институттары құрылды. «Мударара» бекітілді. Біріккен Араб Әмірлігі мен Суданда ислам сақтандыру компаниялары жұмыс істеді.
	6 саты (XX ғасыр 80 жж.)	Дәстүрлі банктердің исламдық өнімдерді ұсына бастауы. Халықаралық валюта қорының ислам банкі бойынша мақалалар мен жарияланымдарының шығуы.
	7 саты (XX ғ. 90 жж.)	Әлемде исламдық қаржы институттары санының өсуі. Ислам қаржы ұйымдарының бухгалтерлік есеп және аудит ұйымының құрылуы (IAAIFI). Алғашқы Сукукты Малайзияда шығаруы. Доу Джонс пен Файнаншл Таймс исламдық индекстерінің пайда болуы.

Қаржы және есеп / Финансы и учет

1	2	3
Халықаралық мойындау	8 саты (2000-2009 жж.)	Халықаралық ұйымдардың құрылуы. Көптеген елдерде исламдық қаржы институттарының жұмыс істеуіне жағдай жасауы, заңнамалық түзетулер дайындап, енгізуі.
Қайта бағалау, жаңа перспективалар (дағдарыстан кейінгі кезең)	9-саты (2009-қазіргі уақытқа дейін)	Әлемдік қаржылық дағдарыстың ислам банктеріне қарағанда дәстүрлі банктерге ықпал етуі. Исламдық қаржыландыру нарығындағы FinTech-тің дамуы.

* [1,2] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Кестеден көріп отырғанымыздай әлемдегі ИҚ даму кезеңдері 4 кезеңге және 9 сатыға бөлінді. Ең алғаш Ислам ғалымдары мен экономистері батыстан өзгешеленетін дәстүрлі банктік қызметке балама ұсыну мақсатында исламдық банкинг және қар-

жылық жүйелердің үлгілерін енгізуінен бастау алды. Бүгінгі күнге дейін ИҚ қарқынды дамыған, әсіресе жаһандық қаржы дағдарысынан кейін қаржы жүйесінің ажырамас бөлігі болды. Қазақстанда ИҚ-ды дамытуға жүргізілген жұмыстар 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2

Қазақстандағы ислам қаржысының дамуы *

Жылдар	Қазақстанда ислам қаржысын дамытуға жүргізілген жұмыстар
2009	«Фаттах Финанс» исламдық брокерлік компанияның пайда болуы. «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін және исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру және олардың қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы қабылданды.
2010	«Аль-Хиляль» банк ислам банкі лицензиясын алды.
2011	Астанада жетінші дүниежүзілік ислам экономикалық форум өткізілді.
2012	«Қазақстан Даму Банкі» АҚ Малайзия заңдарына сәйкес (Сукук аль-Мурабаха) 240 млн малайзиялық ринггит мөлшерінде (шамамен 76,7 млн АҚШ долл.) борыштық бағалы қағаздар шығарды, олардың 38%-ы қазақстандық инвесторлар арасында таратылды.
2013	Корпорация және халықаралық және жергілікті инвесторлар тобы алғашқы қазақстандық ижара компаниясын құрды.
2014	Ұлттық банк исламдық қаржы институттары үшін есеп және аудит ұйымына және Халықаралық исламдық қаржы нарығына кірді.
2015	«Исламдық сақтандыру, банк қызметі және лизинг туралы» Заң қабылданды. «Исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру туралы» Заң қабылданды.
2017	«Заман - Банк» АҚ ислам банкінің банктік және өзге операцияларын жүргізуге лицензия берілді.
2018	Астана Халықаралық Қаржы Орталығының (АХҚО бағыттарының бірі Исламдық қаржыландыру) ашылуы.

* [1,6,7] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Кестеде Қазақстанның қаржы дағдарыстан кейінгі кезінен бастап 2018 жылға дейінгі жүргізілген жұмыстары көрсетілген. Алайда Қазақстанда исламдық қаржыландырудың пайда болуын 1990 жылдан бастап байқауға болады, 1992 жылы «Аль Барака Қазақстан» компаниясы құрылды. 1995 жылы қарашада Қазақстан Ислам Даму банкінің (ИДБ) мүшесі болды, ал 1998 жылы Алматыда ИДБ-ның аймақтық филиалы ашылды. ИДБ Қазақстандағы исламдық қаржыландыру мен дамуда шешуші роль атқара бастады, ИДБ жобалары мен бастамалары экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектесті [6]. 2009, 2011 және 2015 жылдары Қазақстанда исламдық қаржыландыруды енгізу және дамыту үшін заңнамалық түзетулердің үш негізгі пакеті қабылданды. Исламдық қаржыландыруды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған жол картасы бекітілді. Іс-шараларды жүзеге асыру негізгі сегіз бағыт бойынша жүзеге

асырылды: Заңнаманы жетілдіру, ақпараттық-түсіндірме жұмысы, исламдық қаржыландыру инфрақұрылымын дамыту, халықаралық ынтымақтастықты дамыту, мемлекеттік секторды дамыту, исламдық қаржы қызметтері нарығын дамыту, ғылыми-білім беру жұмысы, инвесторлармен жұмыс [8].

2009 жылы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін және исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру және олардың қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданғаннан кейін, 2010 жылғы наурызда Қазақстанда алғашқы «Әл-Хилал» ислам банкі тіркелді.

Ислам қаржысын дамытуға мемлекеттен қолдау көрсетілгенімен, Қазақстанда исламдық қаржыландырудың қарқынды дамуы байқалмады. Төменде берілген 3-кестеде Малайзия, Ұлыбритания және Қазақстандағы ХҚИ-на салыстырмалы талдау көрсетілген.

Кесте 3

Малайзия, Ұлыбритания және Қазақстандағы ислам қаржы институттарына салыстырмалы талдау *

Салыстыру негізі	Малайзия	Ұлыбритания	Қазақстан
1	2	3	4
Заңнама	«Исламдық қаржылық қызметтер туралы» Заңы (Islamic Financial Services Act 2013) болып табылады.	Арнайы заң жоқ. Исламдық банкинг, капитал нарығы және сақтандыру «Қаржы қызметтері және нарықтар туралы» Заңы (Financial Services and Markets Act 2000) және нормативтік актілермен реттеледі.	«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін ұйымдастыру мен олардың қызметі және исламдық қаржыландыруды ұйымдастыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң
Реттеу органдары	Малайзия Орталық банкі ислам банк секторы мен Такафул секторын реттейді және бақылайды.	Екі реттеуші орган: қаржылық реттеу және қадағалау басқармасы (FCA) мен пруденциялық реттеу жөніндегі органы(PRA)	Исламдық банкинг өнімдерін бақылайтын реттеуші орган - бұл Ұлттық банк. Елімізде исламдық қаржы институттарының қызметін реттейтін жеке қадағалаушы орган жоқ.

Қаржы және есеп / Финансы и учет

1	2	3	4
Ислам банктері-нің саны	Он алты банк жұмыс істейді, он бірі отандық банктер.	Шариғатқа сәйкес банк өнімдері мен қызметтерін ұсынатын он бес банк бар, үшеуі - британдық банктер.	Қазақстанда екі Ислам банкі ғана жұмыс істеуде
«Ислам терезесі»	Бар.	Бар.	Жоқ.

* [1] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қазақстан мен шетелде исламдық қаржыландырудың ұқсастықтары мен өзгешеліктері жоғарыда берілген кестеде келесі мағлұматтарға негізделіп салыстырылған: Заңнама, реттеу органдары, Ислам банктерінің саны және «Ислам терезесі». Осыған байланысты әр елдегі исламдық қаржылан-

дырудың дамуын кезеңге бөліп қарастыруға болады: бірінші кезең (Қазақстан), екінші кезең (Малайзия) және үшінші кезең (Ұлыбритания).

ИҚ дамытудың жиі кездесетін мәселелері және оларды шешу жолдары 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4

Исламдық қаржы институттарын дамыту мәселелері мен шешу жолдары *

Мәселелер	Шешу жолдары
ИҚ туралы хабардарлық пен түсініктің төмен деңгейі	Университеттерде исламдық қаржыландыруға бағдарлама немесе пән енгізу
Кәсіби жұмысшылардың жетіспеушілігі	Исламдық қаржыландыру саласында жұмысшылар даярлау бойынша университеттермен жұмыс жүргізілуі тиіс
Статистикалық ақпаратқа қолжетімділігі шектеулі	Статистикалық ақпаратты өңдеу орталықтарын үйлестіру
Бағдарламалық жасақтама	Банктерде бағдарламалық жасақтамаларды әзірлеу және жаңартып отыру

* [1] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қорытындылай келе, келесілерді атап өтуге болады:

– жасалған жағдайларға қарамастан, Қазақстанда исламдық қаржыландыру әлі де дамудың бастапқы сатысында тұр;

– Ұлттық банк басшысының айтуынша, 2018 жылы исламдық банктердің активтерінің көлемі қаржы жүйесінің барлық активтерінің тек 0,16% құрады;

– исламдық банктік қызметтерге төмен сұраныс ақпараттың жетіспеушілігімен,

сондай-ақ исламдық өнімдердің ерекшелігі мен күрделілігімен байланысты болып отыр. Жаһандану жағдайында Исламдық бизнес Шығыс пен Батыс елдерінде дамыды. Бизнесінің бұл түрі, оның жеке элементтерінің болуы, атап айтқанда Ислам Қаржы Институттарының болуы әлемнің 50-ден астам елдерінің қаржы нарықтарын байытып, әртарапандырды.

Қазақстан қабылдаған АХҚО бастамалары исламдық қаржыландыру елдерінің

рейтингінде Қазақстанның позициясын жақсартты, Жаһандық исламдық қаржыландыру туралы есеп (GIFR 2018) бойынша, Қазақстан 48 елдің ішінде 24 орынды иеленді (5-кесте).

Кесте 5

Исламдық қаржыландырудың жаһандық есебі бойынша 3 мемлекеттің рейтингі *

Мемлекеттер	2018 (балл)	2017 (балл)	2018 (орын)	2017 (орын)	Өзгерістер
Малайзия	81.01	79.25	1	1	-
Ұлыбритания	6.33	5.89	17	17	-
Қазақстан	2.12	1.32	24	31	+7

* [9]әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қазақстан тез арадааймақтық ірі ойыншыға айналды. Бүгінде АХҚО-ның осы саланы дамыту жөніндегі жұмыстарының арқасында Қазақстан исламдық қаржыландыру индустриясын дамыту бойынша ТМД елдері арасында көшбасшы болып отыр.

Қорытынды. Қазақстандағы исламдық қаржыландырудың дамуына кедергі келтіретін келесі мәселелерді атап көрсетуге болады:

– халықтың исламдық қаржыландыру саласы бойынша хабарсыздығы. Мысалы, Қазақстанда хабардарлық деңгейі 78%-ды құрады, яғни халықта исламдық және дәстүрлі қаржыландырудың айырмашылығын әлі де білмеуі мүмкін;

– қаржы нарығы қатысушыларының аз болуы. Қазақстанда қазіргі таңда тек қана екі ислам банкі (Әл-Хилал, Заман-Банк.) және екі банктік емес қаржылық институттары жұмыс істеуде.

Алайда жоғарыда аталған мәселелерді келесі жолмен шешуге болады:

– халықтың хабардарлығын арттыру: брендинг және исламдық қаржыландыруды белсенді ілгерілету қажет. Мысалы, мастер-кластар мен оқу курстарын ақылы немесе ақысыз түрде де өткізу жұмыстарын жалғастыру және ақпараттардың қызығушылық танытқандардың барлығына қолжетімді болуы. Мәселен, қазіргі таңда ислам қаржы индустриясында тәжірибесі бар, АХҚО

пруденциалдық реттеу департаментінің бас маманы Құралай Елдесбай АХҚО базасында ақылы және ақысыз оқу курстарын өткізіп жатыр. Сондай-ақ, «Атамекен Бизнес» телеканалында немесе әлеуметтік желілерде ислам қаржысымен байланысты видеодәрістерді енгізу арқылы халықты ақпараттандыру осы мәселені шешуде көмегін тигізеді деп санаймыз;

– нарыққа қатысушылар санын көбейтуіміз керек, себебі бәсекелестік бар жерде осы саланы дамыту мен жетілдіру бірге жүретіні мәлім. Мәселен, 2019 жылы халықтың инвестициялық санасын арттыру үшін Қазақстанда Халықаралық бағалы қағаздар комиссиялары ұйымының (IOSCO) қолдауымен Халықаралық инвесторлар апталығы өтіп отырады. Осындай халықаралық инвесторлар апталығында семинарлар, конференциялар, дәрістер мен кездесулер өткізу және түсіндіру жұмыстарын жүргізу алдағы уақытта қор нарығында қатысушылар санының артуына әкелуі мүмкін;

– адами ресурстарды үнемі дамыту қажет: бәсекеге қабілетті бизнес секторында көптеген елдер қаржы орталығы болуға және кадрлық резервті, оның ішінде исламдық қаржы нарығында белсенді дамытуға тырысуда. Осыған байланысты Астана халықаралық қаржы орталығы адами капиталды дамыту бойынша жұмысты жалғастыруы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гафурова Г.Т. Исламские финансово-кредитные институты в экономике зарубежных стран: Моногр. / Г.Т. Гафурова, Р.И. Беккин, Р.Р. Вахитов; под ред. В.Г. Тимирясова ; Институт экономики, управления и права. – Казань: Познание, 2011. – 236 с.
2. Байдаулет Е.А. Основы этических (исламских) финансов: Учебн. пособие / Под ред. Е.А. Байдаулет. – Павлодар, 2014. – 325 с.
3. Деловой Бахрейн. Том III. Экономика и связи с Россией в 2000-08 гг. – М.: Полпред Справочники, 2008. –92с.https://polpred.com/free/demo_bahrein/book.pdf
4. Пехтерева Е.А. Исламские финансы и перспективы исламского банкинга в России // ЭСПР. – 2015. – №1. – С.107-121
5. The Islamic Finance Development Report 2018. <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/Reuters-Islamic-finance-development-report2018.pdf>
6. «Kazakhstan Islamic Finance 2016: a new frontier for Islamic finance» country report. Islamic Finance Overview. http://www.nationalbank.kz/cont/publish791926_31340.pdf?switch=english
7. National bank of Kazakhstan official internet-resource. <https://nationalbank.kz/?docid=784&switch=english>
8. Исламдық қаржыландыруды дамытудың 2020 жылға дейінгі Жол картасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 29 наурызындағы № 371 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000371>
9. Global Islamic finance report 2018. <http://www.gifr.net/publications/gifr2018/ifci.pdf>

REFERENCES

1. Gafurova G.T. Islamskie finansovo-kreditnye instituty v jekonomike zarubezhnyh stran : Monogr. / G.T. Gafurova, R.I. Bekkin, R.R. Vahitov; pod red. V.G. Timirjasova; Institut jekonomiki, upravlenija i prava. – Kazan’: Poznanie, 2011. – 236 s. [in Russian].
2. Bajdaulet E.A. Osnovy jeticheskikh (islamskih) finansov: Uchebn. pos. / Pod red. E.A. Bajdaulet. – Pavlodar, 2014. – 325 s. [in Russian].
3. Delovoj Bahrejn. Tom III. Jekonomika i svjazi s Rossiej v 2000-08gg. – M.: Polpred Spravochniki, 2008. – 92 s. https://polpred.com/free/demo_bahrein/book.pdf [in Russian].
4. Pehtereva E.A. Islamskie finansy i perspektivy islamskogo bankinga v Rossii // JeSPR. – 2015. – №1. – S.107-121 [in Russian].
5. The Islamic Finance Development Report 2018. <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/Reuters-Islamic-finance-development-report2018.pdf>.
6. «Kazakhstan Islamic Finance 2016: a new frontier for Islamic finance» country report. Islamic Finance Overview. http://www.nationalbank.kz/cont/publish791926_31340.pdf?switch=english.
7. National bank of Kazakhstan official internet-resource. <https://nationalbank.kz/?docid=784&switch=english>.
8. Islamdyk karzhylandyrudy damytudyn 2020 zhyлга dejingi Zhol kartasyn bekitu turaly. Kazahstan Respublikasy Ukimetinin 2012 zhylygy 29 nauryzyndagy №371 kaulysy. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000371>[in Kazakh].
9. Global Islamic finance report 2018. <http://www.gifr.net/publications/gifr2018/ifci.pdf>

Н.П. Құраш, Г.Ж. Есенова

**ИСТОРИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВ:
ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Аннотация

В статье рассмотрены причины возникновения, а также история развития исламских финансовых институтов в Республике Казахстан и в зарубежных странах. Предметом исследования в работе является актуальная тема на сегодняшний день, исламские финансы, финансовые и коммерческие операции основанные на принципах Шариата (закон Ислама). Исламское финансирование является одним из самых быстрорастущих сегментов индустрии финансовых услуг в мире. Хотя возникнув сравнительно недавно, исламское финансирование в настоящее время становится широко распространенным направлением банковской деятельности. Поскольку исламское финансирование является таким направлением в Казахстане, которое требует определенной инфраструктуры, в статье рассматриваются основные определения и характеристики текущего развития исламских финансов.

Цель исследования определить проблемы развития исламского финансирования в Республике Казахстан и пути их решения. Авторами был рассмотрен обзор истории и динамики развития исламских финансов и сравнительный анализ опыта Казахстана с зарубежными странами. Проанализированы отличительные особенности исламских финансовых институтов на примере таких стран как Малайзия, Великобритания и Казахстан. Также в статье особое внимание уделяется проблемам и перспективам развития системы исламских финансов в Республике Казахстан.

N. Kurash, G. Yessenova

**THE HISTORY AND STAGES OF ISLAMIC FINANCE DEVELOPMENT:
DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE**

Annotation

The article discusses causes and history of the development of Islamic financial institutions in the Republic of Kazakhstan and in foreign countries. The subject of this research is the relevant topic Islamic finance, which financial and commercial operations based on the principles of Sharia (the law of Islam). Islamic finance is one of the fastest growing segments of the financial services industry in the world. Having emerged recently Islamic finance is now becoming a widespread area of the banking sector. Since Islamic finance is one of the areas that require a certain infrastructure in Kazakhstan, the article discusses the basic definitions and characteristics of the current development of Islamic finance.

The purpose of the study is to identify the problems of Islamic finance development in the Republic of Kazakhstan and their solutions. The authors reviewed the history and dynamics of the Islamic finance development and a comparative analysis of the experience of Kazakhstan with foreign countries. The distinctive features of Islamic financial institutions are analyzed on the example of such countries as Malaysia, Great Britain and Kazakhstan. Also, the article focuses on the problems and prospects of the Islamic finance system development in the Republic of Kazakhstan.

А.З. Туралин, к.э.н., доцент¹
Д.Т. Байтенизов, PhD, преподаватель¹
Р.Г. Сатканова, к.э.н., доцент²
Северо-Казахстанский государственный
университет имени М.Козыбаева¹
г. Петропавловск
Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли²
г. Нур-Султан
e-mail: satrim@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ БЮДЖЕТА ЧЕТВЕРТОГО УРОВНЯ В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрен бюджет четвертого уровня в Северо-Казахстанской области. Авторское понимание «бюджета четвертого уровня» и обзор литературы позволили определить актуальность, своевременность и важность формирования самостоятельного бюджета сельских округов. Введение самостоятельного бюджета, увеличение налоговых поступлений в местный бюджет, а также сокращение энергозатрат позволяют расширить финансовые возможности сельских округов и усилить роль местного самоуправления в решении вопросов местного значения путем получения налогов напрямую в свой бюджет.

В статье авторы подчеркнули, что на современном этапе формирование полноценного самостоятельного бюджета местного самоуправления является важным этапом дальнейшего экономико-политического развития Республики Казахстан.

Выявлено, что не все сельские округа перешли на новый бюджет, бюджет четвертого уровня. Авторы приходят к выводу о необходимости увеличения доходной части бюджета и сокращения ее расходной части. Проведенный анализ запланированных поступлений в бюджеты городов районного значения и сельских округов в Северо-Казахстанской области за 2018-2020 годы показал, что из пяти видов налоговых поступлений, согласно Бюджетному кодексу, планируются лишь четыре. Авторами проведен структурный анализ доходной и расходной частей бюджета, анализ динамики запланированных поступлений в бюджеты городов районного значения и сельских округов в Северо-Казахстанской области за 2018-2020 годы. Авторами предложены меры по увеличению доходной части бюджета местного самоуправления и экономии энергозатрат, что приведет к уменьшению расходной части.

Ключевые слова: бюджет, сельский округ, местное самоуправление, налоги, Северо-Казахстанская область, административно-территориальные единицы, бюджет четвертого уровня, доходная часть бюджета, расходная часть бюджета, неналоговые поступления.

Кілт сөздер: бюджет, ауылдық округ, жергілікті өзін-өзі басқару, салықтар, Солтүстік Қазақстан облысы, әкімшілік-аумақтық бірліктер, төртінші деңгейдегі бюджет, бюджеттің кіріс бөлігі, бюджеттің шығыс бөлігі, салықтық емес түсімдер.

Keywords: budget, rural district, local government, taxes, North-Kazakhstan region, administrative-territorial units, fourth-level budget, budget revenues, budget expenditures, non-tax revenues.

JEL classification: H60, H61

Введение. В соответствии с Законом РК «О местном государственном управлении и самоуправлении» [1] местное самоуправление осуществляется местным сообществом, т.е. населением, проживающим на территории соответствующей административно-территориальной единицы. Сообщества могут самостоятельно решать вопросы местного значения под свою ответственность. Для их решения избранные руководители местного самоуправления и члены местного сообщества имеют возможность управлять финансовыми ресурсами. Введение самостоятельного бюджета позволяет расширить финансовые возможности сельских округов и усилить роль местного самоуправления в решении вопросов местного значения путем получения налогов напрямую в свой бюджет.

В связи с чем формирование полноценного самостоятельного бюджета местного самоуправления является важным этапом дальнейшего экономико-политического развития Республики Казахстан.

В 2015 году принята Программа Президента Республики Казахстан «План нации – 100 конкретных шагов» [2]. Во исполнение 98 шага «Плана нации – 100 конкретных шагов» по реализации пяти институциональных реформ Елбасы Н.А. Назарбаева с 1 января 2018 года в 1063 административно-территориальных единицах Казахстана внедрен самостоятельный бюджет местного самоуправления.

Однако этот процесс не завершен и требует дополнительных мер с целью увеличения доходной части бюджета местного самоуправления.

Целью исследования является разработка мер по увеличению доходной части бюджета местного самоуправления Северо-Казахстанской области на основе анализа динамики запланированных поступлений в бюджеты городов районного значения и сельских округов в данной области.

При проведении исследования и реше-

ния поставленных задач использован комплекс теоретических и эмпирических методов исследования: анализ официальных нормативных документов, научной литературы по проблеме исследования, синтез и обобщение полученных результатов, статистическая обработка результатов исследования, методы стратегического анализа.

Обзор литературы. Важная роль местных финансов для социально-экономического развития страны представлена в работах Герасимовой В.В. «Финансы местного самоуправления» [3], Львова И.А. «Совершенствование механизма финансового обеспечения функций местного самоуправления» [4], а также в трудах Алехина Э.В. [5], Кангро М.В. [6]. В то же время данные авторы выделяют проблемы сбалансированности местных бюджетов, механизмов взаимодействия бюджетов различных уровней.

Казахстанские авторы также исследуют местные бюджеты. Так, Кулшенбаева С.С. в статье «Теоретические основы источников финансирования местного бюджета Республики Казахстан» указывает необходимость совершенствования методов формирования и использования финансовых ресурсов территорий [7]. Развитие экономической составляющей местного самоуправления отражено в работе Садырбаева Е.А. «Современные тенденции в развитии местного самоуправления в Республике Казахстан», в которой автор обозначил значительное укрепление финансовой самостоятельности органов местного самоуправления и выделил четвертый уровень госбюджета [8].

Комплексное изучение и систематизация вопросов бюджета четвертого уровня в Казахстане, проблемы увеличения доходной части местного бюджета являются актуальными задачами экономики нашей республики на современном этапе развития.

Основная часть. По состоянию на 20 декабря 2018 года в Северо-Казахстанской области функционируют 186 сельских округов и 4 города районного значения, из них

на бюджет 4 уровня перешли 47 сельских округа и 4 города районного значения.

В разрезе районов эти сельские округа и города районного значения расположились следующим образом:

1. Айыртауский район – 9 сельских округов;
2. Акжарский район – 2 сельских округа;
3. Аккайынский район – 3 сельских округа;
4. Есильский район – 3 сельских округа;
5. Жамбылский район – 2 сельских округа;
6. Район М. Жумабаева – 1 город районного значения и 2 сельских округа;
7. Кызылжарский район – 9 сельских округов;
8. Мамлютский район – 1 город районного значения и 1 сельский округ;
9. Район Г.Мусрепова – 9 сельских округов;
10. Тайыншинский район – 1 город районного значения и 5 сельских округов;
11. Тимирязевский район – 1 сельский округ;
12. Уалихановский район – 1 сельский округ;
13. Район Шал акына – 1 город районного значения.

Проведенный анализ запланированных поступлений в бюджеты городов районного значения и сельских округов в Северо-Казахстанской области за 2018-2020 гг. по-

казал, что из пяти видов налоговых поступлений, предусмотренных статьей 52-1 Бюджетного кодекса Республики Казахстан [9], планируются лишь четыре, во всех административно-территориальных единицах в налоговые поступления не запланирована плата за размещение наружной рекламы.

Из трех видов неналоговых поступлений планируются лишь поступления от сдачи в аренду имущества, находящегося в государственной собственности и прочие неналоговые поступления.

Структурный анализ доходной части бюджетов городов районного значения и сельских округов выявил следующее:

1. В 42 сельских округах и в 2 городах районного значения (86,3%) запланированы только налоговые поступления и трансферты.

2. В 5 сельских округах (Келлеровский, Кишкенекольский, Тахтабродский, Чистопольский и Чкаловский) и в 2 городах районного значения (Тайынша и Мамлютка) помимо налоговых поступлений и трансфертов запланированы и неналоговые поступления. Следует обратить внимание на то, что в Келлеровском, Чкаловском сельских округах и в г. Тайынша неналоговые поступления запланированы лишь на 1 год (2018 г.).

3. Значительную долю налоговых поступлений составляют ИПН и налог на транспортные средства, удельный вес земельного налога и налога на имущество не превышает 8,0% и 1,0%, соответственно (рис.1).

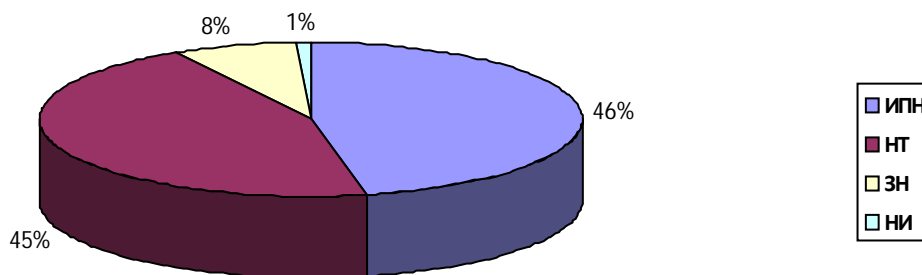

Рисунок 1. Структура налоговых поступлений в бюджет местного самоуправления в 2018 году

Источник: Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК [10]

Анализ динамики запланированных поступлений в бюджеты городов районного значения и сельских округов в Северо-Казахстанской области за 2018-2020 гг. показал, что все анализируемые административно-территориальные единицы можно условно разделить на четыре группы:

1 группа (5,8%) – планируется значительная (более 20%) положительная динамика доходной части: Дружбинский сельский округ района Г.Мусрепова (23,9% за счет увеличения налоговых поступлений), Корнеевский сельский округ (26,5% за счет увеличения и налоговых поступлений, и трансфертов), Покровский сельский округ Есильского района (28,3% за счет увеличения и налоговых поступлений и трансфертов).

2 группа (56,9%) - планируется незначительная (до 20%) положительная динамика доходной части бюджета: 9 сельский округ Айыртауского района, Ленинградский сельский округ Акжарского района (16,2%), Смирновский сельский округ (1,3%) Аккайынского района, Благовещенский сельский округ (4,9%) Жамбылского района, Архангельский сельский округ (1,5%), Прибрежный сельский округ (16,0%), Рошинский сельский округ (5,8%) Кызылжарского района, Каракогинский сельский округ (6,1%) района М.Жумабаева, Андреевский сельский округ (12,3%), Ломоносовский сельский округ (13,2%), Нежинский сельский округ (5,2%), Новосельский (12,3%), Рузаевский сельский округ (4,0%), Тахтабродский сельский округ (10,8%), Чистопольский сельский округ (12,4%) района Г.Мусрепова, Новомихайловский сельский округ (3,4%) Мамлютского района, Келлеровский сельский округ (0,5%), Летовочный сельский округ (12,1%), Черношмянский сельский округ (2,7%), Яснополянский сельский округ (1,8%) Тайыншинского района, г. Сергеевка (0,8%) района Шал ақына.

3 группа (25,5%) – планируется незна-

чительная (до 20%) отрицательная динамика доходной части бюджета: Талшыкский сельский округ (-19%) Акжарского района, Киялинский сельский округ (-1,4%), Аккайынского района, Явленский сельский округ (-15,2%) Есильского района, Возвышенский сельский округ (-7,0%) района М.Жумабаева, Кызылжарский сельский округ (-0,2%), Куйбышевский сельский округ (-13,4%), Петерфельдский сельский округ (-4,3%), Соколовский сельский округ (-17,2%), Якорьский сельский округ (-7,2%) Кызылжарского района, г. Мамлютка (-6,0%) Мамлютского района, Чкаловский сельский округ (-5,5%), г. Тайынша (-14,7%) Тайыншинского района, Кишкенекольский сельский округ (-19,3%) Уалихановского района.

4 группа (11,8%) – планируется значительная (более 20%) отрицательная динамика доходной части бюджета: Токушинский сельский округ (-35,2%), Аккайынского района, Пресновский сельский округ (-41,8%) Жамбылского района, г. Булаево (-62,5%) района М.Жумабаева, Бескольский сельский округ (-45,3%) Кызылжарского района, Новоишимский сельский округ (-26,9%) района Г.Мусрепова, Тимирязевский сельский округ (-38,3%) Тимирязевского района.

Анализ расходной части бюджетов городов районного значения и сельских округов за 2018 год показал, что из 19 направлений расходов, предусмотренных ст. 56-1 Бюджетного кодекса РК «Расходы бюджетов города районного значения, села, поселка, сельского округа» фактически по 6 направлениям, таким как: осуществление хозяйственного учета, обеспечение деятельности по записи актов гражданского состояния, дошкольное воспитание и обучение, в том числе организация медицинского обслуживания в организациях дошкольного воспитания и обучения, организация в экстренных случаях доставки тяжелобольных людей до ближайшей организации здравоохранения, оказывающей врачебную помощь, оказание социальной помощи нуж-

дающимся гражданам на дому, проведение физкультурно-оздоровительных и спортивных мероприятий на местном уровне, ни один город районного значения и сельские

округа не планируют свои расходы. По остальным 13 направлениям административно-территориальные единицы запланировали следующим образом (рис.2):

Рисунок 2. Количество административно-территориальных единиц, запланировавших расходы по направлениям бюджетных программ

Источник: Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК [10]

Как видно из рисунка 2 наибольшее количество административно-территориальных единиц запланировали по трем основным направлениям: 01 – Услуги по обеспечению деятельности акима города районного значения, села, поселка, сельского округа – 51, т.е. 100%, 08 – Освещение улиц в населенных пунктах – 47 (92,2%) и 40 – Реализация мероприятий для решения вопросов обустройства населенных пунктов в реализацию мер по содействию экономическому развитию регионов в рамках Программы развития регионов до 2020 года – 41 (80,4%).

В соответствии с Бюджетным кодексом РК бюджетные программы, представленные на рисунке 2 имеют следующую расшифровку: 01 – Услуги по обеспечению деятельности акима города районного значения, села, поселка, сельского округа, 05 – организация бесплатного подвоза учащихся до ближайшей школы и обратно в сельской местности, 06 – поддержка культурно-досуговой работы на местном уровне, 08 – Осве-

щение улиц в населенных пунктах, 09 – Обеспечение санитарии населенных пунктов, 10 – Содержание мест захоронений и погребение безродных, 11 – Благоустройство и озеленение населенных пунктов, 13 – Обеспечение функционирования автомобильных дорог в городах районного значения, поселках, селах, сельских округах, 14 – Организация водоснабжения населенных пунктов, 22 – Капитальные расходы государственного органа, 40 – Реализация мероприятий для решения вопросов обустройства населенных пунктов в реализацию мер по содействию экономическому развитию регионов в рамках Программы развития регионов до 2020 года, 43 – трансферты в районный бюджет (бюджетные изъятия), 45 – Капитальный и средний ремонт автомобильных дорог в городах районного значения, селах, поселках, сельских округах.

Структура расходной части бюджетов городов районного значения и сельских округов за 2018 год представлена на рисунке 3.

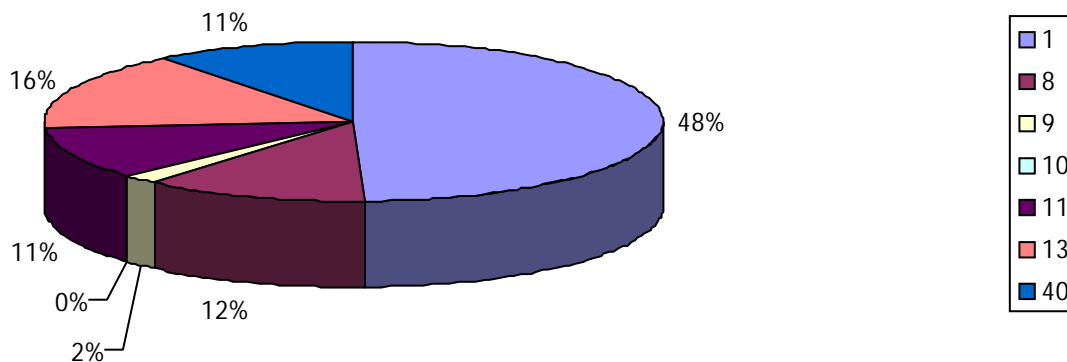

Рисунок 3. Структура расходной части бюджета местного самоуправления в 2018 году

Источник: Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК [10]

Выводы. Обобщая вышеизложенное, приходим к выводу:

1. При планировании бюджета в городах районного значения и сельских округах СКО не планируется плата за размещение наружной рекламы, основной причиной является то, что в сельской местности наружная реклама размером не превышает 2 м², такая реклама облагается налогом с нулевой ставкой.

2. Значительную долю налоговых поступлений составляют ИПН и налог на транспортные средства, удельный вес земельного налога и налога на имущество не превышает 8,0 и 1,0%, соответственно. Для увеличения поступлений налога на транспортные средства необходимо создать единую локальную сеть базы владельцев транспортных средств и предоставить доступ акиматам городов районного значения и сельских округов к этой базе. В настоящее время актуальных сведений по датам постановки и снятия с регистрационного учета, ИИН владельцев транспортных средств нет. На наш взгляд, необходимо взимать налог на транспорт с их владельцев по месту нахождения данного транспорта, а не месту его прописки. Кроме этого, целесообразно внести изменения в Налоговый кодекс РК в части сроков оплаты налога на транспортные средства до 1 октября текущего года.

3. Что касается налога на имущество,

то наблюдается большое расхождение как по количеству объектов, так и по данным владельцев этого имущества. На наш взгляд, экономически целесообразно будет провести сверку земельных участков и имущества граждан городов районного значения и сельских округов в базе органов юстиции и органах управления государственных доходов. Также необходимо провести переоценку стоимости имущества в городах районного значения и в сельских населенных пунктах с учетом коэффициента инфляции, что привело бы к увеличению налогооблагаемой базы.

4. Практически не планируются неналоговые поступления. Для изменения данной ситуации на наш взгляд, прежде всего, необходимо Министерству национальной экономики сформировать КБК для добровольных сборов физических и юридических лиц, на сегодняшний день такого КБК не существует.

5. В расходной части бюджета наибольший удельный вес занимают расходы на услуги по обеспечению деятельности акима города районного значения, села, поселка, сельского округа (48%), освещение улиц населенных пунктов (12%). Для решения данной проблемы, на наш взгляд, необходимо повсеместно произвести замену уличных фонарей на энергосберегающие.

По нашему предположению, выполнение всех предлагаемых мер приведет к значительному увеличению доходной части бюджета местного самоуправления и экономии энергозатрат, что приведет к уменьшению расходной части.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001г. №148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_/ (Дата обращения: 11.02.2020 г.)
2. Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 г. «План нации – 100 конкретных шагов». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (Дата обращения: 11.02.2020 г.)
3. Герасимова В.В. Финансы местного самоуправления. Финансы местного самоуправления // Наука, образование и культура. – 2018. – №5(29). <https://cyberleninka.ru/article/n/finansy-mestnogo-samoupravleniya/> (Дата обращения: 13.02.2020 г.)
4. Львов И.А. Совершенствование механизма финансового обеспечения функций местного самоуправления: автореф. ... канд. экон. наук: 08.00.10. – М., 2002. – 24 с.
5. Алексин Э.В. Государственные и муниципальные финансы: Учебник. – Пенза, 2010. – 350 с.
6. Кангро М.В. Государственные и муниципальные финансы: Учебн. пособие. – Ульяновск: УлГТУ, 2010. – 152 с.
7. Кулшенбаева С.С. Теоретические основы источников финансирования местного бюджета Республики Казахстан // Междунар. экон. форум. – 2015. <http://be5.biz/ekonomika1/r2015/1656.htm/> (Дата обращения: 15.02.2020 г.)
8. Садырбаев Е.А. Местное самоуправление Казахстана // Вестник КарГУ. 2017. <https://articlekz.com/article/17910/> (Дата обращения: 15.02.2020 г.)
9. Бюджетный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года №95 – IV. http://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_/ (Дата обращения: 18.02.2020 г.)
10. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики / Официальные сайты районов Северо-Казахстанской области. <https://stat.gov.kz/> (Дата обращения: 18.02.2020 г.)

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 janvarja 2001g. №148 «O mestnom gosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazahstan. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_/ (Data obrashhenija: 11.02.2020g.) [in Russian].
2. Programma Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 20 maja 2015g. «Plan nacji – 100 konkretnyh shagov». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (Data obrashhenija: 11.02.2020g.) [in Russian].
3. Gerasimova V.V. Finansy mestnogo samoupravlenija. Finansy mestnogo samoupravlenija // Nauka, obrazovanie i kul'tura. – 2018. – №5(29). <https://cyberleninka.ru/article/n/finansy-mestnogo-samoupravleniya/> (Data obrashhenija: 13.02.2020g.) [in Russian].
4. L'vov I.A. Sovershenstvovanie mehanizma finansovogo obespechenija funkcij mestnogo samoupravlenija: avtoref. ... kand. jekon. nauk: 08.00.10. – M., 2002. – 24 s. [in Russian].

5. Alehin Je.V. Gosudarstvennye i municipal'nye finansy: Uchebnik. – Penza, 2010. – 350 s. [in Russian].
6. Kangro M.V. Gosudarstvennye i municipal'nye finansy: Uchebn. posobie. – Ul'janovsk: UIGTU, 2010. – 152 s. [in Russian].
7. Kulshenbaeva S.S. Teoreticheskie osnovy istochnikov finansirovaniya mestnogo bjudzheta Respubliki Kazahstan//Mezhdunar. jekon. forum. – 2015. <http://be5.biz/ekonomika1/r2015/1656.htm/> (Data obrashhenija: 15.02.2020 g.) [in Russian].
8. Sadyrbaev E.A. Mestnoe samoupravlenie Kazahstana // Vestnik KarGU. 2017. <https://articlekz.com/article/17910/> (Data obrashhenija: 15.02.2020 g.) [in Russian].
9. Bjudzhetnyj kodeks Respubliki Kazahstan. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrja 2008 goda №95 – IV. http://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_/ (Data obrashhenija: 18.02.2020 g.) [in Russian].
10. Oficial'nyj sajt Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki/ Oficial'nye sajty rajonov Severo-Kazahstanskoj oblasti. <https://stat.gov.kz/> (Data obrashhenija: 18.02.2020g.) [in Russian].

Ә.З. Тұралин, Д.Т. Байтеңізов, Р.Г. Сатқанова

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА ТӨРТІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БЮДЖЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада Солтүстік Қазақстан облысындағы төртінші деңгейдегі бюджет қарастырылды. «Төртінші деңгейдегі бюджеттің» авторлық түсінігі және әдебиетке шолу ауылдық округтердің дербес бюджетін қалыптастырудың өзектілігін, уақтылылығын және маңыздылығын анықтауға мүмкіндік берді. Дербес бюджетті енгізу, жергілікті бюджетке салықтық түсімдерді ұлғайту, сондай-ақ энергия шығындарын қысқарту ауылдық округтердің қаржылық мүмкіндіктерін кеңейтуге және тікелей өз бюджетіне салық алу арқылы жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуде жергілікті өзін-өзі басқарудың ролін күшейтуге мүмкіндік береді.

Мақалада авторлар қазіргі кезеңде жергілікті өзін-өзі басқарудың толыққанды дербес бюджетін қалыптастыру Қазақстан Республикасының одан әрі экономикалық-саяси дамуының маңызды кезеңі болып табылатынын атап өтті.

Барлық ауылдық округтер жаңа бюджетке, төртінші деңгейдегі бюджетке көшкен жоқ. Авторлар бюджеттің кіріс бөлігін ұлғайту және оның шығыс бөлігін қысқарту қажеттілігі туралы қорытындыға келеді. 2018-2020 жылдарға арналған Солтүстік Қазақстан облысының аудандық маңызы бар қалалары мен ауылдық округтері бюджеттеріне жоспарланған түсімдерге жүргізілген талдау Бюджет кодексіне сәйкес салық түсімдерінің бес түрінен тек төртеуі ғана жоспарланғанын көрсетті. Авторлар 2018-2020 жылдарға арналған Солтүстік Қазақстан облысының аудандық маңызы бар қалалары мен ауылдық округтері бюджеттеріне жоспарланған түсімдердің серпініне талдау, бюджеттің кіріс және шығыс бөліктеріне құрылымдық талдау жүргізді. Авторлар жергілікті өзін-өзі басқару бюджетінің кіріс бөлігін ұлғайту және шығыс бөлігінің азаюына әкелетін энергия шығынын үнемдеу бойынша шаралар ұсынды.

**FORMATION OF THE FOURTH LEVEL BUDGET
IN THE NORTH-KAZAKHSTAN REGION**

Annotation

The article considers a budget of the fourth level in the North Kazakhstan region. The author's understanding of the "budget of the fourth level" and a review of literature made it possible to determine the relevance, timeliness and importance of forming of an independent budget of rural districts. The introduction of an independent budget, an increase in tax revenues to the local budget, as well as a reduction in energy costs allow expanding the financial capabilities of rural districts and strengthening the role of local self-government in solving local issues by receiving taxes directly to own budget.

In the article, the authors emphasized that at the present stage, the formation of a full-fledged independent budget of local self-government is an important stage in the further economic and political development of the Republic of Kazakhstan.

It was revealed that not all rural districts switched to the new budget, the budget of the fourth level. The authors conclude that it is necessary to increase the budget revenues and reduce their expenditures. The analysis of the planned revenues to the budgets of cities of regional significance and rural districts in the North Kazakhstan region for 2018-2020 showed that of the five types of tax revenues, according to the Budget Code, only four are planned. The authors conducted a structural analysis of the revenue and expenditure parts of the budget, an analysis of the dynamics of planned revenues to the budgets of towns of district significance and rural districts in the North Kazakhstan region for 2018-2020. The authors proposed measures to increase the revenue side of the local government budget and save energy consumption, which will lead to a decrease in expenses.

ӘОЖ 336.714
ҒТАМР 06:73:65

А.Т. Исаева, *э.ғ.к., қауымдас. профессор*
«Нархоз Университеті» АҚ
Алматы қ.
e-mail: akzholtay.issaeva@narhoz.kz

**БІРЫҢҒАЙ ЖИНАҚТАУ ЗЕЙНЕТАҚЫ ҚОРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ
ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ**

Мақалада отандық зейнетақы жүйесінің өзекті мәселелері талданады: зейнетақы жүйесінің дамуының әлемдік экономикалық тұрақсыздық жағдайымен сәйкес келуі; кірістердің өсуі бар болғанымен, оның экономиканың дағдарыстық жағдайын көрсететін инфляция деңгейінен жоғары болмауы; зейнетақының мөлшерінің аз болуы, яғни орнын алмастыру коэффициентінің дамыған мемлекеттермен салыстырғанда төмен болуы, демографиялық проблемалардың орын алуы, қордың инвестициялық қызметінің әлі де болса дұрыс жолға қойылмауы. Осы мәселердің шешу жолдарын қарастыратын мақалада еліміздегі қызмет етіп отырған зейнетақы қорының әлеуметтік-экономикалық мәні сипатталған. Бірыңғай жинақ зейнетақы

қорының қазіргі кезде қызмет ету механизмі, оның активтерін қалыптастыру мен оны басқарудың қолданыстағы жағдайы талданған. Жинақтауға негізделген зейнетақы активтері портфелінің қалыптасуына әсер ететін ішкі және сыртқы факторларына корреляциялық талдау жасалып, оның жалпы халықтың өмір сүру деңгейіне, жұмыспен қамтылуына, орташа айлық табысына тікелей байланысты екендігі анықталған. Қордың инвестициялық қызметіне қысқаша талдау жасалып, активтердің жартысына жуығы мемлекеттік бағалы қағаздарға салынып, ал, қалған бөліктері кейбір тиімсіз қызмет ететін табыстылығы төмен кәсіпорындарға салынып отырғандығы талданған. Ол бойынша нақты қандай табысты кәсіпорындармен инвестициялық қызметті жетілдіруге болатыны туралы нақты ұсыныстар жасалған.

Кілт сөздер: қаржы, қаржы саясаты, зейнетақы, инфляция, зейнетақы активтері, инвестиция, кірістер, бағалы қағаздар, қаржы ресурстары, қаржылық институт, салымшы, қаржылық портфель.

Ключевые слова: финансы, финансовая политика, пенсия, инфляция, пенсионные активы, инвестиции, доход, ценные бумаги, финансовые ресурсы, финансовые институты, инвестор, финансовый портфель.

Keywords: finance, financial policy, pensions, inflation, pension assets, investments, income, securities, financial resources, financial institutions, investor, financial portfolio.

Кіріспе. Жалпы зейнетақы қоры қаржы ресурстарын шоғырландырушы ретінде мемлекет үшін де және отандық компаниялар, тұрғындар үшін стратегиялық маңызы бар қаржылық институт болып табылады. Зейнетақы активтері бүгін де, ең алдымен мемлекетімізде өмір сүріп отырған азаматтарың болашағын қамтитын ұзақ мерзімді және ыңғайлы қаржыландырудың негізгі көздерінің бірі. Салымшылардың салымдарын сақтау және ұлғайту ғана емес, сонымен бірге активтерін көбейту барысында ұлттық экономикаға инвестициялау да негізгі қызметке жатады. Зейнетақы қорларының қызмет етуінің негізгі критерийлері, ол: тұрақты инвестициялық табыстылықты қамтамасыз ету, тәуекелді төмендету мен ұтымды түрде бөлуді ескере отырып, портфельдің оңтайлы құрылымын қалыптастыру. Аталған талаптарға сай болу үшін, зейнетақы активтерін тиімді басқару мәселесі өзекті болып отыр.

Осы орайда, қарастырылып отырған мақаланың негізгі мақсаты зейнетақы активтерінің тиімді әлеуметтік-экономикалық жүйеге қызмет етуі үшін оның инвестициялық қызметін дамыту бойынша ұсыныстар жасау. Мақсатқа қол жеткізу үшін, қазіргі

кезде қызмет етіп отырған зейнетақы жүйесінің даму үрдісін және жүйенің дамуына әсер ететін факторлардың өзара байланысына корреляциялық талдау жасай отырып, мәселелерді анықтап, зейнетақы жүйесінің қандай салаға немесе қандай кәсіпорындарға инвестиция жасауға болатыны туралы ұсыныстар жасау қажет.

Мақаланың тақырыбы бойынша зерттеу жүргізу кезінде зерттеудің жалпы әдістері қолданылады: салыстыру, көрсеткіштерді талдау, экономикалық-статистикалық, жүйелік тәсіл, корреляциялық байланыстарды талдау.

Зейнетақы активтерін басқаруды бірыңғайландырып, оның дұрыс басқарылуын қадағалап, мемлекет өзі үнемі кепіл болып отыру мақсатында бірқатар өзгерістер жасалып келеді. 2013 жылдан бастап бұрын жеке қорлар ретінде жұмыс жасап келген зейнетақы қорлары Қазақстанда бірыңғай жинақтық зейнетақы қоры ретінде құрылған болатын [1]. Бірақ оның инвестициялық қызметі, активтерін тиімді орналастыру арқылы қаржы ресурстарын молайту мәселесі бойынша түрлі пікірлер туындап отыр.

Әдебиеттік шолу. Бірыңғай міндетті зейнетақы қорының жалпы қоғамдағы

әлеуметтік-экономикалық тұрғыдағы атқаратын ролі және оның инвестициялық қызметінің мақсаты, қызмет етіп отырған зейнетақы жүйесінің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы көптеген экономистер ой қозғайды. У. Баймуратов, Ұ.М. Искаков, А.С. Асилова, А.А. Жантаева пікірлері бойынша, жоғары табысты құралдарға жоғары нарықтық тәуекел жағдайында қаржы сала отырып, салымшылардың жоғары табысқа қол жеткізуіне мүмкіндік жасауға болады [3], [4], [5]. Зейнетақы қоры маңызды әлеуметтік және экономикалық міндеттерді атқарады, солардың ішінде мемлекетпен салық төлеушілер бойынша міндеттемелердің бір бөлігін көтеру және азаматтарды зейнетақы арқылы әлеуметтік қамтамасыз ету және отандық қор нарығын дамытуға үлес қосатын қаржы институт ретінде жұмыс жасай алады. БЖЗҚ-ның көмегімен мемлекет қайтадан салымшылардың зейнетақы активтерін толыққанды басқарып, оларды экономиканың болашағы бар саласына инвестициялауға, сол арқылы инфляция деңгейінен жоғары болатын инвестициялық табыстылықпен қамтамасыз етуге ықпал жасау мүмкіндігіне ие бола алады. Осы бағыттағы мәселелердің бірі қордың негізгі қаражатының, яғни, жартысына жуығының мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алуға жұмсалыуы арқылы мемлекеттік бюджеттің тапшылығын жабу үшін пайдаланылып отырғандығы алаңдатады. Аталған үдерістің негіздемесі сол, мемлекеттік бағалы қағазды сатып алу кезіндегі тәуекелдің төмен болуы. Бірақ, мұндай жағдайда мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша экономикалық тұрақсыздық жаңдайында тәуекелдің артатындығы ешкімді алаңдатып отырған жоқ. Ондай тәуекелдер қатарына шикізатқа деген халықаралық деңгейдегі бағалардың төмендеп, бюджет тапшылығының жоғарылауы сияқты құбылыстардың орын алып отырғандығын жатқызуға болады.

Негізгі бөлім. Бүгінде Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорында (БЗЖҚ) салымшылардың 10 669126 жеке зейнетақы шоттары тіркелген. Бұл көрсеткіш 1 жыл бұрынғы жағдаймен салыстырғанда 276524-ке немесе 2,6 %-ға артқан. Бұл жұмыспен қамтылған халықтың үлесі артып отырғанын көрсетеді. Жеке зейнетақы шоттарының 94,7 %-ы міндетті зейнетақы жарнасын төлеушілерге, 4,8%-ы міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарын төлеушілерге тиесілі болса, ал қалған 0,5%-ы ерікті зейнетақы жарнасын төлеушілердің үлесінде.

Ағымдағы БЖЗҚ зейнетақы жинақтары 10897458859 мың теңгені құрып отыр. Бұл көрсеткіш 1 жыл бұрын 9432384117 мың теңге болған, яғни 1 жыл ішінде жалпы зейнетақы жинақтарының көлемі 1465071742 мың теңгеге немесе 13,4 %-ға артқан. Зейнетақы жинақтары тек салымшылардың жеке зейнетақы шотындағы міндетті зейнетақы жарналарын, міндетті кәсіби зейнетақы жарналарын және ерікті зейнетақы жарналарын ғана емес, инвестициялық табысты, өсімақы мен өзге түсімдерді қамтиды [6].

Жалпы зейнетақы жүйесінің қоғамдық-экономикалық атқаратын ролі жоғары екені сөзсіз, ал оның қазіргі кездегі қаншалықты тиімді қызмет етіп отырғандығын бағалау үшін алмастыру (орнын толтыру) коэффициентін пайдалануға болады. Өйткені, ол қызметкердің бұрынғы алып жүрген жалақысын зейнетақымен алмастыру деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Халықаралық стандарттарды салыстыру кезінде бұл көрсеткіш зейнетақы жүйесін реформалау кезінде мақсат ретінде қарастырылады. БЖЗҚ-ның ресми мәліметтері бойынша Қазақстанда ерлерді ауыстыру деңгейі 44,9%, әйелдер үшін 46,4% құрайды. Дамыған елдерде ұқсас зейнетақы жүйелері зейнетақыны ауыстырудың 70% мөлшерін қамтамасыз ете алады [7], ал Қазақстанда БЖЗҚ көрсеткіші 40%-ға жетпей отыр (1-кесте).

Алмастыру коэффициентінің 2009-2018 жылдар аралығындағы орташа көрсеткіштері *

Жылдар	Бір қызметкердің орташа айлық аталуы жалақысы, теңге	Тағайындалған айлық зейнетақының орташа мөлшері, теңге	Алмастыру коэффициенті, %
2009	67333	17090	25,4
2010	77611	21238	27,4
2011	90028	27338	30,4
2012	101263	29644	29,3
2013	109141	31918	29,2
2014	121021	36063	29,8
2015	126021	38933	30,9
2016	142898	42476	29,7
2017	150827	50850	33,7
2018	162673	54387	33,4

* [7] әдебиет көзінен алынды

Кестеге сәйкес алмастыру коэффициенті 2018 жылы 33,4%-ды құраған. Бұл халақаралық стандарттан төмен болып тұр. Зейнетақы қоры жинақтарының үздіксіз өсуін қамтамасыз ете отырып, алмастыру коэффициентін жоғарылатудың жолдарын қарастыру маңызды. Сол үшін, жалпы зейнетақы жүйесінің дамуына әсер ететін факторлар арқылы мәселені анықтау қажет.

Біздің пікірімізше, зейнетақы қорының жинақтарының көлемінің ұлғаюуына әсер ететін бірнеше көрсеткіштер таңдалып алынды. Оларға: Y – зейнетақы жинақтары; X1 – салымшылар саны; X2 – орташа айлық жалақы; X3 – Күнкөрістің төменгі деңгейі;

X4 – Занды тұлғалар саны; X5 – жұмыссыздық деңгейі; X6 – Өндіріс әдісі бойынша ЖІӨ; X7 – орташа айлық зейнетақы; X8 – ерлердің өмір сүру ұзақтығы; X9 – әйелдердің өмір сүру ұзақтығы; X10 – Зейнеткерлер саны; X11 – ең төменгі зейнетақы; X12 – ең төменгі жалақы; X13 – жұмыс күшінің саны.

Бұл көрсеткіштерді R-бағдарламасына сала отырып, корреляциялық және регрессиялық талдау жүргізілді. Корреляциялық талдау нәтижесінде алынған кесте бойынша зейнетақы жинақтарына оң әсер ететін 5 факторды анықталды, оны келесі кесте арқылы көруге болады.

Корреляциялық коэффициенттер кестесі

Әсер етуші факторлар	Корреляциялық коэффициенттер
X2 – Орташа айлық жалақы	R = 0,96; R ² = 0,92
X3 – Күнкөрістің ең төменгі деңгейі	R = 0,97; R ² = 0,94
X4 – Тіркелген занды тұлғалар саны	R = 0,98; R ² = 0,96
X6 - Өндіріс әдісі бойынша ЖІӨ	R = 0,96; R ² = 0,92
X12 – Ең төменгі жалақы	R = 0,98; R ² = 0,96

X2 – Орташа айлық жалақы Y – Зейнетақы жинақтары факторларының арасында оң тығыз байланысы бар. Себебі, корреляциялық коэффициенті 0,96-ға немесе 96%-ға тең болды. Сонымен қатар детерминациялық коэффициенті $R^2=0,92$ -ға тең.

X3 – Күнкөрістің ең төменгі деңгейі Y – Зейнетақы жинақтары факторларының арасында оң тығыз байланысы бар. Яғни корреляциялық коэффициенті 97%-ға тең екені байқалады. Бірақ, детерминациялық коэффициенті $R^2=0,94$ -ға тең.

X4 – Тіркелген заңды тұлғалар саны Y – Зейнетақы жинақтары факторларының арасында оң тығыз байланысы бар. Себебі, корреляциялық коэффициенті 0,98-ға тең.

Сонымен қатар, детерминациялық коэффициенті $R^2=0,96$ -ге тең.

X6 – Өндіріс әдісі бойынша ЖІӨ Y – Зейнетақы жинақтары факторларының арасында оң тығыз байланысы бар. Яғни корреляциялық коэффициенті 96%-ға тең екені байқалады. Бірақ детерминациялық коэффициенті $R^2=0,92$ -ге тең.

X5 – Ең төменгі жалақы Y – Зейнетақы жинақтары факторларының арасында оң тығыз байланысы бар. Себебі, корреляциялық коэффициенті 98%-ға тең. Бірақ детерминациялық коэффициенті $R^2=0,96$ -ға тең екен.

Корреляциялық байланысы жақсы факторлар X2, X4, X12 және X13 регрессиялық талдау жасалды (3-сурет):

Coefficients:					
	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)	
(Intercept)	3.013e+07	2.561e+06	11.768	7.79e-05	***
Average_salary	5.224e+01	6.521e+00	8.011	0.00049	***
Living_wage	-7.382e+01	6.645e+01	-1.111	0.31718	
Minimum_salary	4.872e+02	7.107e+01	6.855	0.00101	**
work_force	-4.487e+03	3.045e+02	-14.736	2.60e-05	***

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1					
Residual standard error: 87320 on 5 degrees of freedom					
Multiple R-squared: 0.9995, Adjusted R-squared: 0.999					
F-statistic: 2289 on 4 and 5 DF, p-value: 2.435e-08					

Сурет 1. Регрессиялық талдау нәтижесі *

* Автордың өзімен құрастырылды

Нәтижесінде мынадай көптік регрессия теңдеуін аламыз:

$$y = 30132310,6 + 52,2X_2 - 73,8X_3 + 487,2 X_{12} - 4486,8 X_{13}.$$

Мұнда корреляциялық коэффициент $R=0,99$, детерминация коэффициенті $R^2=0,98$ мәні Зейнетақы жинақтарының 98% орташа айлық жалақыға, тіркелетін заңды тұлғалар санына, ең төменгі жалақы деңгейіне және халықтың жұмыспен қамтылу деңгейіне байланысты өсетінін көруге болады. Мо-

дель адекватты, себебі $F_n=2289 > F_{кест} = 4,96$. Сонымен қатар регрессия параметрлерінде статистикалық маңыздылығы тексерілді. Стьюдент критерийі:

$$t_{x_2}=8,02 > t_{кест}=2,23 \text{ және } t_{x_{12}}=6,8 > t_{кест}=2,23$$

параметрлері статистикалық маңызды болып табылатынын көруге болады.

Қазіргі таңда зейнетақы активтері (2020 ж. 1 қаңтар) 10 798,31 млрд теңгені құрап отыр. Алдыңғы жылдармен қарасты-

ратын болсақ, 2019 ж. 1 қаңтарына 9 378,03 млрд теңге, 2018 ж. 1 қаңтарына 7 774,82 млрд теңгені құрауда. БЗЖҚ негізінен көптеген қаржы ұйымдарға, Қазақстанның екінші деңгейлі банктері, шет ел банктері, Қазақстан

және шет ел компанияларынан дивиденд ретінде және ақша қаражаттарын салу арқылы инвестициялық табыс алып отырады. Инвестициялық портфелінің құрылымын қарастыратын болсақ, 3-кестеден көре аламыз.

Кесте 3

БЗЖҚ –ның инвестициялық портфелінің құрылымы, % *

Инвестициялық портфель	Үлесі, %			
	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
ҚР Мемлекеттік бағалы қағаздары	43,57	46,14	43,27	40,45
Шет елдің мемлекеттік бағалы қағаздары	5,46	12,20	12,71	11,44
Халықаралық қаржы ұйымдарының облигациялары	1,30	2,22	1,82	3,35
ҚР ЕДБ-індегі салымдар	5,99	4,19	2,96	2,36
Шетел банктеріндегі салымдар	-	3,57	3,66	3,04
ҚР ҰБ салымдар	-	-	1,64	1,28
ҚР эмитенттерінің корпоративті облигациялары	1,26	0,75	0,45	0,26
ҚР-ның квазимемлекеттік ұйымдарының облигациялары	13,48	10,18	13,86	14,86
ҚР-ның ЕДБ-нің облигациялары	21,71	16,03	13,49	10,96
Шетел эмитенттерінің корпоративтік облигациялары	2,07	0,81	0,09	0,09

* [8] әдебиет көзінен алынды

Инвестициялық портфелінің негізгі үлесіне бұрынғыша Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздары және Қазақстан Республикасының эмитенттерінің корпоративтік облигацияларына ие (инвестицияланған зейнетақы активтерінің жалпы көлемінен, тиісінше 40,4 және 26%). Ең аз мөлшерін шетел эмитенттерінің корпоративтік облигациялары құрап отырғандығын көреміз. Шетел эмитенттерінің корпоративтік облигацияларының, Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің облигациялары, эмитенттердің корпоративті облигациялары, республиканың екінші деңгейдегі банктеріндегі салымдардың жыл сайынғы үлес мөлшері азайып отырғанын байқауға болады.

Қазіргі таңдағы Қазақстанның Екінші

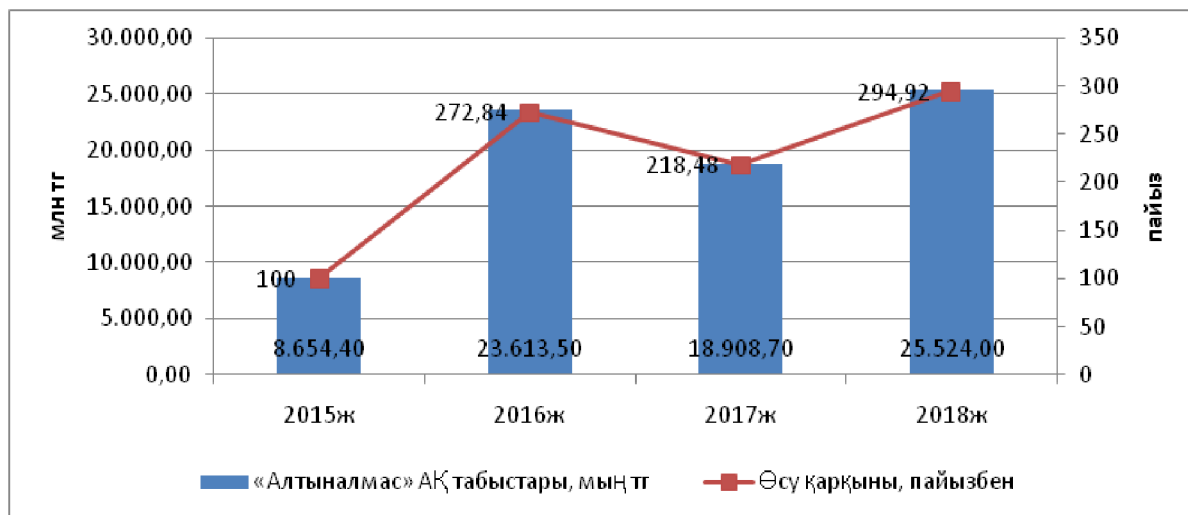
деңгейлі банктердің ең үздік 5 банктеріне алып салым жасайды, соның ішінде жай акция бойынша ең көп, жай акция бойынша ең жоғарғы үлесі «Халық банк» АҚ-на 2016 жылдан 2018 жылға 1,9 есе немесе 90% өскен болатын, ал ең аз АҚ «Fortebank»-тан 2016 жылдан 2018 жылға 1,01 есе немесе 1,3%-ға артқанын байқай аламыз. Бұдан бөлек Қазақстан Республикасының көптеген компанияларының үлестік бағалы қағаздарына иелік еткен болатын, атап айтқанда, АҚ «Kcell» 18млдр теңге депозитарлық қолхаттарына, АҚ «KEGOC» 15млдр теңге жай акцияларына, АҚ «КазТрансойл» 14млдр теңге жай акцияларына, АҚ «Қазақтелеком» 12 млрд теңге жай акцияларына, АҚ «Баян сұлу» 2,4 млрд теңге жай акцияларына салған.

БЖЗҚ тек қана Қазақстан Республикасының қаржы ұйымдарына ғана емес, сонымен қатар шет елдің көптеген банктері мен бірқатар компанияларының да бағалы қағаздарына иелік етуде [8].

Оның ішінде шет елдің 40-тан астам компанияларының, 30-дан астам банктерінің бағалы қағаздарына ие және инвестиция көлемі жыл сайын артуда. Сол банктер мен компанияларына салған салымдардың сомалары ҚР-ның қаржы ұйымдарына салған салымдарымен салыстырғанда екі есе көп деп айтуға болады. Әрине, шет ел қаржы ұйымдарының саны көп болуы мүмкін және табысты да көп алып келуі мүмкін. Алайда, біздің Қазақстанда көптеген табысы жоғары компаниялар көп, олардың Қазақстан Республикасына тигізер пайдасы да көп болатынына күмән келтіруге болмайды. Дегенмен, БЖЗҚ-ның инвестициялық қызметінде табысы төмен компанияларға да қаржы сала-

ды. Сондай компаниялардың бірі «Абди» АҚ Қазақстанда кеңсе тауарларымен айналысатындығымен белгілі. Компанияның 4 жыл қатарынан 2015 жылдан 2018 жылға дейін шығындары өскен. Алайда, БЖЗҚ «Абди» АҚ компаниясының корпоративтік облигацияларын сатып алуды тоқтатқан жоқ. Біздіңше мұндай компаниялардың бағалы қағаздарын сатып алу қор үшін тиімсіз деп есептеуге болады [9].

Сол үшін БЖЗҚ-ның инвестициялық қызметін жақсарту мақсатында, БЖЗҚ-ның активтерін ұлғайту мақсатында, елімізде көптеген өндірістік әлеуеті әлдеқайда жоғары компаниялар бар. Соның ішінде біздіңше «Алтын алмас» АҚ, «Қазақ темір жолы» АҚ және цифрлық экономика салысында қызмет ететін компаниялардың бағалы қағаздарын иелену дұрыс деп ойлаймыз. Мысалы, «Алтын алмас» АҚ-ның табыс көрсеткіштері жыл сайын өсіп отырған [10].

Сурет 2. «Алтыналмас» АҚ-ның табысының өсу қарқыны, %

«Алтын алмас» АҚ - алтын, асыл тастар мен металдардың кен орындарын геологиялық барлаумен, оларды өндірумен, өңдеумен, зергерлік бұйымдар өндірумен және экспорт-импорт операцияларымен айналысатын компания. Бұл компания Қазақстандағы тез өсетін компаниялардың бірі болып

табылады. Егер, зейнетақы қорынан «Алтын алмас» АҚ-на инвестиция 10 млрд теңге салатын болса, онда оның қайтарымдылығы 255,2% болады, яғни

$$ROI = (25\,524\,019\,000 / 10\,000\,000\,000) * 100 = 255,24\%$$

Демек, БЖЗҚ АҚ «Алтыналмас» компаниясынан табыс алады және республиканың алтын, асыл тастар мен металдардың кен орындарын геологиялық барлау саласын одан әрі дамыта отырып, зейнетақы қорының қаржысын ұлғайтуға жағдай жасайды.

Қорытынды. БЖЗҚ-ның қызмет етуін талдай келе, шешілуге тиіс мәселелерді атап айтатын болсақ, олар:

– қордың негізгі қаражатының, яғни жартысына жуығының мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алуға жұмсалуды арқылы мемлекеттік бюджеттің тапшылығын жабу үшін пайдаланылып отырғандығы;

– екінші деңгейлі банктерге салымдар сомасы салыстырмалы түрде жоғарылап отыр. Бұл банк секторының тұрақсыздығы жағдайында қолдау таппайтын құбылыстардың бірі;

– экономикалық өсу қарқынының төмендеуі инвестициялық жинақталған зейнетақы қаражатының табыстылығының төмендеуіне әкелуі мүмкін, соның негізінде салымшылардың алмасу коэффициентінің одан әрі төмендеуіне, зейнетақы төлемдерінің көлемінің азаю тәуекелі жоғары болып отыр.

Аталған мәселелерді шешу үшін қор салымшыларына жеке басқарушы компанияны таңдау мүмкіндігін ұсыну қажет және зейнетақы активтерін кейбір қаржылық және салалық даму әлеуеті бар кәсіпорындарға орналастыру қажет. «Абди» және «Orange» компаниялары сияқты тиімсіз қызмет атқаратын кәсіпорындармен салыстырғанда, жоғарыда айтылған «Қазақ темір жолы» және «Алтын алмас» АҚ-на қаржылық инвестициялар жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Единый накопительный пенсионный фонд Казахстана. Нацбанк РК дал разъяснения по вопросам модернизации пенсионной системы РК и создания ЕНПФ. 12 августа 2013. <http://nationalbank.kz>
2. Баймұратов О. Қазақстан қаржы нарығы: 7 томды таңдамалы шығармалар: Оқу құралы / О. Баймұратов. – Алматы: Экономика, 2007. – 294 б.
3. Искаков У.М. Қаржы нарығы және делдалдары: Оқулық / У. М. Искаков. – 2-е изд., испр. и дополн. – Алматы: Экономика, 2012. – 344 с.
4. Жантаева А.А. Анализ перспектив инвестирования пенсионных активов // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2014. – №2 (102). – С.109-113
5. Асилова А.С. Инвестиция негіздері: Оқулық / А.С.Асилова. – Алматы: «Master Print» баспасы, 2018. – 292 б.
6. Статистикалық мәліметтер. enpf.kz: интернет-басылым. – URL: www.enpf.kz/kz
7. Коэффициент замещения дохода на пенсии соответствует мировым стандартам. enpf.kz: интернет-изд. – 2019, 19 сент. – URL: <https://cutt.ly/6r7CINS>.
8. Обзор инвестиционной деятельности ЕНПФ. <https://www.enpf.kz>
9. Финансовые показатели АО «АБДИ Компани». kase.kz/ru/issuers/ABDI/
10. «Алтын алмас» АҚ-ның шоғырландырылған қаржылық есебі. kase.kz

REFERENCES

1. The single accumulative pension fund of Kazakhstan. The National Bank of the Republic of Kazakhstan gave explanations on the modernization of the pension system of the Republic of Kazakhstan and the creation of the UAPF. 12 August 2013. <http://nationalbank.kz> [in Russian].
2. Baimuratov O. The financial market of Kazakhstan: 7 volumes of selected works: a

textbook / O. Baimuratov. – Almaty: Economics, 2007. – 294 p. [in Russian].

3. Financial markets and intermediaries: a textbook / U.M. Iskakov; Approved by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. – 2nd ed., rev. and the ball. – Almaty: Economics, 2012. – 344 p. [in Russian].

4. Zhantaeva A.A. Analysis of the prospects for investing pension assets // Herald of KazNU. A series of economic. – 2014. – №. 2 (102). – S.109-113 [in Russian].

5. Asilova A.S. Fundamentals of investing: a textbook / A.S. Asilova. – Almaty: Master Print Publishing House, 2018. – 292 p. [in Russian].

6. Statistics. enpf.kz: online publication. – URL: www.enpf.kz/en [in Russian].

7. The replacement coefficient of pension income meets international standards // enpf.kz: online edition. – 2019, 19 Sep. – URL: <https://cutt.ly/6r7CINS>. [in Russian].

8. Review of investment activities of the UAPF. <https://www.enpf.kz> [in Russian].

9. Financial indicators of ABDI Company JSC. kase.kz/ru/issuers/ABDI [in Russian].

10. Consolidated financial statements of Altin almas JSC. kase.kz [in Kazakh].

А.Т. Исаева

**АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕДИНОГО
НАКОПИТЕЛЬНОГО ПЕНСИОННОГО ФОНДА**

Аннотация

В статье анализируются следующие актуальные проблемы национальной пенсионной системы: совпадение развития пенсионной системы с глобальной экономической нестабильностью; рост доходов населения, хотя он не выше уровня инфляции, отражающего кризис экономики; низкий уровень пенсий, то есть низкий коэффициент замещения по сравнению с развитыми странами, демографические проблемы, по-прежнему неправильное создание Фонда и его инвестиционная деятельность. Приводятся пути решения этих проблем, описывается социально-экономическое значение действующего пенсионного фонда в стране. Также проанализированы существующий механизм функционирования Единого накопительного пенсионного фонда, формирование его активов и современное состояние управления. На основе данных о накоплениях проведен корреляционный анализ внутренних и внешних факторов, влияющих на формирование портфеля пенсионных активов, и установлено, что он напрямую зависит от уровня жизни, занятости и среднемесячного дохода населения в целом. Проведен краткий анализ инвестиционной деятельности фонда. Отмечено, что почти половина активов инвестируется в государственные ценные бумаги, а остальная часть вложена в некоторые малодоходные предприятия, которые работают неэффективно. Были сделаны конкретные предложения, именно с какими успешными предприятиями нужно заключить договор, чтобы совершенствовать инвестиционную деятельность.

A. Issayeva

**ANALYSIS AND EVALUATION OF INVESTMENT ACTIVITIES OF THE UNIFIED
ACCUMULATIVE PENSION FUND**

Annotation

The article analyses the following issues of the national pension system: the coincidence of the pension system development with the global economic instability, population growing income, although it is not above inflation level, reflecting the economic crisis; low level of pensions, i.e. low replacement

ratio in comparison with developed countries, demographic problems, the Fund's creation and investment activities are still incorrect. The article, which provides solutions to these problems, describes the socio-economic significance of the current pension Fund in the country. The existing functioning mechanism of the Unified Accumulative Pension Fund, the formation of its assets and the current state of management are also analyzed. On the basis of savings, a correlation analysis of internal and external factors affecting the formation of a pension assets' portfolio was conducted, and it was found that it directly depends on the standard of living, employment and average monthly income of the population as a whole. A brief analysis of the Fund's investment activity was conducted. Almost half of the assets are invested in government securities, and the rest is invested in some low-income businesses that operate inefficiently. Specific proposals were made with which successful companies to sign a contract in order to improve the investment activities.

ӘОЖ 657.6:658
ГТАМР 06.35.31

Б.А. Алибекова, э.ғ.к., доцент¹

Б.А. Жуматаева, PhD, доцент²

А.Т. Абжетова, магистрант¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті¹

Қазақ экономика қаржы және халықаралық сауда университеті²

Нұр-Сұлтан қ.

e-mail: alibekova_ba@enu.kz

e-mail: bahyt_jumataeva@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫРТҚЫ МЕМЛЕКЕТТІК
АУДИТ ОРГАНДАРЫНЫҢ САРАПТАМАЛЫҚ-ТАЛДАУ ҚЫЗМЕТІН
ЖЕТІЛДІРУ БАҒЫТТАРЫ**

Еліміздің қаржылық бақылау жүйесін реформалау нәтижесінде мемлекеттік аудит органдарының құзыреттіліктері түбегейлі өзгеріп, сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметі ерекше басымдыққа ие болуда. Қазіргі таңдағы сараптамалық-талдау қызметінің ерекшелігі оның мемлекеттік аудитті жүзеге асыру барысындағы бұзушылық фактілерінің алдын алуға, себеп-салдарлық байланыстарға талдау жасауға және бюджет қаражаты мен мемлекет активтерін пайдаланудың тиімділігін арттыруға бағытталуында. Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметін зерделеп, жетілдіру бағыттарын анықтау. Осыған орай, мақалада Қазақстан Республикасындағы сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметінің маңыздылығы зерттелген. Сонымен қатар сараптамалық-талдау іс-шараларының түрлері жеке-жеке қарастырылып, оның нормативті-әдіснамалық базасына шолу жасалған. Зерттеу нәтижесінде сараптамалық-талдау қызметі заңнамалық-құқықтық және ұйымдастырушылық тұрғыдан әлі де жетілдірулерді қажет ететіндігі айқындалған. Жетілдіру жолдарын анықтау мақсатында еліміздің сыртқы мемлекеттік аудит органдары жүзеге асыратын сараптамалық-талдау қызметіне мазмұндық, ұйымдастырушылық тұрғысынан ұқсастығы бар Ресей Федерациясындағы жоғары мемлекеттік аудиттің федералды органы

– Есеп палатасының сараптамалық-талдау қызметіне зерттеу жүргізілген. Осылайша, мақалада Қазақстан Республикасындағы сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметін ұйымдастыруды жетілдіруге бағытталған негізді ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: мемлекеттік аудит, сыртқы мемлекеттік аудиттің жоғары органдары, сараптамалық-талдау қызметі, алдын ала бағалау, ағымдағы бағалау, кейінгі бағалау.

Ключевые слова: государственный аудит, высшие органы внешнего государственного аудита, экспертно-аналитическая деятельность, предварительная оценка, текущая оценка, последующая оценка.

Keywords: state audit, supreme external state audit bodies, expert-analytical activity, preliminary assessment, current assessment, subsequent assessment.

Кіріспе. 2012 жылдың 14 желтоқсанындағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында елбасы Н.Ә. Назарбаев бізге: «...Мемлекеттік аудиттің ең озық әлемдік тәжірибесін негізге ала отырып, кешенді жүйе құру керек» деп атап өтті [1]. Аталған елбасы жолдауына сәйкес әзірленген «Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудитті енгізу туралы тұжырымдамада»: «...Елде қолданылып отырған мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесі бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану жағдайлары мен қаржылық бұзушылықтарды анықтауға ғана бағытталған және «біржақты» болып табылады. Бұл ретте басқарудың қазіргі жүйесіне баға беретін және оны бұдан әрі тиімді дамыту бойынша бағыттарын айқындайтын осындай институтты енгізу қажет» деп көрсетілген [2].

Аталған тұжырымдамада мемлекеттік қаржылық бақылауды кезең-кезеңмен реформалау және мемлекеттік аудитті, одан әрі оның қызметтік бағыттарын кеңейте отырып енгізу пайымы мен негізгі тәсілдері анықталды.

Тұжырымдамаға сәйкес атқарылған іс-шаралар нәтижесінде мемлекеттік аудит органдар жүйесі қалыптасып, олардың өкілеттіктерінің шеңбері айтарлықтай ұлғайды. Мемлекеттік аудит органдарының басымдылықтары түбегейлі өзгеріп, әсіресе сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметінің маңыздылығы арта түсуіне байланысты терең зер-

делеуді талап етеді. Сараптамалық-талдау қызметі салыстырмалы түрде сыртқы мемлекеттік аудит органдарының жаңа функциясы ретінде есептеледі.

Сондықтан мемлекеттік аудит дейгейінде сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметінің жүйесін зерделеу бүгінгі таңдағы айтулы мәселе болып есептеледі. Әсіресе бұл мәселені әлемнің озық тәжірибелі елдерінің практикасын қарастыра келе, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті мен тексеру комиссияларының қызметтеріне қатысты зерттеудің маңызы зор.

Әдебиеттік шолу. Бүгінгі таңда бірқатар зерттеуші, ғалымдар өздерінің ғылыми еңбектерінде сыртқы мемлекеттік аудит органдары орындайтын сараптамалық-талдау қызметінің мазмұны мен теориялық негіздеріне зерттеулер жүргізген. Сонымен бірге отандық және шетел ғалымдары да сыртқы мемлекеттік аудит органдарының қызметі мен жалпы мемлекеттік аудит жүйесін зерттеуге атсалысып келеді. Отандық ғалымдардың арасынан Қари Ә., Алибекова Б.А., Бейсенова Л.З., Шахарова А.Е., Жамкеева М.К., Тузубекова М.К. және т.б. авторларды атап өтуге болады.

Мемлекеттік аудит саласындағы кейбір мәселелерді Е.И. Иванова, О.Н. Сметанина, А.Ю. Кретьова, Д.Г. Олейник сынды ресейлік ғалымдар да зерттеген [3, 4].

Дегенмен, сараптамалық-талдау қызметі әлі де теориялық және тәжірибелік

жағынан ізденістер мен зерттеулерді, сонымен қатар даму бағыттарын арттыруды қажет етеді деген пікірдеміз.

Негізгі бөлім. Есеп комитеті және тексеру комиссиялары құрайтын сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметі қазіргі таңда бұзушылық фактілерінің алдын алуға, себепсалдарлық байланыстарға талдау жасауға және бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Бұл орайда, Есеп комитеті сараптамалық-талдау қызметін республикалық деңгейде, ал тексеру комиссиялары тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік шеңберінде жүзеге асыратындығын атап өткен жөн. Сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметі үш түрде орындалады. Олар: алдын ала бағалау, ағымдағы бағалау және кейіннен бағалау [5].

2017 жылдан бастап Есеп комитетіне жаңа құзіреттілік міндеттелуіне байланысты қазіргі таңда сыртқы мемлекеттік аудит органдарының алдын ала бағалауы ерекше маңызға ие. Қазақстан Республикасының Президенті айқындайтын тәртіппен Комитет республикалық бюджет жобасын алдын ала бағалауды оның шығыстарының негізгі бағыттары бойынша жүзеге асырады.

Республикалық бюджет жобасын оның шығыстарының негізгі бағыттары бойынша алдын ала бағалау республикалық бюджет жобасы шығыстарының елдің әлеуметтік-экономикалық даму басымдықтарына, республикалық бюджет шығыстарының басым бағыттарына, орталық мемлекеттік органдардың мемлекеттік бағдарламаларын және стратегиялық жоспарларын бағалау нәтижелеріне, өткен кезеңдердегі республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау туралы Үкіметтің есебіне Есеп комитеті берген тұжырымдар мен ұсынымдарға сәйкестігі тұрғысында жүргізіледі. Мысалы, «2019-2021 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Заңында Есеп комитетімен берілген бағалауда үш жылдық бюджет жобасын

қалыптастыру кезінде бюджеттік бағдарлар бойынша белгіленген орта мерзімді параметрлер 1 трлн теңгеге сақталмағаны, жергілікті атқарушы органдардың көзделген іс-шараларды іске асыруға дайын болмауы себебінен мемлекеттік және үкіметтік бағдарламалар шеңберінде бюджеттік инвестицияларды 45% дейін төмендету мүмкіндігі анықталды [6]. Бағалау қорытындысы бойынша 620 млрд теңге тиімсіз жоспарланған шығыстар ретінде басымдығы бар жобаларға қайта бөлуге ұсынылып, олардың 309 млрд теңгесі Үкіметпен алдын ала ескерілген.

Ағымдағы бағалау ерекшелігі - Қазақстан Республикасының Президенті, Парламенті, Үкіметі, мәслихаттар мен әкімдер үшін тиісті бюджеттің атқарылуы туралы жедел ақпаратты қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатындығы.

Біздің жүргізген зерттеулеріміз ағымдағы бағалау 900-Республикалық және жергілікті бюджеттердің атқарылуын ағымдағы бағалауды жүзеге асыру бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандартына сәйкес жүзеге асырылатындығын айқындады [7].

Бірінші кестеде Нұр-Сұлтан қаласы тексеру комиссиясының 2018-2019 жж. 9 айындағы ағымдағы бағалау нәтижелерінің негізгі көрсеткіштері берілген.

Кестедегі мәліметтерден аудиторлық іс-шаралар санымен қатар мемлекеттік аудитпен қамтылған объектілер және қаражат көлемінің азаюын көруге болады. 2019 жылдың 9 айында аудитпен қамтыған қаражат саны өткен жылдан 63,8%-ға кеміп, 163 005,3 млн теңге болған. Сонымен бірге, кейбір көрсеткіштер бойынша іс-шаралардың тиімділігі де артып отыр. Қарастырылып отырған мерзім ішінде анықталған қаржылық бұзушылықтардың көлемі 90,3%-ға немесе 56 372 млн теңгеге азайғандығы байқалады. Деседе, сыртқы мемлекеттік аудит органдарымен сараптамалық – талдауды жүзеге асыру барысында рәсімдік

стандартпен талап етілетін көрсеткіштер толығымен қамтылмайтындығы анықталды. Мысалы, олар рәсімдік сипаттағы бұзушылықтар, ҚР заңнамасы нормаларын

орындауға арналған квазимемлекеттік сектор субъектілері актілерінің дұрыс орындалмаулары және стандарттардағы қағидаттардың сақталмауы, т.б. болуы мүмкін.

Кесте 1

Нұр-Сұлтан қаласы бойынша тексеру комиссиясының 2018-2019 жж. 9 айындағы ағымдағы бағалау нәтижелерінің негізгі көрсеткіштері *

№	Көрсеткіштер атауы	Өлшем бірлігі	2018 ж. 9 айы	2019 ж. 9 айы	Есепті мерзім / базистік мерзім	
					(+;-)	%
1.	Аудиторлық іс-шаралардың саны	бірлік	16	12	-4	-25
2.	Мемлекеттік аудитпен қамтылған объектілер саны	бірлік	71	46	-25	-35,2
3.	Мемлекеттік аудитпен қамтылған қаражат	млн теңге	450731,3	163005,3	-287 726	-63,8
4.	Анықталған қаржылық бұзушылықтар	млн теңге	62 416,3	6 044,4	-56 372	-90,3
5.	Қалпына келтіруге жататыны	млн теңге	62203,8	5545,2	-56 658,6	-91
5.1	Аудит объектілерімен қалпына келтірілген қаражат	млн теңге	61476,8	3387,5	-58 089,3	-94,4
6.	Өтеуге жататыны	млн теңге	212,5	499,1	286,6	2,3 есе
6.1	Аудит объектілерімен өтелген қаражат	млн теңге	73,1	71,7	-1,4	-2
7.	Аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша қабылданған ұсынымдар	бірлік	61	37	-24	-39,3
8.	Аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша қабылданған тапсырмалар саны	бірлік	243	187	-56	-23
8.1	Орындалған тапсырмалар саны	бірлік	154	119	-35	-22,7

* [8] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Кейіннен бағалауды қарастыратын болсақ, бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік есептілігіне, жылдық есептерге кейіннен бағалау бюджеттер орындалғаннан кейін жүргізіледі. Оның мақсаты Есеп комитеті мен тексеру комиссиялары мемлекеттік аудит барысында бюджеттердің атқарылуының нақты көрсет-

кіштерінің бюджет туралы тиісті заңмен бекітілген көрсеткіштерге сәйкестігін, бюджет көрсеткіштерінің орындалуының толықтығы мен уақытылығын айқындау үшін есепті қаржы жылындағы бюджет туралы Заңның орындалуын, бюджеттердің атқарылу заңдылығын, есеп пен есептіліктің анықтығын, бюджет қаражатын, мемлекет

активтерін пайдаланудың тиімділігін айқындау болып табылады.

Кейіннен бағалау жүргізу қорытындылары бойынша тиісті бюджеттің атқарылуы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің есебіне немесе облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның жергілікті атқарушы органының тиісті есебіне қорытынды дайындалып, оларды ұсыну және қарау ҚР Бюджет кодексіне сәйкес жүзеге асырылады [9].

Десек те сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау жұмыстарының алға басуына кедергі келтіретін бірнеше жағдайлар бар.

Біріншіден, сараптамалық-талдау қызметі іс-шараларын жүргізудің әдіснамалық базасының әлі күнге дейін толық қалыптастырылмағандығы. Расында, сараптамалық-талдамалық іс-шараларды жүргізу бойынша бірыңғай әдіснамалық-нормативтік құжаттарды қабылдаудың республикалық бюджеттің атқарылуын, мемлекет активтерінің басқарылуын кешенді және объективті бағалауды қамтамасыз етудегі маңызы зор. Бүгінгі таңда сараптамалық-талдау қызметіне қатысты тек қана екі стандарт қабылданған, ал алдын ала бағалау қызметі бойынша стандарт әлі әзірленбеген. Қабылданған стандарттардың өзінде сараптамалық-талдамалық іс-шаралар көрсеткіші енгізілмеген.

Екіншіден, сараптамалық-талдамалық іс-шараларды жүргізу барысында анықталған бұзушылықтар мен кемшіліктердің экономиканың салаларына ықпалын бағалаудағы өлшемдері мен әдістері айқындалмаған. Соның салдарынан бюджет қаражатын пайдалануда орын алып отырған проблемаларды, тәуекелдерді және экономикалық қауіпсіздік қатерлерін анықтау әрі жүйелеу мүмкіндігі қиынға соғып отыр. Сонымен бірге қаржылық бұзушылықтардың орын алу себептерін зерделеуге, бюджетті жоспарлау және атқаруда кездесетін бірқатар проблемалардың мемлекет қаржысын басқарудың тиімділігіне тигі-

зетін ықпалын бағалауға жеткілікті назар аударылмай отыр.

Үшіншіден, аумақтық сыртқы мемлекеттік аудит органдарымен кей жағдайларда қабылданған рәсімдік стандарттарының талаптарына сәйкес көрсеткіштер түгелдей қамтылмайды және жариялылық қағидатына сәйкес интернет-ресурстарында орналастырылмайды.

Жоғарыда аталған мәселелерге қатысты Ресей Федерациясындағы Есеп палатасының сараптамалық-талдау қызметінің тәжірибесін қарастырдық.

Сараптамалық-талдау қызметі, Е.И. Иванова және О. Н. Сметанинаның пікірлері бойынша, РФ бақылау және есеп беру органдарының негізгі функцияларының бірі болып табылады [3]. Ол алдын ала және кейінгі бақылау нысандарында жүзеге асырылып, өз кезегінде екі негізгі бағытқа бөлінеді. Олар: белгілі бір құжаттар бойынша сараптамалық қорытындыларды дайындау және нақты мәселелер бойынша талдамалық материалдар.

А.Ю. Кретьова, Д.Г. Олейник, сараптамалық-талдау қызметінің бағыттарын әрі қарай нақтылап сараптамалық-талдау қызметінің мәні елдегі бюджет процесін реттейтін құжаттаманы бағалау және талдау деп атаған [4].

Жоғарыдағылардан, Ресей тәжірибесі Қазақстаннан мәселелер бойынша талдамалық материалдарды даярлауымен ерекшеленетінін байқауға болады.

Есеп палатасы сараптамалық-талдау қызметін алдын алу, жедел талдау, сондай-ақ кейінгі бақылау түрінде сыртқы мемлекеттік аудит стандарттарына сәйкес жүзеге асырады [10]. Яғни сараптамалық талдамалық жұмыстар түрлері бойынша Қазақстаннан айырмашылық жоқ.

Ресей Есеп палатасының 2018-2019 жылдары жүргізген сараптамалық-талдамалық шараларын зерделей келе, олардың тәжірибесінде бақылау органдарының нәтижелілігін көрсететін көрсеткіштермен қатар

бюджетке байланысты ерекше көрсеткіштер қолданылатындығы анықталды (2-кесте).

Кестеден РФ Есеп палатасының есепті жылы базистік жылмен салыстырғанда сандық және сапалық көрсеткіштерінің кемігендігін көруге болады: орындаған сараптамалық-талдау іс-шараларының саны – 32,8%, ал бюджетке қаражатты қайтару – 40,23%-ға азайған. Ал даусыз тәртіппен өндіріп алынған сомалар / Есеп палатасының мәж-

бүрлеу шараларын қолдану туралы хабарламаларын қарау нәтижелері бойынша тоқтатылған бюджетаралық трансферттер көрсеткіші 2019 жылы анықталмаған. Біздің ойымызша, сараптамалық-талдамалық қызметінің санын бөлек көрсету және бюджетке қатысты тиімділігін сипаттайтын ұқсас көрсеткіштерді Қазақстанның мемлекеттік аудит органдарының қызметіне енгізу оның талдамалық мүмкіндіктерін арттырар еді.

Кесте 2

Ресей Есеп палатасының 2018-2019 жж. жүргізген сараптамалық-талдамалық шараларының негізгі көрсеткіштері *

№	Көрсеткіштер атауы	Өлшем бірлігі	2018 жыл	2019 жыл	Есепті мерзім/ базистік мерзім	
					(+;-)	%
1.	Сараптамалық-талдау іс-шараларының саны	бірлік	67	45	-22	-32,8
2.	Аудит жүзеге асыру барысында анықталған бұзушылықтар	млрд рубль	772,7	884,6	111,9	114,4
3.	РФ бюджет жүйесінің бюджеттеріне және Одақтық мемлекеттердің бюджетіне қаражатты қайтаруды қамтамасыз ету	млн рубль	7555,8	4516,1	-3039,7	-40,23
4.	Даусыз өндіріп алынған сомалар / Есеп палатасының мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы хабарламаларын қарау нәтижелері бойынша бюджетаралық трансферттер	млн рубль	2010,4	-	-	-
5.	Есеп палатасының жіберген ұсынымдары	бірлік	408	291	-117	-28,6

* [11] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Қорытынды. Сонымен, Есеп комитеті жүзеге асыратын сараптамалық-талдау қызметі енді-енді басымдыққа ие бола бастағандықтан, әлі де заңнамалық-құқықтық және ұйымдастырушылық тұрғыдан жетілдірулерді қажет етеді. Осылайша, сыртқы мемлекеттік аудит органдарының сараптамалық-талдау қызметі бойынша төмендегідей ұсыныстар беріледі:

– сараптамалық-талдау қызметін Қа-

зақстан Республикасының мемлекеттік аудит саласындағы жоғарғы органы – Есеп комитетінің негізгі функциясына айналдыру;

– республикалық бюджеттің атқарылуын, мемлекет активтерінің басқарылуын кешенді бағалауды қамтамасыз ету мақсатында халықаралық тәжірибені ескере отырып, бірыңғай әдіснамалық-нормативтік құжаттарды әзірлеп қабылдау;

– сараптамалық-талдамалық іс-шара-

ларды жүргізу барысында анықталған бұзушылықтар мен кемшіліктердің экономиканың салаларына ықпалын бағалаудағы өлшемдері мен әдістерін айқындап енгізу; – тәжірибеге проблемалық сұрақтар бойынша іс-шараларды жүзеге асыруды енгізу; – мемлекеттік аудит саласындағы органдармен жариялылық қағидатының сақталуын қамтамасыз ету.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасы Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>.
2. Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудитті енгізу тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 3 қыркүйектегі №634 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000634>.
3. Иванова Е.И., Сметанина О.Н. Информационное обеспечение и взаимодействие органов государственного финансового контроля / Е.И. Иванова, О.Н. Сметанина // Вестник УГАТУ Управление, ВТ и И. – 2007. – № 5 (23). – Т.9. – С. 40-46.
4. Кретьова А.Ю., Олейник Д.Г. Организация деятельности счетной палаты Российской Федерации: проблемы и мероприятия по их устранению / А.Ю. Кретьова, Д.Г. Олейник // Вестник Челябинского государственного университета. – 2016. – № 11 (393). – С. 81-90.
5. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» №392-V Заңы (01.01.2020. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
6. Тусупбекова Л. Три бюджетных вопроса / Л. Тусупбекова // Казахстанская правда. – 2018. – 17 сентября. – 5 с.
7. Сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарттарын бекіту туралы. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Төрағасының 2016 жылғы 31 наурыздағы №5-НҚ қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013647>.
8. Нұр-Сұлтан қаласы бойынша Тексеру комиссиясының ресми интернет-ресурсы. <https://rkastana.gov.kz/>.
9. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-IV Кодексі (18.03.19 ж өзгерістермен). http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000095_.
10. Федеральный Закон «О Счетной палате Российской Федерации» от 5 апреля 2013 г. №41-ФЗ (последн. редакция). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144621/.
11. Отчет о работе Счетной палаты Российской Федерации за 2018, 2019 годы. <http://audit.gov.ru/promo/annual-report-2019/report.pdf>.

REFERENCES

1. «Kazakstan-2050» Strategijasy: kalyptaskan memlekettin zhana sajasi bagyty. Kazakstan Respublikasy Prezidenti – Elbasy N.A.Nazarbaevtyyn Kazakstan halkyna Zholdauy, Astana k., 2012 zhylyg 14 zheltoksan. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>.
2. Kazakstan Respublikasynda memlekettik auditti engizu tuzhyrymdamasyn bekitu turaly. Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2013 zhylyg 3 kyrkujektegi №634 Zharlygy. <http://>

adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000634.

3. Ivanova E.I., Smetanina O.N. Informacionnoe obespechenie ivzaimodejstvie organov gosudarstvennogo finansovogo kontrolja / E.I. Ivanova, O.N. Smetanina // Vestnik UGATU Upravlenie, VT i I. – 2007. – № 5 (23). – Т.9. – С. 40-46.

4. Kretova A.Ju., Olejnik D.G. Organizacija dejatel'nosti schetnoj palaty Rossijskoj Federacii: problemy i meroprijatija po ih ustraneniu / A.Ju. Kretova, D.G. Olejnik // Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2016. – №11 (393). – С. 81-90.

5. Kazakstan Respublikasynyn 2015 zhylgy 12 karashadagy «Memlekettik audit zhane karzhylyk bakylau turaly» №392-V Zany (01.01.2020. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen). <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>.

6. Tusupbekova L. Tri bjudzhetnyh voprosa / L. Tusupbekova // Kazhstanskaja pravda. – 2018. – 17 sentjabrja. – 5 s.

7. Syrtky memlekettik audittin zhane karzhylyk bakylaudyn rasimdik standarttaryn bekitu turaly. Respublikalyk bjudzhetin atkaryluyun bakylau zhonindegi Esep komiteti Toragasynyn 2016 zhylgy 31 nauryzdagy №5-NK kaulysy. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013647>.

8. Nur-Sultan kalasy bojnsha Tekseru komissijasynyn resmi internet-resursy. <https://rkastana.gov.kz/>.

9. Kazakstan Respublikasynyn Bjudzhet kodeksi. Kazakstan Respublikasynyn 2008 zhylgy 4 zheltoksandagy №95-IV Kodeksi (18.03.19 zh ozgeristermen). http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000095_.

10. Federal'nyj zakon «O Schetnoj palate Rossijskoj Federacii» ot 5 aprelja 2013 goda N 41-FZ (poslednjaja redakcija). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144621/.

11. Otchet o rabote Schetnoj palaty Rossijskoj Federacii za 2018, 2019 gody. <http://audit.gov.ru/promo/annual-report-2019/report.pdf>.

Б.А. Алибекова, Б.А. Жуматаева, А.Т. Абжетова

**НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКСПЕРТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНЕШНЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В результате реформирования системы финансового контроля страны кардинально изменились полномочия органов государственного аудита. Особое преимущество приобретает экспертно-аналитическая деятельность органов внешнего государственного аудита. Особенностью экспертно-аналитической деятельности в настоящее время является его направленность при осуществлении государственного аудита на предупреждение фактов нарушений, анализ причинно-следственных связей и повышение эффективности использования бюджетных средств и активов государства. Целью статьи является изучение и определение направлений совершенствования экспертно-аналитической деятельности органов внешнего государственного аудита в Республике Казахстан. В этой связи, в статье изучена значимость экспертно-аналитической деятельности органов внешнего государственного аудита в Республике Казахстан. Кроме того, по отдельности рассмотрены виды экспертно-аналитических мероприятий, проведен обзор его нормативно-методологической базы. В результате исследования установлено, что экспертно-аналитическая деятельность требует дальнейшего совершенствования с законодательно-правовой и организационной точек зрения. С целью выявления путей совершенствования, изучена экспертно-аналитическая деятельность Федерального органа Высшего государственного аудита в Российской

Федерации – Счетной палаты, имеющая содержательное, организационное сходство с экспертно-аналитической деятельностью, осуществляемой органами внешнего государственного аудита страны. Таким образом, даны обоснованные рекомендации, направленные на совершенствование экспертно-аналитической деятельности органов внешнего государственного аудита в Республике Казахстан.

B. Alibekova, B. Zhumatayeva, A. Abzhetova

**DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EXPERT-ANALYTICAL ACTIVITIES
OF THE EXTERNAL STATE AUDIT BODIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

As a result of the reform of the financial control system of the country, the competencies of state audit bodies changed dramatically. The special advantage is gained by the expert-analytical activity of the external state audit bodies. The peculiarity of the expert-analytical activity at the present time is its focus in the implementation of the state audit at preventing violations, analyzing cause-effect relationships and increasing the efficiency of using budget funds and state assets. The purpose of the article is to study and identify areas of improvement of expert-analytical activities of the external state audit bodies in the Republic of Kazakhstan. In this regard, the article examines the importance of expert-analytical activities of the external state audit bodies in the Republic of Kazakhstan. In addition, the types of expert-analytical measures are considered separately, a review of its regulatory and methodological framework has been conducted. The results of the research established that expert-analytical activity requires further improvement from the legislative and organizational points of view. In order to identify ways to improve, the expert-analytical activities of the Federal body of the Supreme State Audit Office in the Russian Federation have been studied, since it has a substantive, organizational similarities with the expert-analytical activities carried out by the external state audit bodies of our country. Thus, reasonable recommendations are given, aimed at improving the expert-analytical activities of the external state audit bodies in the Republic of Kazakhstan.

УДК 338.47: 330
ГРНТИ 06.71.09

Г.Н. Джаксыбекова, д.э.н., профессор

С.Б. Сауранбай, доктор PhD

Ж.Д. Серикбаева, к.э.н., доцент

УО «Алматы Менеджмент Университет»

г. Алматы

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ АВИАЦИОННОЙ КОМПАНИИ

Исследование проведено в рамках грантового финансирования МОН РК по фундаментальной теме №AP05136068 «Конкурентоспособность и стрессоустойчивость гражданской авиации Республики Казахстан» (2018-2020 гг.)

В данной статье освещены теоретико-методологические аспекты определения рыночной

стоимости компании воздушного транспорта. В условиях пандемии и нестабильной ситуации в стране рыночная стоимость, определяемая различными подходами к оценке стоимости компании, должна носить более обоснованный характер. Производится анализ существующих методик оценки бизнеса, приведены этапы расчета рыночной стоимости авиакомпании, также рассматривается предлагаемая методика с приведением ключевых показателей доходной части операционного денежного потока, рекомендуемая для определения стоимости компании гражданской авиации.

Рассмотрены модели, подходы и методы оценки стоимости, используемые при определении рыночной стоимости авиакомпании (бизнеса). Для принятия стратегических управленческих решений и повышения эффективности деятельности, принятия оптимальных управленческих решений, рекомендуется методологическое применение предложенного алгоритма определения стоимости авиакомпаний методом дисконтирования денежных потоков и ключевых прогнозных показателей, влияющих на чистый денежный поток от операционной деятельности и рыночную стоимость. Рекомендуется определение стоимости авиакомпаний с использованием финансовых концепций, показателя чистого денежного потока и определением ставки дисконта, ценовых и отраслевых мультипликаторов, путем отбора предприятий для сравнения по основным критериям с учетом специфики воздушной отрасли.

Ключевые слова: авиакомпания, рыночная стоимость, денежные потоки, доходный подход, оценка бизнеса, мультипликаторы, методы оценки, модели, стейкхолдеры, оценщики, компании.

Кілт сөздер: авиакомпания, нарықтық құн, ақша ағындары, табыстық тәсіл, бизнесті бағалау, мультипликаторлар, бағалау әдістері, модельдері, стейкхолдер, бағалаушылар, компания.

Keywords: airline, market value, cash flows, revenue approach, business valuation, multipliers, methods of estimation, model, stakeholders, appraisers, companies.

JEL classification: G12, G32

Введение. Для эффективного управления фирмой собственникам и менеджерам необходимо знать стоимость компании или стоимость бизнеса. Инвесторы интересуются стоимостью компании с целью выгодного инвестирования свободных денежных средств в акции или активы компании. На стоимость компании обращают внимание стейкхолдеры, заинтересованные в деятельности, развитии и росте компании. Поэтому актуальным остаются вопросы обоснования и выбора методов оценки стоимости компании для определения рыночной ее стоимости в зависимости от отраслевой принадлежности той или иной компании, от стадий ее развития и факторов, влияющих на стоимость.

Стоимость компании является главным результирующим показателем и стратегической целью развития компании. Тео-

рия и практика выработала три основных подхода и множество методов, в том числе и стоимостных в рамках данных подходов для определения рыночной стоимости активов, компании, бизнеса. Одной из проблем является недостаточная методологическая проработка оценки стоимости, алгоритма проведения оценки и вопросов финансового обоснования стратегических управленческих решений, нацеленных на рост и максимизацию стоимости компании. В условиях нестабильной и кризисной ситуации, коронавируса пути повышения точности оценки бизнеса и стоимости компании является актуальной задачей. Целью данного исследования является развитие методик оценки стоимости авиационных компаний воздушного транспорта. Результаты исследования могут способствовать более точному и обоснованному опреде-

лению стоимости авиакомпания, также адаптации их и широкому применению в практике деятельности компаний воздушного транспорта и оценщиками саморегулируемых палат оценщиков в РК.

Обзор литературы. В соответствии с Законом РК «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» «подход к оценке - способ определения возможной рыночной или иной стоимости объекта оценки с использованием одного или нескольких методов оценки» [1].

Согласно стандартов оценки «Установление рыночной или иной стоимости недвижимого имущества производится путем применения методов оценки, сгруппированных в доходный, затратный и сравнительный подходы» [2].

Вопросами изучения теории и практики оценки стоимости компании, бизнеса, активов занимаются многие зарубежные и отечественные ученые и практики. Компания (бизнес), как объект оценки, является обособленным товаром, способным приносить пользу для покупателей и соответствовать потребности извлечения дохода. Полезность предприятия, также, как и у другого товара, осуществляется в пользовании [3].

Стоимость компании/бизнеса и ее наращивание или приумножение является основополагающим критерием эффективности менеджмента, стратегической целью развития многих зарубежных и отечественных компаний и признано большинством зарубежных и отечественных ученых-исследователей и практиков. Однако, до недавнего времени, оценка в нашей стране проводилась без учета целей стратегического финансового менеджмента. И только, когда любые управленческие решения по инвестированию, управлению активами и пассивами должны приниматься на основе оценок стоимости компании/бизнеса, тогда они становятся частью работы менеджеров. Авторы бестселлера Том Коупленд, Тим Коллер, Джек Муррин «Стоимость ком-

паний. Оценка и управление» полагают, что «Отчетливо понимать суть стоимостной оценки должны как высшие руководители компании, так и оперативные менеджеры, и финансовые менеджменты. . . Компании процветают, когда создают реальную экономическую стоимость для своих акционеров» [4].

По мнению Джаксыбековой Г.Н. «Переделение рыночной стоимости капитала компании может способствовать его трансформации, совершенствованию, повышению конкурентоспособности на рынке, дает реалистическое представление о потенциальных возможностях и угрозах, финансовом состоянии, о перспективах роста в будущем, выработки ее стратегии. Процесс оценки стоимости компании выявляет альтернативные подходы и определяет, какой из них обеспечит компании максимальную эффективность, а, следовательно, более высокую рыночную цену ее капитала, что и является основной целью управляющих компании/бизнеса» [5].

Основная часть. На основании статьи 117 Гражданского кодекса РК «Недвижимое и движимое имущество» учитывая, что космические объекты и воздушные суда подлежат государственной регистрации в связи с этим данные объекты относятся к блоку недвижимого имущества.

Для идентификации объекта оценки важно отметить, что воздушные суда подразделяются на следующие виды: государственные, гражданские и экспериментальные. По целевому использованию делятся на военные, пассажирские, грузовые, научно-исследовательские, экспериментальные и спортивные. Как известно, воздушные суда, приравненные к сложнейшему блоку оценки, требующий учета специфики рынка воздушного транспорта (вертолетов, самолетов, аэропланов и т.д.).

Необходимо учитывать факторы при определении рыночной либо иной стоимости воздушных судов: специфика рынка воздушного транспорта; недостаточно раз-

витый рынок воздушных судов; отсутствие системы анализа и учета рыночной информации для оценки. Основные характеристики предъявляемые к объекту оценки: идентификация объекта оценки; технические данные; процесс эксплуатации; состояние объекта.

Для воздушных судов рекомендуется определять следующие виды стоимостей: замещения, восстановительная, остаточная, рыночная.

В рисунке 1 собраны наиболее известные в теории и практике финансового менеджмента, оценочной деятельности финансовые подходы, методы и модели оценки стоимости компании. Кроме того, существует также множество способов оценить ставку дисконтирования, основные из них: модель оценки капитальных активов (CAPM) У. Шарпа, модель Фейма Френча (Fama French), модель арбитражного ценообразования (APM), модель кумулятивного построения, модель средневзвешенной стоимости капитала WACC [6].

Однако большинство перечисленных теоретических моделей невозможно применить для оценки казахстанского предприятия. Этому есть причины: в Казахстане нет развитого рынка предприятий; нет объективной статистической информации о предприятиях и сделках по купле-продаже, реструктуризации и реорганизации (слиянии, поглощении, выделении, разделении, ликвидации); в большинстве случаев у аналитика недостаточно инсайдерской информации о компании, а имеется лишь официальная бухгалтерская отчетность [7, 8].

На сегодня также актуально определение стоимости несостоятельных предприятий в силу защиты предпринимательских и государственных интересов. Данный процесс осуществляется в связи с реализацией Государственной программы посткризисного восстановления (оздоровление конкурентоспособных предприятий), утвержденной постановлением Правительства от 4 марта 2011 года №225 [9].

Затратный имущественный подход	Доходный подход	Сравнительный (рыночный) подход
Метод чистых активов	Метод дисконтированных денежных потоков:	Метод рынка капитала
Метод расчета ликвидационной стоимости	Модели постоянного роста FCFE (свободного денежного потока на акционерный капитал) и FCFF (свободн. денежн. потока компании)	Метод компаний-аналогов
Метод избыточных прибылей (оценка гудвила)	Метод капитализации	Метод отраслевых коэффициентов
Метод накопления активов	Метод избыточ. дохода (прибыли)	Метод сделок
Метод расчета полной восстановительной стоимости (прибыли)	Метод соотношения цены и дохода	Метод прошлых сделок с компанией
Метод расчета стоимости замещения	Метод Гордона GGM (Gordon growth model)	Метод рыночной привлекательности
Метод рыночного собственного материального капитала	Двухфазные модели дисконтирования дивидендов (two-stage dividend discount model)	Метод капитализации дивиденда
Метод индексации данных затратных справочников	Модель экономич. добавленной стоимости (EVA)	Модель соотношения рыночной и балансовой стоимости
Модель Эдвардса Бэлла Ольсона (ЕБО)	Модель рыночной добавленной стоимости (MVA)	Модель отраслевой специфики
Модель реальных опционов	Модель добавленной стоимости для акционеров (ALCAR SVA)	Линейно-регрессионный анализ
	Модель денежного потока рентабельности инвестированного капитала (CFROI CVA)	Кластерный анализ
		Нейронные сети

Рисунок 1. Модели, подходы и методы оценки стоимости, используемые при определении рыночной стоимости компании (бизнеса)

Источник: Джаксыбекова Г.Н. *Стоимость компании: теория и практика оценки в финансовом менеджменте* [5]

Возникает необходимость организации создания достоверной статистической информационной базы данных о реальных фактических осуществленных операций с объектом оценки для оценки бизнеса. Таким образом, можно особо отметить степень корреляции использованной информации при определении стоимости и величиной стоимости объекта оценки.

Доходный подход к оценке бизнеса основан на сопоставлении будущих доходов инвестора с текущими затратами с учетом факторов времени и риска. Способность предприятия приносить доход считается самым важным показателем в оценке полного права собственности на предприятие. Отсюда одним из основных подходов оценки бизнеса является доходный, позволяющий определить рыночную стоимость предприятия в зависимости от ожидаемых в будущем доходов [7, 8]. Для оценки предприятий по доходу применяют два метода: метод капитализации и метод дисконтирования денежных потоков.

Определение стоимости бизнеса методом ДДП основано на предположении о том, что потенциальный инвестор не заплатит за данный бизнес сумму, большую, чем текущая стоимость будущих доходов от этого бизнеса. Собственник не продаст свой бизнес по цене ниже текущей стоимости прогнозируемых будущих доходов. Рыночная оценка бизнеса во многом зависит от того, каковы его перспективы. При определении рыночной стоимости бизнеса учитывается только та часть его капитала, которая может приносить доходы в той или иной форме в будущем. При этом очень важно, на каком этапе развития бизнеса собственник начнет получать доходы и с каким риском это сопряжено. Все эти факторы, влияющие на оценку бизнеса, позволяет учесть метод дисконтирования денежных потоков (далее – метод ДДП) [4, 7].

Отсутствие ретроспективы прибылей затрудняет объективное прогнозирование

будущих денежных потоков бизнеса. Метод дисконтированных будущих денежных потоков используется тогда, когда можно обоснованно спрогнозировать будущие денежные потоки. Денежные поступления конвертируются в текущую стоимость посредством расчетов, учитывающих ожидаемый рост и время получения выгод, риск, связанный с потоком выгод, и стоимость денег в зависимости от времени [10].

Рыночная стоимость любого актива есть та цена, которую инвестор (покупатель) готов заплатить за этот актив. Инвестора, рассматривающего возможность его приобретения, интересует, что даст использование актива в будущем, какой денежный поток генерируется активом, как он распределен во времени и какова волатильность этого денежного потока.

Использование двух основных финансовых концепций: временной стоимости денег и связи риска с доходностью, - позволяет определить ожидания инвестора как дисконтированный свободный денежный поток, генерируемый данным активом в будущем:

$$V = \sum_{t=1}^{\infty} \frac{FCF_t}{(1+r)^t}, \quad (1)$$

где FCF – значения свободного денежного потока в прогнозном периоде, i – ставка дисконтирования, t – период прогнозирования (эксплуатации актива).

Данная формула может применяться для оценки любого актива и компании в целом [7, 12].

Поскольку длительность периода прогнозирования носит неопределенный характер, то выделяют 2 периода прогнозирования: прогнозный (5-10 лет), когда возможен прогноз объемов продаж (выручки от реализации) компании, состояния ее макроэкономической среды и других факторов, влияющих на чистый денежный поток и ставку дисконтирования, при этом темпы роста могут отличаться год от года; пост прогнозный, для которого характерны пос-

тоянные значения и темпы роста объемов (как правило, 3% в год) и годового чистого денежного потока (ЧДП) и ставки дисконтирования, характерные для последнего года постоянного периода прогнозирования. Таким образом, стоимость компании складывается из стоимости на прогнозного и пост прогнозного периодах ее функционирования (остаточной стоимости):

$$V = V(T) + PV(V(T + 1, \infty)), \quad (2)$$

где $V(T)$ – стоимость компании за фиксированный период ее функционирования T , $V(T+1, \infty)$ – терминальная или остаточная стоимость компании за последующий пост прогнозный (неопределенный) период ее функционирования (terminal value), которую, используя формулу Гордона, можно оценить по формуле:

$$V(T + 1, \infty) = \frac{FCF(t = T + 1)}{r - g}, \quad (3)$$

где g – среднегодовые темпы прироста свободного чистого денежного потока, %.

Следовательно, стоимость компании можно определить по формуле:

$$V = \sum_{t=1}^T \frac{FCF_t}{(1+r)^t} + \frac{V(T+1, \infty)}{(1+r)^{T+1}}, \quad (4)$$

Для оценки стоимости компании с точки зрения доходного подхода показатель чистого денежного потока (Cash Flow) является наиболее приемлемым, источниками поступлений и расходования которого является операционная (производственная), инвестиционная и финансовая деятельность.

Ставка дисконтирования определяется для приведения прогнозных величин ЧДП в текущую (приведенную) стоимость. Существуют различные методики определения ставки дисконта:

для денежного потока для собственного капитала: модель оценки капитальных активов; метод кумулятивного построения; для денежного потока для всего инвес-

тированного капитала: модель средневзвешенной стоимости капитала.

Особенностью сравнительного подхода к оценке собственности является ориентация итоговой величины стоимости, с одной стороны, на рыночные цены купли-продажи акций компаний аналогов или сходных компаний; с другой стороны, на фактически достигнутые финансовые результаты.

В зависимости от целей, объекта и конкретных условий оценки сравнительный подход предполагает использование трех основных методов: метод компании-аналога; метод сделок; метод мультипликаторов и отраслевых коэффициентов.

Отбор предприятий для сравнения производят по следующим критериям:

принадлежность к той или иной отрасли, региону; вид выпускаемой продукции или услуг; диверсификация продукции или услуг; стадия жизненного цикла, на которой находится предприятие; размеры предприятий, стратегия их деятельности, финансовые характеристики.

Определение рыночной стоимости собственного капитала предприятия сравнительным методом основано на использовании ценовых мультипликаторов, определяемых отношением между рыночной ценой предприятия или акции и финансовой базой [13]. Наиболее часто используемые финансовые коэффициенты основаны на использовании финансовой отчетности (табл. 1).

Для расчета мультипликатора необходимо: определить цену акции по всем компаниям, выбранным в качестве аналога; вычислить финансовую базу (чистую прибыль или прибыль до выплаты % и налога на прибыль, выручку от реализации продукции или услуг, собственного капитала, стоимость чистых активов, т.д.) либо за определенный период, либо по состоянию на дату оценки. При выборе мультипликаторов следует учитывать: отрасль деятельности компании; масштаб бизнеса (крупные, средние, мелкие); «национальные» особенности; период оценки.

Ценовые и отраслевые мультипликаторы авиакомпаний

Мультипликатор	Определение
P / E	отношение стоимости собственного капитала к чистой прибыли последнего года
CV / EBITDA	отношение стоимости компании к прибыли до выплаты процентов, налогов и амортизации
CV / Sales	отношение стоимости компании к доходу (выручке)
CV / EBIT	отношение стоимости компании к прибыли до выплаты процентов и налогов
CV / (Operating Profit)	отношение стоимости компании к операционной прибыли
CV / CF	отношение стоимости компании к притоку денежных средств от операций
EV / (Net Assets)	отношение стоимости акционерного капитала к стоимости чистых активов компании
CV / BC	отношение стоимости компании (рыночной капитализации) к балансовой стоимости активов
отраслевые CV / (годовой объем пассажиропотока...)	стоимости компании к числу пассажиров; стоимости компании к пассажиропотоку; стоимости компании к объему перевезенного груза стоимости компании к пассажирокилометрам

Влияние макроэкономических факторов на стоимость активов авиакомпании описано в [14]. Предлагаем использовать макроэкономические показатели для про-

гнозирования деятельности авиакомпании на основе метода экспертных оценок, представленные в таблице 2.

Таблица 2

Макроэкономические и отраслевые показатели для прогнозирования деятельности авиакомпании

Макроэкономический и отраслевой уровни	Показатели деятельности авиакомпаний, тенге
Прирост реального ВВП, %	Выручка
Прирост индекса потребительских цен, %	Выручка, затраты
в долларах США, %	Затраты
Прирост индекса цен производителей, %	Капитальные расходы
Курс тенге к доллару США, средний за период, тенге / долл.	Выручка, затраты
Инфляция заработной платы, %	Затраты
Акциз на авиационный керосин, тенге / т	Затраты
Влияние инфляции на цену авиационного топлива, %	Затраты
Прирост тарифов на авиаперевозки, %	Выручка
международные рейсы	Выручка
внутренние рейсы	Выручка
Динамика пассажиропотока на авиаперевозках, %	Выручка

Ключевые показатели выручки (операционных доходов) для определения денежного потока от операционной деятельности авиакомпании

Показатели	Метод прогнозирования
Пассажиропоток, чел.	пропорционально приросту реального ВВП страны базирования в соответствии с маркетинговым планом
Предельный пассажирооборот (ASK – available seat kilometers), креслокилометров (ккм)	В соответствии с производственными планами компании
Загрузка кресел (load factor), %	В соответствии с производственными планами компании
Выполненный грузооборот (АТК – available ton kilometers), тоннокилометров (ткм)	Определяется как произведение суммарного налета (в километрах) и количества перевезенного груза (в тоннах)
Выполненный пассажирооборот (RPK – revenue passenger kilometers), пассажирокилометров (пкм)	1. (рыночный подход) : Среднее «плечо» (route length) x Прогнозный пассажиропоток по направлению / Среднее количество пассажиров на рейс x Количество кресел x Прогнозная загрузка кресел (load factor). 2. (производственный подход) : Среднее «плечо» (route length) x Плановая утилизация воздушного судна (час.в год) / Средняя продолжительность рейса x Количество кресел x Прогнозная загрузка кресел (load factor)
Удельный тариф (RPK yield), ден.ед./ пкм	Определяется как отношение выручки пассажирских перевозок к выполненному пассажирообороту. Прогнозируется в соответствии с индексом потребительских цен страны.
Удельный тариф на грузовые перевозки (АТК yield), ден.ед. / ткм	Определяется как отношение выручки от грузовых и почтовых перевозок к выполненному грузообороту. Прогнозируется в соответствии с индексом потребительских цен страны.
Выручка, ден. ед.	Определяется как 1) сумма произведений удельного тарифа (RPK yield / ATK yield) и выполненного пассажирооборота (RPK) / грузооборота (АТК) или как 2) произведение предельного пассажирооборота (ASK) и загрузки кресел (load factor) (при отсутствии данных о выполненном пассажирообороте)

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2020. – №2(39)

Основным источником чистого денежного потока при определении стоимости компании является операционный денежный поток от основной деятельности. Основной деятельностью компании гражданской авиации и источниками доходов (вы-

ручки от реализации авиауслуг) является перевозка пассажиров и грузов. Для принятия оптимальных управленческих решений по каждому отдельному направлению или маршруту авиаперевозки составляется прогнозирование денежных потоков, что связа-

но с политикой ценообразования в зависимости от класса пассажиров, цели и протяженностью поездки, а также типом используемых по каждому из направлений воздушных судов [15].

Для укрупненного анализа можно сгруппировать маршруты по внутренним (региональным) и международным направлениям. В таблице 3 представлены показатели выручки от реализации авиауслуг по перевозке пассажиров и грузов. Составляющие дохода от реализации следует определять по каждому маршруту и по авиакомпании в целом.

Показателем результативности маршрута при определении дохода от реализации авиауслуг является доход на выполненный пассажирооборот, пассажиро-километры и грузовые перевозки.

Выводы. Рассмотренные подходы, методы и модели оценки стоимости используются при определении рыночной стоимости авиационной компании. Для принятия стратегических управленческих реше-

ний и повышения эффективности деятельности, принятия оптимальных управленческих решений, рекомендуется методологическое применение предложенного алгоритма определения стоимости авиакомпаний методом дисконтирования денежных потоков и ключевых прогнозных показателей, влияющих на чистый денежный поток от операционной деятельности и рыночную стоимость. Предлагаемая методологическая база может способствовать оценить реальную рыночную стоимость авиакомпании, эффективность ее деятельности, тем самым ориентируя стейкхолдеров для выбора объектов инвестирования. Рекомендуется определение стоимости авиакомпаний с использованием финансовых концепций, показателя чистого денежного потока и определением ставки дисконта, ценовых и отраслевых мультипликаторов, путем отбора предприятий для сравнения по основным критериям с учетом специфики воздушной отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РК «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» от 10.01.2018 г. №133-VI. <http://online.zakon.kz>
2. «Об утверждении стандартов оценки». Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 5 мая 2018 года №519. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/V1800016971>
3. Журавлев И. Е. Влияние факторов макроэкономики на стоимость // Череповецкие научные чтения-2016: Матер. Всерос. науч.-практич. конф: Изд-во Череповец. гос. ун-та, 2016. – С. 62–64.
4. Коупленд Том, Коллер Тим, Муррин Джек. Стоимость компаний: оценка и управление. – М.: Олимп-Бизнес, 2008. – 576 с.
5. Джаксыбекова Г.Н. Стоимость компании: теория и практика оценки в финансовом менеджменте: Моногр. – Астана: ТОО «Беркут-Принт», 2011. – 447 с.
6. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: инструменты и методы оценки любых активов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2011. – 1324 с.
7. Джаксыбекова Г.Н. Доходный подход к оценке стоимости компании // Журнал «Финансы и кредит». Научно-практический и теоретический журнал. – М., 2008, декабрь. – № 45 (333). – С. 30-40.
8. Григорьев В.В. Оценка стоимости бизнеса: основные подходы и методы. – М.: РУСАЙН, 2017. – 336 с.
9. Оценка стоимости имущества несостоятельных предприятий: Моногр. / С. Б. Сау-

ранбай, А.И. Ондасынова; Новый экономический ун-т им. Т.Рыскулова. – Алматы: Экономика, 2015. – 332 с.

10. Эскиндаров М.А., Федотова М.А. Оценка бизнеса. – М.: КНОРУС, 2018. – 320с.

11. Есипов В.Е., Маховикова Г.А. В.В. Оценка бизнеса. – СПб.: Питер, 2010. – 512 с.

12. Никонова И.А. Стоимость компании // Сб. научн. ст. Московского авиационного института / Под научн. ред. А.Н. Трошина. – М.: Доброе слово. – 2002. – С.93-103.

13. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса. – М.: ТК Велби: Проспект, 2008. – 576 с.

14. Смирнова Т.Г. Влияние макроэкономических факторов на стоимость активов авиакомпании // Научные труды Вольного экономического общества России. – 2014. – Т. 186. – С. 559–565.

15. Боронина Э.С., Бугаков В.А. Методика оценки стоимости бизнеса организаций воздушного транспорта для целей выбора стратегических альтернатив развития // Сибирская финансовая школа. – 2017. – №4 (123). – С. 93-99.

REFERENCES

1. Zakon RK «Ob ocenochnoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan» ot 10.01.2018 g. №133-VI. <http://online.zakon.kz>[in Russian].

2. «Ob utverzhdenii standartov ocenki». Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 5 maja 2018 goda №519. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/V1800016971> [in Russian].

3. Zhuravlev I.E. Vlijanie faktorov makroekonomiki na stoimost' biznesa // Cherepoveckie nauchnye chteniya-2016: Mater. Vseros. nauch.-prakt. konf.: Izd-vo Cherepovec. gos. un-ta, 2016. – S. 62–64 [in Russian].

4. Kouplend Tom, Koller Tim, Murrin Dzhek. Stoimost' kompanij: ocenka i upravlenie. – М.: Olimp-Biznes, 2008. – 576 s. [in Russian].

5. Jaxybekova G.N. Stoimost' kompanii: teorija i praktika ocenki v finansovom menedzhmente: Monogr. – Astana: TOO «Berkut-Print», 2011. – 447 s. [in Russian].

6. Damodaran A. Investicionnaja ocenka: instrumenty i metody ocenki ljubyh aktivov. – М.: Al'pina Biznes Buks, 2011. – 1324 s. [in Russian].

7. Jaxybekova G.N. Dohodnyj podhod k ocenke stoimosti kompanii// Zhurnal «Finansy i kredit». Nauchno-prakticheskij i teoreticheskij zhurnal. – М., 2008, dekabr'. – № 45 (333). – S. 30-40 [in Russian].

8. Grigor'ev V.V. Ocenka stoimosti biznesa: osnovnye podhody i metody. – М.: RUSAJN, 2017 – 336 s. [in Russian].

9. Ocenka stoimosti imushhestva nesostojatel'nyh predpriyatij: Monogr. / S.B. Sauranbaj, A.I. Ondasynova; Novyj jekonomicheskij un-t im. T.Ryskulova. – Алматы: Jekonomika, 2015. – 332 s. [in Russian].

10. Jeskindarov M.A., Fedotova M.A. Ocenka biznesa. – М.: KNORUS, 2018. – 320 s. [in Russian].

11. Esipov V.E., Mahovikova G.A. V.V. Ocenka biznesa. – SPb.: Piter, 2010. – 512 s. [in Russian].

12. Nikonova I.A. Stoimost' kompanii // Sb. nauchn. st. Moskovskogo aviacionnogo instituta / Pod nauchn.red. A.N. Troshina. – М.: Dobroe slovo. – 2002. – S.93-103 [in Russian].

13. Valdajcev S.V. Ocenka biznesa. – М.: TK Velbi: Prospekt, 2008. – 576 s. [in Russian].

14. Smirnova T.G. Vlijanie makroekonomicheskikh faktorov na stoimost' aktivov aviakompanii // Nauchnye trudy Vol'nogo jekonomicheskogo obshhestva Rossii. – 2014. – Т. 186. – S. 559 – 565 [in Russian].

15. Boronina Je.S., Butakov V.A. Metodika ocenki stoimosti biznesa organizacij vozdušnogo transporta dlja celej vybora strategicheskikh al'ternativ razvitija. – 2017. – №4 (123). – S. 93-99 [in Russian].

Г.Н. Жақсыбекова, С.Б. Сауранбай, Ж.Д. Серикбаева

АВИАЦИЯЛЫҚ КОМПАНИЯНЫҢ ҚҰНЫН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада авиакомпанияның нарықтық құнын анықтаудағы теориялық және әдіснамалық аспектілерге назар аударылады. Елдегі пандемия мен тұрақсыз жағдайда компания құнын бағалаудың әр түрлі тәсілдерімен анықталған нарықтық құны неғұрлым негізделуі керек. Бизнесті бағалаудың қолданыстағы әдістеріне талдау жасалынған, авиакомпанияның нарықтық құнын есептеу кезеңдері ұсынылған, ұсынылған әдістеме азаматтық авиация компаниясының құнын айқындауға ұсынылған операциялық ақша ағымының негізгі бөлігінің негізгі көрсеткіштерімен бірге қарастырылған.

Авиакомпанияның (бизнестің) нарықтық құнын анықтауда қолданылатын модельдер, тәсілдер және шығындарды есептеу әдістері қарастырылған. Стратегиялық басқару шешімдерін қабылдау және бизнестің тиімділігін арттыру, басқарудың оңтайлы шешімдерін қабылдау үшін ұсынылатын алгоритмді ақша ағымдарын және операциялық қызметтен таза ақша ағынына және нарықтық құнына әсер ететін негізгі болжамды көрсеткіштерді дисконттау арқылы ұсыну ұсынылады.

Әуе саласының ерекшеліктерін ескере отырып, негізгі критерийлер бойынша салыстыру үшін кәсіпорындарды таңдау арқылы қаржылық ұғымдарды, таза ақша ағынының индикаторын және дисконттау мөлшерлемесін, бағаны және саланың еселігін айқындау арқылы авиакомпаниялардың құнын анықтау ұсынылады.

G. Jaxybekova, S. Sauranbay, J. Serikbaeva

METHODS OF VALUATION OF THE AVIATION COMPANY

Annotation

This article highlights the theoretical and methodological aspects of determining the market value of an air transport company. In the context of a pandemic and an unstable situation in the country, the market value determined by different approaches to assessing the value of the company should be more reasonable. The analysis of existing methods of business valuation is performed, the stages of calculating the market value of the airline are given, and the proposed method with the key indicators of the revenue part of the operating cash flow, recommended for determining the value of a civil aviation company, is also considered.

The models, approaches and methods of cost estimation used in determining the market value of an airline company (business) are considered. In order to make strategic management decisions and improve performance, and make optimal management decisions, we recommend the methodological application of the proposed algorithm for determining the cost of airlines by discounting cash flows and key forecast indicators that affect the net cash flow from operating activities and market value. It is recommended to determine the cost of airlines using financial concepts, net cash flow and determining the discount rate, price and industry multipliers, by selecting businesses for comparison by main criteria, taking into account the specifics of the air industry.

Алиев М.К.	д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Аленова К.Т.	д.э.н., Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Алибекова Б.А.	к.э.н., доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Ахметова Д.Т.	к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Аширбекова Л.Ж.	к.э.н., старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы
Абжетова А.Т.	магистрант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Айнаканова Б.А.	магистр, старший преподаватель, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан
Айтжанова Д.Н.	докторант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Әбутәліп Д.О.	магистр, старший преподаватель, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск
Байтенизов Д.Т.	PhD, преподаватель, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск
Байбосынов С.Б.	PhD, директор, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Карагандинской области, г. Караганда
Бейсенғалиев Б.Т.	д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Бержанова А.М.	к.э.н., доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Байбусинова Г.К.	докторант PhD, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Блялова А.К.	магистр, старший преподаватель, Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз
Галиева А.Х.	д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Галымқызы Г.	докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы
Джаксыбекова Г.Н.	д.э.н., профессор, УО «Алматы Менеджмент Университет», г. Алматы
Досмағанбетов Н.С.	магистр, старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Дулатбекова Ж.А.	к.э.н., доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Дурру О.	PhD докторант, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент

Емелина Н.К.	к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда
Елшібаев Р.Қ.	к.э.н, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, г. Алматы
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Жантаева А.М.	магистр, старший преподаватель, Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз
Жуманова Б.К.	к.э.н., доцент, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Жунусова А.А.	доктор по профилю ДВА, Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан
Жунусова Р.М.	к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Жуматаева Б.А.	PhD, доцент, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Закирова М.С.	магистр, старший преподаватель, Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
Икматова Э.Б.	к.э.н., доцент, Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Ибраимова С.Ж.	к.э.н., ассоциированный профессор, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Нур-Султан
Исаева А.Т.	к.э.н., ассоциированный профессор, Университет Нархоз, г. Алматы
Каримбергенова М.К.	PhD, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Калкабаева Г.М.	к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда
Каримов Г.Б.	докторант PhD, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Кунязова С.К.	к.э.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Кенжебаева М.Т.	к.э.н., доцент, Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз
Курманалина А.К.	к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда
Кудайбергенова С.К.	к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда
Құраш Н.П.	докторант PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Кошкинбаев А.К.	магистрант, Актыубинский региональный государственный университет имени К.Жубанова, г. Актыубинск
Маханов С.С.	докторант PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Наренова А.Н.	к.э.н., старший преподаватель, Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз
Невматулина К.А.	PhD, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда
Нукешева А.Ж.	к.э.н., ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Орынбекова Г.А.	к.э.н., доцент, Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан
Омаров Ж.Ж.	докторант PhD, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск
Праневич А.А.	д.э.н., профессор, Белорусский государственный экономический университет, Республика Беларусь
Раимбеков Ж.С.	д.э.н, профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Рахметова Р.У.	д.э.н., профессор, Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан
Разакова А.А.	докторант PhD, Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда
Рахметулина Ж.Б.	к.э.н., профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Сүндетұлы Ж.	д.э.н., профессор, Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Сатканова Р.Г.	к.э.н., доцент, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Сыздықбаева Б.У.	д.э.н, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
Саймагамбетова Г.А.	к.э.н., доцент, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау
Смыкова М.Р.	к.э.н., ассоциированный профессор, УО «Алматы Менеджмент Университет», г. Алматы
Сауранбай С.Б.	PhD, УО «Алматы Менеджмент Университет», г. Алматы
Серикбаева Ж.Д.	к.э.н., доцент, УО «Алматы Менеджмент Университет», г. Алматы
Тасмаганбетов А.Б.	к.э.н., доцент, Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, г. Актюбинск
Тасмаганбетова С.Ж.	магистр, старший преподаватель, Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, г. Актюбинск
Токсанова А.Н.	д.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
Турарбеков М.А.	PhD, Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан
Титков А.А.	к.э.н., ассоциированный профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Толысбаева М.С.	к.э.н., старший преподаватель, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан
Тулегенова Ж.У.	к.э.н., доцент, Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан
Тютюнникова М.В.	к.э.н., доцент, УО «Алматы Менеджмент Университет», г. Алматы

- Туралин А.З.** к.э.н., доцент, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск
- Тукибаева К.Б.** докторант PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
- Туреханова А.О.** докторант PhD, УО «Алматы Менеджмент Университет», г. Алматы
- Утибаев Б.С.** к.э.н., Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан
- Утибаева Г.Б.** к.э.н., ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан
- Укубасова Г.С.** PhD, к.э.н., профессор, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан
- Фоот Ю.В.** магистр, старший преподаватель, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск
- Шалболова У.Ж.** д.э.н., проофессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан
- Шайкин Д.Н.** к.э.н., профессор, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск
- Шакеев С.С.** к.э.н., доцент, Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, г. Караганда
- Шошанов С.Б.** докторант PhD, Сатпаев Университет, г. Алматы
- Эрназаров Т.Я.** к.т.н., ассоциированный профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК и направлен для публикаций результатов научных исследований по направлениям освещения актуальных вопросов экономической теории и практики: актуальные вопросы экономики, менеджмент, маркетинг, финансы, учет и аудит.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КазУЭФМТ»

Общие требования

Все статьи принимаются через электронную почту vestnik@kuef.kz.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц (не более)**. Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь определенную значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- тщательно вычитана и отредактирована.

Технические требования к оформлению статьи:

- формат – Microsoft Word, формулы в редакторе формул (Microsoft Equation).
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

В журнал могут быть представлены оригинальные научные статьи, которые являются окончательным отчетом о законченном экспериментальном исследовании.

Порядок оформления статьи

Автор указывает:

УДК – на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой во всем мире для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ – на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов в Электронном Каталоге. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>.

Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по *классификации JEL (JEL Classification)*. Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они

охвачены исследованием. Коды по классификации **JEL** можно найти на сайте: <http://nfimte.com/assets/docs/jel.doc>. Коды JEL указываются после ключевых слов.

Ключевые слова переводятся на три языка (казахский, русский, английский языки – *кілт сөздер, ключевые слова, keywords*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город (для зарубежных авторов также указывается страна). Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание. **Количество авторов не более 4.**

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

Структура статьи

Материал в рукописи должен строиться по принципу «от общего к конкретному». Статья должна состоять из следующих разделов (это не исключает наличия дополнительных подразделов), что соответствует международным стандартам.

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.) (22-25 строчек или не менее 150 слов). Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи), **в конце статьи**, после списка литературы, должна быть аннотация на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять не менее 10. Там не должно быть предложений, а только слова или группы слов. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования. **Цель** описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования.

Цель не должна копировать название рукописи. **Методы** исследования описываются кратко и конкретным образом. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Должны быть представлены теории, перспективы, формулы, уравнения. Если в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

Автору следует конкретизировать проблему, по которой проведено данное исследование. Введение не должно быть длинным, автор должен избегать использования таблиц и цифр.

Обзор литературы (12-14 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и обобщение соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы как в Казахстане (монографии, научные статьи, в том числе и в настоящем журнале университета), так и за пределами страны, то есть проблема должна изучаться на глобальном уровне. При необходимости также анализируются нормативные правовые акты, с указанием конкретных авторов.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

Включает в себя эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Выводы (10 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) выделять полужирным шрифтом (введение, обзор литературы, основная часть, выводы).

В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосудар-

ственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Название списка литературы должно иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательны книги, брошюры, статьи из журналов казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй Список литературы (References) с транслитерацией. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Статьи на казахском и английском языках должны иметь профессиональный перевод (запрещается автоперевод с интернета).

Источник литературы содержит: автор (ы), полное наименование источника, – место издания: издательство, год выпуска. – количество страниц (образец ниже).

Например:

Литература

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: Учеб. пос./ О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>.

3. Регионы Казахстана (2018). Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Астана: 30 с. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_afriLoop=9713740891393549#%40%3F_afriLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54.

4. Hong C.Y., Lee Y.C., Tsai M.C. and Tsai Y.C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach. International Journal of Energy Economics and Policy, 8(6). – P.339-345.

5. Шумакова О.В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – №6. – С.1-8.

6. Marshall A. (1980). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). London: Macmillan and Co., Ltd. [econlib.org. Retrieved from http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html](http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html).

7. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы №420 Жарлығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>.

References

1. Lavrushin O.I. Bankovskoe delo: sovremennaja sistema kreditovaniya: Ucheb. pos. [Banking: the modern system of lending: training manual] / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva. – 7-e izd. – M.: KNORUS, 2013. – 360 s. [in Russian].

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2013 goda № 577 «O Konceptcii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 №577 «On the Concept of transition of the Republic of of Kazakhstan to the» green economy»]. <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

3. Regiony Kazahstana (2018). Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. [Regions Of Kazakhstan (2018). Statistics Committee of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan] Astana: 30 s. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_afLoop=9713740891393549#%40%3F_afLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54 [in Russian].

4. Hong C.Y., Lee Y.C., Tsai M.C. and Tsai Y.C. 2018. Agricultural Sector Input Technical Co-efficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach. International Journal of Energy Economics and Policy, 8(6). – P.339-345.

5. Shumakova O.V. Teoreticheskie aspekty ustojchivogo razvitija sel'skih territorij v sovremennoj nauke [Theoretical aspects of sustainable development of rural areas in modern science] // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. – 2013. – №6. – S.1-8 [in Russian].

6. Marshall A. (1980). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). London: Macmillan and Co., Ltd. [econlib.org](http://www.econlib.org). Retrieved from <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

7. Agroonerkasiptik keshendi zhane auydyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylygy 8 shildedegi №66 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005. – №66. About State Regulation of Agribusiness Development and Rural Areas Development]. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066> [in Kazakh].

Срок рассмотрения статьи редакцией от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц, выполненных в Word и рисунков (Word, группировать). Даются ссылки на источники в квадратных скобках.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ.

К статье прилагаются:

Сведения об авторе

Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках

Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках

Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках

Адрес

Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках

Телефон служебный, мобильный

E-mail

Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках

Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

В конце статьи на отдельной странице указать сведения об авторах на трех языках: фамилия, имя, отчество, должность, степень, звание, полное название организации, служебный телефон, мобильный, E-mail.

Окончательная версия статьи должна подаваться со всеми прилагающимися документами (статья, сведения об авторах, антиплагиат).

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с автором.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА

Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями. Мы соблюдаем Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE) и стремимся следовать его рекомендациям. Мы надеемся на следование принципам этичного поведения от всех сторон, вовлеченных в процесс работы с публикациями: авторов, редакторов и рецензентов.

Общие обязанности и ответственность редакции

Редакторы оценивают статью на основе исключительно ее академических достоинств и научной значимости.

Учредитель журнала не вправе вмешиваться в процесс принятия решений о публикации. Процесс принятия решений отделен от конъюнктурных, политических и любых других соображений.

Редакторы не должны использовать неопубликованную информацию в собственных исследованиях без письменного согласия автора. Редакция защищает конфиденциальность индивидуальной информации, полученной от авторов, и предупреждает рецензентов, что им так же необходимо следовать этому.

Редакторы не отменяют принятого решения о публикации статьи, если только в связи с публикацией не обнаружатся нарушения законодательства или этики.

При подозрении о наличии недобросовестного поведения или при получении жалоб и обвинений в недобросовестном поведении автора(-ов) редакция принимает меры, руководствуясь рекомендациями COPE. Это распространяется как на опубликованные, так и на еще не опубликованные материалы.

Редакторы могут отклонить статью самостоятельно без экспертной оценки рецензентов, если она будет сочтена не соответствующей тематике журнала либо требуемому уровню качества. Это решение должно быть принято беспристрастно, на основании исключительно содержания статьи, а критерии принятия такого решения должны быть четко изложены автору.

Редакторы и рецензенты должны различать критические замечания о неправомерном

поведении и критические замечания об ограничениях и недостатках исследования. Научные дискуссии – лучший способ повысить качество науки, они поощряемы.

Редакторы, сотрудники КазУЭФМТ, члены редколлегии могут представлять собственные исследования к публикации в журнале, оценка их статей должна быть не менее беспристрастной, чем статей других авторов.

Этические принципы для авторов

Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.

Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.

Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.

Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.

Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.

Этические принципы для рецензентов

Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.

Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.

Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).

Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.

Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші / Верстка: **Ахмедова А.Н.**

«Жаршы» авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
«Вестник» сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 26.06.20. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 27 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 665.
Подписано к печати 26.06.20. Формат 70x100 1/10. Объем 27 уч.-изд.л. Тираж 300 экз. Заказ 665.

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифициталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом председателя Комитета по контролю в сфере образования и науки (ККСОН)
Министерства образования и науки (МОН) Республики Казахстан от 15.11.2019 г. №771
журнал включен в перечень научных изданий, рекомендуемых ККСОН МОН
Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности
по направлению «Экономика»